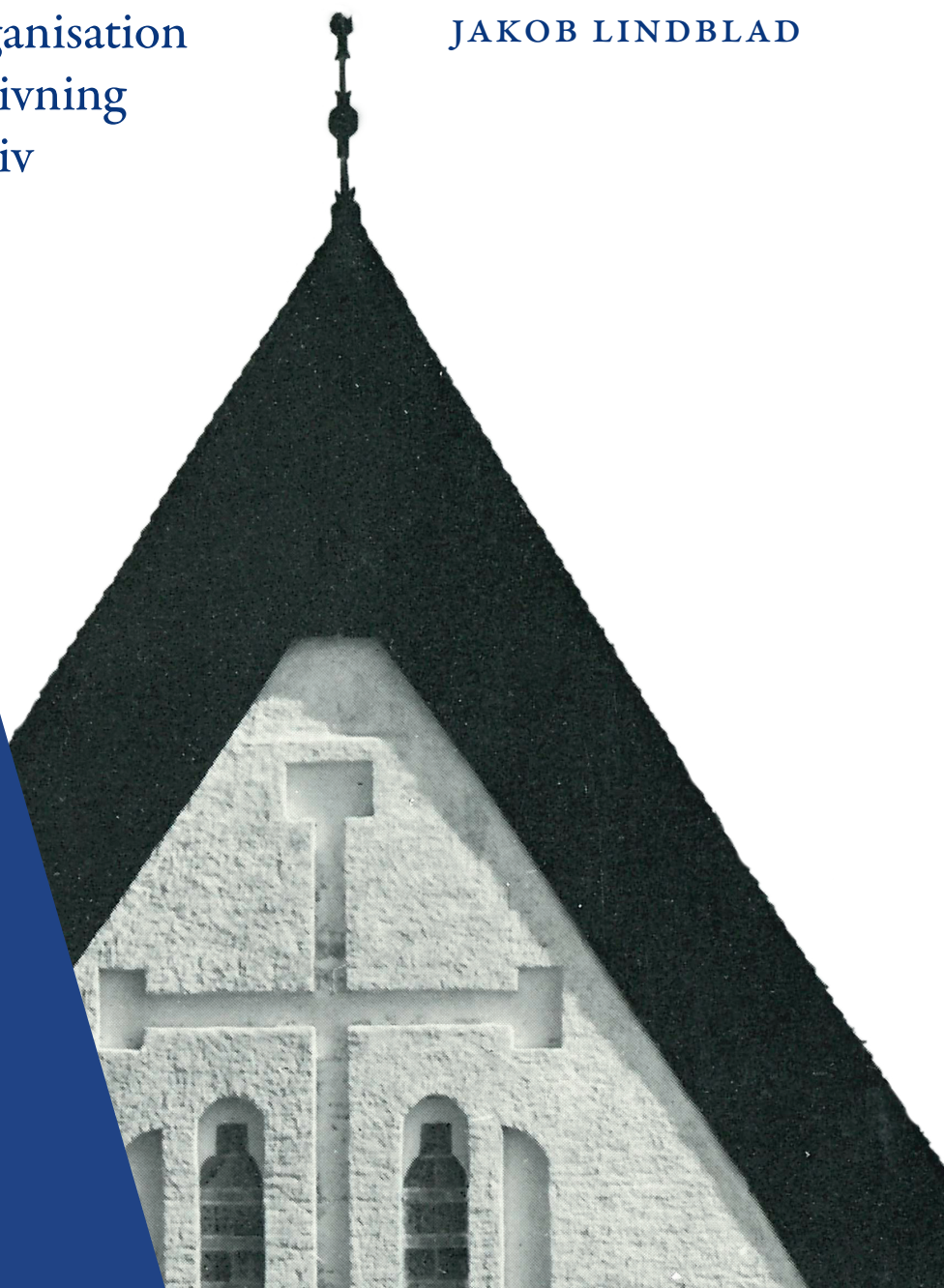

STUDIER TILL SVERIGES KYRKOR

FORSKNINGSFÖRETAGET SVERIGES KYRKOR

Organisation
Utgivning
Arkiv

JAKOB LINDBLAD

Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor

Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor

Organisation
Utgivning
Arkiv

JAKOB LINDBLAD

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Studier till Sveriges Kyrkor 4

Lindblad, Jakob. *Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor. Organisation, utgivning, arkiv. Studier till Sveriges Kyrkor 4. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA)*. Stockholm 2022. 288 s.

Abstract

This survey deals with the Sveriges Kyrkor research programme and its book series *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium* (The Churches of Sweden. An Art Historical Inventory). Publication of the series began in 1912 with the aim of describing the churches in terms of art, architecture, and cultural heritage. In 1940 Sveriges Kyrkor was associated with The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities as one of its research programmes.

Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor. Organisation, utgivning, arkiv (The Sveriges Kyrkor research programme. Organization, publishing, archive) provides an overview of the organization of Sveriges Kyrkor from its founding in 1912; as a project at Riksantikvarieämbetet (the Swedish National Heritage Board) in the 1970s; and of the later life of Sveriges Kyrkor, with an emphasis on the second half of the 20th century. The church descriptions and the publishing activity have resulted in an extensive archive which is presented. The book also contains lists of the publications, the authors, and others who have been connected to the programme.

Jakob Lindblad, associate professor, architect and antiquarian, bases his survey on archival material and on personal communication with colleagues from the programme.

Keywords: architecture, archive, art history, book publishing, building, building documentation, churches, conservation, cultural heritage, inventory

© 2022 Författaren och KVHAA, Stockholm, Sverige

ISBN 978-91-88763-40-2

ISBN 978-91-88763-41-9 (pdf)

ISSN 1652-1587

Utgiven med stöd från Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan.

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien

Box 5622, SE-114 86 Stockholm

www.vitterhetsakademien.se

Distribution: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby

vitterhetsakademien.bokorder.se

Grafisk form: eddy.se ab, Visby 2022

Omslagsbilder: På framsidan ett utsnitt av omslagsbilden till SvK volym 140, Uppland

XII:2 (1970), visande Fittja kyrka i Uppland med dess på 1300-talet byggda västgavel.

På baksidan en detalj från omslaget till SvK volym 31, Gotland I:3 (1929), illustrerande vilka beskrivningar av kyrkor på Gotland som då var publicerade eller under utgivning i *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*.

Tryck: Lasertryck.se, Skarpnäck 2022

Innehåll

Förord	11
Inledning	15
Syfte och begrepp	15
<i>Sammanställningens syfte och avgränsning</i>	15
<i>Begreppet Sveriges Kyrkor</i>	19
 ÖVERGRIPANDE HISTORIK	
Att hitta formen: storstilad start och tydligt program	25
<i>Cirka 1910–1925, volym 1–22</i>	
Svårare tider	28
<i>Cirka 1925–1945, volym 23–59</i>	
Tillväxtperiod	30
<i>Cirka 1945–1960, volym 60–83</i>	
Guldålder	34
<i>Cirka 1960–1975, volym 84–168</i>	
Stabila år	37
<i>Cirka 1975–1990, volym 169–212</i>	
Nedläggningshot och stora projekt	38
<i>Cirka 1990–2020, volym 213–237</i>	
 ORGANISATION	
Ledning, finansiering, redaktion	43
Utgivare och redaktionskommitté	43
<i>Utgivarna</i>	43

<i>Redaktionskommittén</i>	46
<i>Kommittén för forskning om kyrkor</i>	50
Finansiärer	52
<i>Abonnenter och försäljning</i>	53
<i>Löpande anslag</i>	54
<i>Riktade och tillfälliga anslag</i>	56
<i>Ideellt arbete</i>	57
Medarbetare, personal och yttre organisation	57
<i>Medarbetare och personal</i>	57
<i>Yttre organisation</i>	65
Redaktionens och arkivets lokaler	70
Uppdrag och verksamhet	75
Verksamhetens inriktning och avgränsning	75
<i>Krav på koncentration</i>	75
<i>Krav på breddning</i>	77
Monografier och kategoriinventeringar	80
<i>Monografiska beskrivningar och landskapsöversikter</i>	80
<i>Prioriterade kyrkor och snabbinventeringar</i>	82
<i>Medeltida träkyrkor och Nya svenska kyrkor</i>	83
<i>Slottskyrkor och Kyrkor 1860–1920</i>	85
<i>Kyrkobyggnader 1760–1860</i>	87
<i>Huseliusprojektet om Uppsala domkyrka</i>	89
Övriga åtaganden och projekt	91
<i>Sockenkyrkoprojektet</i>	91
<i>Bebyggelseregistret och Karakteriseringsprojektet</i>	93
<i>Fristående publikationer och serien Studier till</i>	
<i>Sveriges Kyrkor</i>	94
<i>Seminarieserier och utställningar</i>	95
Organisationsstruktur och decentralisering	97

UTGIVNING

Bokproduktion	101
Indelningar	101

Volymernas grafiska utformning	106
<i>Utformningen från 1912</i>	106
<i>Vidar Forsbergs layout 1967</i>	112
Förlag och tryckerier	116
Distribution	117
<i>Tryckupplaga och distributionskanaler</i>	117
<i>Boklager</i>	117
<i>Digitalisering</i>	119
Textframställning, form och innehåll	121
Att författa och redigera	121
<i>Författarkontrakt och instruktioner</i>	121
<i>Granskning och redigering</i>	122
<i>Fast redaktion</i>	124
Disposition	127
<i>Dispositionen etableras</i>	127
<i>Formen mognar</i>	129
<i>Uppdelningen förtydligas</i>	131
<i>Övergripande drag</i>	131
Frågeställning och metod	134
<i>Återkommande frågor</i>	134
<i>Metoden</i>	135
<i>Risker och problem</i>	136
Avgränsningar	140
<i>Ett konsthistoriskt inventarium</i>	140
<i>Gränsdragningen</i>	141
<i>Sveriges Kyrkor, svenska kyrkor och Svenska kyrkan</i>	145

ARKIV

Arkivbildare i Antikvarisk-topografiska arkivet	149
Primärmaterial och redaktionsarkiv	149
<i>Primärmaterialiet</i>	150
<i>Redaktionens arkiv och ATA:s</i>	150

<i>Fotografier och ritningar</i>	152
<i>Primärmaterialets status i dag</i>	153
Särskilda samlingar	154
<i>Enskilda arkiv</i>	154
<i>Arbetsunderstödjande samlingar</i>	155
<i>Bibliotek och topografisk samling (Gröna arkivet)</i>	155
<i>Arkivleveranser enligt Kungl. brev den 4 juli 1913</i>	157
<i>Arkivets status</i>	159
Dokument	163
Ett urval texter i arkivet	163
Reklamblad 1910	163
<i>Johnny Roosval: Projektpresentation och abonnentinsamling</i>	163
Författarinstruktion 1930	166
<i>Sigurd Curman och Johnny Roosval: "Sveriges Kyrkors katekes", PM för beskrivningarna och deras disposition</i>	166
Föredrag om verksamheten 1949	184
<i>Ingeborg Wilcke-Lindqvist: Presentation för konsthistoriskt seminarium vid Uppsala universitet</i>	184
Jubileumstal 1973	197
<i>Erik Lönnroth: Tal vid utställning på Historiska museet</i>	197
Utredning av verksamheten 1991	201
<i>Ingrid Sjöström: Om Sveriges Kyrkors förutsättningar och behov</i>	201

FÖRTECKNINGAR

Personer och lokaler	231
1 a. Utgivare och redaktionskommittéledamöter	231
1 b. Författare	232
1 c. Redaktionspersonal	235
1 d. Redaktionslokaler	237
1 e. Förlag och tryckerier	238
Publikationer	239
2 a. Publicerade volymer i nummerordning	239

2 b. Register över monografiskt publicerade kyrkor	253
2 c. Övriga publikationer	260
2 d. Litteratur om forskningsföretaget Sveriges Kyrkor	262
Samlingar och arkiv	268
3. Sveriges Kyrkors arkiv i ATA	268
Referenser	277
Refererade källor och anförd litteratur	277
Otryckta källor	277
Tryckta källor	277
Litteratur	278
Förkortningar	282
Allmänna förkortningar	282
Förkortningar av landskapsserier	283

PERSONREGISTER	285
-----------------------	-----

Förord

ARBETET MED DENNA SAMMANSTÄLLNING har visat hur svårt det är att skriva en samlad historia över verket *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium*, ett hundraårigt och mångfasetterat forsknings- och publiceringsföretag. Den här framlagda studien kretsar därför främst kring organisation, utgivning och arkiv, med viss tyngdpunkt på årtiondena från 1950-talet och framåt.

Avsikten med boken är bland annat att klargöra vad verket och forskningsföretaget *Sveriges Kyrkor* är och har varit. Men en förhoppning finns också att till någon del föra avsikter och arbetsmetoder vidare i en situation då verket inte längre har en fast redaktion.

Framställningen utgår från ett uppdrag för Riksantikvarieämbetet 2010 att sammanställa en historik och översikt över *Sveriges Kyrkors* arkivsamling åt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA). Snart stod det klart att materialet borde publiceras. För att möjliggöra detta avsatte Kungl. Vitterhetsakademien några år senare beredvilligt medel ur Sigurd Curmans minnesfond.

Material för en historik av detta slag saknas i stort sett i litteraturen. Till grund ligger istället anteckningar som författaren gjort under åren, arkivhandlingar samt uppgifter från tidigare medarbetare vid redaktionen. Särskilt gäller det Ragnhild Boström, Marian Ullén, R. Axel Unnerbäck, Ingrid Sjöström, Ann Catherine Bonnier och Ingrid Schwanborg. Av dessa har Marian Ullén, Ingrid Sjöström och Ann Catherine Bonnier även granskat och kommenterat manuset.

Förutom uppgiftslämnare och andra som på olika sätt bistått arbetet kan nämnas personalen vid ATA och Vitterhetsakademiens bibliotek, inte minst till följd av att *Sveriges Kyrkors* arkiv till stora delar ännu är okatalogiserat. Kungl. Vitterhetsakademien har genom stort tillmötesgående tagit på sig bokens publicering.

Till alla dessa vill jag rikta min varmaste tacksamhet. Ett särskilt tack ägnar jag min tålmodiga familj, Caroline och Ellen, då arbetet många gånger gått ut över lediga stunder.

Texten publiceras som del fyra i serien Studier till Sveriges Kyrkor, vars syfte är att samla undersökningar som inte inordnas i verkets ordinarie utgivning.

Knivsta i september 2022

Jakob Lindblad

*De inledande seminarieexkursionerna. Studenter tillsammans med sin lärare Johnny Roosval under en av de seminarieexkursioner som inledde arbetet med Sveriges Kyrkor. De företogs med cykel och tåg till kyrkor omkring Uppsala och gav underlag för Sveriges Kyrkors första volym, *Kyrkor i Erlinghundra härad*. Den utgavs som en provstudie i Uppsala universitets årsskrift 1912, där den utskiljer sig från övriga delar av årsskriften genom sin rika illustration. Fotografier blev från projektets början avgörande dokumentations- och analysredskap. På bilden från vänster: Gotthard Johansson, Bengt Thordeman, Ingeborg Wilcke (Lindqvist), Gerda Boëthius, Johnny Roosval och Efraim Lundmark. Foto Wera Wahlin (Olsson) 1914. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:1.)*

Inledning

Syfte och begrepp

Sammanställningens syfte och avgränsning

Sveriges Kyrkor är ett bokverk och forskningsföretag med en lång historia inom den svenska kulturmiljövården. Ett stort K i namnet anger att begreppet inte avser landets kyrkliga byggnader eller samfund i allmänhet. Sveriges Kyrkors underrubrik är Konsthistoriskt inventarium. Ordet "inventarium" i betydelsen inventarieförteckning söker informera om att metoden och dispositionen är registrerande, har visst fullständighetsanspråk och läggs fram i katalogform. Bestämningen "Konsthistoriskt" anger att sammanställningen skiljer sig från kyrkornas ordinarie inventarielistor och att den huvudsakligen utgått från ett konsthistoriskt perspektiv, även om man alltsedan början inkluderat andra discipliner som arkeologi, medeltidsarkeologi, kulturgeografi, etnologi, historia, kyrkohistoria, osteologi, numismatik och materialvetenskaper rörande byggnadsmaterial samt ämneskunskaper om textil, målningstekniker, orglar, klockor och böcker. En kyrkomiljö är komplex och berör många olika ämnesområden.

Sveriges Kyrkor har under sina drygt hundra år hunnit betraktas både som ett innovativt ungdomligt initiativ med unga medarbetare och som ett etablerat eller rent av föråldrat koncept med en lika åldrad skara företrädare. Det har framstått som ett självständigt och oavlönat projekt med tydlig plan men också som ett antal kostsamma tjänster med evighetsperspektiv vid en statlig myndighet. Verksamheten har setts både som en bred och nödvändig kartläggande inventering och som en exklusiv uppgift med inriktning på de största och viktigaste objekten. Bilden av Sveriges Kyrkors form och syfte har därför förutsättningar att kunna verka vag. Uppfattningar man kan möta om Sveriges

Kyrkor avspeglar inte sällan klara och mycket bestämda uppfattningar men vars innehåll dock skiftar efter vilken del av verksamheten man har kommit i kontakt med. För andra personer är forskningsföretaget och verket Sveriges Kyrkor något helt okänt.

Sammanställningen har till stor del drivits av en vilja att klarlägga vad Sveriges Kyrkor är och vad det inte är. En genomgående avsikt har varit att lägga en grund för den som läser bokverket Sveriges Kyrkor, hanterar det redaktionella arkivet eller fattar beslut om verksamhetens fortsättning. Den tänkta läsaren känner till Sveriges Kyrkor och antingen använder – eller borde ha anledning att använda – dess publikationer, eller önskar insikter i dess verksamhet, inte minst för att kunna ta del av forskningsföretagets omfattande arkiv.

Redaktionens arkiv var föreliggande boks egentliga upprinnelse. Antikvarisk-topografiska arkivet behövde en översikt över Sveriges Kyrkors arkivsamling, vilket Riksantikvarieämbetet formulerade som ett kortfristigt uppdrag som jag erhöll hösten 2010. Ett stöd utgjorde då en del anteckningar som jag fört sedan slutet av 1990-talet.¹ Ett mycket preliminärt manus förelåg våren 2011. Arbetet kunde vidareutvecklas och i princip slutföras 2015–2016 på initiativ av och med stöd av Kungl. Vitterhetsakademien med smärre senare kompletteringar. I uppdraget ingick också att bistå vid arkivets förtecknande och att upprätta en hemsida på internet med dels information om Sveriges Kyrkor, dels olika slag av publikationsförteckningar.²

Den här framlagda översikten avser att skildra forskningsföretaget Sveriges Kyrkors organisation, utgivning och arkiv. Med det avser jag organisationen som forskningsföretag med tyngdpunkt på de senare årtiondena, verksamheten kring bokverkets utgivning och vad som ingår i arkivsamlingen. Det sker genom att jag söker utreda begrepp och företeelser samt visa på strukturer, sammanhang och åtskillnader. Jag tar upp företeelser som haft betydelse i verksamheten, som har avsatt

1 Under några år kring år 2000 låg min arbetsplats inom Sockenkyrko-projektet i samma lokaler som rymde återstoden av Sveriges Kyrkors redaktion, och jag fick då möjlighet att ta del av redaktionsarkivet och föra samtal med redaktionens dåvarande och tidigare personal. Jag medverkade även själv med vissa redaktionella insatser för volymer som utkom fr.o.m. 1996.

2 Internetsidan <http://www.sverigeskyrkor.se/>, under uppbyggnad (2022).

spår i publikationer och arkiv eller som kan visa på inriktningar och avsikter som inte varit tydligt uttalade. Frågor som har varit relevanta att ta upp är vad uttrycket Sveriges Kyrkor brukar och kan stå för, som i vad mån det avser en grupp arbetande personer eller böcker i bokhyllan, och hur forskningsföretagets historia och organisation sett ut från ett övergripande perspektiv. Eftersom dess styre och huvudmannaskap varit en återkommande fråga under senare tid utreds hur Sveriges Kyrkors ledning har varit beskaffad och sammansatt, vilka förändringar som har skett och vilken relation som har funnits mellan utgivare och redaktionskommitté. Finansieringen, som varit en avgörande fråga alltsedan forskningsföretagets början, berörs. Vilka personer som har arbetat med Sveriges Kyrkor tas upp, främst författare, fotografer och uppmätare, liksom den fasta redaktionen som fanns under en lång tid och hur den varit sammansatt och placerad. Förändringar i synen på Sveriges Kyrkors uppdrag nämns, liksom frågor kring vad som har varit utmärkande för verksamheten som privat forskningsföretag och som forsknings- och utredningsföretag inom en statlig myndighet. Innehållet i publikationerna berörs även liksom vad som ingår i Sveriges Kyrkors arkiv.

Sammanställningen är uppdelad efter olika ämnen. Den har till vissa delar styrts av innehållet i Sveriges Kyrkors arkiv, dels för att innehållet i arkivet är bevarat och därför kommer att präglade vilken bild av verksamheten som är möjlig att få, dels för att arkivet också varit en av mina källor till verksamheten. Det har då i vissa fall varit angeläget att redogöra för förhållanden som är av betydelse för att tolka och identifiera enskilda arkivhandlingar. Det kan ibland leda till att några delar av verksamheten får ett större utrymme medan andra centrala delar får ett mindre. Stora delprojekt har kanske inte lämnat så många spår i arkivet, medan enskilda delprojekt, som kanske inte är så kända, kan ha avsatt en mer omfattande samling arkivmaterial. Behovet av att utreda arkivets sammansättning har också varit viktig, då delar av det ännu (2022) inte är katalogiserat och då arkivet har byggts upp under lång tid och därför till vissa delar katalogiserats enligt olika principer. Materialet har bitvis aldrig varit sorterat och är genom sin disparata sammansättning med bland annat ingående enskilda samlingar svårt att överblicka.

Boken är uppdelad i de tre huvuddelar som anges i undertiteln: organisation – utgivning – arkiv, var och en med två underavdelningar. Till redogörelsen för arkivet hör även fem dokument ur detta arkiv, vilka ger en målande tidsbild med två årtiondens mellanrum och även en mera direkt bild av verksamheten. Varje huvuddel avslutas med en kommentar som avser att sammanfatta men också utgöra ett fristående resonemang med avseende på framtiden. Sist följer en serie förteckningar, grupperade efter ämnen.

Uppgifterna har dels hämtats ur Sveriges Kyrkors arkiv, dels ur litteratur och då i första hand förorden till de olika publicerade volymerna i Sveriges Kyrkor och i verksamhetsberättelser i Kungl. Vitterhetsakademiens och Riksantikvarieämbetets årsböcker. En viktig källa har sedan varit muntliga uppgifter från Sveriges Kyrkors tidigare medarbetare Ragnhild Boström, Marian Ullén, R. Axel Unnerbäck, Ingrid Sjöström, Ann Catherine Bonnier och Ingrid Schwanborg. Kring vissa skeenden har jag även egna minnen från besök på Sveriges Kyrkors dåvarande redaktion sedan 1976 och från min anställning i Sockenkyrkoprojektet 1996–2001 samt från åren 2002–2008 då Sveriges Kyrkors lokaler var min forskarplats. En tillgång är också de bakåtblickande PM som går att finna på olika platser i arkivet och som Ragnhild Boström fört från 1950-talet till 2010-talet. Rörande vissa frågor har jag också använt mig av det som tidigare har skrivits om Sveriges Kyrkor (sådana listas i "Publikationsförteckningar 2 d"), vilket då framgår av brödtext och fotnoter. Inför de minnesutställningar som ordnades på Historiska museet och i Antikvarisk-topografiska arkivets lokaler år 2012 togs texter fram i samarbete med några av verkets tidigare medarbetare, vilka även återges här i lätt bearbetning.

Till de mest utförliga historikerna och översikterna om Sveriges Kyrkor att lyfta fram hör Sven E. Noreens från 1960 och R. Axel Unnerbäcks från 1992.³ Vetenskapligt upplagda arbeten som berör Sveriges Kyrkor är Richard Petterssons avhandling i historia vid Umeå univer-

3 Sven E. Noreen: "'Sveriges Kyrkor' under femtio år", i *Fornvännen* 1960:2; Axel Unnerbäck: "Sveriges Kyrkor – konsthistoriskt inventarium", i *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, 1992.

sitet om Sigurd Curman och kulturmiljövårdens etablering från 2001 och Anders Åmans Curmanbiografi från år 2008.⁴ En viktig sammanställning utgör Karin Hermeréns utredning om kunskapsuppbyggnad kring kyrkorna, framlagd 2009.⁵ En utförlig studie av Sveriges Kyrkors vetenskapliga bakgrund och förhållandena under de första årtiondena är under arbete av Henrik Widmark inom Forum för forskning kring de kyrkliga kulturarven (FFKK) vid Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Den berör bland annat Curmans och Roosvals inledande diskussioner om projektets uppbyggnad.⁶ Därmed kompletterar Widmarks studie den här framlagda, som i högre grad behandlar Sveriges Kyrkor ur ett något annat perspektiv och främst är inriktad på dess verksamhet under senare årtionden.

Begreppet Sveriges Kyrkor

Sveriges Kyrkor brukar, som redan omtalats, av hävd – och för att verkets grundare ivrade för det – stavas med stort K, vilket markerar att uttrycket gäller en institution. En etablerad förkortning är ”SvK” även om denna numera alltmer ofta också används för trossamfundet Svenska kyrkan, dock här med litet k.

Begreppet ”Sveriges Kyrkor”, med avseende på den verksamhet som skildras här och inte landets kyrkobyggnader eller samfund i allmänhet, kan avse några olika saker: ett bokverk, ett forskningsföretag, en redaktion, ett antal tjänster (arbetslag) inom Riksantikvarieämbetet, en ”akademi” av medarbetare och forskare samt en lokal, de rum där redaktionen eller forskningsföretaget huserat. Även om dessa kan ses som olika sidor av en och samma verksamhet är en definition av de

4 Richard Pettersson: *Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering* (diss. Umeå univ.), Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 2, 2001 (s. 195–198 om Sveriges Kyrkor); Anders Åman: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, 2008 (s. 87–92, 188–233 om Sveriges Kyrkor).

5 Karin Hermerén: *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, FoU-rapport, 2009.

6 Henrik Widmark: *Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Ett humanistiskt forskningsprojekts praktik och vetenskapliga tillhörighet 1909–1966*, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus sacri (under utgivning 2022).

olika innebörderna motiverad då diskussionen om Sveriges Kyrkors form, status och framtid gärna tenderar att gälla olika företeelser.

Bokverket Sveriges Kyrkor avser den uppsättning numrerade böcker som står i bokhyllan och bär påskriften "Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium". Bokverket utgör Sveriges Kyrkors kärna och huvudsakliga mål.

Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor är det mer eller mindre formaliserade projektet att ge ut bokverket. Forskningsföretag är den benämning som Kungl. Vitterhetsakademien (KVHAA) har använt, liksom om bland andra Runverket och Det medeltida Sverige. Löpande rapporter över verksamheten finns i Vitterhetsakademiens årsböcker. Företaget var först en självständig privat organisation, ägd av grundarna Sigurd Curman och Johnny Roosval, men stod från 1940 under överinsyn av Vitterhetsakademien. Ansvaret delades 1976 med Riksantikvarieämbetet när ämbetet skildes från Vitterhetsakademien och forskningsföretaget "förstatligades". Omslag och titelsidor anger därför först att bokverket är utgivet av Curman och Roosval "med stöd" av Vitterhetsakademien, från 1940 "på uppdrag" av Vitterhetsakademien och efter 1976 endast att det är utgivet av Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademien.

Sveriges Kyrkors redaktion avser den grupp personer som mera varaktigt arbetat med forskningsföretagets publicering. Från slutet av 1940-talet till början av 1990-talet kan man tala om en fast redaktion vid sidan om utgivarna eller redaktionskommittén samt de kontrakterade (externa) författarna och övriga som på olika sätt bidrog till publiceringen. Redaktionen tjänster lades 1976 under Riksantikvarieämbetet, men avvecklades i etapper under 1990- och 2000-talet. Det redaktionella arbetet har tidvis varit utlagt på andra. I början av 1970-talet fanns en kort tid en lokalredaktion i Lund, en projektgrupp av författare vars publicering sköttes från "huvudredaktionen" i Stockholm, och en liknande planerades i Luleå.⁷ Åren 2002–2016 har en särskild redaktion vid Upplandsmuseet publicerat volymer om Uppsala domkyrka och ett motsvarande projekt pågår (2022) kring Lunds domkyrka.

7 Per-Olof Westlund: "Verket Sveriges Kyrkor", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1970, s. 232.

"Enheten" eller "avdelningen" Sveriges Kyrkor, och liknande organisatoriska uttryck som ibland kunnat förekomma motsvarar i princip redaktionen. Uttrycket är något missvisande, eftersom Sveriges Kyrkor inom Riksantikvarieämbetet ingått i andra enheter, och skulle kunna ersättas med *arbetslaget Sveriges Kyrkor*. Det kan beskriva dels den vidare grupp personer som utan att ha någon formell indelning inom byrån eller enheten arbetade med frågor kring Sveriges Kyrkor, dels den minskande skara som drev arbetet vidare när redaktionen var under avveckling. Arbetslagets uppgifter var att arbeta fram olika publikationer och hantera arkivet samt att ställa sin kunskap till förfogande för Riksantikvarieämbetet och övriga delar av kulturmiljövården.

Medarbetare i Sveriges Kyrkor har använts som uttryck för de kontrakterade författare som skrivit för bokverket och delvis bildat en informell social gemenskap av medarbetare i forskningsföretaget. Sveriges Kyrkor har på många sätt utgjort en skola, vilket gör att man för denna grupp även skulle kunna tala om *akademien Sveriges Kyrkor*. Ett flertal konsthistoriker började på 1900-talet sin verksamhet genom arbete inom verket och man uppmuntrade inom Sveriges Kyrkor yngre forskare, vilket skapade en samhörighetskänsla mellan generationerna. En tradition med årliga julkaffeträffar för medarbetare under 1900-talets senare del levde kvar till början av 2000-talet.

Begreppet Sveriges Kyrkor är även knutet till ett *arkiv*, ett *bibliotek*, en *föremålssamling*, ett *boklager*, ett *utgivningsansvar* och en *kommitté*. *Arkivet* avser den samling av material som verksamheten avsatt, som med några undantag ingår i Antikvarisk-topografiska arkivets arkivdepå (ämbetsarkiv 3, Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet 1922/23–1975/76, forskningsföretaget Sveriges Kyrkor, inkluderande även handlingar före 1922 och efter 1976).⁸ *Biblioteket* avser den boksamling som har utgjort redaktionens arbetsbibliotek. En samling av *föremål*, bland annat modeller, har genom åren följt med mellan redaktionens olika lokaler. *Boklagret* har varit en återkommande fråga. Sveriges Kyrkors tryckta volymer har ägts och distribuerats av olika förlag och institutioner. *Utgivningsansvaret* kan sägas vara att ge ut

8 Arkivet betecknas här ATA: SvK:s arkiv.

bokverket under ledning av en *kommitté*, länge kallade utgivarna eller redaktionskommittén, verkets styrgrupp.

Inventering. Johnny Roosval, den ena av Sveriges Kyrkors två grundare, med en medeltida träskulptur från Högsrums kyrka på Öland. Den påträffades i samband med en inventering av kyrkan och har senare förts över till Statens historiska museum. Roosval och Curman anordnade i början av 1900-talet utställningar av kyrklig konst för att öka intresset för kyrkornas äldre föremål. De följdes av den så kallade Snabbinventeringen då studenter och antikvarier systematiskt noterade vilka äldre bilder som fanns i kyrkor och på kyrkvindar. Inför fotograferingen togs madonnabilden fram i dagsljuset. Bilden togs på sådant sätt att man efteråt skulle kunna beskära den efter madonnaskulpturens konturer. Roosval stöder för att få det bästa ljusfallet. Foto Alfred Edle 1931. (ATA: SvK:s arkiv, fotografier: Öland, Högsrums kyrka.)

ÖVERGRIPANDE HISTORIK

Att hitta formen: storstilad start och tydligt program

Cirka 1910–1925, volym 1–22

I Sveriges Kyrkors arkiv finns en bunt med tryckta prospekt från 1910. Prospekten innehåller en kort, men innehållsrik redogörelse för ett nystartat projekt inom Konsthistoriska seminariet vid Uppsala universitet. Man har "Sedan några år tillbaka" bedrivit studier av "Upp-Sveriges kyrkliga konst": "hvarje kyrkobyggnad erhåller genom täxt och talrika illustrationer en noggrann beskrifning, till sitt yttre och inre, dess byggnadshistoria klarlägges, åldern för dess olika delar bestämmes, så vidt detta är med vår vetenskaps nuvarande och här tillgängliga medel möjligt".⁹ Även om texten betonar byggnaden mer än utsmyckning och inventarier, som också nämns i projektet, har upplägget i princip gällt sedan dess.

När forskningsföretaget Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium startade var ambitionerna höga. Av de första handlingarna och förordet till den först utkomna volymen framgår att man räknade med en snabb utgivning på bred front, parallellt i flera olika delar av Sverige och under ordnade former. Ämnet var "Svenska kyrkors beskrifning", snart preciserat som "en enhetligt utförd och i enhetliga former utgifven, vetenskaplig beskrifning öfver ... de svenska kyrkor-

9 Presentation av det första provhäftet, SvK volym 1, Uppland IV:1 (1912).

"Svenska kyrkors beskrifning", prospekt med abonnemangslista. ATA: SvK:s arkiv, volym D VIII:1, se "Dokument: Reklamblad 1910", nedan.

nas konstminnen”.¹⁰ Kyrkornas form och skrud avsågs bli beskrivna så heltäckande som möjligt om än inte helt uttömmande, vilket skulle ha blivit oöverstigit. De delades upp efter landskap och härad eller motsvarande indelning för att bilda hanterbara grupper om cirka fyra till tio kyrkor. Dessa historiska indelningar hade också en praktisk fördel genom att de var stabila, till skillnad från den kyrkliga indelningen som vid tiden för projektets början stod inför omfattande förändringar.

Perioden har avsatt material i Sveriges Kyrkors arkiv i form av prospekt, skisser till första volymens omslag och utgivningsplaner som är upplagda landskap för landskap och många gånger reviderade. Därtill finns abonnentförteckningar med flera kända namn som Albert Engström, Nathan Söderblom, Ragnar Östberg, Oscar Montelius samt mindre namnkunniga personer, som församlingsföreträdare för Knivsta och Alsike, vars kyrkor ingick i den första volymen. Var och en fick uppge om abonnemanget omfattade vissa landskap eller hela verket.¹¹ Bland materialet finns även recensioner och brevväxling med myndigheter och framstående personer.

Flera exempel finns också som visar på verkets tydliga organisation. Allteftersom bilder, ritningar och manuskript förelåg fördes de upp på arkivkort, på vilka senare noterades när kyrkan var publicerad. Instruktioner, Sveriges Kyrkors ”katekes” med flera, utarbetades för författarna över hur beskrivningen skulle läggas upp. Författaren fick skriva kontrakt, där den ekonomiska ersättningen reglerades i förväg och där det angavs noga att slutbetalningen skedde först när manuskriptet lämnades.

Grundarna, utgivarna Sigurd Curman (1879–1966) och Johnny Roosval (1879–1965), drevs av en entusiasm och organisatorisk förmåga samtidigt som de var ekonomiskt oberoende. Curman var arkitekt och konsthistoriker, sedermera riksantikvarie 1923–1946. År 1912 var han handläggande arkitekt för bland annat kyrkobyggnadsärenden

¹⁰ ”Svenska kyrkors beskrifning”, prospekt med abonnemangslista. ATA: SvK:s arkiv, volym D VIII:1, se ”Dokument: Reklamblad 1910”, nedan, resp. Sigurd Curman och Johnny Roosval: ”Företal”, i SvK volym 1, Uppland IV:1 (1912), s. III.

¹¹ ”Svenska kyrkors beskrifning”, prospekt med abonnemangslista. ATA: SvK:s arkiv, volym D VIII:1.

vid Överintendentsämbetet och lärare vid Konsthögskolans arkitekturskola, där han undervisade arkitekter i restaureringskonst. Curman disputerade i konsthistoria i maj detta år vid Uppsala universitet över planformens utveckling i cisterciensernas klosterkyrkor och blev senare samma år professor vid Kungl. Konstakademien.¹² Den jämnårige Roosval var konsthistoriker, då docent vid Uppsala universitet, från 1914 vid Stockholms högskola, där han från 1920 till sin pensionering 1946 var professor. Han disputerade i Berlin 1903 på en avhandling om flandriska altarskåp, huvudsakligen i svenska kyrkor, men kom samma år att börja studera de gotländska kyrkorna som blev hans huvudsakliga forskningsämne.¹³ Deras olika personligheter – Curman som organisatör och Roosval som driven skriftställare – kompletterade varandra.¹⁴

Efter den först utgivna volymen, om kyrkor som lätt kunnat nås med tåg och cykel från Uppsala, och som gavs ut som en del av universitetets årsskrift 1912 varigenom den också fick spridning, tog arbetet fart. Medarbetarna var många och unga och började vanligen arbeta i sin hemtrakt. Man publicerade under de första femton åren drygt tjugo volymer och inledde utgivningen av åtta landskapsserier: Uppland (från och med volym 1, 1912), Västergötland (volym 2, 1913), Gotland (volym 3, 1914), Stockholm (volym 5, 1915), Dalarna (volym 6, 1916) påbörjades de första åren, snart följda av Östergötland (volym 13, 1921), Värmland (volym 18, 1924), Blekinge (volym 22, 1926) och förarbeten i flera andra landskap. Vitterhetsakademien gav projektet nästan från början sitt bifall. Visst statsbidrag inleddes 1913 med motkravet att underlaget för beskrivningarna, i form av fotografier, ritningar och anteckningar, efter kyrkans publicering skulle tillställas Antikvarisk-topografiska arkivet.

12 Anders Åman: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, 2008, s. 61 ff.

13 Johnny Roosval. *Forskaren. Läraren*, red. Aron Andersson, 1982; Jan von Bonsdorff, ”Tyskland, Norden och medeltiden. Johnny Roosval och Adolph Goldschmidt”, i *Konsten och det nationella. Essäer om konsthistoria i Europa 1850–1950*, KVHAA konferenser 76, 2013.

14 Ragnhild Boström muntligt 2010. Curman granskade gärna texter och föreslog ändringar, men skrev sällan helt själv, enligt Boström. Möjligen talar det för att de flesta tidiga presentationerna av verket är skrivna av Roosval men bearbetade av Curman.

Svårare tider

Cirka 1925–1945, volym 23–59

Den första tidens medgång övergick snart i en period av svårare förhållanden. Sveriges Kyrkors projekttidé hade fortfarande ett brett stöd, men dels var en bredare entusiasm förmodligen inte längre lika lätt att hålla vid liv som när projektet var nystartat, dels låg ämnet, landets äldre kyrkobyggnader, inte längre i blickfånget. Intresset kring konst och arkitektur riktades på 1920-talet inte som på 1910-talet mot det inhemska och provinsiella utan mot den västerländska klassicismen. Men den främsta orsaken till de svårare tiderna var mellankrigstidens ekonomiska situation.

Man hade 1921 (från volym 12) övergått till ett bredare format med tanke på illustrationerna. Omkring fyrtio volymer kom ut. Sex nya landskapsserier börjande publiceras: Medelpad (volym 30, 1929), Dalsland (volym 34, 1931), Skåne (volym 38, 1932), Gästrikland (volym 39, 1932), Närke (volym 46, 1939), Bohuslän (volym 57, 1944). I flera fall var det manuskript som utarbetats redan under verkets första år, som nu bearbetades för utgivning. En tredjedel av de utkomna volymerna gällde Stockholms kyrkor, vars åttonde och nionde band inleddes i början av 1940-talet. Deras utgivning möjliggjordes genom bidrag från samfundet S:t Erik och församlingarna. Fem volymer rörde Gotland och finansierades genom anslag från Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond. De ekonomiska förhållandena framgår av förordet till respektive volym, där det ofta också anges att tryckfärdiga manuskript som täcker kyrkobyggnaderna i stora delar av landskapet föreligger och att många olika fonder och församlingar bidragit ekonomiskt. Samtidigt efterlyser man ekonomiskt understöd, särskilt från gåvogivare i det aktuella landskapet. Statsbidragen uteblev i början av 1930-talet, men 1934 kunde volymer komma ut med understöd av Humanistiska fonden, vilket väsentligt torde ha underlättat utgivningen, även om anslagen till en början var blygsamma.

Av stor betydelse för verksamheten blev ”snabbinventeringen” 1918–1932. Att Sveriges Kyrkors utgivning tog tid hade snart börjat uppmärksammas. På initiativ av Anna Boberg och med brett stöd genomdrevs därför en snabb inventering med avsikt att förteckna och

ta tillvara kyrkornas lösa kulturhistoriska föremål som under kristiden efter första världskriget riskerade att fara illa genom vanvård eller försäljning. Curman, Roosval och flera av Sveriges Kyrkors medarbetare engagerades i detta projekt. De handskrivna förteckningarna och fotografierna hölls tillgängliga i offentliga arkiv, men publicerades inte.¹⁵ Snabbinventeringen blev en grund för Sveriges Kyrkors beskrivningar och var en nyttig träning för dess författare. Den rubricerades som en "förberedande inventering", vilket markerade dess position i förhållande till Sveriges Kyrkor.¹⁶ Men projektet torde samtidigt ha minskat intresset något eftersom kyrkornas "skatter" inte längre var helt oupptäckta, trots att beskrivningarna är mycket kortfattade.¹⁷ Dessutom visade sig antalet kyrkor vara större än man tidigare räknat med. Det var inte bara okända föremål av konstnärligt eller historiskt värde man förtecknade utan även 300 tidigare inte kända äldre kyrkplatser och kyrkoruiner samt kapell i fjällvärlden och skärgården.¹⁸

I mitten av 1930-talet infördes en viktig rationalisering. Orsaken var främst ekonomisk och ett sätt att öka utgivningstakten, men rimligen också en direkt lärdom av snabbinventeringen. I förordet till volym 42 (1935) framgår att man börjat "koncentrera framställningen utan

15 Rune Norberg: "Kyrkoinventeringen 1918–1932" i *Fornvännen* 1941, s. 1 ff.

16 Den leddes av "Kommittén för en förberedande inventering av vårt lands kyrkor", bestående av kronprins Gustav (VI) Adolf (ordf.), prins Eugen, Byggnadsstyrelsens generaldirektör Carl Möller, Isak Gustaf Clason, t.f. riksantikvariern Otto Janse, Ferdinand Boberg, Anna Boberg, Sigurd Curman och Johnny Roosval med biskopen i respektive stift som adjungerad samt Sigurd Wallin medverkande i arbetsutskottet.

17 Inventeringen resulterade i en lappkatalog och fotografier, en konceptsamling samt renskrifter i tre exemplar, lämnade till församlingen, domkapitlet och till riksantikvariern. Den sistnämnda serien från för början avsedd att lämnas till Sveriges Kyrkor (Rune Norberg: "Kyrkoinventeringen 1918–1932" i *Fornvännen* 1941, s. 7). Handlingar från "Snabbinventeringen" i ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volymerna E X (renskrivna inventarielistor), E XII (lappkatalogen), F I (koncepten, insorterade topografiskt) och K 1 c (ca 6 000 fotografier, insorterade topografiskt).

18 Rune Norberg: "Kyrkoinventeringen 1918–1932", i *Fornvännen* 1941, s. 5.

att förringa verkets folkupplysande och vetenskapliga värde”.¹⁹ Återkommande företeelser hos kyrkorna skulle anges i förordet och i den avslutande landskapssammanfattningen.

Det får varken i fornvården eller i vetenskapen förgätas, att de många obetydligheterna, som bilda miljön, tillsammans tagna ha ett anseeligt värde. Men denna sanning anse vi icke behöva understrykas för varje kyrka genom fullständig katalogisering av en mängd obetydliga föremål.²⁰

Beskrivningarna blev kortfattade, vilket dock kompletterades av bland annat detaljerade uppmättningsritningar och att texterna ändå innehåller viktiga basuppgifter (se Dokument: Författarinstruktion 1930 nedan). På detta sätt kunde beskrivningarna av kyrkorna i landskapen Gästrikland och Medelpad fullföljas liksom utgivningen av dem om Blekinges landskyrkor och hälften av landskyrkorna på Gotland. Av denna kortfattade karaktär är också flera av de opublicerade manuskript som gäller kyrkor i västra Småland och södra Skåne. Manuskript och annat redaktionellt material förvarades vid Stockholms högskola fram till Roosvals pensionering i mitten av 1940-talet.

Tillväxtperiod

Cirka 1945–1960, volym 60–83

Den 5 mars 1940 antog Vitterhetsakademien Sveriges Kyrkor som ett av sina forskningsföretag, dock under förutsättning att man inte band sig för något ekonomiskt ansvar.²¹ Möjligen underlättade detta ändå verkets ekonomi, då det torde ha stärkt verksamhetens status. Humanistiska fonden bidrog tydligare än förut till verkets finansiering

19 Förordet till SvK volym 42, Gotland II (1935), s. VIII och t.ex. förordet till SvK volym 57, Bohuslän I:1 (1944), s. III.

20 Förordet till SvK volym 42, Gotland II (1935), s. IX.

21 KVHAA protokoll 5/3 1940, § 50. ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volym A I a: 18.

Kyrkvinden. Sveriges Kyrkors dåvarande redaktion, Ragnhild Boström och Armin Tuulse, sitter på en av valvkuporna till Håtuna kyrka i Uppland och studerar takstolen tillsammans med utgivaren Sigurd Curman. Vid analysen av en kyrkobyggnad kan de dolda vindsutrymmena vara av stor betydelse. På vinden är konstruktionen vanligen fullt synlig. I murverket, som däruppe oftast inte är putsat, kan man iaktta eventuella murskarvar som redovisar hur kyrkan har byggts till. Takstolarna kan också ha något att berätta. Här visar de att kyrkan från omkring 1300 ursprungligen haft ett trätunnvalv, spikat mot takstolen. När valven slogs på 1400-talet togs takpanelen ned och takstolen förstärktes med tvärgående bindbjälkar. Bilden togs inför Curmans 80-årsdag. Man önskade bilder på den förre riksantikvarien vid arbete ute i fält, och Håtuna kyrka, vars beskrivning Armin Tuulse då arbetade med, hade en vindstrappa som var jämförelsevis lätt att ta sig upp för. Foto Sören Hallgren 1959. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:1. Om vinden i Håtuna, se SvK volym 94, Uppland VII:2, 1962, s. 218–230.)

Arkivalier och handskrifter. Uppgifter om nu till stor del försvunna målningar i Eds kyrka i Uppland, återgivna av fornforskaren och ritaren Elias Brenner i en av Antikvitetskollegiets 1600-talshandskrifter i Kungliga Biblioteket (Fb 12, s. 109), varigenom målningarnas tillkomst sannolikt kan dateras till 1487. För varje kyrka finns ett rikt källmaterial att tillgå, dels i de arkivhandlingar som avsatts i kyrkoarkivet, dels i studier och teckningar som återfinns i topografiskt upplagda skildringar av olika forskare från 1600-talet och framåt. Att tyda anteckningarna kan vara ett tidskrävande men också lönande arbete, eftersom de ofta lämnar avgörande information om kyrkans tidigare utformning. (ATA, fotografisamlingen: Uppland, Eds kyrka. Muralmålningarna i Ed behandlas i SvK volym 82, Uppland VI:6, 1958, s. 721–740.)

och förorden tar nu mera sällan upp ekonomiska frågor. Försiktigt ökar utförligheten igen. Många äldre beskrivningar behövde bearbetas innan de kunde publiceras, vilket i förorden motiveras med att kunskapen i olika specialämnen ökat och att förändringar skett i kyrkorna (se Dokument: Föredrag om verksamheten 1949 nedan).

Sveriges Kyrkor hade från slutet av 1940-talet även en redaktion med en anställd forskare, Armin Tuulse, och en redaktionssekreterare, Ragnhild Boström, även om anställningsförhållandena ännu var provisoriska och något oklara. Roosval och Curman blev nu också pensionärer och kunde ägna mer tid åt arbetet. Arbetsplatser ordnades inom Vitterhetsakademiens och Riksantikvarieämbetets nya lokaler på Storgatan 41, intill Antikvarisk-topografiska arkivet. Nära ett trettio-tal volymer kom nu ut. Inga gällde nya landskap, men desto fler rörde antingen sedan länge förberedda kyrkobeskrivningar eller sådana som utarbetades av de nya medarbetarna, främst Armin Tuulse. Åren 1953–1958 utkom fjorton volymer i rad enbart om Upplands kyrkor. Sigurd Curman ville prioritera ”das unbekannte Uppland”.²²

22 Ragnhild Boström muntligt 2010. Nr 69–82; alla SvK:s volymnummer på talet 70 rör av denna orsak Uppland.

Guldålder

Cirka 1960–1975, volym 84–168

I början av 1960-talet blev den tidigare personalen fast anställd och även ny personal började anställas. Flera av de beskrivningar som nu kom ut var nyarbetade från grunden eller så omfattande bearbetningar av äldre manuskript att de försågs med nytt författarnamn. Utmärkande är att i princip alla manuskript som nu förbereddes för utgivning också publicerades. Fyra nya landskapsserier inleddes: Härjedalen (volym 91, 1961), Södermanland (volym 100, 1964), Öland (volym 108, 1966), Lappland (volym 153, 1973). För Södermanland och Öland fanns manuskript från verkets första år, medan de två norrländska landskapen var nya fält. Den mesta utgivningen var dock fortsättningar på redan påbörjade landskap. Några volymer under början av 1960-talet fick speciell karaktär. Blekinge avslutades av en del med enbart den sammanfattande landskapsöversikten och en registerdel, Strängnäs domkyrkas ritningar utgavs som egen delvolym och Gotland band IV avslutades med ett separattruckt supplement. Ändamålet preciserades nu till att verket genomgående skulle vara ett konsthistoriskt inventarium som gav en klar och konkret bild av det ”oanat rika konst- och kulturhistoriska material” som landets kyrkor utgör samt ”ett uppslagsverk, där den intresserade allmänheten skall kunna hämta vederhäftig upplysning och där forskaren skall finna stimulans och material till vidare bearbetningar och vetenskapliga kombinationer”.²³ Beskrivningarna hade därför gjorts utförligare och rikare illustrerade, och därigenom blivit mera vetenskapligt värdefulla men samtidigt mera kostsamma.

En tydlig gräns inom perioden går vid 1966–1967, varefter den egentliga guldåldern tar vid, även om det ännu fanns tydliga ekonomiska begränsningar. Johnny Roosval hade avlidit några år efter att han ersatts som utgivare av Tuulse och nu avled även Curman, som in i det sista varit mycket delaktig i utgivningen. Verksamheten stagnerade alltså inte vid grundarnas frånfalle utan växte istället. Nya utgivare till-

23 Förordet till SvK volym 96, Skåne II:1 (1963), s. IV f, ett av de första med Armin Tuulse som medutgivare istället för Johnny Roosval vid sidan av Sigurd Curman.

kom jämte Tuulse, och de förberedelser som pågått sedan några år vad gällde volymernas grafiska utformning genomfördes från volym 114. Utformningen blev modern och lämpade sig bra för avbildningar. Bildkvaliteten ökade, till vilket kraftigt bidrog att man anlidade en skicklig fotograf, Sören Hallgren. Sedan 1958 hade en del av upplagan ett grafiskt stramare skyddsomslag med namnet på de i volymen behandlade kyrkorna, inte bara vilket härad och vilken geografisk del som berördes. Detta för att popularisera utgåvan eftersom det inte annars framgick att Svegs tingslag, södra delen, endast omfattade Lillhärdals kyrka eller att Håbo härad, mellersta delen, avsåg kyrkorna i Yttergran och Övergran och så vidare. Sedan samma tid omfattade också en volym sällan fler än tre kyrkor. Med den nya layouten av formgivaren Vidar Forsberg prioriterades en eller två kyrkor åt gången, vars namn också utgjorde huvudtitel med nedtonad härads- och landskapstillhörighet. Volymerna blev nu tunnare än tidigare och få var på över 100 sidor, vilket tydligt ökade volymantalet. Volymnumret lyftes fram tydligare än förut, vilket hade börjat ske redan på de nya skyddsomslagen i slutet av 1950-talet och på titelsidan i början av 1960-talet, då också uttrycket "volym" ersatte det tidigare "häfte" som övergripande löpnummer inom hela serien, inte bara i aktuellt band.

Av det åttiotal volymer som utkom under perioden hann cirka trettio följa den gamla formen och cirka femtio den nya. Av stor vikt var de anslag som Statens humanistiska forskningsråd (som ersatt Humanistiska fondens nämnd) nu regelmässigt lämnade till utgivningen. 1966 garanterade forskningsrådet den fortsatta utgivningen med den personal som då fanns och den dåvarande utgivningstakten på åtta volymer om året.

Sveriges Kyrkor blev nu alltmer ett forskningsinstitut. Man fick sina första egna redaktionslokaler 1966 som byttes mot nya redan 1968, denna gång på egen adress utanför ämbetsverket. Där ordnade man bland annat välbesökta seminarier kring olika ämnen. På Historiska museet arrangerade man en ambitiös utställning om Sveriges Kyrkor 1973. De många medarbetarna och besökande gästforskare på redaktionen bidrog också till att skapa en stimulerande forskarmiljö. Genom den fortgående utgivningen kunde man också förlita sig på inarbetade rutiner och medverkan av specialister inom olika ämnesområden. Forskningsföretaget

Fältnarbete. Ragnhild Boström undersöker och beskriver en gravsten, som har återanvänts som trappsteg till Runstens kyrka på Öland. Gravhällen av röd kalksten är troligen huggen under senmedeltid eller 1500-talet. Den är 243 centimeter lång och kluven på längden innan den lades in i trappan. Arbetet med att beskriva en kyrka i Sveriges Kyrkor omfattar ett ingående fältnarbete. Författaren ska studera byggnaden och dess inventarier på plats, dokumentera och beskriva. Man ska identifiera föremål som fått ny funktion och som kanske inte är fullt tillgängliga för studium. En beskrivning inbegriper även mått, för att ge en uppfattning om storleken. Foto Rolf Hintze 1979. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:1. Om hällen i Runsten, se SvK volym 188, Öland II:5, 1982, s. 21.)

var dock ingen egen juridisk person utan ekonomin, som erhållna anslag och löneutbetalningar, hanterades av Riksantikvarieämbetet även om personalen inte formellt var anställd där.

Stabila år

Cirka 1975–1990, volym 169–212

Från 1970-talets senare del och framåt kom ett par år då utgivningen fungerade, medan rutinerna – vilket tydligt framgår av delar av Sveriges Kyrkors arkiv – luckrades upp. Verkets tjänster överfördes till Riksantikvarieämbetet 1976 i enlighet med det betänkande som 1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65) lade fram 1972.²⁴ Det var dock något som redan diskuterats en tid. Av Sveriges kyrkors tryckta årsberättelse framgår:

Den 1 juli 1976 överfördes redaktionens fast anställda medarbetare till Riksantikvarieämbetets dokumentationsbyrå. Därmed infriades förhoppningar från mer än 30 år tillbaka. Ansvar för utgivningen av verket delas sedan detta datum mellan Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet. Samtidigt inträdde byråchefen Erik B. Lundberg och avdelningsdirektör R. Axel Unnerbäck som av riksantikvarien utsedda ledamöter i utgivningskommittén. De av Vitterhetsakademien utsedda, professor em. Sten Karling och avdelningsdirektören Aron Andersson, kvarstår, medan professor em. Armin Tuulse av hälsoskäl lämnat sitt uppdrag.²⁵

Statens humanistiska forskningsråd, från 1977 Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR), bekostade tjänster och tryckning ytterligare några år, men sedan gick medel till detta direkt via ämbetet. Man övergick, enligt nya riktlinjer, till att prioritera viktigare

²⁴ *Kulturminnesvård. Betänkande avgivet av 1965 års musei- och utställningssakkunniga*. SOU 1972:45, s. 111 ff.

²⁵ Ragnhild Boström: "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1977, s. 69 f.

monument och tona ned den heltäckande geografiska utgivningen samt till att översiktligt kartlägga vissa kategorier av kyrkor. Man skulle även publicera studier i enskilda ämnen och pröva mera övergripande inventeringsmetoder. Bandbeteckningen slopades på flera nyutkomna volymer, vilket ytterligare framhävde den enskilda volymen eller delen i förhållande till det stora verket. Finansieringen blev mera ojämn. Olika fonder bekostade ett par volymer, andra utkom i samarbete med kommunala översiktsverk eller som förlagsprodukter. Primärmaterial för publicerade volymer lämnades inte löpande till ATA utan blev många gånger kvar på redaktionen. Däremot började man på 1980-talet att till ATA föra över äldre samlingar från verkets grundande samt de glasplåtar och originaluppmätningar, även för opublicerade kyrkbeskrivningar, som fanns i samlingarna.

Omkring 40 volymer kom ut varav en inledde ett nytt landskap, Halland (volym 180, 1979) men samtidigt påbörjades de tematiska översiktsserierna *Medeltida träkyrkor* (volym 192, 1983) och *Kyrkobyggnader 1760–1860* (volym 210, 1989).

Nedläggningshot och stora projekt

Cirka 1990–2020, volym 213–237

1989/1990 erhöll Sveriges Kyrkor inget tryckningsanslag och på olika sätt ifrågasattes verksamheten. I början av 1990-talet avfördes monografiutgivningen från Riksantikvarieämbetets budget. Personalen vid Sveriges Kyrkor fick ägna sig åt arbete med påbörjade översiktsserier över kategorier av kyrkor, och förslag fanns inom ämbetet att ge en frist på tio år, vilket dock snart omvandlades till ett etappmål inom samma tid. Några sådana serier utkom utanför Sveriges Kyrkors volymer, som *Nya svenska kyrkor*. Samtidigt omprövade Sveriges Kyrkors personal utgivningsmodellerna och sammanställde förslag på vilka särskilt prioriterade kyrkor som borde ägnas monografier. Man fick även ett ansvar för kunskapsuppbyggnaden kring kyrkor inom kulturmiljövården och vid mitten av 1990-talet, i samband med att tillsynen och tillståndsprövningen enligt Kulturminneslagen när det gällde kyrkor decentraliserades från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna, fick Sveriges

Fotografering. Utanför sakristian till Arby kyrka i Småland poserar fotograf Rolf Hintze, en av landets mer framstående arkitekturfotografer, inför den utrustning han behövde vid uppdrag för Sveriges Kyrkor. Ända sedan starten har fotografering haft en viktig roll. Fotografiet är ett effektivt redskap för att både dokumentera och beskriva kyrkor och föremål under fältarbetet samt presentera dem och illustrera den tryckta texten. När projektet startade var tekniken att trycka fotografiska bilder relativt ny och kostsam. Författarna fick ofta ta bilderna själva, vilket bidrog till att de lärde sig hantera fotografering och kunde styra vad som skulle fotograferas och se vilken vinkel, detalj eller belysning som var lämplig. Det är en av anledningarna till att fotografen aldrig varit anonym i verkets publikationer utan angivits med namn vid bilden eller i bokens början. Sedan 1950-talet har man kunnat använda Vitterhetsakademiens, Historiska museets, Riksantikvarieämbetets eller läns museernas fotografier, som Nils Lagergren, Sören Hallgren, Rolf Hintze och Gabriel Hildebrand. Fotograferingen har utförts i samråd med författaren, en ofta tidskrävande process, som bland annat påverkas av solskenets vinkel eller i vilken mån ljusredskap, textilier eller kalkmålningar går att avbilda på rättvisande sätt. Foto Rolf Hintze 1983. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:1. Hintzes bilder från Arby återges i SvK volym 207, Småland, 1989.)

Kyrkors personal i uppdrag att medverka i Riksantikvarieämbetets kurser för att utbilda kyrkoantikvarier över landet (se Dokument: Utredning av verksamheten 1991 nedan).

Vid mitten av 1990-talet inleddes Sockenkyrkoprojektet (forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria), vilket var ett externfinansierat projekt, men där Sveriges Kyrkors personal delvis fick medverka inom sin tjänst. Sockenkyrkoprojektet arbetade på ett helt annat sätt med översikter över hela landskaps kyrkobestånd istället för djupgående monografier över en kyrka i taget. Samtidigt skedde visst arbete med översiktsserierna *Kyrkobyggnader 1760–1860*, *Medeltida träkyrkor* och *Nya svenska kyrkor*, samt fristående publikationer som *Kyrka af träd* och *Östergötlands medeltida dopfuntar*.²⁶ Utgivningen av de senare var ett av skälen bakom tillkomsten av den omkring år 2000 inrättade serien Studier till Sveriges Kyrkor. De monografier som trots allt kom ut var författade av externt finansierade författare, vanligtvis pensionerade forskare som själva sökt tryckningsmedel från olika fonder. Redaktionellt arbete kunde inom snäva gränser ske i tjänsten. Samtidigt började Riksantikvarieämbetet 1996 ge ut verkets publikationer på eget förlag. Utgivningen framstod i praktiken inte längre som ett bokverk, med planerad utgivning och tänkt mål, utan som en bokserie av olika kyrkobeskrivningar och rapporter utan tydlig inbördes ordning.

Under 1990-talet bortföll flera av de rutiner som tidigare tillämpats vid redaktionen. Leveranser av primärmaterial till ATA upphörde i princip. Från 2003 hölls inga möten i redaktionskommittén och vakanser i kommittén tillsattes ej. Lokalbyten 1992 och 1995 påverkade också arbetet negativt liksom att pensionerade tjänstemän inte ersattes av nya. 2007 avgick Ann Catherine Bonnier med pension som den sist anställde med uppdrag för Sveriges Kyrkor angivna i tjänsten. År 2008 tömdes redaktionen lokaler. Samlingar och föremål arkiverades eller magasiniserades.

26 *Kyrka af träd. Kyrkobyggnader under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige*, red. Ingrid Sjöström, Marja Terrtu Knapas och Ola Storsletten, 2000; Marian Ullén och Sune Ljungstedt: *Östergötlands medeltida dopfuntar*, Studier till Sveriges Kyrkor 1, 2003.

Vid samma tid som monografiernas utgivning gick in i en påtagligt lågproduktiv period genomdrevs 2002–2016 det största publiceringsprojektet i verkets historia, Uppsala domkyrka, varefter en motsvarande utgivning inleddes av Lunds domkyrka till dess jubileumsår 2023. För den fortsatta utgivningen är läget i skrivande stund oklart. En tendens är att regionala aktörer varit drivande i utgivningen av de senaste volymerna.²⁷ Samtidigt har avgörande steg vidtagits av stor betydelse för Sveriges Kyrkor. År 2009 framlade konservator Karin Hermerén sin utredning om lämpliga former för den fortsatta kunskapsuppbyggnaden kring kyrkor.²⁸ År 2016 ersattes redaktionskommittén av Kommittén för forskning om kyrkor, med Vitterhetsakademien, Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan företrädde. Samma år fullföljde Riksantikvarieämbetet ”digitaliseringsprojektet”, en elektronisk faksimilutgåva av hela verket Sveriges Kyrkor, vilket ökat verkets tillgänglighet.

27 SvK volym 233, Öland II:6, Ölands medeltida kapell (2011) och SvK volym 235, Gotland X:1, Vamlingbo kyrka (2015) med stöd av Länsstyrelsen i Kalmar län respektive Visby stift. Jfr även SvK volym 225, Östergötland, Linköpings domkyrka III (2001) med stöd av Risbergska fonden i Linköping, samt de nyssnämnda volymerna om Uppsala domkyrka med redaktion vid Upplandsmuseet.

28 Karin Hermerén: *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, FoU-rapport, 2009.

ORGANISATION

Ledning, finansiering, redaktion

Utgivare och redaktionskommitté

Utgivarna

Ledningen för utgivningen av Sveriges Kyrkor har utgått från en styrgrupp som under lång tid benämndes utgivare och 1976–2016 redaktionskommitté.²⁹ I regel har de på olika sätt företrätt Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet.

De två grundarna av bokverket Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Sigurd Curman och Johnny Roosval, benämndes under hela sin verksamhet verkets utgivare, inte redaktörer eller liknande. Från starten 1912 till 1940 skedde utgivningen, som det angavs på omslagen, ”med stöd” av Vitterhetsakademien, från 1940 till 1976 ”på uppdrag” av Vitterhetsakademien, sedan Akademien formellt antagit verket som ett av sina forskningsföretag.

Verkets författare var till en början många, främst studenter som Roosval hade vid Uppsala universitet och Stockholms högskola. Utgivarna granskade texterna och såg till att de gick till tryck. Till sin hjälp hade man här länge förläggaren Gunnar Tisell. Han medverkade från 1920-talet till 1960-talet vid de förlag som utgivarna anlidade, och

29 Sammanställningen bygger, när direkt källhänvisning saknas, på mötesprotokoll och handlingar rörande Sveriges Kyrkor 1954–1974 i ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, främst volym F VII:32, samt årsberättelser sedan 1970 i KVHAA:s årsböcker och förord till olika volymer av Sveriges Kyrkor utöver vissa muntliga uppgifter och egna minnesbilder.

kände därför väl till utgivningsmodellen. Genom Curmans organisationsförmåga flöt rutinerna rätt bra. Författarna skrev på kontrakt om leveransdatum och att fullt arvode erhöles först när texten var levererad. Vid utgivarnas sida fanns en redaktionssekreterare, som redigerade inlämnade texter och hanterade arkivet med manuskript, ritningar och fotografier. En redaktion växte fram som i slutet av 1940-talet bestod av två personer utöver utgivarna, och som i början av 1960-talet ökade med fler. Antalet låg mellan fem och tio till 1990-talet, men minskade sedan fram till den sista pensionsavgången 2007 (se kapitlet "Medarbetare, personal och yttre organisation" nedan).

År 1957 anhöll utgivarna att Vitterhetsakademien borde medverka till att efter utgivarnas framtida frånträde utse en redaktionskommitté om tre personer samt inrätta två fasta tjänster för Sveriges Kyrkor vid Riksantikvarieämbetet (som Curman till stor del organiserat under sin tid som riksantikvarie).³⁰ Så skedde inte då, men det bör ha legat till grund för förändringarna 1966 och 1976.

När Roosval vid 83 års ålder trädde tillbaka 1962 utsåg Vitterhetsakademien Armin Tuulse till att tillsammans med Curman vara verkets utgivare. När Curman gått bort 1966, nära 87 år gammal, utsåg Akademien Per-Olof Westlund och Sten Karling att tillsammans med Tuulse vara verkets utgivare. De kallades till en början för "utgivningskommitté" och fick olika uppgifter. Karling skulle handha kontakten med Vitterhetsakademien, forskningsråd och institutioner, Westlund hanterade ekonomiska frågor och tryckerikontakter, medan Tuulse svarade för att granska manuskript och övervaka utgivningen.³¹ Deras uppdrag var i övrigt att följa principerna från de tidigare utgivarnas tid, även om en viss modernisering nu var ofrånkomlig. Man bytte förlag, tryckeri och förnyade samtidigt layouten. Westlund var inte akademiledamot utan disputerad avdelningsdirektör vid Riksantikvarieämbetet. Han hade arbetat som redaktionssekreterare för Sveriges Kyrkor på 1940-

30 Skrivelse från 15/8 1957 omtalad i PM rörande Sveriges Kyrkors organisation av Ragnhild Boström 3/11 1959. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:6.

31 Utgivarna hade utsetts av Vitterhetsakademiens förvaltningsutskott två veckor efter Curmans död. Protokoll från möte med utgivningskommittén 17/3 1966. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3. Uttrycket utgivningskommitté användes vid de första mötena.

talet och tidigare engagerat sig kring hur personalsituationen kunde lösas.³² Även Tuulse hade länge arbetat med Sveriges Kyrkor och innehade sedan 1962 den ena professuren i konsthistoria vid Stockholms universitet, medan Karling innehade den andra. Karling hade inte själv medverkat tidigare, men hade forskat om kyrklig konst och 1955 publicerat en monografisk beskrivning av kyrkorna i Borås och Brämhult enligt Sveriges Kyrkors modell.³³ Sveriges Kyrkor ”handhas numera av en av akademien tillsatt redaktionskommitté på tre personer, av vilka två företräder akademien och en riksantikvarieämbetet” konstateras i en utredning 1969.³⁴

1974 avled Westlund och de två övriga utgivarna Karling och Tuulse anhöll att Akademien till hans efterträdare skulle utse Aron Andersson med motiveringen att han var den som både utgivarna och redaktionspersonalen föredrog på posten.³⁵ Andersson, som var docent och antikvarie vid Statens Historiska Museum (som då tillsammans med Riksantikvarieämbetet utgjorde en och samma myndighet), hade redan många gånger bistått författarna med sin sakkunskap. I det förord där han presenteras preciseras utgivarna som ”den nämnd som på akademiens vägnar handlägger utgivandet av Sveriges Kyrkor”.³⁶

32 PM med organisationsförslag för Sveriges Kyrkor av Per-Olof Westlund, överlämnat till Sigurd Curman i maj 1949. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:1.

33 Sten Karling: *Kyrkorna i Borås och Brämhult*, 1955. Den gavs ut av Borås och Brämhults församlingar. En utgivning i Sveriges Kyrkor ska ha varit på tal (se förordet), men utgivarna ansåg att den var för utförlig. Fler kyrkor i samma område skulle inte heller kunna ges ut inom överskådlig tid och man ville hålla samman utgivningen. Ragnhild Boström muntligt 2000. Några årtionden senare hade det dock inte setts som ett hinder.

34 *Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2, s. 111 f.

35 Brev från Sten Karling till KVHAA 10/9 1974. ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volym F VII:32. Redaktionsmötesprotokoll 9/9 1974 § 10. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

36 Förord till SvK volym 158, Småland III:2 (1974).

Redaktionskommittén

I juli 1976, till följd av den stora omorganisationen av Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet, inordnades Sveriges Kyrkors redaktion som en del av sektionen för byggnadsinventering inom Riksantikvarieämbetet. Förutom materialpublicering och bokutgivning skulle personalen låta sina specialkunskaper komma kulturmiljövården till del. (Så hade skett även tidigare, men inte med samma sanktion.) Verkets utgivare angavs nu inte längre som personer utan som institutioner, dels Vitterhetsakademien, dels Riksantikvarieämbetet, det vill säga de som länge varit representerade genom utgivarna.

Genom nyordningen hade

den fortsatta utgivningen av inventariseringsverket blivit ett för riksantikvarieämbetet och vitterhetsakademien gemensamt projekt, där en av ämbetet och akademien utsedd redaktionskommitté med två representanter för vardera institutionen ersatte de tidigare utgivarna och bar det närmaste ansvaret för vetenskaplig granskning och publicering

enligt förordet till volym 166. Dessa representanter blev de tidigare utgivarna Karling och Andersson för Akademien (Tuulse trädde tillbaka av hälsoskäl) samt Erik B. Lundberg och R. Axel Unnerbäck för ämbetet. Den utsedda gruppen benämndes nu redaktionskommitté, ett uttryck som utanför Sveriges Kyrkor sedan ett par år använts för de tre utgivarna, men har att döma av Vitterhetsakademiens årsböcker inom Akademien formellt gått under namnet Ledningskommittén för Sveriges Kyrkor.

Kommittéledamöterna har sedan växlat något. Akademiens representanter har suttit kvar till sin bortgång eller tills de avgått, ämbetets oftast till sin pensionering. Riksantikvarieämbetets representanter har vanligen varit någon chef inom de sektorer vars ansvar legat inom Sveriges Kyrkors ämnesområde, men det verkar mera ha varit en praxis än ett uttalat krav.

Kommitténs funktion anges i protokollet från det första mötet enligt den nya ordningen 27 augusti 1976:

Riksantikvarien anser att de av Raä utsedda representanterna i redaktionskommittén självständigt beslutar i alla frågor som rör ämbetets del av SvK:s verksamhet. Endast frågor av mycket stor vikt hänskjuts till riksantikvarien för avgörande. [...] Akademiens representanter skall ha samma befogenheter som ämbetets. Större frågor hänskjuts i detta fall till Akademien. – Redaktionskommittén beslöt sammanträda vid behov men minst 3 ggr per halvår. Beträffande granskning av manuskript beslöts, att ledamöterna skall granska de delar, som avser deras resp ämnesområden. Sista korrektur går dock till samtliga fyra ledamöter.³⁷

Senare ändrades denna ordning och under 1990- och 2000-talen hölls bara två möten om året. Av protokollen framgår mötenas karaktär. De har varit kommitténs avstämningsmöten med redaktionen och inte slutna styrelsemöten, även om ej protokollförda samtal mellan kommittéledamöter naturligtvis har förekommit. Mötena har vanligen bestått av medarbetarnas avrapportering av pågående arbete, framläggande av publikationer sedan senaste mötet samt diskussion och ställningstaganden i olika frågor kring utgivningen och redaktionens arbete. Protokollen blev en sorts verksamhetsberättelse och mötena en nyttig pådrivare av arbetet. Kommittén har utgjort en länk mellan redaktionen och de utgivande institutionerna. Externa författare har vanligen inte deltagit i mötena, utan den medarbetare som agerat redaktionssekreterare har avlagt rapporten. Men utomstående har kunnat delta i mötet, för att redogöra för särskilda ärenden med mera. Författare har även enskilt, utanför mötet, kunnat diskutera sin text med någon av kommittéledamöterna, gärna på plats i kyrkan. Kommittén har efter granskning formellt antagit manuskripten för utgivning.

Genom Curman-Roosvals, Armin Tuulses, Sten Karlings och R. Axel Unnerbäcks mångåriga medverkan som utgivare respektive redaktionskommitté har en god kontinuitet hållits från verkets grundande. År 2002 gick emellertid Unnerbäck i pension. Samma år hölls kommitténs sista regelbundet löpande ordinarie sammanträde. (Följande

37 Protokoll från möte med redaktionskommittén 27/8 1976. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

år, 2003, hölls ett extra möte i en enskild fråga kring projektet *Kyrkobyggnader 1760–1860*.)

Vitterhetsakademiens representanter har huvudsakligen varit professorer vid olika universitet, Sten Karling i Stockholm, Erik Cinthio och Ingmar Brohed i Lund, Allan Ellenius, Anders Åman och Jan von Bonsdorff i Uppsala. Undantag är Aron Andersson, som var tjänsteman vid Statens historiska museum och fick professors namn 1983. Den tidigare representationen från Stockholms högskola, senare Stockholms universitet, som dominerat hos utgivare och redaktionskommitté upphörde vid 1980-talets mitt, varefter ledamöterna kommit från Lund eller Uppsala. Om de flesta av Akademiens representanter varit konsthistoriker vidgades ämnet vid samma tid genom att Erik Cinthio var medeltidsarkeolog och Ingmar Brohed kyrkohistoriker samt forskningsansvarig vid Svenska kyrkan. Även om Brohed representerade Vitterhetsakademien kom genom honom för första gången Svenska kyrkan att representeras i utgivningen av Sveriges Kyrkor.

Riksantikvarieämbetets representanter har delvis följts av den som övertagit den förres post. R. Axel Unnerbäck var chef för den enhet (sektion) som Sveriges Kyrkor ingick i. För denna avdelning av ämbetet var Erik B. Lundberg överordnad chef och senare Christina von Arbin. Efter nya omorganisationer intog andra avdelningschefer samma plats, i tur och ordning Ulf Bertilsson, Per Gullberg, Marit Åhlén (t.f.) och Birgitta Johansen. Som enhetschef för bland annat Sveriges Kyrkor, tills hon 2004 lämnade Riksantikvarieämbetet för annat uppdrag, medverkade sedan Marit Åhlén åter. Det skedde delvis som ersättare för avdelningschef Birgitta Johansen.

Under åren som följde efter redaktionskommitténs sista löpande möten 2002/2003 avled Anders Åman, i kommittén för Akademien från 1994, och enhetschefen vid Riksantikvarieämbetet Marit Åhlén lämnade sin tjänst. Fram till sin bortgång var dock Anders Åman aktiv i starten och ledningen för Huseliusprojektet, den redaktion vid Upplandsmuseet som ansvarade för utgivningen av beskrivningen om Uppsala domkyrka i Sveriges Kyrkor. Hans uppgift i projektet övertogs sedan av Jan von Bonsdorff, Åmans efterträdare som professor vid Uppsala universitet. Projektet hade en egen styrgrupp, Ledningsgruppen för Huseliusprojektet, där redaktionskommitténs ledamöter

ingick tillsammans med företrädare för Upplandsmuseet, däribland museichefen Håkan Liby, och domkyrkoförsamlingen. Gruppen har i praktiken fungerat som en redaktionskommitté under de år då huvuddelen av utgivningen rört Uppsala domkyrka. För arbetet med volymerna 233 (Ölands medeltida kapell) och 235 (Vamlingbo kyrka) har under 2010–2015 Jan von Bonsdorff vid Vitterhetsakademien och Markus Dahlberg, till 2014 vid Riksantikvarieämbetet, från 2013 assisterad av antikvarie Cathrine Mellander Backman, medverkat i frågor av det slag som rör redaktionskommittén. År 2015 gavs Ingrid Sjöström i uppdrag att jämte Ingmar Brohed representera Vitterhetsakademien.

Orsakerna till att ordinarie löpande möten med redaktionskommittén inte längre hölls efter 2002/2003 torde vara flera. R. Axel Unnerbäck gick i pension liksom Ingrid Sjöström, chef för det som då återstod av Sveriges Kyrkors redaktion och i praktiken sammankallande till mötena. Visst arbete pågick med den tematiska översiktsserien *Kyrkobyggnader 1760–1860* samt med för granskning inlämnade manuskript av pensionerade medarbetare (särskilt volymerna 233 och 235), men inget var ännu aktuellt för publicering. För Ann Catherine Bonnier, som var den sist kvarvarande vid Riksantikvarieämbetet med Sveriges Kyrkor som tjänsteuppdrag (dock som ämnesspecialist och ej som redaktör för publikationer), var det därför svårt att motivera att den alltmer decimerade kommittén sammankallades.³⁸

Desto mer arbete pågick samtidigt inom Huseliusprojektet med publicering av beskrivningen om Uppsala domkyrka, men det hade som sagt en egen styrgrupp. Detsamma gällde Sockenkyrkoprojektet där flera av Sveriges Kyrkors tidigare medarbetare var aktiva. Det rådde även viss oklarhet kring om någon redaktionskommitté fanns kvar och på vems uppdrag en ny sådan i så fall skulle tillsättas. Eftersom den huvudsakliga verksamheten kring Sveriges Kyrkor pågick inom Huseliusprojektet, där också några av redaktionskommitténs ledamöter ingick, kom projektets styrgrupp att behandla några av de övergripande frågorna kring utgivningen. Frågan om den ordinarie redaktionskommittén vilade också något i väntan på den länge förberedda utredning som efter olika förseningar utfördes av Karin Hermerén och lades fram

38 Ann Catherine Bonnier muntligt 2010.

2009 i rapporten *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv*. Den lämnade emellertid få konkreta förslag om Sveriges Kyrkors uppbyggnad och ledning men förordade bland annat en brett upplagd centrumbildning för kunskapsuppbyggnad kring kyrkor, vilken ”bör omfatta förvaltning av och nya former för *Sveriges kyrkors* skriftserier”.³⁹

Sedan den 5 mars 1940 har Vitterhetsakademien, då efter anhållan av Curman och Roosval, tagit ansvar för Sveriges Kyrkors utgivning, från 1976 tillsammans med Riksantikvarieämbetet. Sveriges Kyrkor har upptagits i Vitterhetsakademiens årsbok sedan 1951 under rubriken Akademiens utskott och nämnder. Utgivarna angavs 1951–1975 vara de som Akademien givit i uppdrag ”att tills vidare ombesörja verkets utgivning”. Fram till 1976 angavs hela den fasta redaktionspersonalen, då Riksantikvarieämbetet övertog deras tjänster. Samma år lades Sveriges Kyrkor in under den nya underrubriken ”2. Forskningsverksamheten”. För ledningskommittén angavs både de representanter som var utsedda av Akademien och de som var utsedda ”av riksantikvarien”. 1997 flyttades dock Sveriges Kyrkor ”ned” till underrubriken ”6. Av Akademien utsedda representanter i andra organ” och där angavs i följande årsböcker endast de ledamöter som var utsedda av Vitterhetsakademien, från 2009 endast en. Förskjutningen avspeglar något forskningsföretagets förändrade ställning. (Utgivare och redaktionskommitténs ledamöter anges i förteckning 1 a.)

Kommittén för forskning om kyrkor

Efter en tid med oklara framtidsutsikter för forskningsföretaget togs av Vitterhetsakademien våren 2016 ett viktigt initiativ kring formerna för Sveriges Kyrkors ledning. Därvid upphörde det som återstod av redaktionskommittén och ersattes av en styrgrupp vars preliminära arbetsnamn var Kommittén för Sveriges Kyrkor men sedan erhöll namnet Kommittén för forskning om kyrkor. Som framgår av namnet var ändamålet bredare, preciserat till ”att främja och samordna forskning och kunskapsuppbyggnad som rör kyrkor i Sverige, i första hand de kyrkor som är skyddade enligt kulturmiljölagen”. Att ”identifiera behov

39 Hermerén, Karin: *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, FoU-rapport, 2009, s. 77.

Kvalitetsgranskning. Sveriges Kyrkors arbete har sedan starten styrts av en nämnd, vars huvudsyfte är att ha översyn över den vetenskapliga kvaliteten och den framåtskridande utgivningen. Ledamöterna har utsetts av de båda institutioner som givit ut Sveriges Kyrkor, det vill säga Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Kommitténs utformning återgår på den funktion som verkets två grundare och första utgivare, Sigurd Curman och Johnny Roosval, hade. Från 1940 arbetade utgivarna officiellt på Vitterhetsakademiens uppdrag. Beteckningen "utgivare" kvarstod för nämnden till 1976 då Riksantikvarieämbetet trädde in vid sidan av Akademien och beteckningen "redaktionskommittén" infördes. Den utfasades under 2000-talet och efterföljaren "Kommittén för forskning om kyrkor" har ett bredare uppdrag. – Att ansvara för granskning av manuskript har varit en viktig del av utgivarnas och redaktionskommitténs uppgifter. 1970 förelåg volymen om Växjö domkyrka, som på bilden förevisas för Sten Karling, Armin Tuulse och Per-Olof Westlund, vilka efterträtt Curman och Roosval under 1960-talet. Volymen demonstreras av Marian Ullén, tvåa från höger, som författat beskrivningen tillsammans med Evald Gustafsson och även svarat för redigering och produktion. Sektionsritningen i förgrunden är uppmätt av John Söderberg 1969. Foto Sören Johansson, *Dagens Nyheter*, 1970. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:1. Växjö domkyrka utgör SvK volym 136, Småland II:1, 1970. Under rubriken "Detektiv i Växjödomen" presenterades boken i *Dagens Nyheter* 18/12 1970.)

av forskning och ny kunskap” lyftes fram som syfte, liksom att ”besluta om publicering eller annan kommunikation av forskning, forskningsöversikter och kunskapssammanställningar”, varvid kommittén skulle ombesörja sakkunniggranskning före publicering av resultaten.⁴⁰

Den breddade inriktningen på kunskapsuppbyggnad i anslutning till Karin Hermeréns utredning från 2009 kunde även inbegripa publikationer i verket Sveriges Kyrkor, men verket lyftes inte fram på något sätt. Kommittén sammansattes av representanter från Vitterhetsakademien, Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan. En personell anknytning till Sveriges Kyrkor skapades genom att Markus Dahlberg, här representant för samfundet Svenska kyrkan, samt Ingrid Sjöström och Ann Catherine Bonnier, representerande Vitterhetsakademien, ingått i kommittén under dess första år.

Finansiärer

Sveriges Kyrkors finansiering (av uppmätning, arkivexcerpering, forskning, författande, fotografering, redigering, tryckning och bokdistribution) har bestått av fasta anslagsgivare, av spridda fondanslag och tillfälliga finansiärer, av försäljningsinkomster samt av ideellt arbete och arbete utfört inom andra tjänster. Genom insamlingskampanjer och ansökningar lämnade inledningsvis många privatpersoner och organisationer bidrag. Den första noteringen i kassaböckerna var en donation i mars 1911 på 10 kronor från grevinnan Hamilton i Uppsala, följd av 71 kronor från Johnny Roosval som nettoinkomst av en föreläsning i Uppsala. Den största posten det året var 500 kronor från Vitterhetsakademien,⁴¹ som även 1913 bidrog med 600 kronor till utgivningen.⁴² Senare dominerade statsanslag och anslag från forskningsråd samt flera mindre bidrag från fonder, föreningar och församlingar vid sidan av bokförsäljning.

40 Utdrag om ändamålet ur protokoll från kommitténs konstituerande möte 20/6 2016. Ann Catherine Bonnier, e-post 15/11 2020.

41 Beslutet i KVHAA protokoll 3/10 1911, § 188. ATA: KVHAA och riksantikvariern (ämbetsarkiv 2), gemensamma handlingar, volym A I a:69.

42 Kassabok I, 1911–1924. ATA: SvK:s arkiv, volym G I:1.

Abonnenter och försäljning

Av handlingarna och av förord till tidiga volymer framgår att man förlitade sig relativt långt på försäljningsintäkter och ideellt arbete. Man sökte och fick abonnenter, vilket framgår av förteckningar från verkets äldsta tid och av att enstaka böcker man i dag kan finna på antikvariat är stämplade "Abonnerat exemplar". Abonnemang kunde anmälas för hela verket, för ett landskap, ett härad eller liknande. I flera tidiga förord efterlyste man även regionala abonnenter, exempelvis hos "alla medelpadingar"⁴³ och genom "effektivt ekonomiskt bistånd även från landskapets sida" skulle kyrkobeskrivningar från hela Närke kunna publiceras inom "5 à 6 år".⁴⁴

Olika blad och broschyrer trycktes för att samla abonnenter och köpare av verket. En av de mer ambitiösa broschyrerna trycktes 1919 och omfattar ett häfte på 24 sidor, formgivet och uppställt som en monografisk beskrivning för Sveriges Kyrkor och med generella uppgifter om de angivna ämnena med tanken att söka förmedla hembygds-kunskap.⁴⁵ En väl illustrerad broschyr från 1956 med texten "Kyrkorna – landets rikaste konst- och kulturhistoriska skattkammare" och förteckning över publicerade kyrkor med rubriken "I vilket häfte finns *min* kyrka?" trycktes i flera reviderade upplagor, de sista 1973 och 1977.⁴⁶

Fram till 1990-talet anlätade Sveriges Kyrkor privata förlag (se Förteckningar: 1 e. Förlag och tryckerier nedan). Överskottet från försäljningen, sedan förlaget tagit sin andel, lämnades till redaktionen. Några av de tidiga volymerna kan ha varit rena förlagsprodukter. Ett senare exempel är tryckningen av volym 198 om Läckö slottskyrka, som 1985 bekostades helt av Almqvist & Wiksell International. Sedan 1990-talet har varje volym i praktiken utgjort ett färdigfinansierat projekt när den har lämnat tryckeriet. Försäljningen via bokhandeln har varit

43 Förord till SvK volym 30, Medelpad 1 (1929).

44 Förord till SvK volym 46, Närke I:1 (1939).

45 *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Prospekt och provtryck*, 1919. Gunnar Tisell har skrivit under förordet, men texten härrör från utgivarna, troligen Roosval. ATA: SvK:s arkiv, volym I:1. En nedkortad version publicerades med Johnny Roosval som författare i *Tidskrift för hembygds-vård* 1920:4, s. 119–133.

46 Broschyren från 1956 i ATA: SvK:s arkiv, volym F VIII:3.

begränsad och intäkterna har tillfallit den statliga institution, akademi, museum eller stift, som ägt upplagan.

Löpande anslag

I förordet till första volymen efterlyste man bidrag från föreningar och privatpersoner. Sådana kom också, men kunde senare leda till problem eftersom många av dem gällde enskilda kyrkor, vars utgivning inte kom till stånd. På 1990-talet blev man av juridiska skäl tvungen att återbetala anslag som inte kommit till användning om man inte fick givarens tillåtelse att använda dem för annat ändamål.⁴⁷

Mera löpande finansiering möjliggjordes år 1913 genom Samfundet S:t Erik för Stockholms kyrkor och från 1926 genom Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond för kyrkor på Gotland. Viktigast var dock det år 1913 beviljade statsanslaget varigenom 10 000–20 000 kronor utbetalades årligen 1914–1932.⁴⁸ Det följdes sedan från 1934 av löpande sökta anslag för verksamheten från den 1927 inrättade Humanistiska fonden, till en början på 6 000 kronor årligen.⁴⁹ Då fonden fördelade penninglotterimedel blev det genom denna det tidigare statsanslaget i praktiken kanaliserades. När Vitterhetsakademien blev Sveriges Kyrkors huvudman 1940 var ett villkor att Akademien inte drabbades av kostnader för företaget och att utgivarna, Curman och Roosval, svarade för projektets finansiering.⁵⁰ Humanistiska fonden förvaltades dock av Vitterhetsakademien och en nämnd av akademiledamöter, däribland Curman och Roosval, som dock inte deltog i besluten när deras egna ansökningar togs upp. Humanistiska fonden och dess

47 Ingrid Sjöström muntligt omkring 1996.

48 Inget anslag dock 1923 och 1932/33. Kassabok I–III, 1911–1937. ATA: SvK:s arkiv, volym G I:1–3. Se även ansökningar om statsanslag 1912–1935. ATA: SvK:s arkiv, volym B I:1.

49 Se fr.o.m. Kassabok III, 1933–1937 samt skrivelser till och från fonden. ATA: SvK:s arkiv, volym G I:3 resp. E I:8. Skrivelser mellan Sveriges Kyrkor och fonden 1948–1958 i ATA: Enskilda arkiv, Humanistiska fonden, volym E II:1–2. För de första anslagen, se protokoll från Humanistiska fondens nämnd 5/3 1934, bilagor C:103, D:33, och 4/3 1935, bilagor G:83, H:32. ATA: Enskilda arkiv, Humanistiska fonden, volym A I:1.

50 KVHAA protokoll 5/3 1940, § 50. ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volym A I a:18.

efterföljare Statens humanistiska forskningsråd och Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) bekostade sedan huvudsakligen verksamheten fram till 1976. Den gav därefter regelbundna tryckningsanslag och var en viktig anslagsgivare ännu under senare delen av 1980-talet.⁵¹ När vissa förändringar av verksamheten genomfördes efter Roosvals och Curmans bortgång beslutade Humanistiska forskningsrådet 1966 att man under fem år garanterade den fortsatta verksamheten med dåvarande personalstyrka och publicering av åtta volymer om året. Därmed var de ekonomiska förhållandena säkrade, åtminstone för en tid framåt.⁵² Anslagen som skulle sökas gav dock en osäker ekonomi innan lönerna lades under Riksantikvarieämbetet.

Redaktionstjänstemännens löner bekostades från juli 1976 genom Riksantikvarieämbetets budget, som blev ett sätt att ge verksamheten en tydligare ekonomisk framförhållning än de årligen sökta fondanslagen. Själva tryckningen finansierades ännu en tid genom anslag från HSFR, kompletterat av spridda bidrag. Men då verksamheten nu "förstatligats" upphörde HSFR-anslagen 1982, bortsett från mindre tilläggsanslag, och Riksantikvarieämbetet övertog även tryckkostnaden. Ämbetets tryckningsanslag halverades dock 1987.⁵³ Från år 1993 blev Riksantikvarieämbetet restriktivt till att bekosta arbete med monografier men medgav till cirka 2005 vissa anslag för tematiska översikter. Då personalen vid samma tid alltmer togs i anspråk för andra uppdrag inom Riksantikvarieämbetet och nya redaktionella tjänster inte tillsattes upphörde i praktiken den sedan 1913 statliga finansieringen av Sveriges Kyrkor. De monografier som kom ut efter mitten av 1990-talet bekostades nästan helt via fonder, vissa riktade anslag från regionala institutioner och ideellt arbete.

51 Ansökningar från HSFR med föregångare. ATA: SvK:s arkiv, volym B I:2.

52 Ragnhild Boström muntligt 2010. Protokoll med utgivare och redaktion 29/12 1966. De föregående protokollen återspeglar mycket den ekonomiska situationen. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3. Skrivelse från Humanistiska forskningsrådet till utgivarna 24/2 1967. ATA: SvK:s arkiv, volym B I:2.

53 Ingrid Sjöström till Bengt O.H. Johansson 7/2 1992. ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material.

Riktade och tillfälliga anslag

Under hela tiden har man även sökt och fått mera riktade anslag. Av förorden till publikationerna framgår hur flera städer eller stadsförsamlingars kyrkoråd har bidragit. Så skedde i Stockholm, Gävle, Falun, Visby, Kalmar och Jönköping. Andra kyrkoråd har bidragit exempelvis till omslagets färgbild, uppmättningsritningarna eller fotograferingen. Några domkyrkovolymer har på 2000- och 2010-talet kunnat utnyttja lokala fonder, i Linköping Risbergska fonden och i Uppsala Huseliusfonden (förvaltd av Vitterhetsakademien).⁵⁴ Enskilda företag, som Stora Kopparberg AB, LKAB och Barometerns förlag har medverkat med större anslag.⁵⁵ Beskrivningar av flera kyrkor i Dalarna publicerades på 1980-talet som särtryck ur sockenhistoriker bekostade av kommun och församling.⁵⁶ Etnologiska föreningen i Lund bekostade 1932 volym 38 om kyrkorna i Kävlinge. Länsstyrelsen i Kalmar bekostade 2010 en stor del av volym 233 om medeltida kapell på Öland, och Visby stift volym 235 om Vamlingbo kyrka. Sådana lösningar var vanliga fram till 1930-talet och sedan åter från 1980-talets slut, det vill säga innan och efter att Humanistiska fonden eller HSFR stod för huvudfinansieringen. Viktiga och återkommande anslag har sedan 1980-talet lämnats av Berit Wallenbergs stiftelse, Längmanska fonden, Magn. Bergvalls stiftelse, Carl Kempes stiftelse och Arla Coldinu orden. Enstaka volymer, som volym 223 om Nederluleå kyrka, har kunnat utföras som projekt inom Riksantikvarieämbetet, eftersom kyrkan ingår i det av Unesco 1996 utpekade världsarvet Gammelstads kyrkstad. Vitterhetsakademien, som bidrog till verksamheten 1911 och 1913 samt förvaltade den för utgivningen länge avgörande Humanistiska fonden, har under början av 2000-talets första år genom olika fondmedel åter ekonomiskt understött verksamheten. Främst har det skett genom de nyssnämnda av Huseliusfonden finansierade volymerna om Uppsala domkyrka och

54 SvK volym 225, Östergötland, Linköpings domkyrka III (2001), SvK volym 227–132, 234, 236–237, Uppland, Uppsala domkyrka I–IX (2010–2016).

55 SvK volym 52, Dalarna II:1 (1941), SvK volym 153, Lappland I:1 (1973), SvK volym 209, Småland III:4 (1989).

56 SvK volym 197, Kyrkorna i Mora (1984), SvK volym 204, Lima och Transtrand (1988), SvK volym 211, Venjans, Solleröns och Vämhus (1989).

några volymer i Sockenkyrkoprojektet, men även genom att ta över bokdistributionen och lämna medel till symposier och annan verksamhet med anknytning till Sveriges Kyrkor.⁵⁷ Sockenkyrkoprojektets huvudfinansiärer för löner och publicering av de första rapporterna var Riksbankens Jubileumsfond och Riksantikvarieämbetet.

I Sveriges Kyrkors arkiv finns därför omfattande material av anslagsansökningar och bokföring av erhållna bidrag. Samtidigt kan motsvarande material om vissa volymer tvärt om vara mycket begränsat som en följd av att de helt bekostats externt.

Ideellt arbete

En viktig del av finansieringen är vidare de många ideella insatserna. De båda första utgivarna, Sigurd Curman och Johnny Roosval, var noga med att inte ta ut ersättning för sitt arbete från Sveriges Kyrkors anslag.⁵⁸ Flera av de tidiga beskrivningarna tillkom som studiearbeten av universitetsstudenter. Universitetsuppsatser ligger även till grund för senare beskrivningar, som kyrkorna i Vä och Brandstorps kyrka,⁵⁹ medan katalogerna till serien *Kyrkobyggnader 1760–1860* utgår från seminarieuppgifter. Sedan 1980-talet har flera kyrkors beskrivningar utförts utan särskild ersättning av pensionerade tidigare medarbetare i verket.

Medarbetare, personal och yttre organisation

Medarbetare och personal

Sveriges Kyrkor bedrev från början sitt arbete genom författare som mot kontrakt och arvoden tog fram kyrkobeskrivningar, som utgivarna granskade och som en arvoderad redaktionssekreterare sammanställde

57 Till exempel symposierna "Sveriges Kyrkor och akademien" vid Uppsala universitet 19/10 2012 och "Kyrkorna vi ärvde" vid Statens historiska museum 9/11 2012 med anledning av 100-årsjubileet av utgivningen av Sveriges Kyrkors första volym.

58 Ragnhild Boström muntligt 2010.

59 SvK volym 139, Skåne III:1 (1971) och SvK volym 164, Västergötland II:1 (1975).

till färdig bok. En uppräkning från 1927 visar hur de tidigast medverkande författarna började studera kyrkorna i var sitt landskap: Ewert Wrangel och Otto Rydbeck i Skåne, William Anderson i Blekinge, Efraim Lundmark på Gotland, Ernst Fischer i Västergötland, Sigurd Wallin i Södermanland, Malte Erichs, Erik Wennberg och Sven Brandel i Uppland, Sigfrid Gunnäs i Dalsland, Gerda Boëthius i Dalarna, Eric Festin i Jämtland, Carl Gunne i Ångermanland, Efraim Lundmark och Martin Olsson i Stockholm.⁶⁰ Till dessa kan läggas Andreas Lindblom i Östergötland, Stellan Mörner i Närke, Helge Kjellin i Värmland och inte minst Ingeborg Wilcke-Lindqvist i Uppland. Några av dem hann publicera sina manus, som Fischer, Olsson och Boëthius, ofta med viss fördröjning som för Lundmark, Wilcke-Lindqvist, Mörner och Anderson. Ibland fick en annan författare bearbeta det inför en långt senare möjliggjord publikation, medan publicering ännu (2022) inte inletts av kyrkorna i de av Festin och Gunne studerade landskapen Jämtland och Ångermanland.

Omkring 100 personer har medarbetat som författare i bokverkets tryckta volymer sedan starten (se Förteckningar: i b. Författare nedan). Omkring två tredjedelar av dem är män, cirka en tredjedel kvinnor. Några av de senare återfinns bland de tidigaste medarbetarna, som Ingeborg Wilcke-Lindqvist och Gerda Boëthius. Till detta kommer medarbetare, vars texter aldrig blivit tryckta, eller som medverkat som uppmätare, fotografer, ämnesspecialister eller administratörer. Av författarna, förutom de anställda, har ända fram till i dag flertalet medverkat mot arvoden eller ibland ställt sina texter till förfogande utan krav på ersättning.

För det redaktionella arbetet bistods utgivarna på 1920-, 1930- och 1940-talen av Samuel Hedlund och en tid av Per-Olof Westlund. 1947–1948 fick forskningsföretaget sin första fast anställda personal, Ragnhild Boström som redaktionssekreterare för att redigera inlämnade manuskript och Armin Tuulse som författare till nya volymer.

60 Förteckning över SvK-manuskript, sänd av Samuel Hedlund till Ragnar Blomqvist, SHM, 9/2 1927. ATA: KVHAA och RAÄ 1923–1975 (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volym E II:51.

Båda hade medverkat sedan en tid och arbetade nu som arvoderade tjänstemän.

I en skrivelse från 1960 redogör Ragnhild Boström för det ohållbara i personalsituationen. Ett tjugotal olika författare var då verksamma, 347 inlämnade manuskript stod på kö att redigeras, vilket med en ensam redaktionssekreterare innebar i genomsnitt åtta år mellan fullbordat manuskript och tryckt bok. En särskild excerptist, Hilda Kauri, hade just börjat anlitas, vilket var ett stöd, men Boströms förslag var att anlita färre författare och hellre ha en stab med fast anställda personer som var inlärd i Sveriges Kyrkors sätt att arbeta.⁶¹ Hennes förslag följdes. Det går att se hur man nu inriktade sig på en fast redaktion, även om de externa författarna förblev många. I början av 1960-talet anställdes Erland Lagerlöf (som medverkat även vid slutet av 1950-talet), Hilda Kauri, Ingrid Rosell och 1963 Marian Ullén. Ofta hade de haft arvodestjänst eller vikariat innan de fick fast tjänst. Armin Tuulsee gick till en annan tjänst 1962, men fortsatte medverka som utgivare, och Hilda Kauri arbetade vidare efter pensionen till mitten av 1970-talet. Hilda Kauri var historiker och arbetade med excerptering samt personhistoriska uppgifter, som släkttavlor, biografiska notiser och personregister.⁶² I en utredning 1969 anges 3,5 personer vara kontraktsanställda (det vill säga fast anställda) av Vitterhetsakademien och att ytterligare ett visst antal medarbetare anlitas mot arvode.⁶³

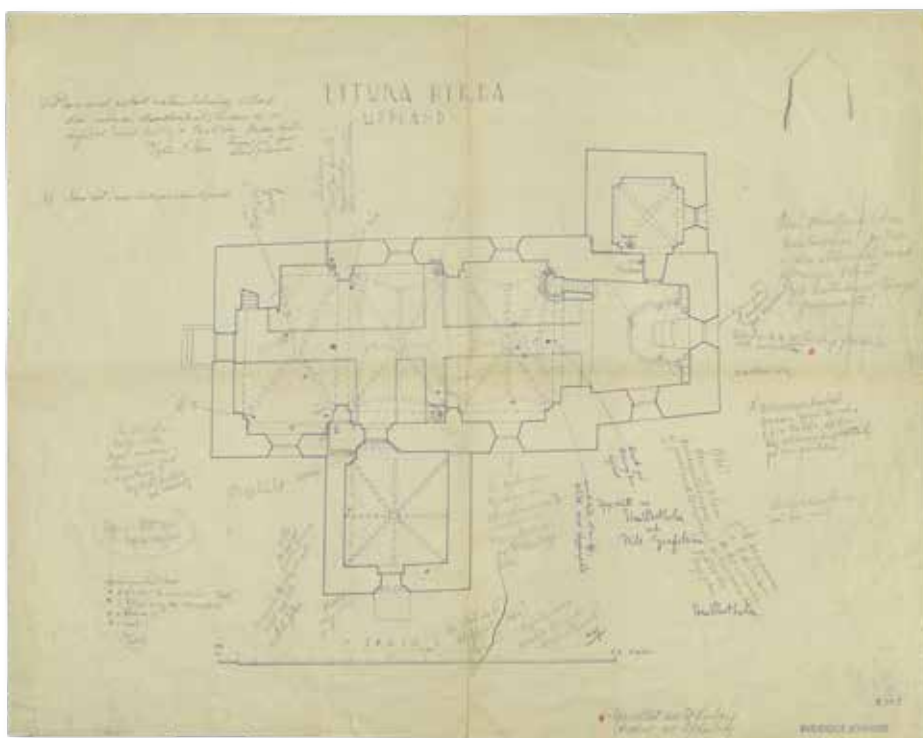
År 1972 anställdes Ingrid Schwanborg för registerarbete och redaktionellt arbete samt för att besvara de frågor som inte så sällan kom och som rörde kyrkor. Samma år erhöll Sveriges Kyrkor för första gången egen kanslipersonal; då anställdes Ulla Weigarth, som sedan var verksam till sin pensionering 1994. Tidigare hade man vid behov fått vända sig till Riksantikvarieämbetets kansli, vars personal var placerad i rum intill redaktionen.⁶⁴ Fram till sin död 1975 stod Vitterhetsakademiens

61 Ragnhild Boström i PM till Sven B.F. Jansson 31/5 1960. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:6.

62 Ingrid Schwanborg muntligt 2016.

63 *Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2, s. 112.

64 Ragnhild Boström muntligt 2010.

Uppmätning. Ritningskopia, där ingenjör John Söderberg och utgivaren Sigurd Curman år 1962 har granskat arkitekterna Sten Westholms och Nils Grafströms ritningar från 1919 av Estuna kyrka i Uppland för att se vad som förändrats vid senare restaureringar eller som av andra skäl behövde korrigeras. Vid sidan av beskrivning och fotografering har uppmätning varit en viktig metod för Sveriges Kyrkor. När projektet startade fanns sällan pålitliga ritningar över kyrkorna. Därför mättes flera kyrkor upp inom vissa delar av landet, många gånger av arkitektelever till Curman. Ofta dröjde det innan beskrivningen av kyrkan gavs ut och förändringar kunde ske. Från 1950-talet till 1990-talet hade Sveriges Kyrkor särskilda uppmätare, som John Söderberg och arkitekt Gunnar Wirén, vilka på beställning skötte detta arbete i takt med att beskrivningar av kyrkorna publicerades. Att framställa en avläsbar uppmättningsritning har varit ett omfattande praktiskt arbete, som inbegriper flera moment av tolkning, ställningstagande och förenkling. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 1 aq:24. John Söderbergs bearbetade plan över Estuna kyrka kan ses i SvK volym 110, Uppland V:6, 1966, s. 688.)

förlagssekreterare Ulla Behr-Frykholm för kontakter med förlag och tryckerier. Att den fast anställda personalens uppgift inte bara var att själva framställa monografier utan även att redigera texter av externa författare var ett arbetskrävande men undanskymt faktum.⁶⁵ I det fyrtiotal volymer som gavs ut från mitten av 1950- till mitten av 1960-talet finns den som redigerat den aktuella volymen angiven på försättsbladen som redaktionssekreterare.⁶⁶ Senare förekommer denna uppgift mera sällan och då i förordet.

Inom redaktionen fanns ingen formellt utsedd chef, utöver den överordnade roll som tillföll utgivarna, redaktionskommittén och enhets- och avdelningschefer. En medarbetare har dock varit informell gruppleddare som samordnat och planerat arbetet, skrivit verksamhetsberättelser och utåt företrätt redaktionen.⁶⁷ Längre innehade Ragnhild Boström, som hade längst anställningstid, denna roll. Vid hennes pensionering 1983 övertogs den av Erland Lagerlöf och omkring 1990 av Ingrid Sjöström. När hon under några år även var enhetschef för den enhet som redaktionen hörde till, förtydligades rollen som gruppleddare för Sveriges Kyrkors arbetslag.⁶⁸

Under projektets början stod arkitektstuderande eller arkitekter i början av sin verksamhet för många av uppmätningarna. Några var senare kända namn som Uno Åhrén, Melchior Wernstedt, Martin Westerberg, Gunnar Leche, Ingeborg Hammarskjöld-Reiz (född Cruickshank), Nils Einar Eriksson, Sven Hesselgren, Adolf Niklasson och Lars Arborelius. Från 1940-talet till 1970-talets slut anlätades ingenjör John Söderberg regelbundet som arvoderad uppmätare. Efter hans pensionering tog arkitekt Gunnar Wirén vid, nu genom en fast tjänst inom Riksantikvarieämbetet till sin pension 1987, följd av Gunnar Redelius som verkade till slutet av 1990-talet. För fotograferingen utnyttjades från 1950-talet mera regelbundet professionella fotografer, först Nils Lagergren, sedan Sören Hallgren som från omkring 1960

65 Ingrid Rosell muntligt omkring 1983. Marian Ullén har exempelvis redigerat 19 volymer av andra författare. Marian Ullén muntligt 2016.

66 SvK volym 76 (1956)–113 (1967) med något undantag.

67 Uttrycket "chef för Sveriges Kyrkor" förekommer ibland i andra sammanhang t.ex. i intervjuer med någon av dessa företrädare.

68 Ingrid Sjöström och R. Axel Unnerbäck muntligt 2016.

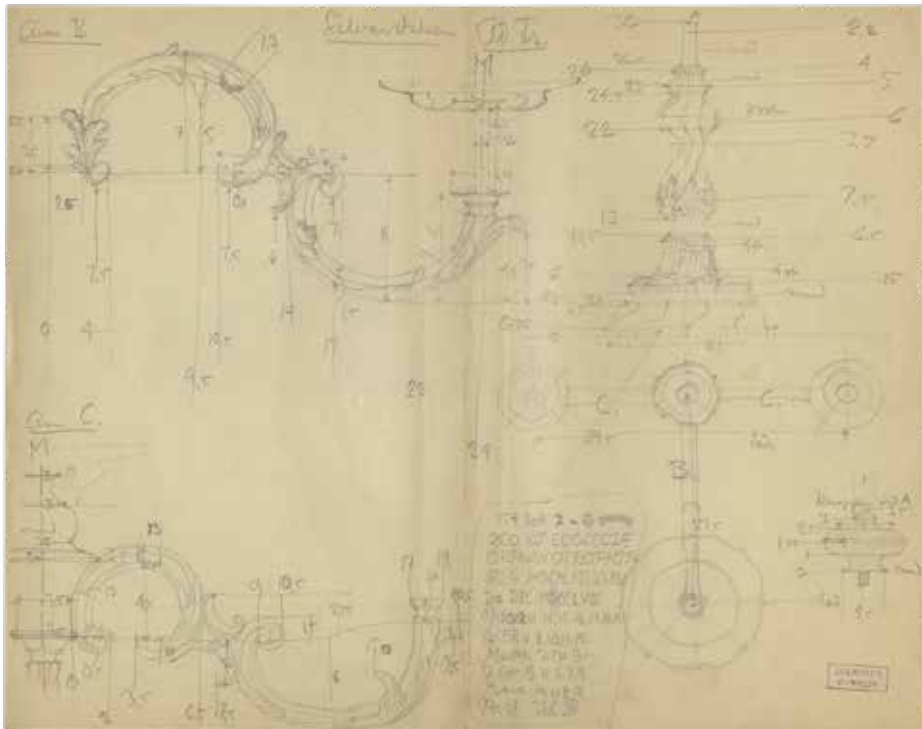
medverkade i många volymer. Omkring 1980 och en tid framåt hade arkitekturfotografen Rolf Hintze sin tjänst placerad vid Sveriges Kyrkor. Flera av dessa återkommande anlitate fotografer och uppmätare tjänstgjorde vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum. För enskilda volymer anlidades även regionalt verksamma fotografer.

Ragnhild Boström, Erland Lagerlöf, Ingrid Rosell och Marian Ullén fick lång kontinuitet som redaktionstjänstemän vid Sveriges Kyrkor. Boström pensionerades 1983, Lagerlöf och Rosell i början av 1990-talet och Ullén 1998. Verkat under lång tid har även Ann Catherine Bonnier och Robert Bennett, som varit anställda under perioder, och Ingrid Sjöström från senare delen av 1980-talet. R. Axel Unnerbäck har som enhetschef under många år medverkat som författare i olika volymer och har fått företräda Sveriges Kyrkor i olika sammanhang. Sjöström har utöver gruppleदारrollen haft övergripande ansvar för översiktsserien *Kyrkobyggnader 1760–1860* och för det till Sveriges Kyrkor knutna Sockenkyrkoprojektet. Hon utgjorde tillsammans med Marian Ullén och Ann Catherine Bonnier de sista med fast anställning på redaktionen vid Riksantikvarieämbetet. Åren 2003–2005 utgjorde Bonnier tillsammans med Markus Dahlberg den fasta redaktionen, 2005–2007 endast Bonnier, om än utan utgivning av Sveriges Kyrkor som egentligt uppdrag. Båda varslades dock redan 2004 varigenom redaktionen skulle upphört, men gavs en tids respit. År 2002 tillträdde Eva Vikström en fyra års tjänst för att på Vitterhetsakademiens bekostnad arbeta med serien *Kyrkobyggnader 1760–1860*.⁶⁹ Frågor kring Sveriges Kyrkor riktade till Riksantikvarieämbetet har efter 2007 och fram till 2014 handlagts av Markus Dahlberg samt under några år från 2013 till viss del av Cathrine Mellander Backman eller personal vid Vitterhetsakademiens bibliotek.⁷⁰ Under och efter denna tid har Ingrid Sjöström ofta konsulterats för samordnande frågor.

Andra författare till monografier har anlitats, bland andra Mats Bergman, Mereth Lindgren, Åke Nisbeth, Inger Estham och Barbro

69 PM av Ingrid Sjöström 4/4 2004. ATA: SvK:s arkiv, volym F 3, okatalogiserat material ("Systerinstitutioner [etc.]").

70 Som ansvarig för digitalisering av SvK:s volymer och andra utgivna publikationer vid RAÄ, för tillgängliggörande som sökbara elektronisk faksimil, har bl.a. Gun Larsson förmedlat utgivningsfrågor under 2010-talet.

Uppmätning av föremål. Blyertsteckning som visar hur arkitekten Karl Martin Westerberg måttsett en skiss av en ljusstake i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm sommaren 1924, innan han utfört den slutliga renritning som sedan publicerades. Westerberg kom senare att rita och restaurera kyrkobyggnader och ritade även Medborgarhuset på Södermalm i Stockholm. Den vridbara trearmade ljusstaken i silver är ett Stockholmsarbete från 1758 och stod tidigare i kyrksalen i Barnhuset på Drottninggatan. I flera av de tidigt utgivna volymerna i Sveriges Kyrkor går det att finna uppmätningar inte bara av byggnaden utan även av vissa delar av inredningen och inventarierna. Bildkvaliteten på tryckta foton var ännu inte så hög och en ritning redovisar föremålet på ett annat sätt. Uppmättningsarbetet består av flera moment: måtttagning på platsen, skisser, ritningskoncept och renritning, varvat med kontrollmätning. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 1 ao:16. Renritningen visas i SvK volym 20, Stockholm V:1, 1924, s. 88.)

Flodin har medverkat som tjänstemän vid Riksantikvarieämbetet. Monica Ebeling och Eva Vikström arbetade med redigering av serien *Kyrkobyggnader 1760–1860* under 1990-talet och början av 2000-talet. Personalen vid enheten, som Sveriges Kyrkors redaktion ingått i inom Riksantikvarieämbetet, har sedan haft nära samarbete med Sveriges Kyrkor, som sekreterarna Anna Greta Carlsson och Margareta Ström.

Utöver den fasta och tillfälligt anställda personalen har Sveriges Kyrkor också kunnat anlita VTP-are som vid Riksantikvarieämbetet gjort vapenfri värnplikt (vapenfri tjänsteplikt, VTP). Bland flera andra: organisterna Åke Skommar och Anders Dillmar som biträdde kring orgelfrågor, arkitekt Per Wängstedt som assisterade vid uppmätning, teologen Lars-Åke Petersson som byggde upp den topografiska referenssamlingen "Gröna arkivet", konstvetaren Sverker Michélsen som sedan fortsatt som medarbetare och redigerare för Sockenkyrko-projektet. Därtill har flera personer under kortare eller längre perioder arbetat med lönebidrag.

Bland de externt verksamma författarna, som inte har haft tjänst vid Riksantikvarieämbetet men som sedan 1960- och 1970-talet återkommande medverkat i olika volymer, återfinns exempelvis Bengt Stolt, Anita Liepe, Karin Aasma och Ralph Edenheim. Anställda vid Upplandsmuseets redaktion 2002–2016 för volymerna om Uppsala domkyrka har varit bland annat Christian Lovén, Herman Bengtsson, Pia Bengtsson Melin och Jakob Lindblad. Flera av de tidigare anställda vid Sveriges Kyrkors redaktion har fortsatt som drivande krafter för publicering och forskning om kyrkor efter sin pensionering.

Den akademiska identiteten hos Sveriges Kyrkors författare har främst varit konsthistorisk, den har inte varit teologisk, som inom Svenska kyrkan, eller uttalat arkeologisk, som inom stora delar av Riksantikvarieämbetet, även om en klassisk antikvarisk utbildning också inbegrep arkeologi. Konsthistoriskt har inriktningen legat åt antikvariskt håll, mot en föremåls- och materialkunskap av det slag en byggnadsarkeolog, museitjänsteman eller konservator förvärvat. Flera av medarbetarna har senare doktorerat på ämnen som de konfronterats med under arbetet med kyrkornas beskrivning. Andra hade redan profilerat sig i licentiatavhandlingar, akademiska uppsatser och forskningsartiklar. Specialinriktningar fanns, även om medarbetarna var kapabla

att beskriva kyrkorna ur alla aspekter: Erland Lagerlöf på medeltida gotländsk stensulptur, Ingrid Rosell på 1600-talets konstmiljöer, Ragnhild Boström på öländska försvarskyrkor. Ett viktigt inslag under arbetet med de monografiska beskrivningarna har varit att anlita olika ämnesexperter som har granskat och ibland själva skrivit avsnitten inom sina specialområden. Sådana har varit Rune Norberg och Aron Andersson för medeltida träskulptur, Åke Nisbeth och Mereth Lindgren för kalkmålningar, Agnes Geijer, Anne-Marie Franzén och Inger Estham för textilier. Vidare har man anlitat Dag Norberg och Svante Nyberg för latinska inskrifter, Otto von Friesen och Helmer Gustavson för runinskrifter, Mats Åmark, Lars Magnus Holmbäck och Ingvar Rohr för kyrkklockor, Gustaf Upmark och Kersti Holmqvist för silver och många fler, vilka ofta anges i volymernas och bandens förord. Stor vikt lades vid faktagranskningen för att öka beskrivningarnas vederhäftighet.

Redaktionspersonalen, utom VTP-are och tillfälligt anställd eller arvodesanställd personal, finns förtecknad i Vitterhetsakademiens årsbok fram till 1976 och i årsböckerna för Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer från 1978 till 1993 (se Förteckningar: 1 c. Redaktionspersonal nedan).

Yttre organisation

Trots att Curman var riksantikvarie 1923–1946 tycks något tydligt samband med just Riksantikvarieämbetet (som Curman organiserade 1923–1938) inte ha förelegat vid denna tid, men från 1940 däremot med Vitterhetsakademien som Riksantikvarieämbetet var knutet till fram till 1975. Huvudmannskapet för företaget, som Curman och Roosval dittills själva stått för, övertogs 5 mars 1940 av Akademien, men med Curman och Roosval som ansvariga för utgivningen. Denna relativa självständighet gentemot huvudmannen behöll forskningsföretagets redaktion fram till införlivningen i Riksantikvarieämbetet 1976 och i någon mån även därefter.

Under senare delen av 1940-talet, när både Curman och Roosval pensionerats från sina ordinarie tjänster, överfördes Sveriges Kyrkors material av ritningar, foton och manuskript till Vitterhetsakademiens

och Riksantikvarieämbetets nya lokaler på Storgatan 41.⁷¹ Där byggdes också från 1947 upp en redaktion med två arvodesanställda personer jämte de två oavlönade utgivarna. Sveriges Kyrkor har aldrig varit egen juridisk person, utan erhållna anslag samt arvoden och andra kostnader hanterades av Vitterhetsakademien genom det under detta liggande Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.⁷² Arbetsrummens läge nära ATA och Riksantikvarieämbetets Byggnadsminnesavdelning gjorde att man mycket snart i praktiken bidrog med experthjälp till personalen vid dessa.⁷³ 1969 års utredning om sambandet mellan Vitterhetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Historiska museet fann att Sveriges Kyrkors inventeringsarbete hade en "väsentlig betydelse" för Byggnadsminnesavdelningen, samtidigt som verkets medarbetare erhöll "tillfälle till fördjupade monumentundersökningar" genom kontakt med aktuella kyrkorestaureringar som avdelningen sysslade med.⁷⁴ Även om personalen och verksamheten inte sorterade under Riksantikvarieämbetet kan man säga att Sveriges Kyrkor nu i praktiken var knutet dit och att förändringarna 1976 bekräftade och stramade upp ett samband som i realiteten redan existerade. 1969 års utredning konstaterade att Riksantikvarieämbetet tillhandahöll "erforderliga lokaler för den anställda personalen" samt bestred "kostnader för bränsle, elström, telefon m.m."⁷⁵ Ett schema från 1975 över Riksantikvarieämbetets och Statens historiska museers dåvarande organisation som en del av den av statliga kulturpolitiken

71 Ragnhild Boström muntligt 2010.

72 *Kulturminnesvård. Betänkande avgivet av 1965 års musei- och utställnings-sakkunniga*, SOU 1972:45, s. 111 ff.

73 Ragnhild Boström muntligt 2010. Betydelsen av det samarbetet är omtalat redan i Per-Olof Westlunds PM med organisationsförslag till Sigurd Curman i maj 1949. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:1.

74 *Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2, s. 114; motsvarande konstaterades redan i *Antikvitetskollegiet. Centralorgan för svensk kulturminnesvård. Betänkande avgivet av Antikvarieutredningen*, SOU 1965:10, s. 244.

75 *Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2, s. 114.

anger Sveriges Kyrkor, Helgöundersökningen, Sveriges medeltida personnamn och ytterligare några projekt som till ämbetet nära knutna forskningsföretag.⁷⁶ Sambandet fortsatte alltså även sedan redaktionen utlokaliserades från Storgatan 41 till andra lokaler på Östermalm 1968. 1969 års utredning ansåg dock att huvudmannaskapet inte borde föras över från Vitterhetsakademien till Riksantikvarieämbetet, eftersom forskningsföretaget stöddes av Statens humanistiska forskningsråd och den av Akademien tillsatta redaktionskommittén tillgodosåg de vetenskapliga kraven samt lämnade ämbetet insyn i det fortlöpande publiceringsarbetet.⁷⁷

Per-Olof Westlund lyfte 1949, som antikvarie vid Riksantikvarieämbetet, fram värdet av att närmare knyta Sveriges Kyrkor dit, eftersom ett givande utbyte redan förelåg mellan redaktionen och ämbetets Byggnadsavdelning.⁷⁸ Tanken att inrätta tjänster vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum för Sveriges Kyrkor fördes fram av Humanistiska fondens nämnd 1956 i en skrivelse till Kungl. Maj:t den 8 februari bland annat som ett sätt att lösa personalens osäkra anställningsförhållanden.⁷⁹ Det framfördes även av verkets grundare och utgivare Sigurd Curman och Johnny Roosval 1957 i skrivelse till Vitterhetsakademien⁸⁰ innan det slutligen förordades av 1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65) i deras 1972 framlagda utredningsrapport.⁸¹ Motivet för den sistnämnda var främst att forskningsföretaget skulle knytas till den pågående bebyg-

76 Bilaga 2 till Regeringens proposition om den statliga kulturpolitiken 2, beslutad 27/2 1975. *Riksdagen. Protokoll. Bihang 1975*, samling 1, band B 8, proposition 1975:20, s. 288.

77 *Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2, s. 114 f.

78 Per-Olof Westlund i PM med organisationsförslag till Sigurd Curman i maj 1949. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:1.

79 Humanistiska fondens nämnd, protokoll 8/2 1956, bil. E, skrivelse till Kungl. Maj:t 8/2 1956. ATA: Enskilda arkiv, Humanistiska fonden, volym A I:12.

80 Skrivelse från 15/8 1957 omtalad i PM rörande Sveriges Kyrkors organisation av Ragnhild Boström 3/11 1959. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:6.

81 *Kulturminnesvård. Betänkande avgivet av 1965 års musei- och utställnings-sakkunniga*, SOU 1972:45, s. 114.

gelseinventeringen som var en fortsättning på den sedan 1937/1938 uppbyggda fornminnesinventeringen vid Riksantikvarieämbetet. Utredningen satte därför mera översiktliga inventeringar framför djupgående monografier som verkets framtida arbetsuppgift. När Sveriges Kyrkors redaktion inlemmades med Riksantikvarieämbetet 1976 gick det formellt till så att tjänsterna övertogs av Riksantikvarieämbetet, som hade genomgått en kraftig omorganisation 1975 i samband med att relationen mellan ämbetet och Vitterhetsakademien förändrades efter den modell MUS 65 lagt fram. Avsikten var redan då att föra över Sveriges Kyrkors personal, fastän det inte skedde förrän följande år.⁸² Det formella beslutet togs i riksdagen den 17 mars 1976.⁸³ Tanken var att stärka ämbetets kompetens inom byggnadsdokumentation genom överförandet av Sveriges Kyrkors då 4,5 antikvarietjänster.⁸⁴

Redaktionens arbetsuppgifter var nu ett uppdrag jämte andra inom en större organisation, även om Sveriges Kyrkors personal i praktiken bildade en arbetsgrupp. Det kunde leda till oklara gränsdragningar kring vad som hörde till Sveriges Kyrkors uppdrag och vad som inte gjorde det. Emellertid fanns en omsorg om att Sveriges Kyrkors tjänster skulle ägnas åt den egna verksamheten och inte bli tjänster att fylla med andra arbetsuppgifter.⁸⁵ Den tydliga gemensamma arbetsuppgiften underlättade också kunskapsöverföring till yngre medarbetare i en tradition från Curmans och Roosvals tid.⁸⁶

När Sveriges Kyrkors personal från 1976 tillfördes Riksantikvarieämbetet blev den en del av Dokumentationsbyrån i Sektionen för byggnadsinventering, efter en sammanslagning 1984 kallad Sektionen för byggnadsdokumentation.⁸⁷ Efter omorganisationen 1987 hörde Sveriges Kyrkor till Byggnadsavdelningen, där man ingick i Enheten

82 R. Axel Unnerbäck muntligt 2010.

83 Riksdagen. Protokoll 1975/76, 84, § 6.

84 Regeringens proposition 1975/76:100, bilaga 10, s. 63, 65. Riksdagen.

85 R. Axel Unnerbäck muntligt 2010.

86 Uaininn O'Meadhra muntligt 2012.

87 Organisationen framgår av *Årsbok. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* som utgavs för åren 1975/1976–1992/1993.

för byggnadsdokumentation.⁸⁸ Ordet ”byggnad” i dessa avsåg en åtskillnad gentemot de delar av ämbetet som arbetade med fornminnen. Men placeringen torde ha orienterat Sveriges Kyrkors verksamhet mot inventering och dokumentation av stående byggnader i högre grad än av muralmålningar och lösa föremål, som också är viktiga delar i kyrkornas beskrivning. Även om också föremålen behandlas efter proveniens, i ordning efter vilken byggnadsmiljö de är eller varit en del av, visar periodens kategoriinventeringar en tydlig inriktning på byggnader (se kapitlet ”Monografier och kategoriinventeringar” nedan).

Vid en större omorganisation 1996 fördes Sveriges Kyrkor till Kunskapsavdelningen och bildade med två andra forskningsföretag vid Riksantikvarieämbetet, Runverket och Det medeltida Sverige, Enheten för forskningsföretagen. Undersökningsämnets art var inte längre det som förenade utan arbetsmetoden och den kunskap som byggdes upp hos personalen. Sveriges Kyrkors arbetslag bildade inte heller nu en egen enhet men rubricerat som ett av flera parallella forskningsföretag kunde dess komplexa sammansättning förtydligas, liksom att det inte bara behandlade byggnader och att det rörde mer än inventering och dokumentation. Enheten blev dock samtidigt ett sätt att separera forskningsföretagen från den övriga verksamheten vid ämbetet. Efter ett tillskott av sakkunniga även inom andra områden 1997 byttes namnet till Expertenheten. Genom den snara namnändringen inträdde åter en förskjutning, denna gång från en sammansättning av pågående verksamheter till en grupp åtskilda ämnesexperter. Enheten bildade under några år dock en god forskarmiljö med en akademiskt högt utbildad personal, en rad specialbibliotek samt olika pågående forskningsföretag och projekt kring runor, gruvor, ortnamn, medeltida ägor, medeltida graffiti, kyrkor ur olika aspekter samt moskéer tills verksamheterna gick olika vägar 2008.

Den sista återstoden av Sveriges Kyrkor som uppdrag för Riksantikvarieämbetet uppgick vid omorganisation 2005 i Kulturmiljöavdelningen (2008–2014 kallad Samhällsavdelningen), och inordnades

88 Begreppet byrå, ledd av byråchef, hade då ersatts av avdelning ledd av avdelningschef. Sektion med avdelningsdirektör som chef ersattes av enhet med enhetschef.

där i dåvarande Enheten för kulturminnen (Kulturminnesenheten) i Stockholm. Sedan 2007 har Sveriges Kyrkor inte angivits som uppdrag i någon tjänst inom Riksantikvarieämbetet, med undantag för representation i redaktionskommittén och Huseliusprojektets styrgrupp samt digitalisering av verkets publikationer.

Redaktionen och arkivets lokaler

Arbetet med den 1912 utgivna första volymen bedrevs av studenter vid Konsthistoriska seminariet vid Uppsala universitet. Några ordnade redaktionslokaler eller behov av sådana fanns knappast. Att materialet kunde ses som författarens egendom framgår av hur primärmaterialet för Odensala, med text och uppmätningar, ingår i Sigurd Wallins enskilda arkiv vid ATA.⁸⁹ År 1913, när forskningsföretaget tilldelades ett statsbidrag, bestämdes att primärmaterialet – de anteckningar, fotografier och uppmätningar som forskningen och fältarbetet producerade – efter publicering skulle upplåtas till ATA (se Särskilda samlingar: Arkivleveranser enligt Kungl. brev den 4 juli 1913 nedan).

Det nedan i helhet återgivna tryckta prospekt som gjorde reklam för forskningsföretaget (se Dokument: Reklamblad 1910 nedan) meddelar inledningsvis att studier över Uppsveriges kyrkliga konst bedrivits inom Konsthistoriska seminariet vid Uppsala Universitet och att man nu avsåg att publicera en del av resultatet. Texten är daterad Uppsala den 20 december 1910 och undertecknad av Roosval som docent vid Uppsala universitet. En bilaga till samma prospekt, daterad Stockholm den 5 februari 1911 och undertecknad av Roosval med samma tjänst innehåller en beställningssedel att sända till Roosvals bostad på Norr Mälarstrand i Stockholm.⁹⁰ Förordet till första volymen är daterat Stockholm i januari 1912. Där efterlystes ”anmärkningar och önskemål” från ”intresserade läsare”, antingen i pressen eller lämnade som ”meddelanden till utgifvarne (under adress: S. Curman, Karlavägen 32,

89 Manuskript m.m. rörande Odensala kyrka, Uppland. ATA: Enskilda arkiv, Sigurd Wallins samling, volym F II:16.

90 ”Svenska kyrkors beskrifning”, prospekt med abonnemangslista. ATA: SvK:s arkiv, volym D VIII:1. Se nedan, Dokument: Reklamblad 1910.

Stockholm)”.⁹¹ Även om volymen utgavs och trycktes i Uppsala visar detta på den inledande förskjutningen från Uppsala till Stockholm, som en följd av grundarnas bostads- och tjänsteadresser.

Redaktionens samlingar av uppmättningsritningar, fotografier och manuskript med mera förvarades till en början sannolikt vid konsthistoriska seminariets lokaler, som då låg i Ekermanska huset bredvid Gustavianum i Uppsala – om de inte fanns hemma hos studenterna, som exemplet från Sigurd Wallin ovan antyder, eller hos utgivarna – men fördes snart till Stockholms högskola, där Roosval hade tjänst 1914–1946. Samlingarna, som lämnats för utgivarnas granskning inför publicering, växte, vilket framgår av noga förda förteckningar från 1910- och 1920-talet. Arkivet och så småningom även det redaktionella arbetet krävde rum (se Förteckningar: 1 d. Redaktionslokaler nedan). Arkivet växte och behövde vara sökbart och tillgängligt, både för redaktionen och för de utomstående som alltmer uppmärksammade dess värde som informationskälla.

De första dryga trettio åren var Sveriges Kyrkor således lokaliserat till universitetsmiljö, de allra första åren vid Uppsala universitet, sedan i cirka trettio år vid Stockholms högskola. Sedan 1946 har lokalerna varit integrerade i Riksantikvarieämbetet. Från 1968 har man varit utlokaliserad utanför ”Stora huset” och ATA på Storgatan 41, dock endast något kvarter bort, med undantag för två år på Gärdet. Lokalerna, som delats med andra delar av ämbetet, har varit så formade att redaktionen kunnat bilda en rumsligt avgränsad verksamhet.

Kopplingen till ATA har hela tiden varit stark. Man delade lokaler i de tjugo åren från 1946 till 1966 och ATA:s betydelse för verket framhölls redan i förordet till den första volymen. I sin biografi över Curman lyfter Anders Åman också fram hur Sveriges Kyrkor är en fortsättning bland flera till den verksamhet Hans Hildebrand lade grunden till genom bildandet av ATA 1880.⁹² När redaktionen var placerad på Sandhamnsgatan på Gärdet framhölls just det stora avståndet till Vitterhetsakademiens bibliotek och ATA som ett stort problem, trots att

91 Förordet till SvK volym 1, Uppland IV:1 (1912), s. X.

92 Anders Åman: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, 2008, s. 228 f.

lokalerna var ändamålsenliga.⁹³ I ATA har man utnyttjat de handlingar och avbildningar som arkivet samlat om landets kyrkor, men arkivet har också kunnat göra fjärrlån av arkivhandlingar som annars krävde resa till avlägsna landsarkiv. Då avståndet till biblioteket växte började redaktionen bygga upp egna samlingar av referenslitteratur.

Vid sidan av huvudredaktionen har det funnits mera regionalt verkssamma redaktioner. Dessa ansatser har dock inte fått någon uppföljning. Förordet till den första volymen omtalar möjligheten av lokala redaktioner, bland annat i Göteborg.⁹⁴ Några sådana försök, gärna med uppmuntran och bistånd från Curman och huvudredaktionen, resulterade i kyrkobeskrivningar, som dock publicerades utanför Sveriges Kyrkor, varför Sveriges Kyrkors arkiv innehåller en del i andra sammanhang utgivna manuskript.⁹⁵ I början av 1970-talet verkade en lokalredaktion i Lund under ledning av Erik Cinthio och med medel från Magn. Bergwalls stiftelse, som resulterade i ett par volymer om kyrkor i Harjagers härad.⁹⁶ År 2002–2016 pågick Huseliusprojektets arbete med Uppsala domkyrkas beskrivning med placering vid Upplandsmuseets kansli på övervåningen i det före detta badhuset intill Fyrisån och Dombron.⁹⁷ I övrigt har redigeringsarbete av efter 2008 utgivna volymer skett som uppdrag utan fast lokal.⁹⁸

93 Erland Lagerlöf: "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1976, s. 56.

94 Förordet till SvK volym 1, Uppland IV:1 (1912), s. V f.

95 Ragnhild Boström muntligt 2001.

96 Förorden till SvK volym 144 och 148, Skåne I:2–3 (1972).

97 Huset beskrivs i SvK volym 228, Uppland, Uppsala domkyrka II (2010), s. 224 i Ronnie Carlssons kapitel "Nuvarande domkyrkans omgivningar".

98 En stor del av redigeringsarbetet för SvK volym 235, Gotland X:1 (2015) skedde vid konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, vilket gav en återkoppling till utgivningen av verkets första volym.

Redaktionellt arbete. Ingeborg Wilcke-Lindqvist och Ragnhild Boström arbetar år 1965 med publiceringen av några av de sista kyrkorna i Lyhundra härad, som skulle fullfölja Uppland band V och bli en avslutning på Wilcke-Lindqvists halvsekellånga medverkan i Sveriges Kyrkor. Boström stod, som så ofta, för det redaktionella arbetet, men hade också deltagit aktivt i fältarbetet. Året efter kom den första volymen ut av flera som var författade av Boström själv. De rörde Ölands kyrkor och den sista utkom på 2010-talet, nästan ett sekel efter Wilcke-Lindqvists första. Det nära samarbetet mellan olika generationer forskare innebar en viktig kunskaps- och metodförmedling. Den lilla redaktionslokalen låg på vinden till Positionsartilleriregementets tidigare kasern på Storgatan 41, intill ATA:s dåvarande lokaler. Förutom omsorgsfullt genomförda register till kyrkorna i det band som avslutades krävdes ofta ett tillägg till de först publicerade kyrkorna. Kalkmålningar, byggnadsskarvar och annat hade ofta påträffats vid tidens många kyrkorestaureringar i Sigurd Curmans anda. Foto trol. Sören Hallgren 1965. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:2. Rättelser, tillägg och register till Vallentuna, Sjuhundra och Lyhundra häraders kyrkor finns i SvK volym 113, Uppland V:7, 1967, 910–972.)

Uppdrag och verksamhet

Verksamhetens inriktning och avgränsning

Krav på koncentration

I förordet till den första volymen anges en reservation för att beskrivningarna inte är helt enhetligt upplagda. Volymen utgjorde delvis en förstudie och man hade ännu inte funnit slutligt format. I Sveriges Kyrkors arkiv finns även instruktioner till författare, främst "Sveriges Kyrkors katekes", en inbunden maskinskriven text med mörkt gröna pärmar (se Dokument: Författarinstruktion 1930 nedan).⁹⁹ Målsättningen var att få så enhetliga och jämförbara beskrivningar som möjligt. De monografiska beskrivningarnas uppställning har varit densamma från allra första början till de senaste beskrivningarna (se kapitlet "Disposition" nedan). Den stora skillnaden är utförligheten, som växlat avsevärt med utgivningens ekonomiska förutsättningar. Från början var man återhållsam med beskrivningarnas utförlighet, för att inte sinka utgivningstakten och göra böckerna för dyra för en intresserad allmänhet, vilket också framgår av förordet till den första volymen. Att utförligheten med tiden ökar förefaller dock inte vara en ovanlig företeelse för publikationsprojekt.

I första volymens förord öppnas möjligheten att ge utrymme för mera övergripande översikter. Där anges att ett fullföljt band kunde "där så är lämpligt" förses "med en sammanfattande öfversikt öfver det i bandet behandlade området". När ett landskaps kyrkor var beskrivna skulle "såsom afslutning gifvas en öfversiktlig sammanställning af hela

99 "Sveriges Kyrkors katekes" med författarinstruktioner i ATA: SvK:s arkiv, volym F III:5, samt olika versioner av den i F III:6 och bland okatalogiserat material.

landskapets kyrkliga konstminnen och dess förhållande till landets i öfrigt och till den allmänna europeiska konsthistorien”.¹⁰⁰ Ett resultat blev de sammanfattningar över landskapets kyrkliga konst som utkommit för fullföljda landskapsserier. De från 1930-talet för Gästrikland och Medelpad är påfallande kortfattade jämfört med den från 1960-talet för Blekinge. För flera av Stockholms kyrkor utgavs omfattande församlingshistoriker. Det var ett tillmötesgående mot församlingarna som bekostade beskrivningen men skulle inte tillämpas för andra städer. Ändå förekom en och annan uppsats som låg lite vid sidan om det egentliga ämnet.¹⁰¹ Samtidigt finns exempel på motsatsen. Vid mitten av 1950-talet skrev Sten Karling en utförlig studie över kyrkorna i Borås (se kapitlet ”Utgivare och redaktionskommitté” ovan) och Armin Tuulsee om Hossmo kyrka, vilka inte antogs för utgivning i Sveriges Kyrkor, då de både bröt mot den gängse modellen och utgivningsplanen.¹⁰² När Ragnhild Boström ville inleda publiceringen av Ölands kyrkor med en översikt av det för kyrkobeskrivningarna avgörande källmaterialet av tidigare fornforskare fick hon Sigurd Curmans motvilliga medgivande utifrån argumentet att den skulle avlasta de följande beskrivningarnas analyser av äldre källor.¹⁰³

Den restriktiva inställningen till sådant som avvek från huvudprincipen kan sannolikt förklaras med att ett stramt format med tydliga principer sågs som viktiga för verkets vetenskapliga anseende och att karaktären av enhetligt standardverk inte skulle kunna ifrågasättas samt för att visa att de avsatta medlen brukades till sitt rätta ändamål.

100 Sigurd Curman och Johnny Roosval: ”Företal”, i SvK volym 1, Up IV:1, s. IV.

101 Johnny Roosval: ”Kronprinsessan Margaretas jordfästning den 13 maj 1920”, s. 204–208 i SvK volym 17, Stockholm I:1 (1924); Olle Källström: ”Kyrkligt silver från Gästrikland konfiskerat av Gustav Vasa”, s. XI–XII i SvK volym 44, Gästrikland 2 (1936); Ingeborg Wilcke-Lindqvist: ”Kapellen på fiskeskären”, s. 415–418 i SvK volym 58, Uppland II:3 (1945); Ingrid Rosell: ”Tessin d.y.s samtida produktion” och ”Den evangelisk-lutherska kyrkans rumsgestaltning”, s. 42–46 i SvK volym 214, Södermanland, Kung Karls kyrka i Kungsör (1992).

102 Sten Karling: *Kyrkorna i Borås och Brämhult*, 1955; Armin Tuulsee: *Hossmo. En försvarskyrka med östtorn*, KVHAA handlingar, Antikvariska serien 2, 1955.

103 Ragnhild Boström muntligt 2010.

Den valda formen för beskrivningarna var inte given och ännu inte helt etablerad.

Den viktigaste koncentrationen i verksamheten var dock den som infördes i mitten av 1930-talet.¹⁰⁴ Beskrivningarna blev då mera kortfattade, man prioriterade vissa uppgifter framför andra. Mera generella drag hos kyrkorna sammanfattades i förordet.¹⁰⁵

Krav på breddning

När Sveriges Kyrkor inlemmades i Riksantikvarieämbetet var uppfattningen en annan. Den uttrycks tydligt av MUS 65 i utredningen *Kulturminnesvård* (SOU 1972:45) som lade grunden till den nya organisationen. När verksamheten nu tydligare än tidigare bekostades av offentliga medel var ett uttalat krav att medarbetarnas kunskap skulle komma kulturmiljövården till del. Sveriges Kyrkor sågs som en viktig resurs rörande kyrkobyggnaderna, när fornminnesinventeringen på 1970-talet skulle följas av bebyggelseinventering. Monografier skulle i första hand ägnas åt särskilt värdefulla kyrkor, och vid sidan om detta skulle mer översiktliga studier och inventeringar göras för särskilda kategorier av kyrkor som var eftersatta inom forskningen. Man skulle även pröva kortfattade inventeringar och projekt i särskilda ämnen.

Inriktningen följdes. Förutom ämnen som medeltida träkyrkor, nyklassicistiska och moderna kyrkor förbereddes under 1980- och 1990-talen arbeten om kyrkklockor samt om vilka stenbrott som använts vid kyrkobyggen på Gotland. I den tematiska översiktsserien *Kyrkobyggnader 1760–1860* infogades specialstudier över olika ämnen med koppling till de i respektive del behandlade kyrkorna. Samtidigt utreddes vilka kyrkor som, utöver domkyrkorna och ytterligare ett

104 Humanistiska fondens anslag 1935 motiverades t.ex. med "den nu tillämpade koncentrationen i utgivandet" i Otto Rydbeck och Martin Olssons sakkunnigutlåtande till protokollet 4/3 1935, bilaga G:83. ATA: Enskilda arkiv, Humanistiska fonden, volym A I:1.

105 Se förordet till SvK volym 42, Gotland II (1935) samt t.ex. "Kort preliminärt förslag till koncentrerad af Sveriges Kyrkor och ordnande af ekonomien" ca 1935. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:6.

antal givna monument, var värda monografier.¹⁰⁶ Sveriges Kyrkors tjänstemän fick, liksom delvis tidigare, agera experter på frågor kring kyrkobyggnader. Det var genom dessa direktiv en grund lades för det som på 1990-talet växte fram som Sockenkyrkoprojektet och Huseliusprojektet (se ”Huseliusprojektet om Uppsala domkyrka” nedan).

I början av 1990-talet bortprioriterades utgivningen av monografier från de tjänster som Riksantikvarieämbetet bekostade och Sveriges Kyrkor fick 1992 ”10 års frist”.¹⁰⁷ Snart tycks dock detta tillspetsade krav ha omvandlats till ett tioårigt etappmål. Från och med budgetåret 1993/1994 skulle detta omfatta mindre detaljerade framställningar, projekt med speciell inriktning såsom kalkmålningar och träskulptur samt koncentration av monografier till de 50 mest prioriterade kyrkorna. I ett utredningsförslag satte man visserligen stort värde på Sveriges Kyrkors monografiska beskrivningars betydelse för antikvariska ställningstaganden, men fann att beskrivningarna måste bli mindre detaljrika för att projektet skulle kunna fullföljas. Monografier över kyrkor där ”stora värden kan gå till spillo vid okunniga renoveringar” skulle framställas liksom ”ett tiotal tematiska och regional[a] översikter över kyrkobeståndet och de kyrkliga inventarierna, med tonvikt på hotade kategorier”, vilket utredningen ansåg skulle realiseras genom Riksantikvarieämbetets forsknings- och utvecklingsmedel.¹⁰⁸

106 Sammanställningar och förteckningar i ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material (volym Förteckningar ... urval och prioriteringar för utgivning av monografier 1990–1992).

107 Ann Catherine Bonnier: ”Sveriges kyrkor som forskningsmiljö. Historia 1912–2007” i Hermerén, Karin, *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, FoU-rapport, 2009, s. 80–83.

108 ”Kunskapsförsörjning för KMV. Utredningsförslag från KUT-gruppen mars 1992. Riksantikvarieämbetet”, s. 58 f. ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material (volym 1992–1993 KUT, FAF). Om detta se ”Dokument: Utredning om verksamheten 1991” nedan samt ”Forskning och utveckling för kulturmiljö i omvandling. Anslagsframställning inför 1993 års FoU-politiska proposition. Riksantikvarieämbetet. Statens historiska museer” (överlämnad till Kulturdepartementet 20/8 1992), RAÄ, inkomna skrivelser 2620/91. ATA: RAÄ och SHMM (ämbetsarkiv 4), överantikvarien och planeringssekreteriatet, volym E 1:18. Se även minnesanteckningar från redaktions-

Tryckningen av monografierna bekostades till stor del genom extern finansiering. Vid ungefär samma tid knöts publiceringen tydligare till Riksantikvarieämbetet när man 1996 började ge ut volymerna som egen förlagsprodukt med namn och logotyp på rygg och titelsida, även på de volymer som var finansierade externt.¹⁰⁹

Medarbetarna fick på ett än tydligare sätt bistå till kunskapsuppbyggnaden kring kyrkor inom kulturmiljövården. Detta skedde bland annat genom att man medverkade i Riksantikvarieämbetets två kurser 1994–1996 för de många kyrkoantikvarier som utbildades då handläggningen av kyrkoärenden 1995 decentraliserades från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna.¹¹⁰

Vid mitten av 1990-talet gjordes förarbeten för det som blev Sockenkyrkoprojektet (se kapitlet "Övriga åtaganden och projekt" nedan) genom bland annat ett symposium vid Vitterhetsakademien 1994.¹¹¹ Det blev ett projekt, som huvudsakligen finansierades med externa medel, men som likt den ursprungliga planen för monografierna avsåg att vara rikstäckande och inte bara inriktat mot enskilda kategorier av kyrkor. Framställningarna inbegriper dock, genom kartor och diagram, inslag av översikter över kategorier av kyrkor. Ett från början uttalat mål var att urskilja vilka kyrkor som kunde vara värda djupare studier i monografisk form.

Projektets uttalade tvärvetenskaplighet befäste verksamhetens breddning från ett konsthistoriskt inventarium. Samtidigt som projektet började publiceras inleddes den mest omfattande monografiska publiceringen i verkets historia, den om Uppsala domkyrka. Men den finansierades helt med externa fondmedel och arbetet förlades, med Riksantikvarieämbetets förordande, till Upplandsmuseet. Beskriv-

kommittémöte 6/5 1992 med bilaga redovisande förslag till prioriterade kyrkor. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:1.

109 SvK volym 220–225 och 233 utkom 1996–2001 och 2011 med RAÄ som förlag och med dess logotyp på ryggen. Se kapitlet "Förlag och tryckerier" nedan.

110 Se t.ex. minnesanteckningar från redaktionskommittémöte 29/11 1994. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:2.

111 Se minnesanteckningar från redaktionskommittémöte 29/11 1994, där också Anders Åman pläderade för kvalificerade översikter över kyrkor efter landskap eller län. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:2.

ningen av Uppsala domkyrka rymmer även en skildring av kyrkolivets utveckling under de senaste 150 åren, en tid av stor betydelse för bland annat den liturgiska skrudens förändringar.¹¹² Därtill kommer en mer övergripande arkitekturhistorisk analys av ett slag som tidigare förekommit insprängt i några av de större kyrkornas beskrivning, men som här framhävs genom att den ägnas en egen volym.¹¹³ Samtidigt anknyter den till det slag av övergripande översikter över de i bandet eller landskapet behandlade kyrkorna som omtalas i första volymens förord (se ovan "Krav på koncentration").

Det framgår av önskemålen om breddning att det ändå främst är de gängse kategorierna kyrkor som kommit på fråga och att man inte har anført kyrkobyggnader utanför Svenska kyrkan som en kategori att undersöka. En sådan gränsdragning förefaller ha varit lätt att dra för utgivarna, eftersom andra samfunds kyrkor ofta var yngre och Svenska kyrkan hade en mycket stark ställning, samtidigt som man inte önskade ännu fler kyrkor i projektets utgivningsplaner. Det finns dock exempel från Sveriges Kyrkors tidigare utgivning att man ändå inte helt uteslutit andra samfunds kyrkor (se kapitlet "Avgränsningar" nedan). Ett försök att vidga blicken utanför Svenska kyrkan gjordes i början av 2000-talet, även om det inte var frikyrkor utan nybyggda moskéer som blev ämnet (se kapitlet "Övriga åtaganden och projekt" nedan).

Monografier och kategoriinventeringar

Monografiska beskrivningar och landskapsöversikter

Sveriges Kyrkors dokumentationsmetod var från starten de monografiska beskrivningarna, uppbyggda enligt en mall (se Dokument: Författarinstruktion 1930 nedan). Det första förordet hade som nämnts antytt en möjlighet till ytterligare översikter och några församlingshistoriker gavs ut för Stockholmskyrkor. I anslutning till dessa

112 Oloph Bexell: "Gudstjänstlivet under 150 år" i SvK volym 236, Uppland, Uppsala domkyrka VIII (2015).

113 Göran Lindahl: "Ett samtal om domkyrkan", SvK volym 237, Uppland, Uppsala domkyrka IX (2016). Manuskriptet fogades i ett sent skede till delarna om domkyrkan, vilket bidrog till att det blev en egen volym.

förekom översikterna över enskilda landskaps kyrkliga konst, med avsikt att syntetisera uppgifterna från beskrivningarna, men de var få och före 1960-talet kortfattade. Armin Tuulses översikt från 1961 över Blekinge översattes dock även till engelska och gavs ut som första och hittills enda delen i en nystartad serie *The Churches of Sweden. An Art Historical Inventory*, som med sin översikt visade andra ambitioner än monografiska beskrivningar.¹¹⁴ Men dessa arbeten var mycket få jämfört med de serievisa monografiska beskrivningarna.

När Riksantikvarieämbetet övertagit verksamheten var det den nya inriktningen som gällde för redaktionen med alternativa snabba publiceringsmetoder vid sidan av den monografiska. Projekt "där hela kategorier av kyrkor behandlas" startade. "Meningen är att vi genom denna översiktliga inventering, som skall publiceras i flera volymer, kan bidra med ett underlag för bedömningen vid handläggningen av ärenden om dessa kyrkor." Så skrev Erland Lagerlöf i en historik vid Sveriges Kyrkors 75-årsjubileum 1987.¹¹⁵ Ämnen för sådana kategoriinventeringar eller kategoriöversikter (tematiska översikter, rapporter) var medeltida träkyrkor, slottskyrkor, nyklassicismens kyrkor, kyrkor från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal samt moderna kyrkor. Några av dem publicerades som volymer i Sveriges Kyrkors huvudserie. En utkom som rapport utgiven av Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.

Riksantikvarieämbetets övertagande av tjänsterna innebar att kunskapen vid redaktionen skulle komma kulturmiljövården till del tydligare än förut. Tidigare hade Sveriges Kyrkor för många framstått som ett internt akademiprojekt. Det fanns samtidigt en rädsla inom Sveriges Kyrkor att personalen skulle tas i anspråk för den löpande ärendehantering vid verket.¹¹⁶ Så skedde 1988 då Ingrid Schwanborg flyttade över till Granskningsenheten.

114 Armin Tuulse: *The Churches of Blekinge, The Churches of Sweden, Second Serie Volume I*, 1968.

115 Erland Lagerlöf: "Sveriges Kyrkor 75 år. Konsthistoriska pionjärer på cykel genom Sverige" i *Fortid och framtid. Personaltidning för Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* (FoF), 1987:17, s. 4.

116 R. Axel Unnerbäck muntligt 2010.

Prioriterade kyrkor och snabbinventeringar

När utgivningen av monografier koncentrerades på viktigare monument, tog man sig snart an bland annat Vadstena klosterkyrka, Varnhems klosterkyrka, Linköpings domkyrka och Jäders kyrka. Det var en konsekvens av den nya inriktningen, men tanken var inte ny och beskrivningar av dessa kyrkor hade diskuterats vid redaktionen redan i början av 1970-talet.¹¹⁷ Att de stora och komplicerade kyrkorna fått stå tillbaka för de ”vanliga” sockenkyrkorna var ingen nyhet. Det var delvis medvetet (se kapitlet ”Indelningar” nedan), men ändringar hade redan börjat ske.¹¹⁸ Prioriteringen torde ha förts på tal under de samtal som MUS 65 förde med de enheter som berördes, och det kan lika gärna ha varit redaktionen som utredarna som lyft frågan. Vid valet av objekt kunde redaktionen låta sin sakkunskap påverka hur de nya principerna skulle tillämpas.

Man började också pröva med snabbare inventeringsmetoder för monografierna, vilket utredningen förordat som anpassning till de då aktuella rikstäckande bebyggelseinventeringarna. Ordet ”snabbinventering” förekom ibland som arbetsnamn med anspelning på ”snabbinventeringen” i början av 1900-talet, men utöver en idémässig likhet i att åstadkomma ett förenklat och mindre tidskrävande alternativ till Sveriges Kyrkor var formen och förutsättningarna mycket olika.¹¹⁹ Särskilda inventeringsformulär togs fram som stöd. Man följde i princip Sveriges Kyrkors modell, men avstod från den tidskrävande genomgången av arkivalier. Ett sådant projekt rörde på 1980-talet kyrkorna i Skånings härad i Västergötland i samarbete med Skaraborgs länsmuseum. Ingrid

¹¹⁷ Linköping, Varnhem m.fl. viktigare monument diskuteras i flera redaktionsprotokoll från 1970-talets början och mitt. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:6.

¹¹⁸ Under utredningens gång fullföljdes publiceringen av Strängnäs domkyrkas byggnadshistoria, påbörjades beskrivningarna av Kalmar stads kyrkor och utkom beskrivningen av Växjö domkyrka. SvK volym 100, 124, Södermanland I:1–2 (1964–1968), SvK volym 117, Småland III:1 (1968), SvK volym 136, Småland IV:1 (1970). Utgivningen av volymer om kyrkor i Bro och Häbo härad i Uppland hade dock symptomatiskt avstannat efter SvK volym 98, Uppland VII:3 (1963) när Skoklosters kyrka med sina rika konstminnen och sin svårutredda byggnadshistoria stod på tur.

¹¹⁹ Ingrid Schwanborg muntligt 2016.

Schwanborg författade beskrivningar över de eftermedeltida kyrkorna och inventarierna, medan Ragnar Sigsjö ansvarade för det medeltida materialet samt fotograferingen. Projektet blev aldrig helt fullföljt beroende på att medarbetarna fick andra tjänster och arbetsuppgifter. Det resulterade i några kyrkobeskrivningar i serien Skara stifts kyrkor samt manuskript och fotografier som tillfördes ATA.¹²⁰ Projektet lade dock en grund för det senare genomförda "Karakteriseringsprojektet" (se kapitlet "Övriga åtaganden och projekt" nedan). En annan "snabbinventering" genomfördes på 1990-talet i Dals härad i Östergötland (Östgöta-Dal) av Marian Ullén och Ann Catherine Bonnier, på initiativ från församlingarna. Inte heller detta ledde till någon samlad publikation i Sveriges Kyrkor, men däremot i andra arbeten, varav några tryckta skrifter.¹²¹

Medeltida träkyrkor och Nya svenska kyrkor

Som ämnen för kategoriinventeringarna framlades snart medeltida träkyrkor, vilket hittills resulterat i två volymer om träkyrkor i bland annat Småland och Västergötland.¹²² Ett annat ämne rörde "Tegnér-lador" (nyklassicismens kyrkor, senare med namnet *Kyrkobyggnader 1760–1860*; se nedan). De var sådana kategorier av kyrkor där man inom kulturmiljövården behövde bättre forskningsunderlag. Bakgrunden till båda projekten var delvis Marian Ulléns volym om Granhults

120 Ingrid Schwanborg muntligt 2010. Ingrid Schwanborg: *Humla kyrka och Skånings-Åsaka kyrka*, Skara stifts kyrkobeskrivningar nr 3 och 19, 1984 och 1994.

121 Ann Catherine Bonnier och Marian Ullén: *Örberga kyrka*, Linköpings stifts kyrkor, Motala kontrakt, 1998; medverkan i *Kyrka i bruk* 1996 och ett förberedande till Marian Ullén och Sune Ljungstedt: *Östergötlands medeltida dopfuntar*, Studier till Sveriges Kyrkor 1, 2003. Dessutom genomfördes en utgrävning i Örberga kyrkas torn, en undersökning av kyrkplatsen i Broby, dendrokronologiska dateringar och uppmätningar samt fotografering av de berörda kyrkorna av Riksantikvarieämbetets fotografer Gunnel Jansson och Gabriel Hildebrand. Otryckt material, däribland inventarieförteckningar över silver och textilier, lämnades till församlingarna. Marian Ullén muntligt 2012.

122 SvK volym 192 och 199, *Medeltida träkyrkor I–II* (1983, 1985).

och Nottebäcks kyrkor i Småland,¹²³ som representerade båda dessa kategorier, och den vandringsutställning som följde på denna (se kapitlet "Övriga åtaganden och projekt" nedan). *Medeltida träkyrkor* bestod av en ingående dokumentation med uppmätningar, fotografier och beskrivningar av bevarade träkyrkor från medeltiden och kataloger över vad som är känt om försvunna. De två första delarna, som utkom 1983–1985, täckte in området där de bevarade kyrkorna fanns: Småland, södra Östergötland, Västergötland, Närke och Värmland. Den tredje avslutande delen, om kända försvunna träkyrkor i övriga Sverige har dock inte publicerats. Skälen till det var att finansieringen i första hand avsåg att dokumentera de bevarade kyrkorna, inte de försvunna, och att en katalog över träkyrkor i Norden publicerats i en tysk översikt av Claus Ahrens. Materialet för del III användes delvis i denna och i underlagsmaterialet för Sockenkyrkoprojektet.¹²⁴ Sedan del I och II publicerades har dock ytterligare två kyrkor kunnat dateras till medeltiden, medan två andra av de bevarade träkyrkorna dessvärre förlorats genom anlagd brand.¹²⁵

Projektet "Moderna kyrkor" om kyrkor byggda 1920–1984 resulterade i rapporterna *Nya svenska kyrkor* I–III (1990–1998). Kyrkominister Alva Myrdal hade efterlyst en sammanställning om moderna kyrkor, eftersom de hade lyfts fram som en byggnadskategori där samtida arkitekter hade presterat verk av hög klass. Riksantikvarie Roland Pålsson hade uppdragit åt Vårdbyråns chef, arkitekt Sven Söderholm, att inventera dessa för att få underlag till urval av de mera skyddsvärda.¹²⁶

123 Marian Ullén muntligt 2012; R. Axel Unnerbäck: "Sveriges Kyrkor – konsthistoriskt inventarium", i *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, 1992, s. 202.

124 Marian Ullén muntligt 2012. Claus Ahrens: *Die frühen Holzkirchen Europas*, Schriften des archäologischen Landesmuseums 7, 2001.

125 Kyrkorna i Jällby i Västergötland och Stenberga i Småland har efter volymernas publicering 1983 och 1985 daterats till medeltiden. Genom mordbrand förstördes Bäckaby gamla kyrka i Småland 2000 och Södra Råda gamla kyrka i Värmland 2001.

126 R. Axel Unnerbäck muntligt 2010. Vårdbyrån var en ombildning 1975 av Kulturhistoriska byrån (K-byrån) som, under Söderholms tid som chef, 1967 förts över från Byggnadsstyrelsen till Riksantikvarieämbetet. K-byrån hade hanterat nybyggnadsärendena för många av de berörda kyrkorna.

Statens tillsyn över kyrkorna började ses över under 1970-talet. Många moderna kyrkor hade byggts samtidigt som Kulturhistoriska byrån, som handlagt nybyggnadsärenden, hade förts över från Byggnadsstyrelsen till Riksantikvarieämbetet. Ämbetet hade därmed blivit lika ansvarigt för helt nya och enkla kyrkor som för de riktigt gamla. En inventering av kyrkor från 1920-talet till mitten av 1980-talet behövdes som underlag för att avgöra vilka nya kyrkorna som borde omfattas om tillsynen begränsades till kulturhistoriska motiv. Under inventeringens gång sattes en generell tidsgräns för de skyddsvärda kyrkorna till 1940 med ett tillägg av särskilt utpekade yngre kyrkor.¹²⁷

Projektet togs efter Söderholms bortgång över av arkitekt Lennart Illerstad, som fullföljde inventeringen, renritade befintliga planritningar samt fotograferade och samlade in material om kyrkorna.¹²⁸ Del I (Svealand) och II (Götaland) publicerades av Illerstad. Erland Lagerlöf var delvis med i projektledningen. Arbetet med del III (Norrländ) övertogs efter Illerstads pensionering av filosofie kandidat Agneta Hållén under projektledning av Ingrid Sjöström.¹²⁹

Slottskyrkor och Kyrkor 1860–1920

Insatser gjordes även för att mera systematiskt publicera beskrivningar av slottskyrkor, anført på initiativ av Ingrid Rosell. Slottskyrkor i Uppland inleddes 1976 som ett särskilt, geografiskt fristående band av monografier i Sveriges Kyrkors landskapsserie Uppland, ett band som följde en tematisk kategori av kyrkor, inte ett avgränsat område.¹³⁰

127 Förordet till Lennart Illerstad: *Nya svenska kyrkor I, Svealand*, Rapport RAÄ 1990:2, s. 3.

128 En presentation av kyrkorna och projektet ger t.ex. Lennart Illerstad: "Kyrkor från 1920 till våra dagar – rumsupplösning och slutenhet" i *Kulturminnesvård* 1987:2–3, s. 29–37.

129 Arkitekterna Ebba Sjödal och Anna Linnarsson medverkade i inventeringen för del III. Förordet i Agneta Hållén: *Nya svenska kyrkor III, Norrländ*, rapport RAÄ 1997:1, 1998, s. 5.

130 Ulriksdal, Drottningholm (med Berit Wallenberg) och Venngarn, SvK volym 167, 174 och 206, Uppland XIII:1–3 (1976, 1977, 1988). Ingrid Rosell: "Slottskapellet och det religiösa livet" i *Karlberg. Slott och skola. Byggnader och konst*, 1992, s. 103–120, bygger sannolikt på material för en ej publicerad volym om Karlbergs slottskapell.

Ingrid Rosell skrev även en monografi över Läckö slottskyrka i Västergötland. Slottskyrkor hade i de äldre beskrivningarna regelmässigt förbigåtts, sannolikt för att kyrkorummen vanligen är integrerade i andra byggnader, många gånger varit privatägda och har stått vid sidan av den territoriella församlingsindelningen, vilket gör att de inte avsatt spår i offentliga kyrkoarkiv.¹³¹ Några stadsslotts tidigare kyrkor hade nämnts kortfattat bland stadens övriga försvunna kyrkor, kapell, hospital med mera när Kalmar slotts kyrkor publicerades 1968 som första utförligt beskrivna slottskyrka.¹³² Kyrkan är dock stor, välbevarad, har fungerat som församlingskyrka i staden och författaren förre riksantikvarien Martin Olsson var väl insatt i slottets byggnadshistoria. Efter sin pensionering publicerade Ingrid Rosell på eget förlag en översikt över slottskyrkor med kortfattad beskrivande katalog.¹³³

Krister Malmström drev ett projekt rörande kyrkor från 1860–1920. Det resulterade inte i någon samlad publikation, men i en förteckning över kyrkornas arkitekter, en uppsats i tidskriften *Kulturmiljövård* och beskrivande texter för Riksantikvarieämbetets Byggnadsregister (föregångare till Kulturmiljövårdens Bebyggelseregister) samt en byggnadsinventering som appendix till hans avhandling *Centralkyrkor i Svenska kyrkan 1820–1920*.¹³⁴

131 Exempel på förbigångna slottskyrkor är Läckö som saknas i SvK volym 2, Västergötland I:1 (1913), Ulriksdal och Karlberg som saknas i SvK volym 29, Uppland I:2 (1928) och Drottningholms slottskyrka som saknas i SvK volym 79, Uppland VI:3 (1957).

132 SvK volym 117, Småland III:1 (1968). Karlstens fästningskyrka i Marstrand ägnas några år senare en ingående beskrivning i SvK volym 154, Bohuslän IV:2 (1974).

133 Ingrid Rosell: *Slottskyrkor. En spegel av 1600-talsmänniskan och tiden*, 2000.

134 Krister Malmström: *Centralkyrkor inom Svenska kyrkan 1820–1920*. Med en byggnadsantikvarisk inventering (diss., konstvetenskap, Stockholms universitet), 1990; densamme: *Kyrkornas arkitekter. Förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930*, RAÄ:s inventeringsprojekt Kyrkobyggnader inom Svenska kyrkan 1860–1920, 1991; densamme: "Sexhundra kyrkor. Svenska kyrkans nybyggen 1860–1920 – problem eller tillgång?", i *Kulturmiljövård* 1993:1; RAÄ:s databas Bebyggelseregistret: beskrivningsunderlag av Krister Malmström för dåvarande Byggnadsregistret ca 1990–1995. Jakob Lindblad: *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890* (diss., konstvetenskap, Uppsala

Andra projekt knutna till Sveriges Kyrkor under sent 1980-tal och tidigt 1990-tal rörde medeltida putsristningar, medeltida takstolar och äldre teckningar av kyrkor.¹³⁵ Även om fler projekt diskuterades, som inte kom till utförande eller som inte fullföljdes, är det tydligt att byggnadsanknutna ämnen dominerade medan inredning, måleri, skulptur och lösa inventarier saknades. Ett undantag utgör den inventering av kyrkklockor som påbörjats på eget initiativ av ingenjör Ingvar Rohr och som knöts till Riksantikvarieämbetet och Sveriges Kyrkor.¹³⁶ Sveriges Kyrkor blev i mitten av 1990-talet engagerat i en inventering av klockstaplar, utförd av arkitekten Lennart Uhlin under medverkan av arkitekturfotografen Sune Sundahl, vars samling fotografier av svenska klockstaplar därför finns i Sveriges Kyrkors arkiv.¹³⁷

Kyrkobyggnader 1760–1860

1984 startade ett samarbetsprojekt mellan Sveriges Kyrkor och konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet kring nyklassicismens kyrkor.¹³⁸ Idégivare var arkitekturhistoriker Göran Lindahl.

universitet), Studier till Sveriges Kyrkor 2, var dock inte sprungen ur detta projekt utan ur Sockenkyrkoprojektet (se kapitlet "Övriga åtaganden och projekt" nedan).

135 Se t.ex. *Årsbok 1987–88. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, 1988, s. 103 och *Årsbok 1992–93. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, 1994, s. 101. Angående "Peringskiölds" teckningar av kyrkor i Västergötland, se minnesanteckningar från t.ex. möten med redaktionskommittén 10/3 1987 och 9/3 1989 samt arbetsmaterial. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:1 och okatalogiserat material. Teckningarna publicerades långt senare på annat initiativ i *Västgötadelen av Monumenta Sveo-Gothorum. Efter handskriften F.h.9 i Kungliga biblioteket*, red. Benny Jacobsson, Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 66 (i samarbete med Föreningen Västgöta-litteratur), 2012.

136 ATA: SvK:s arkiv, volym F VI, okatalogiserat material, om bl.a. Klockregistret. Registret upprättades av Rohr, som utförde många besiktningar i egenskap av Riksantikvarieämbetets klockexpert, och utgör en databas som förvaltas av RAÄ.

137 Sune Sundahl, fotografier från ca 1970–1990 av klockstaplar i tre lådor och en pärm, främst stordior i färg, ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material.

138 Byggnaderna och projektet presenteras t.ex. i Marian Ullén: "Tegnérklador – kyrkor byggda 1760–1860" i *Kulturminnesvård* 1987:2–3, s. 25–28.

Projektledning utgjorde R. Axel Unnerbäck och Marian Ullén vid Sveriges Kyrkor samt Ingrid Sjöström, då verksam vid universitetet.¹³⁹

Syftet var att genom en rikstäckande inventering kartlägga periodens kyrkor för att få en klarare bild av stilutveckling och bakomliggande idéer samt urskilja regionala särdrag och identifiera välbevarade och skyddsvärda exempel. Denna grupp kyrkor, närmare 800 nybyggda eller under perioden kraftigt ombyggda, var försummade av forskningen och uppfattades stå i riskzonen för övertalighet och förändringar genom att de ofta var dyra att värma och föga uppskattade. Inventeringen byggde på medverkan från ett tjugotal studerande och antikvarier vid läns museer, som följde en enhetlig mall vid arkivgenomgång och besiktning.

Det insamlade materialet från inventeringen behövde kontrolleras och bearbetas innan det kunde publiceras. Monica Ebeling, som medverkat i projektets förarbete vid universitetet, slutförde katalogerna 1991–1998. Projektet knöts fastare till Sveriges Kyrkor när Ingrid Sjöström erhöll tjänst vid redaktionen 1989. Statens humanistiska forskningsråd gav tryckningsbidrag under förutsättning att även studier och inte bara beskrivningar ingick. 1989 utkom del 1 (Skåne och Blekinge, SvK volym 210), 1993 del 2 (Småland och Öland, SvK volym 216) och del 3 (Övre Norrland och Finland, SvK volym 217), 1998 del 4 (Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Ångermanland, SvK volym 221).

I Sveriges Kyrkors arkiv finns primärmaterialet för del 1, 2 och 4.¹⁴⁰ Del 3 utarbetades utanför Sveriges Kyrkors redaktion och har endast delvis avsatt spår i Sveriges Kyrkors arkiv. Mest omfattande är arbetsmaterialet för del 5, om Östergötland och Mälardalen, som förutom ogallrade anteckningar omfattar manus, foton och ritningar, ännu sorterade i sina arbetspärmar, sedan omkring 2005 i väntan på publicering.¹⁴¹ Arbetet med del 5 har främst utförts av Ingrid Sjöström i sam-

139 Historik av Ingrid Sjöström över projektet i protokoll från redaktionskommittémöte 20/2 2003. ATA: SvK:s arkiv, volym A I, okatalogiserat material.

140 Primärmaterial för volym 210, 216 och 221 i ATA: SvK:s arkiv, serie F I cb, okatalogiserat material.

141 Materialet för *Kyrkobyggnader 1760–1860* del 5 förvaras (2022) i anslutning till ATA: SvK:s arkiv.

arbete med först Monica Ebeling, därefter under några år från 2002 med Eva Vikström. Arkivet rymmer också ej publicerade anteckningar om kyrkor i de följande landskapen. Vid ett möte med redaktionskommittén 2003 behandlades frågan om den publicering som skulle följa på del 5 borde förenklas, vilket dock inte fick några tydliga praktiska konsekvenser.¹⁴²

Huseliusprojektet om Uppsala domkyrka

Som ett eget projekt i Sveriges Kyrkors utgivning står Huseliusprojektet som publicerat en monografisk beskrivning i nio delar över Uppsala domkyrka. Efter att redaktionen för Sveriges Kyrkor inlemmats i Riksantikvarieämbetet 1976 prioriterade man publicering av beskrivningar av större monument. Eftersom flera volymer under 1970- och 1980-talet ägnats domkyrkorna i Växjö, Strängnäs, Visby, Linköping och Kalmar, samt klosterkyrkorna i Varnhem och Vadstena, togs Uppsala och andra återstående domkyrkor upp som tänkbara projekt i den långtgående verksamhetsplaneringen under tidigt 1990-tal.¹⁴³ År 1998–2000 framgår av mötesprotokoll hur man inom redaktionen och redaktionskommittén diskuterade vad som skulle ske när Sockenkyrkoprojektet var avslutat.¹⁴⁴ Bland olika alternativ nämndes ett projekt om Sveriges domkyrkor och en bok om Uppsala domkyrka. Genom redaktionskommittéledamoten Anders Åman insats kunde år 2002 fondmedel ur en av Vitterhetsakademien förvaltat donation av makarna Gösta och Annie Huselius 1943 för en inre omvandling av domkyrkan till det skick den hade före det sena 1800-talets restaurering användas till att i ord och bild återskapa kyrkans dåtida karaktär. Publikationerna inlemmades i Sveriges Kyrkors monografiserie, men arbetet förlades inte till Riksantikvarieämbetet, som ursprungligen hade avsetts, utan till en nybildad redaktion vid Upplandsmuseet. Som en

142 Protokoll från redaktionskommittémöte 20/2 2003, ATA: SvK:s arkiv, volym A I, okatalogiserat material.

143 Se t.ex. "FAF KUT Forskningsföretagen: Sveriges Kyrkor (SvK)", återgivet nedan i "Dokument: Utredning av verksamheten 1991".

144 ATA: SvK:s arkiv, volym A I, okatalogiserat material.

I statlig tjänst. Marian Ullén i sitt tjänsterum i redaktionens lokaler på Narva-
vägen 32 på Östermalm i Stockholm 1992. Ullén har skrivit flera volymer om
bland annat kyrkor i Småland för Sveriges Kyrkor och har varit redaktions-
sekreterare till ytterligare ett stort antal volymer. Hon har även haft aktiv
del i flera utgivningsfrågor, som tillkomsten av de tematiska översikterna.
Från 1976 till början av 2000-talet var Sveriges Kyrkors personal stats-
anställda tjänstemän vid Riksantikvarieämbetet. Ämbetets verksamheter var
länge utspridda på olika lokaler i närheten av "Stora huset" på Storgatan 41.
Foto Ingrid Sjöström 1992. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 7 c:3.)

anpassning till fondens ändamål sattes till en början en främre gräns för
framställningen vid 1885, då Zettervalls restaurering påbörjades. Voly-
merna, som sammanlagt uppgår till ett par tusen sidor, trycktes 2010.
Snart möjliggjordes dock en fortsättning och den följande etappen, om
domkyrkan efter 1885, utkom 2014–2015. Göran Lindahl överlämnade
senare en på eget initiativ författad resonerande analys av domkyrkan
som konstmiljö (se ovan "Krav på breddning"). Den publicerades pos-

tumt som en kompletterande del år 2016.¹⁴⁵ Upplägget, dispositionen och utförligheten i volymen om domkyrkan skiljer sig något från den för Sveriges Kyrkor gängse, vilket dock gäller för flera publikationer om de största kyrkorna. Orsaker är den valda kronologiska avgränsningen, projektets och redaktionens särställning samt svårigheten att upprätthålla kontinuiteten när verket saknade fast huvudredaktion.

Tanken att låta några av de fonder som är knutna till Lunds domkyrka stå för finansieringen framfördes av Ingmar Brohed i redaktionskommittén i anslutning till diskussionerna om att publicera volymer om landets domkyrkor. Ett sådant projekt är nu (2022) under arbete i Lund.

Övriga åtaganden och projekt

Sockenkyrkoprojektet

Sveriges Kyrkors största sidoprojekt är Forskningsprojektet "Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria", förkortat till "Sockenkyrkoprojektet". Viktiga idégivare var arkitekturhistorikerna Anders Åman och Göran Lindahl samt kulturgeografen Ulf Sporrang.¹⁴⁶ Projektet kan ses i perspektiv av de tidigare nämnda "snabbinventeringarna" på 1980- och 1990-talet och de tematiska översikterna. Det drevs också fram av ett behov av bättre kunskap om kyrkorna inför Svenska kyrkans ändrade relationer med staten år 2000. Avsikten var att skapa en överblick över samtliga kyrkor som en motvikt till de mera djupgående monografiska beskrivningarna i Sveriges Kyrkor och till de många vägledningar som hade publicerats om enskilda kyrkor. Till skillnad från de andra projekten låg dock inte huvudvikten på det katalogmässiga beskrivandet av en kyrka i taget. Det fanns med i projektets inledning,

145 SvK volym 227–232, Uppland, Uppsala domkyrka I–VI (2010); SvK volym 234 och 236, Uppland, Uppsala domkyrka VII–VIII (2014–2015); SvK volym 237, Uppland, Uppsala domkyrka IX (2016).

146 Ingrid Sjöström: "De mest omistliga inslagen i vårt byggnadsarv". Göran Lindahl och Sockenkyrkoprojektet", i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 72 (2016), s. 56–69.

men slopades sedan helt.¹⁴⁷ Istället strävade man efter att ge en samlad karakteristik av ett stort antal kyrkor, som snarare lyfte fram de drag som var typiska än det som var unikt. Texterna rör främst kyrkobyggnaderna, inte målningar och inventarier även om de nämns. De innehåller även översikter av kyrkornas lägen. Det senare hängde samman med att projektet var tvärvetenskapligt – kulturgeografer och konstvetare samarbetade. Även religionsvetare medverkade, men endast inledningsvis, och fler ämnen var ursprungligen tilltänkta. Projektet var uppdelat i ett ramprojekt och flera delprojekt, bland annat om kyrkornas lägen och om hur församlingsborna var placerade i kyrkan utifrån bevarade bänklängder.

Projektet finansierades av Riksbankens Jubileumsfond och Riksantikvarieämbetet och var ett samverkansprojekt mellan Riksantikvarieämbetet och universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala. Projektet hade Sveriges Kyrkor som bas. Det var placerat i Sveriges Kyrkors lokaler och redaktionens medarbetare ingick som en central del av projektets arbetsgrupp. Dess framväxt går att följa i redaktionskommitténs protokoll och dess viktigaste initiativtagare Anders Åman var med i redaktionskommittén.

Projektet pågick formellt 1996–2001, men arbete med det pågår ännu (2022) genom olika slag av finansiering. Projektet resulterade i en serie sedan 2002 publicerade landskapsvisa rapporter och en 2008 utgiven sammanfattande rapport samt fyra doktorsavhandlingar i konstvetenskap och kulturgeografi.¹⁴⁸ Projektet har givit en samlad bild

147 Katalogtexter över hela landskapets sockenkyrkor byggda senast 1950 ingår i provrapporten "Närke. Landskapsrapport. Preliminär utgåva för symposium 28 och 29 maj 1997 anordnat i regi av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien med medel från Stiftelsen Bokförlaget Natur och Kultur. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna – Kulturarv och bebyggelsehistoria". RAÄ: Sveriges Kyrkors bibliotek.

148 Halland. *Landskapets kyrkor*, red. Markus Dahlberg, 2002, och följande landskapsrapporter (se bilaga 2 c). Syntesrapport: *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, red. Markus Dahlberg och Kristina Franzén, 2008. Avhandlingar: Markus Dahlberg: *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid* (diss., konstvetenskap, Göteborgs universitet), Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 28, 1998; Kristina Franzén: *Att flytta Axis Mundi. Om det kyrkliga landskapets struktur och förändring i Strängnäs och Växjö stift 1780–1880*

av kyrkobyggandets utveckling och har kunnat ge exempel på hur kyrkorna kan bidra med kunskap inte bara om kyrkobyggande, utan om samhället i stort. Inom projektet har framtagits ett omfattande material av kortfattade beskrivningar av kyrkor och förenklade planritningar, som inte publicerades, men har inarbetats i Bebyggelseregistret.¹⁴⁹ För det arbetet svarade huvudsakligen Markus Dahlberg som anställd vid Riksantikvarieämbetet för arbete med Sockenkyrkoprojektet.¹⁵⁰

Bebyggelseregistret och Karaktiseringsprojektet

De ovan omtalade försöken med ”snabbinventering” (se ”Prioriterade kyrkor och snabbinventeringar” ovan) fick en uppföljning på 1990-talet i arbetet med att ta fram uppgifter om kyrkorna för Riksantikvarieämbetets Byggnadsregister, sedermera benämnt Kulturmiljövårdens Bebyggelseregister. De beskrivande texterna om kyrkorna och byggnadshistoriken togs till en början fram i samarbete med Sveriges Kyrkans projekt om kyrkor 1860–1920 och Sockenkyrkoprojektet, men tillfördes senare ett omfattande material genom ”karaktiseringsprojektet”.

(diss., kulturgeografi, Stockholms universitet), Meddelande, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet 127, 2004; Elisabeth Gräslund Berg: *Till prästens bruk och nytta. Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid* (diss., kulturgeografi, Stockholms universitet), Meddelande, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet 128, 2004; Jakob Lindblad: *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890* (diss., konstvetenskap, Uppsala universitet), Studier till Sveriges Kyrkor 2, 2009.

- 149 Sockenkyrkoprojektets planunderlag förvaras i ATA: SvK:s arkiv, serien F I fa. Den utgör en ovanlig och för forskning kring kyrkobyggnader värdefull samling planritningar över landets sockenkyrkor samt ett stort antal kapell i samma skala, 1:300.
- 150 Medarbetare var konstvetarna Boel Almqvist, Ann Catherine Bonnier, Markus Dahlberg, Britt-Inger Johansson, Margareta Kempff Östlind, Göran Lindahl, Henrik Lindblad, Jakob Lindblad, Sverker Michélsen, Ing-Marie Nilsson, Ingrid Sjöström, Claes Sørstedt, Marian Ullén, Eva Vikström, och Anders Åman samt kulturgeograferna Stefan Ene, Kristina Franzén, Elisabeth Gräslund Berg, Mikael Johansson, Gunnar Risberg, Birgitta Roeck Hansen, Ulf Sporrang och religionsvetaren Egil Johansson samt pedagogen Helena Hoas.

Projektet ”Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor”, ofta kallat ”Karakteriseringsprojektet” tillkom på initiativ av Ingrid Schwanborg och R. Axel Unnerbäck vid Riksantikvarieämbetets Granskningsenhet, vilka båda tidigare arbetat med Sveriges Kyrkor. Efter ett pilotprojekt och sedan den av Schwanborg utarbetade *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor* var utgiven som handbok 2002,¹⁵¹ kunde projektet starta på allvar, finansierat genom kyrkoantikvarisk ersättning. Syftet med projektet var att för varje kyrka inom Svenska kyrkan som åtnjöt skydd av Kulturminneslagen ta fram beskrivning, karakteristik och bedömning av de kulturhistoriska värdena hos byggnaden med dess fasta inredning. Resultatet skulle vara ett stöd för församlingarnas planering av vård och användning samt för länsstyrelsernas handläggning av tillståndsärenden. Metoden diskuterades i seminarier och möten, bland annat för att ta tillvara erfarenheter från Sveriges Kyrkor. I ett inledande skede gick projektet under namnet ”Klassificeringsprojektet” och en diskussionsfråga rörde bedömningen av de kulturhistoriska värdena. Projektet genomfördes stiftsvis i samarbete mellan Svenska kyrkan och kulturmiljövården med byggnadsantikvarier som utförare, i många fall anställda av läns museer. Ett samarbete kunde upprättas mellan Sockenkyrkoprojektet och Karakteriseringsprojektets utförare, som ofta bidrog med granskning av Sockenkyrkoprojektets texter. År 2009 hade 2 600 kyrkor ”karakteriserats”. Nu (2022) pågår karakterisering av Visby stift, ett av de sista. Flertalet av texterna har lagts in i Bebyggelseregistret. Många tillhandahålls digitalt via församlingarnas hemsidor eller i pappersutskrift som vägledningar i kyrkorna. I några stift och län har man samlat dem eller bearbetat texterna till övergripande publikationer om kyrkorna.¹⁵²

Fristående publikationer och serien Studier till Sveriges Kyrkor

Genom redaktionen för Sveriges Kyrkor har även utkommit ett antal fristående studier, som *Från romanik till nygotik*, en festskrift

¹⁵¹ Ingrid Schwanborg: *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*, 2002.

¹⁵² Ingrid Schwanborg muntligt 2016.

till Evald Gustafsson (1992),¹⁵³ och *Kyrka af Träd* (2000).¹⁵⁴ År 2003 formaliserades utgivningen av sådana genom serien Studier till Sveriges Kyrkor med egna löpnummer.¹⁵⁵ Dess första del ägnades *Östergötlands medeltida dopfuntar* och var ett resultat av en av de ovan omtalade snabbinventeringen inom Östgöta Dal och besläktat med kategoriinventeringarna.¹⁵⁶ Den andra var en avhandling om kyrkobyggnader från 1800-talets andra hälft (2009), vilken var kopplad till Sockenkyrkoprojektet, medan den tredje var en rapport med anledning av rivningen 2007 av Maglarps nya kyrka (2011).¹⁵⁷ De två sistnämnda gavs ut efter att Sveriges Kyrkors redaktion vid Riksantikvarieämbetet avvecklats.

Sveriges Kyrkors medarbetare i början av 2000-talet Eva Vikström drev ett projekt vid Riksantikvarieämbetet med ambition att utnyttja kulturmiljövårdens erfarenheter och Sveriges Kyrkors metod för att studera moskéer, som en annan typ av religiösa rum.¹⁵⁸ Vikströms projektrapport från 2006 bearbetades följande år till skriften *Rum för islam. Moskén som religiöst rum i Sverige*, utgiven av Riksantikvarieämbetet.¹⁵⁹

Seminarieserier och utställningar

Sveriges Kyrkors redaktion började under slutet av 1970-talet hålla regelbundna seminarier i olika ämnen. Verksamheten startades av

153 *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, 1992.

154 *Kyrka af träd. Kyrkobyggande under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige*, red. Ingrid Sjöström, Marja Terrtu Knapas och Ola Storsletten, 2000.

155 Namnet ansluter till Riksantikvarieämbetets serier *Studier till Det medeltida Sverige* (1977–) och *Studier till Kulturmiljöprogram för Sverige* (1992–). Initiativet togs av dåvarande Kunskapsavdelningens chef Birgitta Johansen. Ingrid Sjöström och Ann Catherine Bonnier muntligt 2016.

156 Marian Ullén och Sune Ljungstedt: *Östergötlands medeltida dopfuntar*, Studier till Sveriges Kyrkor 1, 2003.

157 Jakob Lindblad: *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890* (diss. Uppsala universitet), Studier till Sveriges Kyrkor 2, 2009; *Maglarp. Kyrkan som försvann*, red. Markus Dahlberg, Thomas Romberg och Jes Wienberg, Studier till Sveriges Kyrkor 3, 2010.

158 Eva Vikström: *Religiösa rum för islam*, FoU-rapport, 2006.

159 Eva Vikström: *Rum för islam. Moskén som religiöst rum i Sverige*, 2007.

Erland Lagerlöf och fortsattes sedan av Ann Catherine Bonnier. Seminarieverksamheten inleddes i och med att redaktionen vid flytten till Narvavägen 32 år 1977 fick tillgång till ett stort biblioteks- och sammanträdesrum.¹⁶⁰ Även tidigare hade man vid vissa tillfällen anordnat liknande seminarier.¹⁶¹ Seminarierna fortsatte, dock mer sporadiskt, även sedan man flyttat till nya lokaler.

Ett tjugotal om året hölls i början av 1990-talet.¹⁶² De karakteriserades som "vetenskapliga seminarier med tvärvetenskaplig belysning av medeltiden", hållna kontinuerligt i samarbete med andra forskningsföretag inom Riksantikvarieämbetet.¹⁶³ Seminarierna var uppskattade och samlade under 1980-talet många besökare. De avslutades med samvaro under ett postseminarium. Seminarierna upphörde i slutet av 1990-talet. Handlingar i Sveriges Kyrkors arkiv avspeglar seminarieverksamheten.¹⁶⁴ Både inom redaktionen och tillsammans med andra delar av Riksantikvarieämbetet har man företagit gemensamma studieresor i större eller mindre grupp. Vid dessa har det varit ett kunskapsutbyte mellan de olika specialister och forskargrupper inom de långvariga eller tillfälliga forskningsföretag och projekt som funnits inom myndigheten.

Nyutkomna volymer har ofta uppmärksammats. Sigurd Curman bjöd på champagne 1964 när Strängnäs domkyrka I:1 (SvK volym 100) kom ut.¹⁶⁵ Så länge redaktionen satt i Riksantikvarieämbetets huvudbyggnad fick ansvarig redaktionssekreterare äran att gå runt i huset och dela ut exemplar av den nya volymen till riksantikvarien och övriga chefer.¹⁶⁶ Det var senare inte ovanligt att författaren tog initiativ till ett mindre firande med särskilt inbjudna.

¹⁶⁰ Marian Ullén muntligt 2012.

¹⁶¹ R. Axel Unnerbäck muntligt 2010.

¹⁶² *Årsbok 1990–91. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, 1992, s. 99.

¹⁶³ *Årsbok 1989–90. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, 1991, s. 99.

¹⁶⁴ ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material, volym om bl.a. seminarier 1988–1997.

¹⁶⁵ Ragnhild Boström muntligt 2001.

¹⁶⁶ Marian Ullén muntligt 2012.

Vanligen uppmärksammades volymen även lokalt eller regionalt. Sedan slutet av 1960-talet hölls ofta presentationer i socknen eller på läns museet, gärna i kombination med en mindre utställning, vilket ökade publiciteten.¹⁶⁷ Ett mer omfattande exempel var vandringsutställningen "Två kyrkor. Om Granhults och Nottebäcks kyrkor" (om volym 149) år 1973 av Marian Ullén med foton av Sören Hallgren. Den tillkom som en del av en jubileumsutställning på Statens historiska museum 1973, den största utställning som hittills ordnats kring forskningsföretaget. Vid verksamhetens 75-årsjubileum 1987 hölls en utställning i Linköping om domkyrkans då utgivna volymer (nr 200 och 201). Under hösten hölls en större middag i Barockhallen på Historiska museet. 100-årsjubileet 2012 uppmärksammades med mindre utställningar, dels på ATA och Vitterhetsakademiens bibliotek, dels i Lejongången på Historiska museet, samt genom symposier, ordnade av Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, Historiska museet (genom tidigare redaktionsmedarbetare vid Sveriges Kyrkor) och vid Vitterhetsakademien i samarbete med Sockenkyrkonätverket.

Utöver detta har det förekommit spridda uppdrag och engagemang, som redaktörskap för samnordiska tidskriften *ICO – Iconographisk Post. Nordisk tidskrift för ikonografi* som gavs ut 1979–2001 av Riksantikvarieämbetet och *Nordic Archaeological Abstracts* (NAA) om medverkan i ICOMOS och annat internationellt arbete, vilket avsatt mindre samlingar i Sveriges Kyrkors arkiv.

Organisationsstruktur och decentralisering

I Sveriges Kyrkors organisationsstruktur och verksamhet går att urskilja tre nivåer. "Högst upp" har funnits ledningen, som ansvarat för utgivningen och att den hållit en viss kvalitet, samt fastställt inriktningen. "Längst ned" har stått författarna som arbetat i fält och med arkivalier samt skrivit manuskripten. Däremellan har funnits den viktiga redaktionen som instruerat författarna och bearbetat författarnas manuskript så att de följt de former och modeller som gällt för att få en enhetlig karaktär eller annan önskad inriktning. Vid sidan av dessa

¹⁶⁷ Marian Ullén muntligt 2012.

har man konsulterat specialister och uppdragstagare, som uppmätare, excerpister, fotografer, ämnessakkunniga, tryckerier och distributörer. Redaktionen har ombesörjt kontakter med dessa samt med författare och ledning vad gäller korrektur med mera. Rollerna har dock delvis varit sammanvävda, eftersom även redaktionsmedarbetare och personer i ledningen kunnat vara författare, men deras texter har då genomgått samma redaktionella procedur som andras.

Ytterligare en viktig roll har finansiärerna haft. Finansieringen har varit av olika slag, men som mest givande när det har funnits en stabil finansiering genom en fast finansiär eller uppbackande institution. Mer tillfälliga anslagsgivare för enskilda kyrkor eller områden har också varit viktiga, liksom intäkter genom löpande försäljning och fasta abonnenter. Ett visst inslag av idealism har varit av betydelse, dels ekonomiskt, dels för att finna olika alternativa vägar för att genomdriva projektet.

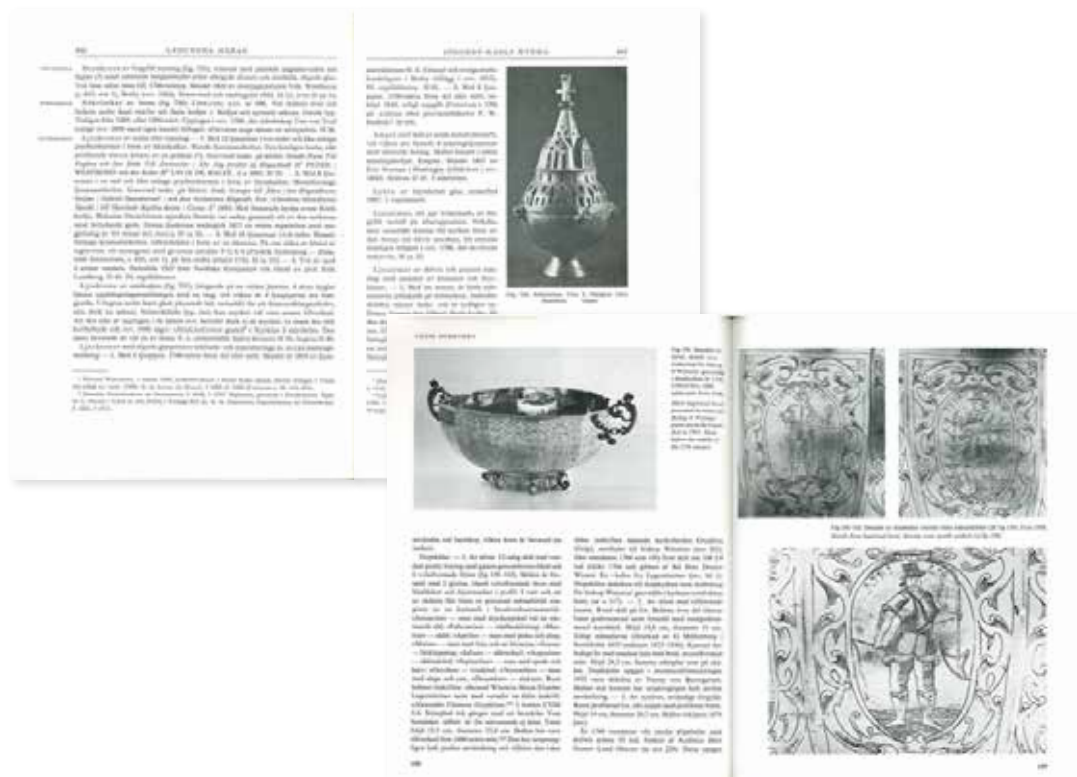
Författarna har varit konstvetare som lärts upp att arbeta efter Sveriges Kyrkors modell, om de inte redan varit vana vid detta förhållnings-sätt. Författarna och främst redaktionen har ofta haft ett nära samröre med den antikvariska verksamheten, varigenom man kunnat ta del av aktuella ärenden kring kyrkors restaurering samt utbyta kunskap. Den kunskap som byggts upp hos författare och redaktion har även kunnat förmedlas genom seminarier eller utbildning. Samband genom personliga kontakter och nätverk har också funnits med den akademiska forskningen, men utbytet med denna förefaller inte ha varit lika nära som med kulturmiljövården. Den hastighet med vilken nya iakttagelser görs och frågeställningar dyker upp kan dock vara större inom den antikvariska vardagen än i forskarmiljön. I den senare har frågorna kunnat fördjupas, men med seminarier och textutbyte som tillräcklig förmedling. Utbytet har inte varit primärt för verkets utgivning men torde ha varit av värde för att inte förbigå saker som sedan visat sig vara lämpliga att ta upp i beskrivningsarbetet och för att upprätthålla en viss kunskapsnivå.

Genomgående har redaktionen och de där verksamma författarna haft nära till arkiv och forskningsbibliotek. Det har gällt både redaktionens eget arkiv och kulturmiljövårdens centralarkiv ATA, till vilket handlingar också kunnat lånas in från landsarkiven, och det har underlättat tillgången till forskningslitteratur i olika ämnen. Lokala

redaktioner har prövats vid några tillfällen. Att de inte varit fler eller blivit mer bestående kan bero på att de varit knutna till vissa personer eller delprojekt och haft avgränsad finansiering.

Att publicera seriella monografiska beskrivningar över landets kyrkor har varit huvuduppgiften för Sveriges Kyrkor, men intressenter bakom organisationens finansiering har kunnat styra verksamheten mot vissa utpekade kyrkor eller mot särskilda dokumentationsprinciper. Redaktionen och enskilda forskare har dock kunnat lägga förslag på inriktning och urval för dessa projekt utifrån sin kompetens, men olika tider har också ställt olika krav. Medan organisationen helt var utformad för utgivning av de monografiska beskrivningarna, vidgades inriktningen mot en annan typ av uppgifter från 1970-talet och framåt när man inordnades som en del av Riksantikvarieämbetet. Kraven ställdes alltså utifrån, men det framgår att Sveriges Kyrkors redaktion anpassade arbetet och inriktade verksamheten på nya kategorier och metoder.

Nära ett halvsekel senare ser kulturmiljövården annorlunda ut. Den är decentraliserad och ansvaret har till stora delar förts över till länsstyrelser, läns museer och privata aktörer. Den regionalt baserade antikvariska kunskap om kyrkor som tidigare innehades av en landsantikvarie och några till är i dag spridd till fler yrkesverksamma personer, vars kompetens är stor, medan tiden att fördjupa den och omsätta den i skrift är mindre. Universiteten är fler och placerade på nya orter i landet. Den generella historiska kunskapen kring kyrkobyggnader är lägre i dag än under 1900-talet, men samtidigt finns ofta ett stort lokalt intresse för att veta mer om sin kyrkobyggnad, i förlängningen ett resultat av Roosvals och Curmans strävan att öka medvetenheten om den egna sockenkyrkans kulturhistoriska värde. Förskjutningen mot en utgivning genom regionala initiativ ligger därför i linje med kulturmiljövårdens decentralisering, samtidigt som ett övergripande utgivningsansvar krävs för att upprätthålla övergripande jämförbarhet, kontinuitet och vetenskaplig kvalitet.

Bokverket. Bokverket Sveriges Kyrkor har kommit ut med 237 volymer, den första 1912 och den senaste 2016. Alla volymerna i bokverket är försedda med ett löpnummer. Dessutom förekommer en serienummering. Bokverket utges i landskapsserier, vilka i sin tur varit indelade i nummerade band, fördelade på upp till åtta häften. Dessa band var länge den egentliga slutprodukten, avslutade med register. En bokbindare band ihop de lösa häftena till en bok med hårda pärmar. Det var tidigare ett inte ovanligt sätt att ge ut böcker, men med tiden var antalet "oavslutade" band rätt stort samtidigt som bokinbindning blev ett alltmer specialiserat hantverk. Sedan mitten av 1970-talet har flera volymer givits ut, enbart försedda med löpnummer och landskapsseriens namn, men utan serienummer (det vill säga utan band- och häftesnummer). De på landskapsserier uppdelade monografiska beskrivningarna kompletterades på 1980-talet med mera tematiska översikter utifrån olika kategorier av kyrkor, *Medeltida träkyrkor* och *Kyrkobyggnader 1760–1860*. Upplägget för de monografiska beskrivningarna har varit i princip detsamma sedan början, men utförligheten har varierat, liksom kvaliteten på bildåtergivningen. Större kyrkor har ibland krävt en anpassad disposition. (Uppslag rörande inredning och inventarier i Söderby-Karls kyrka och Växjö domkyrka, SvK volym 110, Uppland V:6, 1966, och volym 136, Småland IV:1, 1970.)

UTGIVNING

Bokproduktion

Indelningar

Sveriges Kyrkans utgivning kan delas upp i monografier, tematiska översiktsserier och övriga publikationer. Monografierna är uppdelade i ett par serier. Huvudindelning utgör landskapsserierna, där de 25 vedertagna landskapen (med nordligaste Sverige indelat i Lappland, Norrbotten och Västerbotten) samt kyrkorna i Stockholm (innerstaden samt Bromma, Spånga och Brännkyrka socknar i Uppland respektive Södermanland) bildar egna serier. Landskapsbeteckningen på volymerna är alltså inte främst en geografisk lokalisering utan anger indelning av bokverket. De tjugosex landskapsserierna (varav fem ej påbörjade: Västmanland, Hälsingland, Jämtland, Ångermanland och Västerbotten) utgör alltså en fast indelning av monografierna.

Den i sin helhet återgivna texten i reklambladet från 1910 för första volymen (se Dokument: Reklamblad 1910 nedan) antyder att landskaps- och häradsindelningen inte var tänkt som system från början. Boken anges beröra ”Upp-Sverige” och innehålla ”beskrifning öfver Erlinghundra kontrakts kyrkor (utom Sigtuna-kyrkorna)”. Trots att den kyrkliga indelningen i pastorat, kontrakt och stift vore rimlig för kyrkobyggnaderna, lämnade man denna. En bakgrund kan vara att den dittills relativt kontinuerliga kyrkliga indelningen ändrades vid denna tid. Luleå hade just blivit eget stift och en sammanslagning av Växjö och Kalmar stift var planerad. Även pastoratsindelningen stod inför genomgripande omstöpning. Curman försvarade senare att man valt

häradsindelningen med att den var oföränderlig.¹⁶⁸ En given förebild var ATA, som då var sorterat efter landskap, härad och socken (senare landskap och socken).¹⁶⁹ En annan rimlig förebild hade varit Överintendentsämbetet, där Curman tjänstgjorde, som för sitt arkiv följde länsindelningen, liksom det stora under utgivning varande topografiska verket Sverige, som Roosval medverkade i och som följde län och härader.¹⁷⁰ Sannolikt utgjorde den sistnämnda en förebild för Sveriges Kyrkors övergripande disposition på flera sätt. Men gentemot länen, som var en administrativt fungerande indelning, torde landskapen framstått som en mera oföränderlig historisk företeelse. Att uppvärdera landskapsindelningen låg sannolikt också i samklang med tidens intresse för ökad hembygdskunskap. Emellertid tycks landskapsindelningen ha fungerat bättre för lagom stora landskap, som Blekinge och Gotland, medan utgivningen av stora landskap var svårare att strukturera, som Skåne, Småland och Västergötland.¹⁷¹

Även de valda indelningarna kunde dock medföra smärre problem. Stockholms stad, som delas av en landskapsgräns, fick utgöra en egen enhet. Landskapsindelningen var inte helt definierad i början av 1900-talet. Norrbotten har först på 1900-talet kommit att betraktas som eget landskap, och enstaka områdens landskapstillhörighet var länge inte helt klar.¹⁷² Häradsgränserna följde länen, inte landskapen, vilket delar upp några härader. För Gotland, som är delat i två härader, valde man en äldre uppdelning i setting och ting, vilka gav ett mer hanterligt

168 Ragnhild Boström muntligt 2011.

169 Se t.ex. Anders Åman: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, 2008, s. 228.

170 Riksarkivet: Överintendentsämbetets arkiv, ritningar över kyrkliga byggnader. Indelningen övertogs av Byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå, som Curman var med om att organisera (Anders Åman: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, 2008, s. 129); *Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning*, del I–VI, 1905–1924.

171 Från SvK volym 135, Västergötland II:1 (1970) begränsades baksidans landskapskarta till att enbart visa Skaraborgs län.

172 Se t.ex. baksideskartan på SvK volym 18 och 19, Värmland I:1 och 2 (1924), vilken visar Värmlands län, inte landskapet Värmland. ATA räknar Norrbotten som norra delen av Västerbotten medan Sveriges Kyrkor på 1920-talet synes ha övergått till att se dem som skilda landskap, att döma av utgivningsplaner i ATA: SvK:s arkiv, volym F I br:1–3, F I bu:1 m.fl.

format men vars gränser egentligen var komplicerade att samordna och fastställa.¹⁷³ Skeppslag och bergslag användes i de trakter där häraderna benämndes så.

Norrland och större delen av Dalarna var dock aldrig indelade i häradar. Där följde man istället uppdelningen i tingslag (i Lappland benämnda lappmark), som övertagit häradernas rättsliga funktion. Man följde härvid det nämnda topografiska verket *Sverige* och andra sammanställningar.¹⁷⁴ Dessa indelningar var dock inte lika stabila och vid förändringar hade man inte en äldre häradsindelning att falla tillbaka på. Medan man i Medelpad under arbetets gång rättade indelningen efter en nyligen gjord sammanslagning bortsåg man från en motsvarande i Härjedalen, som just hade gjort hela landskapet till ett enda tingslag.¹⁷⁵ För Dalarna följde man en nyligen förändrad tingslagsindelning.¹⁷⁶ Att man inte, som på Gotland, följde en på förhand tidsfixerad äldre indelning, berodde sannolikt på att tingslagen tidigare var för små och ofta enbart omfattade en eller två socknar. Uppdelningen i hanterliga grupper av kyrkor var alltså viktigare än indelningarnas art och historia.

I de nordligaste landskapen har många nya kyrkor tillkommit under 1900-talet, samtidigt som tingslagen blev allt större innan de slutligen upphörde 1971, och när beskrivningarna om kyrkorna i Lappland och Norrbotten påbörjades på 1970- och 1990-talen framstod socknar och församlingar istället som en lagom stor indelning.¹⁷⁷ Inom varje härad

173 Förordet till SvK volym 3, Gotland I:1 (1914), s. V.

174 Indelningen för ej påbörjade landskap framgår av utgivningsplaner i ATA: SvK:s arkiv, volym F I br:1–3, F I bu:1, F VIII:2, F VIII:7, D okatalogiserat material, volym med registerkort över kyrkornas fördelning på häradar och landskap.

175 Förordet till SvK volym 30, Medelpad 1 (1929), omtalar en planerad volym om Selångers, Torps och Tuna tingslag. Den publicerades senare som Medelpads västra domsagas tingslag i SvK volym 47, Medelpad 2 (1939), utifrån en indelning som bara kom att gälla åren 1914–1964. Med SvK volym 91, Härjedalen I:1 (1961) inleddes publiceringen av kyrkorna i Svegs tingslag, som 1948 egentligen hade uppgått i Svegs och Hede tingslag.

176 Falu domsagas norra och södra tingslag hade bildats genom sammanslagningar i slutet av 1800-talet. SvK volym 9 och 37, Dalarna I:1–2 (1920, 1932).

177 Kartan på baksidan av SvK volym 153, Kiruna kyrka, Lappland I:1 (1973)

eller motsvarande indelning har kyrkorna beskrivits så långt möjligt i en geografiskt löpande ordning där annexkyrkor avhandlats före eller efter moderkyrkan i pastoratet och kapell före eller efter sin sockenkyrka.

Enligt huvudprincipen är landskapsseriernas publikationer indelade i underserier, kallade band och betecknade med romersk siffra, vanligen publicerade i delar, kallade häften, efter bandsiffran oftast angivna med kolon och arabisk siffra. (Eftersom Gästrikland och Medelpad vardera bildar ett enda band, har delarna endast häftenummer och saknar bandnummer.) Indelningen är geografisk utifrån härad (tingslag, skeppslag, setting/ting, stad), där ett band omfattar ett härad (eller motsvarande), flera härader eller en del av ett härad beroende på dess storlek i antal kyrkor. Varje häfte brukar omfatta en eller flera intilliggande kyrkor inom samma härad. Volym 69 från 1953 har därför seriebeteckningen Uppland band III, häfte 3 och anges behandla kyrkor i Nordinghundra härad, västra delen (vilket avser kyrkorna i Almunge, Knutby och Faringe) medan volym 171 från 1977 har seriebeteckningen Småland band VI, häfte 2 och anges behandla Lenhovda och Herråkra kyrkor i Uppvidinge härad.

Stadskyrkorna inom landskapet har däremot utgjort en tematisk, icke-geografisk indelning. Enligt den plan för projektet som lades fram 1911 skulle stadskyrkorna inte tas med alls, men de finns sedan med i planen som presenterades i första volymens förord 1912, om än "af flera skäl" placerade sist i turordningen.¹⁷⁸ Tanken var att städernas kyrkor skilde sig på olika sätt från omgivande landskyrkor. Tidiga utgivningsplaner anger vanligen att de publiceras sist. För dem fanns ibland tryckta arbeten, varför deras publicering uppgavs vara "mindre brådskande" medan landskyrkorna var "mera okända och otillgängliga".¹⁷⁹

anger församlingsgränser, SvK volym 223, Nederluleå kyrka, Norrbotten (1998) anger sockengränser.

178 Johnny Roosval: "Svenska landskyrkors beskrifning", i *Svensk tidskrift* 1911:3, s. 206 och Sigurd Curman och Johnny Roosval: "Företal", i SvK volym 1, Uppland IV:1 (1912), s. III, varifrån citatet är hämtat.

179 "Redogörelse för hittills utfört arbete", bilaga till 1931 års ansökan om anslag från Kungl. Maj:t. ATA: SvK:s arkiv, volym B I:1. Det första anslaget från KVHAA gällde t.ex. "landskyrkorna i Uppland". KVHAA protokoll 3/10 1911. ATA: KVHAA och riksantikvariens (ämbetsarkiv 2), gemensamma handlingar, volym A I a:69.

Att de var större och krävde en mer omfattande forskningsinsats var också skäl som hade lyfts fram 1911 och som snart skulle besannas vid utgivningen av Stockholms kyrkor och de långa förberedelserna för Strängnäs domkyrka.¹⁸⁰ Det arkiverade primärmaterialet om opublicerade stadskyrkor ligger därför ofta separat och är mindre grundligt än för omgivande kyrkor och i några fall utgör stadskyrkorna luckor i en utgivning som annars är i princip heltäckande.¹⁸¹ I andra fall har man dock ändrat planen och endast avhandlat kyrkorna i en stad, men inte omgivande kyrkor.¹⁸² Ytterligare en tematisk, icke-geografisk indelning infördes 1976 med en serie om slottskyrkor i Uppland.

En ursprunglig tanke var att man skulle börja utgivningen brett i flera landskap på en gång, men att man inom landskapet systematiskt skulle beta av område för område. Snart började man dock koncentrera sig på några landskap och senare har viss inriktning skett på att ta sig an ”russinen i kakan”, enstaka märkliga kyrkor utan avsikt att behandla grannkyrkorna. Det sista blev en dominerande princip när redaktionstjänsterna inordnades i Riksantikvarieämbetet 1976. Samtidigt frångicks mestadels den tidigare serienumereringen i band och häften. Nya publikationer försågs för det mesta endast med löpnummer (volymnummer) och landskapsserie (till exempel ”Uppland” eller ”Östergötland” utan band- och häftesnummer). Principen infördes från volym 166 och 169 sedan ett antal nya ”band”-serier hade påbörjats utan planerad fortsättning. Den nya principen, som fick stor inverkan på utgivningen, motiverades med att den var mera praktisk och underlättade böckernas försäljning.¹⁸³ Den infördes på initiativ av R. Axel Unnerbäck, men byggde inte på någon grundligare

180 Johnny Roosval: ”Svenska landskyrkors beskrifning”, i *Svensk tidskrift* 1911:3, s. 206. De tidigast utgivna beskrivningarna av Stockholmskyrkorna bekräftade detta, som de om Kungsholms kyrka, Hedvig Eleonora kyrka och Storkyrkan, SvK volym 5, 10, 17, 24, 25, Stockholm III:1–2, I:1–3 (1915–1927).

181 Beskrivningar av stadskyrkor i t.ex. Vaxholm, Norrtälje, Östhammar, Öregrund och Sigtuna i Uppland saknas.

182 T.ex. Falun, SvK volym 52, Dalarna II:1 (1941); Jönköping och Huskvarna, SvK volym 48, Småland I (1940).

183 Redaktionskommittéprotokoll 27/8 och 18/11 1976 med bilaga. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

utredning.¹⁸⁴ Den förenklade publiceringen av speciellt utvalda kyrkor, men komplicerade sökbarheten i det samlade bokverket. Förändringen betonade därigenom förskjutningen från att låta monografierna systematiskt kartlägga stora områden med kyrkor till att behandla utvalda monument. Emellertid har ett antal monografier givits ut enligt den gamla häradsvisa principen med band- och häftesnummer, med den enda skillnaden att sidnumreringen i varje volym börjar om från ett.

De tematiska översikterna startades för att täcka in det stora flertalet kyrkor, studerade utifrån olika teman. Här följdes en geografisk indelning efter landskap och med numrerade delar inom varje tematisk serie, som *Medeltida träkyrkor*, del II, förutom den löpande volymnumreringen. De övriga serierna följer geografiska indelningar, *Nya svenska kyrkor* utifrån landsdelar (Svealand, Götaland, Norrland), län och församlingar, Sockenkyrkoprojektet utifrån landskap och till viss del en för projektet framtagen regionindelning utifrån naturgeografiska och odlingsmässiga förutsättningar.

Volymernas grafiska utformning

Utformningen från 1912

Omslaget till den första volymen 1912 tecknades av Ragnar Hjorth.¹⁸⁵ Det stod sedan mönster för omslagen under 55 år fram till 1967. Alla tecknades för hand, bortsett från ryggtextern och delar som kunde återanvändas. Färger var rött och svart mot ett lätt gulbrunt papper. Framsidan angav bokverkets titel och utgivare, landskapsserie med band, häfte, häftesbeteckning (företrädesvis utgående från häradsindelningen även när endast två kyrkor behandlades) och författarens namn samt var i mitten försedd med en frihandstolkning av landskapsvapnet, med eller utan sköld. Baksidan bar seriebeteckningen samt hade en karta över landskapet med kyrkor och häradsgränser samt skraffering

¹⁸⁴ R. Axel Unnerbäck muntligt 2011.

¹⁸⁵ Förord till Strängnäs domkyrka I:1, SvK volym 100, Södermanland I:1 (1964), s. X. Se även Ragnhild Boström: "Sveriges kyrkor. The Churches of Sweden", i *The Cultural Heritage in Sweden*, ICOMOS bulletin 6, 1981, s. 155.

Omslagen. Sedan första början har det funnits en omsorg om den grafiska utformningen. Böckerna skulle vara tilltalande och inte utgöra prosaiska rapporter. Bokformatet styrdes av att den första volymen publicerades i *Uppsala universitets årsbok* (en föregångare till *Acta Universitatis Upsaliensis*). Fram till 1967 var omslagen snarlika. Arkitekten Ragnar Hjorth, senare chef för Kulturhistoriska byrån som handlade kyrkobyggnadsärenden på Byggnadsstyrelsen, hade formgivit mallen (a), en handskriven text i rött och svart, där endast landskapsvapnet och texten under det växlade. Volymens titel meddelade vilket område (vanligen del av ett härad) som behandlades samt volymens serienummer och författare. Kyrkornas namn angavs sällan på omslaget. Genom åren skedde variationer. År 1921 infördes ett bredare format (b). Att författaren till den första volymen med detta utförande, sedermera bokformgivaren Anders Billow, var delaktig i den försiktiga men med säker hand genomförda grafiska anpassningen är mycket troligt. Med den första volymen om Strängnäs domkyrka 1964 infördes en stramare typografi, som sedan kom att användas jämte den gamla (c). Medan en gjuten trycktyp i bly kunde återanvändas till omslagets övre del, blev det allt svårare under 1960-talet att få förlagan till bokens titel textad för hand i samma manér. Ett prov gjordes därför 1966 att istället sätta hela omslaget med bokstavstyper (d). (Omslag till SvK volym 4, Västergötland I:2, 1914; volym 12, Uppland III:1, 1921; volym 101, Gotland IV:6, 1964; volym 111, Uppland XI:1, 1966.)

Att finna formen. I Sveriges Kyrkors arkiv finns utkast från tryckeriet till hur omslaget skulle kunna te sig på det första häftet (a). Det visar att varken formen eller titeln var fastställda i ett relativt sent skede. Omslagsbild skulle vara arkitekten Eric Törngrens akvarell av Norrsunda kyrka. Omslaget blev sedan mer akademiskt, enbart med text men med serienumret framträdande och textat för hand. På 1950-talet infördes ett skyddsomslag för att popularisera böckerna något, medan det egentliga omslaget följde samma princip som förut. Skyddsomslaget pryddes av ett foto och namnen på de kyrkor som boken omfattade (b). Försök gjordes i mitten av 1960-talet att förena omslaget och det kostsamma skyddsomslaget, så att bokens egentliga titel, verkets namn och bilden var samlade (c). Med rött i rubriken och volymens titel pekar det framåt mot vad som kom några år senare. Inte sällan är äldre volymer försedda med mycket enkla omslag. Vanligen visas en svart-vit kopia av originalet, ibland bara en enkel text (d). Några gånger motsvarar omslaget originalet men är försett med ett senare tryckår. Det rör sig i dessa fall om en upplaga som trycktes för att bindas och ges ut i ett samlat band, men i efterhand istället försågs med limmat omslag för att säljas separat. (Ej använt förslag till omslag till första volymen 1911 från Edvard Berlings Boktryckeri, Uppsala. ATA: SvK:s arkiv, okat., foto Marcin Kopka, RAÄ, 2014; skyddsomslag till SvK volym 80, Uppland V:4, 1958; ej använd skiss till ny omslagsmall, utgående från SvK volym 107, Härjedalen I:3, 1966 i ATA: SvK:s arkiv, okat.; SvK volym 48, Småland I:1, 1940, med omslag troligen från omkring 1960.)

med rutor över publicerade områden, med linjer för områden under utgivning (oftast endast förberedda) samt vitt för ej förberedda kyrkor. (Volymer om Stockholms kyrkor saknar karta.) Löpnummer (volymnummer) angavs endast högst upp på ryggen och då inom parentes. En tidig skiss till det första omslaget visar att formen inte var given.¹⁸⁶ Den har mot en grå grundton en inramad avfotograferad akvarell av stilen att döma utförd av Eric Törngren och visande Norrsunda kyrka, en av dem som volymen behandlar. Volymnamnet är tydligt angivet, "Landskyrkorna i Erlinghundra härad", medan seriebeteckningen saknas.

Omslagets titel var nästan aldrig identisk med titelsidan. Om omslaget angav bokverkets namn, landskapsserie och häradsnamn, ofta följt av exempelvis "södra delen" inleddes titelsidan vanligen med "Kyrkor i NN härad" eller senare "Kyrkor i Uppland. NN härad" samt eventuell del av detta, nästan alltid följt av underrubriken "Konsthistoriskt inventarium". Ibland fanns även ett häradssigill. Det på omslaget tydligt angivna "Sveriges Kyrkor" nämndes ej på titelsidan förrän omkring 1960 och då även med serie- och sedan även volymbeteckning. Möjligen var detta för att underlätta en lokal separat utgåva med annat omslag.¹⁸⁷ Att titeln ofta formulerades "Kyrkor i" i obestämd och inte bestämd form, "Kyrkorna i" eller "NN härads kyrkor" kan återgå på första volymen. Den omfattade inte kyrkorna i Sigtuna, vilket den nyssnämnda omslagsskissen försökte ange. Den slutliga formen var förmodligen en lösning på just detta problem, men kom att användas flera gånger senare.

Avsikten alltsedan starten var att de enskilda volymerna alltid var etappvis utgivna häften i ett band, som bildade den egentliga publikationen. I slutet av det sista häftet i varje band fogades därför ett bandtitelark, avsett att vid bindningen placeras främst. Det var uppställt enligt samma schema som omslaget och försett med landskapsvapen. I de fall ett band publicerades i sin helhet i en enskild volym var titelsidan

186 Korrektur till omslaget 25/10 1911 från Edv. Berlings Boktryckeri, Uppsala. ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material.

187 Separata utgåvor förekommer för Ansgarskapellet på Björkö och Eds kyrka, särtryck ur SvK volym 73 och 82, Uppland band VI:1 och 5 (1954, 1958). Armin Tuulse: *Ansgarskapellet på Björkö. Inom Adelsö socken, Uppland [...]*, 1954; Gunilla Curman och Sigurd Curman: *Eds kyrka*, 1958.

utformad på detta sätt. Vanligt före 1967 var att varje nytt härad eller motsvarande inleddes av ett särskilt försättsblad med häradets namn, även om endast några av häradets kyrkor ingick i den föreliggande volymen, medan resterande skulle följa i senare volymer. Före detta hade det framlagda häftet några egna titelblad, med häftets titel, som "Inlands Nordre härad, sydvästra delen", ibland med förledet "Kyrkor i Bohuslän" (eller annat landskap), följt av förord med mera till häftet. Dessa sidor var avsedda att tas bort vid bindningen. Det samlade bandet var målet och de enskilda publikationerna skulle inte skönjas. Emellertid tillämpades inte systemet med försättsblad till häradet konsekvent och kompletterades ibland efteråt, titelsidorna till häftena kunde innehålla uppgifter i förordet som var av ett vidare intresse och systemet med att ta bort sidor vid sammanbindningen var något som många inte förstod eller inte önskade. Dessa system var eleganta och logiska men kunde lätt förvirra, särskilt när utgivningen av ett band drog ut på tiden och systemet inte följdes på enhetligt sätt.

Delar av upplagan av äldre volymer har helvita pärmar med svart tryck på framsidan och ryggen medan baksidan är blank. Vad gäller andra volymer har delar av upplagan pärmar av originalutförande men tryckta i efterhand, till exempel från 1930 för en volym utgiven 1921. Främst gäller detta volymer utgivna från början av 1920-talet till början av 1940-talet (ungefär från volym 13 till 54). Sannolikt beror detta på att en del av upplagan aldrig försågs med pärmar utan sparades i väntan på att hela bandet var utgivet för att sedan säljas samlat och inbundet. När så emellertid inte skedde försågs även resten av upplagan med pärmar, därav de sena eller avvikande pärmarna.

I slutet av 1950-talet började man tillverka skyddsomslag till en del av upplagan.¹⁸⁸ Volym 80 år 1958 var den första. Skyddsomslaget pryddes av en bild som hämtats från volymen, antingen en översiktsbild av kyrkan eller en detalj av något föremål. På skyddsomslaget förhöll man sig fri till bokens titel. Härad och bandnummer nämndes inte utan bara kyrkornas namn och författare samt volymnumret högst upp på bokryggen, allt satt med bokstavstyper. Det är tydligt att avsikten var

188 Offert från Esselte med förslag till skyddsomslag 4/12 1956. ATA: SvK:s arkiv, volym F VIII:3.

att popularisera volymens framtoning och att göra den mer lockande med hjälp av en vacker omslagsbild och namnen på kyrkorna som behandlades. Baksidan användes till reklamplats för det egna verket. Den angav verkets namn och utgivare samt en kort presentation av verkets syfte och kontaktuppgifter till förlaget. Föregångare till sådana presentationer hade funnits tidigare. Fram till 1930 angavs utdrag ur recensioner av den första volymen, vilka gav en bild av verkets uppgift. Under 1920-talet ägnades omslagets främre insida åt information om bokverket.¹⁸⁹

Från volym 2 ägnades omslagets bakre insida åt en förteckning över utgivna volymer. (För Stockholms kyrkor lades denna på baksidan.) Förteckningen krävde dock mer plats, och sedan man bit för bit på 1930-talet slopat uppgifter om recensioner och om volymer under utgivning bröts förteckningen med volym 65 år 1951 upp i två delar på omslagets båda insidor. Fram till 1961 listades landskapsserierna i den ordning de lagts till, därefter alfabetiskt. Före 1920-talets slut ansågs volymens löpnummer (volymnumret) inte nödvändigt att ta med i listan, endast seriebeteckningen.

Formatet på den första volymen följde Uppsala universitets årsskrift, som den ingick i år 1912. Redan från volym 12 år 1921 breddades formatet, medan höjden var densamma så att ändringen inte skulle synas i bokhyllan. Skälet var att ge större utrymme åt viktigare illustrationer och att undvika att sidvända bilder som man tidigare ibland tvingats till.¹⁹⁰ Redan påbörjade band fullföljdes med det gamla formatet, och det användes därför sista gången 1956 (för volym 75). Att förändringen skedde just då var knappast en slump. Flera nya landskap och band skulle påbörjas i början av 1920-talet. Men en bidragande orsak var säkerligen att den första ”breda” volymen var skriven av Anders Billow som just vid denna tid skulle övergå till en karriär som framstående bokformgivare. Att samma volym 12 införde en säkrare och mer renodlad grafisk form på boksidorna med de mellanrubriker i versaler som användes fram till 1960-talet, kan säkerligen tillskrivas Billow.

189 SvK volym 12–22 (1921–1926).

190 Förord till SvK volym 12 (1921).

Vidar Forsbergs layout 1967

Vid mitten av 1960-talet hade man vissa problem med utformningen. Omslaget tecknades för hand, men det var svårt att finna tecknare som klarade att texta på ett sätt som passade till omslagens jugendkaraktär.¹⁹¹ Jugendstilen var dessutom inte i ropet i början av 1960-talet. Man föreslog vid redaktionskommittémöten 1966–1967 förenklingar, som att slopa översättning av sammanfattning och bildtexter till tyska och förenkla systemet med titelark, för att minska kostnader. Layoututkast av Olle Ericsson vid Esselte våren 1966 visar hur skyddsomslaget skulle slopas och omslaget få en mera för den tiden tilltalande form med kyrkornas namn på omslaget.¹⁹² Ett steg åt detta håll gjordes på volym 111 samma år. Layouten moderniserades delvis genom bättre utnyttjande av bildernas placering i förhållande till texten.¹⁹³ Bildsidor på särskilda tryckark av annan papperskvalitet infördes, som för dopfunten i Etelhem på Gotland.¹⁹⁴

Frågan om en ny formgivning diskuterades med Curman, som var positivt inställd till det.¹⁹⁵ Efter Curmans bortgång 1966 fortsattes diskussionen vid mötena med utgivningskommittén. Man bytte förlag och tryckeri, ändrade layouten, försättsbladen och papperskvalitén. Sammanfattningarna på svenska, tyska och engelska inskränktes till en på engelska. Man prioriterade att ge ut en kyrka i taget hellre än samlingsvolymen om två eller flera. Att rationalisera utgivningen var ett viktigt mål.¹⁹⁶

Som formgivare valdes Vidar Forsberg. Den nya layouten, som infördes 1967 från och med volym 114, skilde sig kraftigt från den tidigare. Omslaget tog mera fasta på skyddsomslagets karaktär med foto

191 Ragnhild Boström muntligt 2010.

192 Ragnhild Boström, PM 16/5 1966 med ej utförda förslagsskisser till omslag för volym 107 och 108 av Olle Ericsson vid Esselte, våren 1966. ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material.

193 Marian Ullén muntligt 2012.

194 SvK volym 105, Gotland V:1 (1965).

195 Marian Ullén muntligt 2012.

196 Per-Olof Westlund: "Ändrade förhållanden inom verket Sveriges Kyrkor", i *Fornvännen* 1967, s. 144. Delar av diskussionen kan följas i redaktionsprotokollen från 1966–1967. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

och namn på kyrkorna som behandlades. Baksideskartan var kvar, men nu med förenklad form och utan skraffering av publicerade områden. "Sveriges Kyrkor" och landskapsserie angavs diskret på framsidan (på skyddsomslagets framsida hade det inte angivits alls) och något mera framträdande på baksidan, där även serie- och löpnummer samt härads namn angavs, dock utan "södra delen" eller motsvarande. All text var satt med bokstavstyper, grundfärgen svart kompletterades med rött i boksitel och, efter några år, även i en förtydligande ring som angav var i landskapet kyrkan eller kyrkorna i volymen var belägna. Det röda anknöt försiktigt till de tidigare omslagen, medan baksidan i svartvitt erinrade om skyddsomslaget. Informationstexten om verket som sedan 1950-talet funnits på skyddsomslagets baksida togs bort helt. Volym 126, om Dädesjö och Eke (1969), var den första med färgbild på omslaget, vilket vid slutet av 1970-talet blev det vanliga.

På titelsidan angavs samma titel som på omslaget, följt av en tydligt angiven seriebeteckning, bokverkets namn och uppgifter om utgivare med mera samt ofta med ett härads- eller pastoratssigill. Bandtitelarken (de första publicerade 1972 i volymerna 142, 143, 145, 147 och 149) följde i princip den tidigare uppställningen, men nu helt vänsterställd istället för centrerad. Systemet med sidor som skulle plockas bort vid inbindning slopades. Titelsidor, innehållsförteckning, häftesförord med mera räknades in i den ordinarie pagineringen. Den på separata häften uppdelade publiceringen skulle inte längre döljas utan vara avläsbar. Numreringen av sidor och figurer tog ännu vid där föregående slutat, men från slutet av 1970-talet har nästan varje volym haft sin egen numrering.

Från volym 175 om Visby domkyrka (1978) infördes hårda pärmar som hade samma utseende som de mjuka.¹⁹⁷ Fram till volym 226 gavs volymerna med några undantag ut i två utgåvor, en med hårda, en med mjuka pärmar, vilken var oskuren och avsedd att användas vid inbindning. Sedan volym 227 har endast hårda eller mjuka pärmar använts.

197 Detta hade prövats tidigare för specialupplagor av vissa volymer, t.ex. SvK volym 166, Närke, Kumla kyrkor (1976), som gavs ut i samarbete med församlingen, men då med skyddsomslag som återgav de mjuka pärmarnas utseende.

Volym 190, om Varnhems klosterkyrka, var den första volym som saknade vit bakgrund till texten högst upp på omslagets framsida. Idén kom från Vidar Forsberg som hade valt omslagsbild och föreslagit att den täckte hela sidan och att texten skrevs i vitt. Att greppet var uppskattat visades när boken utsågs till årets vackraste västgötabok 1982.¹⁹⁸

Formgivningen av de enskilda volymerna utfördes av Ulla Behr-Frykholm, som hanterade en stor del av Vitterhetsakademiens publikationer, eller av någon på redaktionen. År 1982 uppgavs att Vidar Forsberg tidigare granskade varje volym av Sveriges Kyrkor, men att detta upphört av ekonomiska skäl och att varje medarbetare numera gjorde "layout på sina egna volymer, vilket gör att häftena får något olika utförande".¹⁹⁹ Grundlayouten behölls dock. De tematiska översiktsserierna *Medeltida träkyrkor* och *Kyrkobyggnader 1760–1860* fick vissa avvikelser på omslag och titelsidor, anpassade efter seriernas speciella behov. Bland annat försågs titelsidan med ett sigill för Sveriges Kyrkor, visande en korsbärande tupp med året 1912 och inramad av texten Sveriges Kyrkor och Riksantikvarieämbetet, med dåvarande emblem. Det användes i olika sammanhang fram till 1990-talet och var utformat i början av 1980-talet av Gunnar Wirén med Gustaf Widmarks uppmätning av kyrktuppen i Ösmo i Södermanland som förlaga.²⁰⁰ En något avvikande utformning visar tre volymer från 1980-talet om kyrkor i Dalarna (volym 197, 204, 211), vilket beror på att de utgjorde särtryck av andra publikationer. Vissa avvikelser i utformningen gäller de senaste årens volymer om Linköpings och Uppsala domkyrkor (flertalet av volymerna från 225 till 237), där det grafiska uttrycket moderniserats på olika sätt och färgbilder dominerar.

På omslagets bakre insida fortsatte man 1967 att förteckna utgivna publikationer. Men medan dessa i den tidigare formgivningen angav samtliga utkomna volymer begränsade man sig i den nya layouten från 1967 till den aktuella landskapsserien uppställd efter publikation eller

198 *Årsbok 1982–83. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, 1983, s. 53.

199 Protokoll från redaktionskommittémöte 10/6 1982. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:1.

200 SvK volym 152, Södermanland III:2, fig. 152. Widmarks uppmätning utfördes 1917. Tuppen i Ösmo saknar årtal.

Vidar Forsbergs layout. 1967 ändrades böckernas formgivning radikalt efter förslag av den grafiske formgivaren Vidar Forsberg (a). Formatet behölls, men skyddsomslaget var slopat och bokomslaget annonserade nu tydligt i röd-orange text vilken eller vilka kyrkor som berördes, helst en kyrka i varje volym. Omslaget försågs med en anslående utfallande bild medan seriebe-teckning och liknande hänvisades till baksidan. Om omslag och titelsidor tidigare präglats av strikt symmetri blev nu asymmetrin genomgående, men den röda rubriken bestod. Färgbilder var nu möjliga (b). Från 1970-talet och framåt anas en ökad tyngd i omslagen men också några försök till förnyelse, som hårda pärmar och att låta bilden täcka hela sidan (c). För volymerna om Uppsala domkyrka moderniserades på 2010-talet formgivningen på ett sätt som samtidigt anknöt till Forsbergs från 1960-talet (d). I det inre införde Forsberg tvåspaltig text (även tre spalter prövades på hans initiativ i några volymer på 1970-talet) och ett glansigare papper som lämpade sig bättre för illustrationer. (Omslag till SvK volym 140, Uppland XII:2, 1970; volym 163, Öland II:2, 1975; volym 215, Gotland VIII:3, 1993; volym 232, Uppland, Uppsala domkyrka VI, 2010.)

alfabetiskt efter kyrka. I utgåvor med hårda pärmar har förteckningen dock slopats eller några gånger lagts sist i inlagan.

Arkitekten och bokformgivaren Sture Balgård stod strax efter år 2000 för den grafiska utformningen av serien *Studier till Sveriges Kyrkor* och till Sockenkyrkoprojektets rapporter. Vid samma tid lade han också fram ett ej genomfört förslag till viss grafisk revidering av Sveriges Kyrkors volymer.

Förlag och tryckerier

Den första volymen gavs ut av Uppsala universitet som en del av universitetets årsskrift.²⁰¹ Därefter har verkets utgivning huvudsakligen skett genom anlitade privata förlag och tryckerier, vanligen större och väl etablerade sådana (se Förteckningar: 1 e. Förlag och tryckerier nedan). Trots att olika företag anlitats föreligger samband mellan dem. Norstedts ägde Iduns tryckeri. Gunnar Tisell var redaktör för *Teknisk tidskrift*, utgiven av Svenska teknologföreningen, där Sigurd Curman var aktiv. Föreningens förlag ombildades 1922 till Gunnar Tisells tekniska förlag, som bland annat gav ut arbeten som var beroende av en omsorgsfull typografi. Tisell verkade från 1925 vid Centraltryckeriet i Stockholm, som var en del av Esselte.²⁰² Gunnar Tisell arbetade senare med Sveriges Kyrkors publikationer inom Generalstabens litografiska anstalts förlag,²⁰³ vilket också ingick i Esseltekoncernen. Övergången till Almqvist & Wiksells förlag och tryckeri 1967 bröt traditionen, vilket markerades med en ny typografi. Sedan 1980-talet har tryckningen fördelats på ett flertal olika tryckerier med några favoriter, Almqvist & Wiksell, Centraltryckeriet, Ekblads och Taberg Media Group, samt ett par aktörer i de berörda kyrkornas närhet i Malung, Kalmar och

201 SvK volym 1, Uppland IV:1 (1912) gavs ut som *Kyrkor i Erlinghundra härad. Konsthistoriskt inventarium*, Uppsala universitets årsskrift, filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 4, 1912, enligt titelsidan "Under medverkan af konsthistoriska seminariet vid Uppsala universitet bearbetadt och utgifvet af Sigurd Curman, Johnny Roosval".

202 Bror Zachrisson: "Gunnar Tisell" [minnesord], s. 69–70 i *Teknisk tidskrift* 92 (1962).

203 Ragnhild Boström muntligt 2010.

Borgholm. Som förlag har sedan 1990-talet fungerat någon av de utgivande kulturvårdande institutionerna, som nu börjat uppträda som egna förläggare.

Distribution

Tryckupplaga och distributionskanaler

Tryckupplagorna var tidigare relativt höga. Som exempel kan nämnas att volymerna 84, 85 och 86 trycktes i 1500 exemplar vardera hos Esselte 1959. Av dessa ägde Esselte 400 och utgivarna 1100. Enligt lagerinventering 1 juni 1960 hade Esseltes antal av volym 84 minskat med nära 300, utgivarnas med drygt 100. År 1976 omtalades att en tryckupplaga på 1000 exemplar var det normala förfarandet.²⁰⁴ Volym 233 trycktes år 2011 i 600 exemplar. Sveriges Kyrkors tryckta upplagor har ägts och distribuerats av de olika förlagen och – på senare tid – de institutioner som givit ut dem. Sedan åtminstone 1960-talets slut har Vitterhetsakademiens bibliotek distribuerat äldre utgåvor, från 2011 Vitterhetsakademien genom eddy.se. Försäljning har skett i bokhandeln. På 1970- och 1980-talen i specialbokhandel, som Almqvist & Wiksells bokhandel och Historiska museets butik.

Boklager

År 1966 erbjöd det då sedan länge anlitade förlaget, Generalstabens litografiska anstalts förlag, Vitterhetsakademien att ta över boklagret på 11 250 exemplar, varav några volymer omfattade fler än 1000 stycken.²⁰⁵ Man ville minska lagret och försäljningstakten var låg. Handlingarna visar att alla band inte var falsade, troligen i väntan på att bandet skulle avslutas och inbundna upplagor försäljas. Förlaget hade sedan låtit falska och förse sådana upplagor med omslag, vilket kan förklara att en del Sveriges Kyrkor-volymer förekommer med vita omslag, svart tryck på

²⁰⁴ Skrivelse från redaktionskommittén till RAÄ och KVHAA 1/12 1976, bilaga till redaktionskommitténs protokoll 18/11 1976. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

²⁰⁵ Korrespondens 1966. ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volym F VII:32.

framsidan och blank baksida. Lagret omfattade volymer till nummer 83. Från volym 84 ägde Akademien sedan tidigare upplagan (sannolikt förvarad på annan plats). En överenskommelse träffades samma år som innebar att Akademien även köpte de tidigare volymerna, under villkor att de stannade kvar i samma lager och förlaget fortsatte att distribuera dem.

Boklagret övertogs senare av Riksantikvarieämbetet, som ägde det fram till 2011. Lagret, eller åtminstone en del av det, förvarades i början av 1990-talet på Sandhamnsgatan på Gärdet i Stockholm. När detta gallrades 1992 för att placeras i kvarteret Garnisonen fördes en del av det gallrade materialet till Sveriges Kyrkor-redaktionens lokaler på Linnégatan.²⁰⁶ Genom redaktionens flyttning hamnade det senare på vinden till R-huset i kvarteret Garnisonen. Inför Riksantikvarieämbetets flytt från lokalerna i Garnisonen 2008 avvecklades detta vindslager genom att böcker skänktes till anställda vid Riksantikvarieämbetet tills uppgörelser nåddes med Gotlands Museum och hantverksskolan Dacapo i Mariestad, vilka övertog återstoden av denna uppsättning volymer.

En omfattande utförsäljning och gallring av Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens kvarvarande äldre publikationer av bland annat Sveriges Kyrkor skedde 2007 när lagerlokaler skulle avvecklas.²⁰⁷ I Riksantikvarieämbetets boklager, som då hade flyttats till Halmstad men nu skulle tömmas helt, fanns av Sveriges Kyrkor ännu år 2011 omkring 9 000 böcker i lager, motsvarande 100 hyllmeter, huvudsakligen mellan 40 och 70 av vardera volym.²⁰⁸ Efter riktade överlåtelse till några läns museer och församlingar samt en omfattande gallring övertog Vitterhetsakademien återstoden, motsvarande 25 eller 40 av varje volm. Denna införlivades samma år med Akademiens boklager hos distributören eddy.se på Gotland.

206 Ingrid Sjöström muntligt i december 2010. Redaktionsmötesprotokoll 6/5 och 7/10 1992. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:1.

207 Catharina Ingelman-Sundberg: "Rekordstor rea på historisk litteratur", *Svenska Dagbladet*, nätupplagan, 19/10 2007.

208 Lagerstatistik lämnad av Marika Berggren, RAÄ, och Anna Forsling, KVHAA, 2011. Den jämna antalsfördelningen visade att gallringar hade skett genom åren.

Digitalisering

Vissa volymer synes ha sålt slut, vilket sannolikt inneburit att delar av upplagan som tryckeriet lämnat i väntan på senare inbindning försågs med omslag för lösförsäljning (se ”Volyrnernas grafiska utformning” ovan). Nyutgåvor har också kunnat ske. Volymen om Habo kyrka i Västergötland från 1970 trycktes på församlingens initiativ i faksimil 1993.²⁰⁹ I samband med avvecklingen av Riksantikvarieämbetets boklager i början av 2010-talet, startades en digitalisering för att tillgängliggöra ämbetets publikationer som elektroniska faksimilutgåvor. Efter ett omfattande projekt med skanning av tryckta volymer och kontroll av bildrättigheter kunde Sveriges Kyrkors volymer år 2016 ges ut som digitaliserade böcker, tillgängliga över internet, först via Riksantikvarieämbetets öppna arkiv Samla som en särskild samling bland ämbetets digitaliserade skrifter, nu (2022) via det för forskningsinstitutioner gemensamma Digitala Vetenskapliga Arkivet (DiVa), men utan någon för verket sammanhållande sortering.²¹⁰ Arbetet utfördes 2012–2016 under ledning av Gun Larsson och Marika Andersson vid Vitterhetsakademiens bibliotek och Riksantikvarieämbetet.

209 SvK volym 135, Västergötland band II:1 av Lars D. och Nanna Cnattingius, på Habo församlings initiativ utförd faksimilutgåva av Grunditz & Forsberg tryckeri i Lidköping 1993.

210 Digitala Vetenskapliga Arkivet (DiVa), <https://www.diva-portal.org> (7/6 2022).

Textframställning, form och innehåll

Att författa och redigera

Författarkontrakt och instruktioner

Under Sveriges Kyrkors första halvsekel dominerades verksamheten av en stor författarskara som arbetade mot tillfälliga kontrakt och arvoden. Kontrakten berättar om ett omfattande och organiserat redaktionellt arbete, trots att redaktionen under en lång tid bedrevs i olika lokaler. En viktig orsak var säkerligen de strikta regler som omgav arbetet och att utgivarna och medarbetarna sedan tidigare ofta var bekanta med varandra som lärare och studenter. Medarbetarna var vanligen konsthistoriker i början av karriären eller teknologer under utbildning. Ett uppdrag för Sveriges Kyrkor var något de kunde lära sig av samtidigt som det utgick arvode. Mestadels tycks kontrakterade arbeten ha flutit in. Enstaka exempel finns på arga påstötningar från utgivarna för att driva in manuskript eller hot om rättsliga åtgärder från författare som fått sina texter ändrade. Tönen i kontrakten mellan utgivarna och författare eller uppmätare var sträng. Vad som skulle levereras och i vilken form och när var tydligt angivet. Slutbetalning lämnades när det inlämnade manuset blivit godkänt, eller när uppmätningen var renritad med tusch efter att utgivarna granskat den uppvisade blyertsförslagen. Med manuskriptet skulle även lämnas anteckningar och arbetsfoton samt de excerpter och arkivutdrag som författaren eller någon anlitad person utfört. Några författare var specialiserade på sina landsändar, medan

andra verkade där det behövdes, vilket kunde vara motiverat för att nå en enhetlighet i utgivningens former.²¹¹

Författarens uppgift var att sammanställa ett manuskript enligt Sveriges Kyrkors modell utifrån arkivexcerpter och beskrivning av föremålet. Beskrivningen synes ha utförts på plats, men i vissa kontrakt angavs att en stomme till beskrivningen skulle utföras i förväg efter tillgängliga avbildningar och andra källor.²¹² Metoden bestod i att med få ord ange huvudförhållanden, som material, färg och mått i kombination med kronologiska data. Beskrivningen av formen kunde växla i utförlighet. Under senare år växte den betydligt i omfattning. Beskrivningarna riktade blicken, analyserade formen och förmedlade en relevant terminologi. I de på 1930-talet åtstramade beskrivningarna skulle dock det som framgick av bilderna inte beskrivas i texten.

Utgivarna skapade på 1930-talet ett klassificeringssystem, som författarna skulle följa. Klass I bestod av medeltidskyrkor med mycket målningar eller skulpturer och kunde ägnas 48 sidor (tre tryckark). Klass II, en ordinarie medeltidskyrka, ägnades upp till 16 sidor (ett tryckark), klass III – en 1800-talskyrka med bevarade medeltida föremål – gavs 8 sidor och klass IV, som utgjordes av moderna kyrkor; kyrkor från sent 1800-tal eller från 1900-talet, skulle ägnas högst 4 sidor, men man kunde gå ned till en sida eller mindre. För alla klasserna skulle hälften av sidorna utgöras av illustrationer.²¹³ Det förklarar det ofta korthuggna språket, men begränsningen fick sällan fullt genomslag.

Granskning och redigering

När manuskriptet väl var lämnat vidtog granskning av innehållet. Kontrakt och arkiverade arbetsintyg lämnar namn på medarbetare, både

211 Kontrakt mellan utgivare och medarbetare. ATA: SvK:s arkiv volym F VII a:1–2.

212 Se t.ex. kontrakt med Brynolf Hellner angående kyrkor i Gästrikland. Där angavs att en stomme till manuskriptet skulle uppvisas senast den 15 maj, resa tillsammans med utgivarna i området skulle ske i juni och tryckfärdigt manuskript avlämnas senast den 1 oktober 1930. ATA: SvK:s arkiv volym F VII a:1.

213 Se t.ex. brev från Johnny Roosval till Sölve Gardell angående Bohusläns kyrkors beskrivning. ATA: SvK:s arkiv volym F VII a:1.

nyutbildade konsthistoriker och andra, som kontrollerade texterna mot excerpterna, bearbetade inlämnade manus, skrev rent, tog fram illustrationer efter författarens anvisningar och formgav textsidor. Särskilda ritare bistod med scheman över kyrkans utbyggnad. Texten skulle redigeras så att den följde de särskilda principer och ordningar som gällde för Sveriges Kyrkans beskrivningar, vilket inte alltid de inlämnade manuskripten gjorde. Den skulle inte vara för utförlig eller för kortfattad och framför allt skulle den vara vederhäftig. Utgivarna ledde hela projektet, men redaktionssekreterare och andra redaktionella medarbetare bistod vid hanteringen av de många författarna och deras manuskript. Att sortera och katalogisera manuskript, primärmaterial av anteckningar och excerpter, fotografier och ritningar för redaktionsarkivet var en omfattande uppgift.²¹⁴ För att underlätta hanteringen skulle papper i ett särskilt format användas enligt ett av Sigurd Curman uttänkt system.²¹⁵

För uppgifterna utgick arvode, utom till utgivarna själva som noga framhöll att de inte tog ut egen ersättning. Man tycks inte ha räknat med gratisarbete och arvodet förefaller inte heller ha varit lågt. Intressant nog tycks ersättningen också ha varit på i princip samma nivå för kvinnor och män.²¹⁶ Ekonomin var dock omvitnat ansträngd. Åtskilligt arkivmaterial rör ansökningar, både inför de återkommande årliga anslagen från Humanistiska forskningsrådet och från andra fonder och bidragsgivare, följda av noggranna rapporter till anslagsgivare med förklaringar över planerade volymer som blivit försenade. Den ekonomiska hanteringen rörde även att hålla reda på åtskilliga gåvor till böcker om kyrkor vars publicering låg långt bort i planeringen. För den ekonomiska hanteringen och vissa redaktionella uppgifter kunde man

214 Kontrakt mellan utgivare och medarbetare. ATA: SvK:s arkiv volym F VII a:1–2.

215 Muntligt meddelat av Ragnhild Boström 2010; se också t.ex. kontrakt mellan utgivarna och Samuel Hedlund 21/12 1928. ATA: SvK:s arkiv, volym F VII a:1.

216 Även om det är svårt att bedöma de olika uppgifternas omfattning förefaller vid en översiktlig genomgång det avtalade arvodet för Ingegerd Henschen-Cornell och Ingeborg Wilcke-Lindqvist inte nämnvärt lägre än för deras manliga kolleger. Kontrakt från 1920- och 1930-talen. ATA: SvK:s arkiv volym F VII a:1.

dock utnyttja Vitterhetsakademiens kansli. Från 1920-talet anlätades Samuel Hedlund som sekreterare för att bistå utgivarna med redaktionella frågor, vid sidan om att författa beskrivningar.²¹⁷ En stadga uppnådde man när två "fasta" redaktionstjänster på 1940-talet kunde avsättas åt Ragnhild Boström och Armin Tuulse, den förra som redaktionssekreterare med flera olika redaktionella sysslor, den senare som författare av kyrkobeskrivningar. Därtill kunde man med tiden anlita alltmer specialiserad personal för de tidskrävande excerperingarna av arkiven, även om detta inte helt gick att lägga ut på andra. Men de arrenderade externa medarbetarna kvarstod, även när redaktionen växte.

Fast redaktion

När verksamheten var som intensivast på 1960-talet fanns, som framgår ovan, en stab, om än liten, av medarbetare med olika specialiserade uppgifter, samt externa författare och annan tillfälligt anlitad personal. Protokoll från redaktionens möten med utgivare och redaktionskommitté från denna tid och framåt vittnar om arbetets gilla gång. Medarbetarnas rapporter vid mötena talar om volymer under arbete. De närmast förestående volymerna var ett centralt ämne. Fältbesök, arkivbesök, studieresor nämndes, liksom bearbetning av inlämnade texter från externa författare. Arbeten som dragit ut på tiden var inte ovanliga. Man diskuterade fonder och finansiärer, anslagsansökningar och tilldelade medel, liksom relationen till inblandade institutioner. Åtaganden och annan medverkan rapporterades, men den var endast en sidoverksamhet. Angelägna kyrkor att ge ut, intresserade externa författare, tankar kring att förbättra rutinerna och sänka kostnaderna var sådant man också tog upp vid mötena.²¹⁸ Den dagliga arbetsplatsen hade karaktär av forskarmiljö, där vetenskapliga problem och udda kyrkliga föremål kunde diskuteras förutom frågor rörande kyrkor som ställdes av allmänheten och skulle besvaras. Nätverk och kontakter

²¹⁷ Kontrakt mellan utgivarna och Samuel Hedlund 12/10 1926, 4/2 1930.
ATA: SvK:s arkiv, volym F VII a:1.

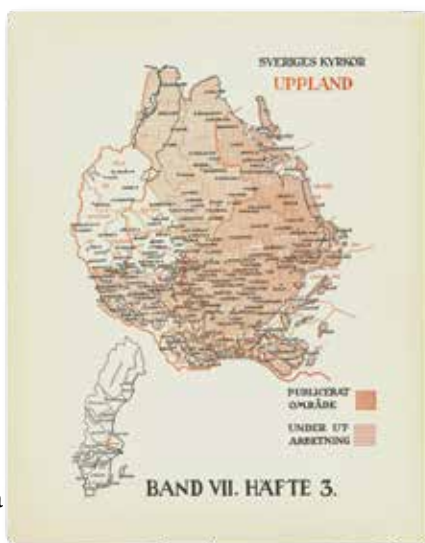
²¹⁸ Protokoll från möten med utgivarna och med redaktionskommittén.
ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

hölls också med utomstående forskare, och vid redaktionen anordnades regelbundna och välbesökta seminarier.

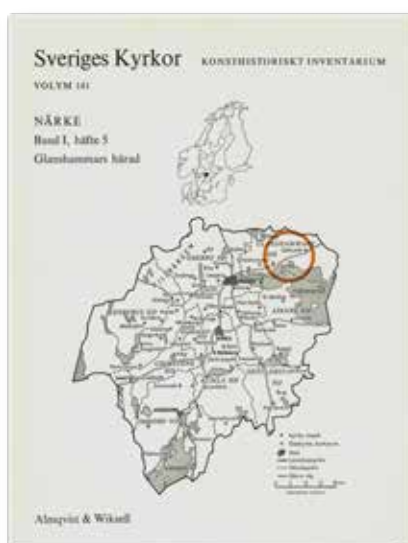
År 1976, när redaktionstjänsterna övertagits av Riksantikvarieämbetet, fick personalen lämna en befattningsbeskrivning. Där angavs att alla antikvarier vid Sveriges Kyrkor självständigt utarbetade manuskript, bedrev omfattande fältstudier med inventering av byggnad och inventarier samt gjorde byggnadshistoriska analyser, viss excerpering av arkivhandlingar och litteratur, ägnade sig åt jämförande analyser samt konsultation med olika specialister. Man instruerade excerpist, fotograf, uppmätare och översättare. Alla handledde också utomstående författare, vilka arbetade enligt samma kontraktssystem som förut, och granskade och hanterade deras manuskript. Detta framhölls som en betungande uppgift och gällde även när drivna författares verk skulle anpassas till Sveriges Kyrkors form, även om författarnas särdrag gärna fick märkas.²¹⁹ Var och en skötte själv, sedan något år tillbaka, kontakten med förlag, tryckeri och formgivare, åt vilken man gjorde ett utkast till layout, och ansvarade för korrekturläsningen med biträde av kanslisterna och tillfälligt anställda. Man ansvarade själv också för utskick av färdigtryckta volymer, kontaktade massmedia för recensioner, ordnade pressmeddelanden och presenterade volymen på orten. Härutöver var personalen rådgivare vid restaureringar och lämnade upplysningar och råd till forskare och allmänhet, vilket inbegrep uppsatser, sockenbeskrivningar, kyrkovägledning samt medverkan i radio och tv.²²⁰ Jämfört med den tid då flertalet volymer hade utomstående författare och Ragnhild Boström var ensam redaktionssekreterare under Curmans och Roosvals aktiva ledning framstod de fasta medarbetarnas publikationer på 1970-talet mera som ensamverk. Emellertid fanns kanslipersonal som hanterade de arbetsunderstödjande samlingarna, som arkiv, referenssamlingar och bibliotek, boklagernoteringar, korrekturläsning, forskarservice, leverans av primärmaterial till publicerade volymer till

219 Ragnhild Boströms befattningsbeskrivning 30/4 1976. ATA: SvK:s arkiv, volym F VII b:1.

220 Befattningsbeskrivningar för Ragnhild Boström, Erland Lagerlöf och Ingrid Rosell 30/4 1976. ATA: SvK:s arkiv, volym F VII b:1.

a

b

Baksideskartan. En lätt igenkännbar del av Sveriges Kyrkors publikationer har varit kartan på baksidan. Den har visat det landskap som serien gällt med alla kyrkor markerade och den indelning i härader eller motsvarande som bandindelningen och publiceringsplanen utgick från. Kartan visade i den äldre formgivningen, fram till 1967, också vilka delar av landskapet som var publicerat och vilka delar som stod på tur (a). I den moderniserade formgivningen slopades detta och med en cirkel markerades istället den eller de kyrkor som volymen handlade om (b). Planen med den äldre formen var att visa hur utgivningen framskred och skapa förväntningar på vad som var under arbete. Det var bestickande, men sannolikt fick kartan också något av motsatt effekt. Den bekräftade hur många kyrkor som återstod och hur områden som angavs vara under utgivning på 1910-talet ännu inte publicerats femtio år senare. En publicerad volym gjorde inget stort avtryck på kartan, men framför allt måste kartans skraffering revideras vid varje ny volym och passningen mellan det svarta och röda trycket blev sällan perfekt. Med den nya formgivningen 1967 (b) markerades inte längre utgivningen. Efter några år tillkom dock en röd cirkel som markerade var kyrkan eller kyrkorna i volymen låg. Kartorna utfördes av företaget Kartografiska institutet. Uppgifter om härad, serienummer med mera flyttades i den nya formen till baksidan. (Baksidan av SvK volym 98, Uppland VII:3, 1963. Kyrkorna i norra Uppland föreligger endast som preliminära manuskript, som skulle kräva mycket bearbetning för att publiceras, medan Uppsala domkyrka, som ägnats 3 000 sidor text, endast marginellt skulle ändra kartans skraffering. Baksidan av SvK volym 141, Närke I:5, 1971, med en ring kring Lillkyrka och Götlunda kyrkor som volymen omfattar.)

ATA, renskrivning och arkivbeställningar.²²¹ Alla manuskript skrevs rent av kanslister och motlästes av två personer.²²²

Men protokollen vittnar också om hur arbetsrutinerna förändrades. Övergången till Riksantikvarieämbetet fick till en början inte så stora direkta praktiska konsekvenser i arbetet med de monografiska beskrivningarna. Ekonomin och anställningarna blev tryggare och kraven ökade i den statliga myndigheten på löpande redovisning av planering och uppföljning. Men verksamheten fick också ett något annat uppdrag. Nya projektformer innebar förändringar, genom de tematiska inventeringarna, och genom att personalen uttalat skulle bidra till den praktiska kulturmiljövården med sin kunskap. Indragna anslag under 1980-talet ledde ytterligare till andra förhållningssätt, och på 1990-talet skedde den stora verksamhetsändring då den personal som var kvar infogades i det stora Sockenkyrkoprojektet. Vid sidan av ärenden som tjänstemän vid Riksantikvarieämbetet dominerade Sockenkyrkoprojektet verksamheten tills redaktionen upphörde bit för bit efter år 2000 och det arbete som därefter bedrevs med utgivning av Sveriges Kyrkor helt fick ske på annat håll.

Disposition

Dispositionen etableras

I många fall har en nu stående kyrka haft äldre föregångare. Förutom bevarade rester under kyrkgolvet har ofta kyrkoarkivet rikliga uppgifter om dem. Sedan verkets början har dessa äldre kyrkor ägnats en egen beskrivning före den nu stående kyrkans, utom då de kända uppgifterna är alltför få. Ibland kunde dock inredning och lösa inventarier sammanföras till ett gemensamt kapitel. Under denna inleddes beskrivningen med en redogörelse för källor och litteratur. Därefter förekom ibland en ingress som redogjorde för några data ur församlingens historia, ibland i liten stil, ibland med en egen kapitelrubrik.

221 Ingrid Schwanborgs befattningsbeskrivning 30/4 1976. ATA: SvK:s arkiv, volym F VII b:1.

222 Ingrid Schwanborg muntligt 2016.

Tre huvudavdelningar har sedan förekommit: Kyrkogården – Kyrkobyggnaden – Inredning och lösa inventarier. Sist fanns en sammanfattning, bestående av en punktvis kronologi över byggnadens och inredningens förändringar. Den löper från byggnadens miljö och yttre till dess inre, från det som sitter fast till det lösa, från det bevarade till det försvunna. Inom varje kapitel fanns underavdelningar i form av rubriker i marginalen och därefter sökord i spärrad stil inne i löptexten. Rubrikerna kunde skifta och antalet kunde öka. Den första kunde heta "Kyrkogård, klockstapel och bod".

Kapitlet Kyrkobyggnaden inleddes med en redogörelse för kyrkans material och planform samt dess olika delar med början i kor och långhus följt av beskrivningar av portaler, fönster, torn, sakristia etcetera. Kapitlet inbegrep i de första volymerna förutom en beskrivning av den befintliga byggnaden även en beskrivning av glasmålningar (Vika, SvK volym 9) vid texten om fönstren, en förteckning över kända kalkmålningar vid texten om interiören och en stegvis redogörelse för byggnadens datering eller etappvisa utbyggnad, samt på slutet några ord om uppvärmningssystemet.

De vid denna tid få kyrkor som hade synliga äldre kalkmålningar, som Odensala och Häverö (SvK volym 1 och 8), fick mellan "Kyrkobyggnaden" och "Inredning och lösa inventarier" en egen rubrik kallad "Medeltida kalkmålning".

Beskrivningen av Kungsholms kyrka i Stockholm (SvK volym 5) av Martin Olsson blev mer omfattande än de tidigare. Den var det första exemplet på att städernas stora och innehållsrika kyrkor framtvungade speciella lösningar. Byggnadshistorien ägnades en egen rubrik, liksom kyrkans "Målade glASFönster". Dessutom avbildades utförda ritningsförslag, rekonstruktionsskisser och även jämförande ritningar över Karlstads domkyrka, som var utförd med Kungsholms kyrka som förebild. (Sådana jämförelseritningar var annars mycket ovanliga.) Byggnadshistorien var i sin tur indelad i olika kronologiska avsnitt med mellanrubriker. För den första byggnadsperioden fanns en särskild marginalrubrik om kyrkans konsthistoriska ställning.

I andra tidiga beskrivningar samlas gärna de byggnadshistoriska avsnitten tillsammans, med marginalrubriker som "Den ursprungliga kyrkan" (Strö, SvK volym 2), "Datering" (Råda, SvK volym 4) eller

”Kyrkans gradvisa tillväxt” (Stenkyrka, SvK volym 3). Dessa byggnadshistoriska avsnitt låg då inte nödvändigtvis sist i beskrivningen av kyrkan utan kunde följas av redogörelse för sakristia, vapenhus och uppvärmning. Särskilda kapitelrubriker som ”Äldre skeden” (Vika, SvK volym 9) kunde dock förekomma för rester av äldre kyrkor, efter kapitlet om kyrkobyggnaden.

Först i Andreas Lindbloms beskrivningar av kyrkor i Östergötland hade byggnadshistorien en egen kapitelrubrik (SvK volym 13–14). Kyrkorna hade komplicerad byggnadshistoria, och man hade övergått till ett bredare format och en luftigare layout, men det fanns även andra kapitelrubriker, som ”Torn, vapenhus och sakristia” (Örtomta, SvK volym 14). Därefter var ”Byggnadshistoria” ibland en förekommande kapitelrubrik mellan ”Kyrkobyggnaden” och ”Inredning och lösa inventarier”, medan kalkmålningar angavs vid interiörens beskrivning och endast fick en egen rubrik när större sviter fanns bevarade. ”Inredning och lösa inventarier” var dock alltid ett eget kapitel, som endast delades upp i beskrivningarna av de stora Stockholmskyrkorna. Det hade en enklare disposition med en mer katalogartad uppställning, där huvudordningen var densamma med endast smärre omflyttningar.

En viss förändring inträdde med de mer koncentrerade beskrivningar som infördes med beskrivningen av Rute setting 1935 (från SvK volym 42). Dispositionen var densamma men alla kapitelrubriker slopades och lades som marginalrubriker och under dem, som tidigare, spärrade sökord i texten. Huvuduppdelningen i kyrkogård, kyrkobyggnad, inredning och lösa inventarier stod kvar, men kunde kompletteras med ytterligare för kyrkan speciella rubriker efter behov. Sedan förekom dessa mer kortfattade publikationer utan kapitelindelning annat än med marginalrubriker parallellt med utförligare beskrivningar av stadskyrkor och beskrivningar enligt det gamla systemet, vilka då vanligen redan var påbörjade och följde de tidigare i samma bandserie utgivna häftenas form.

Formen mognar

Med bibehållen huvuddisposition etablerades rätt snart en form som, likt tidigare, inleddes med käll- och litteraturförteckning, ibland följd

av ett kort stycke församlingshistoria, varpå följde ett kapitel med tydligt satt rubrik, uppdelad av marginalrubriker och sökord i spärriad stil. Först (om inte församlingshistoriken hade egen rubrik) kom det kapitel som nu enbart hette "Kyrkogård" eller "Kyrkogård och klockstapel", om den senare låg långt utanför. Därefter följde kapitlet "Kyrkobyggnaden" som inleddes med redogörelse för kyrkans huvuddelar och byggnadsmaterialet. Sedan följde beskrivningen vars disposition kunde styras något beroende på om kyrkan var en enhetlig skapelse eller ett resultat av tydligt adderade delar av olika ålder.

En huvudsträvan var att kyrkans huvuddel beskrevs utifrån och in med separat redogörelse för yttertak, portaler, fönster, valv, golv, interiör, murnischer med mera. Torn, sakristia, vapenhus och gravkor kunde ofta ges egna motsvarande beskrivningar, som för gravkorens del kunde inbegripa beskrivning av fast skulptur. Byggnadshistorien gavs ibland en egen rubrik, beroende på författare och på hur komplicerad den var att utreda. Annars var denna invävd i byggnadsbeskrivningen, antingen på slutet eller också med särskilda marginalrubriker som angav att den rörde kyrkans ursprungliga utformning eller någon daterad ombyggnad, och kunde då ligga före beskrivningen av sakristia och gravkor.

Beskrivningen av målningar på väggar och i valv eller tak kunde läggas vid beskrivningen av interiören, men i anslutning till de alltför restaureringarna ägnades dessa ett eget kapitel, kallat "Medeltida kalkmålningar", "Kalkmålningar" eller någon gång "Muralmålningar" (SvK volym 84). I förekommande fall fanns även "Glasmålningar" och "Ristningar" (SvK volym 97). Dispositionen kunde dock variera. För kyrkor som var sena och enhetligt tillkomna anläggningar kunde tillkomst- och förändringshistorien inleda byggnadsbeskrivningen. För städernas stora kyrkor kunde dispositionen också variera. Utöver kyrkogården beskrevs gärna de närmaste omgivningarna och texten om kyrkobyggnaden kunde vara uppdelad i flera delkapitel med beskrivning av byggnadens olika delar. Stockholms Storkyrka och Strängnäs domkyrka visar hur komplicerat det var att beskriva stora kyrkor med en standardiserad mall. En vid både stora och små kyrkors beskrivning tydlig skiljelinje som var lätt att dra var dock den för avsnittet "Inredning och lösa inventarier".

Uppdelningen förtydligas

Den större förändring som sedan inträdde var den nya layouten 1967. Dispositionen var densamma, men den blev tydligare uppdelad. En orsak till det torde vara att varje volym försågs med en innehållsförteckning, som inte bara som de tidigare stannade vid att ange namnet på kyrkan utan nu även angav kapitlen. Marginalrubrikerna ersattes också med underrubriker, vilket motiverade fler kapitelrubriker. Texten började med en särskilt rubricerad inledning som tog upp församlingshistorik med mera. Därefter följde "Kyrkobyggnaden", med en beskrivning som kunde beröra urskiljbara kronologiska etapper, och "Byggnadshistoria". Den senare blev nu en närapå undantagslöst återkommande kapitelrubrik. Det berodde sannolikt delvis på att den kompenserade för den sammanfattande kronologi som tidigare avslutade varje volym men som nu utgick. Det kan påpekas att avsnittet om uppvärmning av någon anledning lades sist i byggnadshistoriken istället för i byggnadsbeskrivningen, möjligen dels av vana, dels för att den ofta hörde samman med de senaste restaureringarna. Kalkmålningar, glasmålningar med mera ägnades nu oftast egen kapitelrubrik efter byggnadshistorien. Därefter följde "Inredning och inventarier" som denna rubrik nu kortades till. Sist samlades noter, käll- och litteraturlistor och en (nu enbart) engelsk "Summary". Den nya formen infördes genomgående och tog inte, som tidigare, någon hänsyn till att bandet kunde vara påbörjat enligt en äldre modell.

Övergripande drag

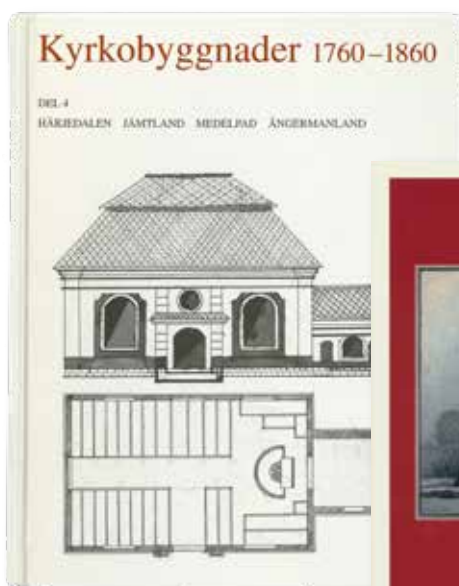
Medan avsnittet om kyrkobyggnaden alltså har kunnat varieras på olika sätt har strukturen på "Inredning och lösa inventarier", sedermera "Inredning och inventarier", varit mer likartad genom åren. Den följer dispositionen altaranordning – träskulptur – predikstol – bänkinredning – läktare – orgel – dopfunt – nattvardskärl – ljusredskap – textilier – gravminnen – porträtt – möbler – övrigt – klockor. Endast nummertavlorna och stundom några andra föremål har fått en lite växlande placering i olika volymer. Kyrkogårdens gravminnen kan placeras under "Kyrkogården" och under "Gravminnen". Indelningen är liturgiskt-funktionell, men för metall och textilier dock materiell. Klockorna

beskrevs i den första volymen i anslutning till sin plats – klockstapeln eller tornet – men lades sedan sist. Intressant nog har inventariegrupperna sällan delats upp av mellanrubriker. För några av de stora kyrkorna förekommer uppdelning av fast inredning och lösa inventarier, medan avsnitten om textilier, orglar och gravminnen ibland har brutits ut för att de skrivits av särskilda författare eller, särskilt för gravminnena, varit omfångsrika. För klockor och gravminnen har uppgifterna sedan de tidiga volymerna ökat väsentligt rörande inskrifter, gravlagda personer, klockgjutare med mera.

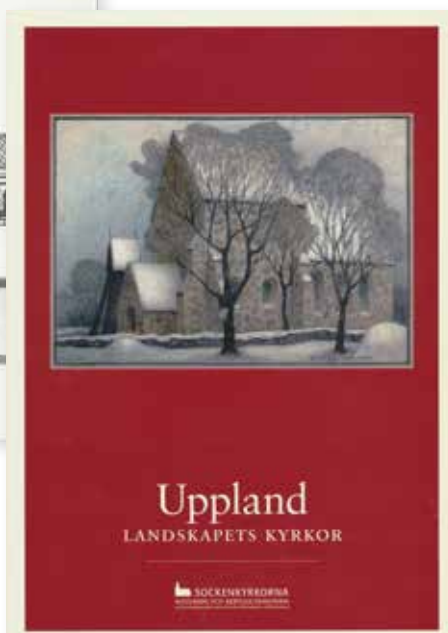
Beskrivningarna avslutas av en sammanfattning. Fram till 1960-talet var den en kronologisk punktlista på svenska med översättning till tyska och från 1920-talet även till engelska. Från volym 114 år 1967 fanns endast en engelsk sammanfattning,²²³ men i gengäld utförligare samt mindre kronologisk och mer refererande hela beskrivningen. Som en rest från den tidigare punktlistan ligger schemat över kyrkans planutveckling kvar vid den engelska sammanfattningen istället för att till exempel föras till kapitlet "Byggnadshistoria". Bildtexterna har översättningar till samma språk som sammanfattningen.

Det som har sagts här gäller de monografiska beskrivningarna. De tematiska översikterna har sina olika dispositioner, som delvis redovisas ovan. Utmärkande för dem har varit kataloger, alfabetiskt eller geografiskt. Översikter över det berörda området avslutar varje del av *Medeltida träkyrkor* och *Kyrkobyggnader 1760–1860*. I den senare finns även inledande ämnesstudier av olika författare. Sockenkyrkoprojektets rapporter har ett inledande kulturgeografiskt översiktskapitel, följt av kronologiska kapitel, avslutade av en sammanfattande översikt, ibland kompletterad av en sammanställning över bänklängder, som utgjorde ett delprojekt. Istället för kataloger förekommer tabeller.

223 SvK volym 175 och 202, Visby domkyrka, Gotland XI:1–2 (1978, 1986) samt volym 223, Nederluleå kyrka, Norrbotten (1998) har sammanfattning på tyska.

a

b

Översikter och projekt. Sveriges Kyrkor har sedan starten beskrivit kyrkor i monografisk form, det vill säga redogjort för varje kyrka i en samlad presentation och som en sammanhållen konstmiljö av arkitektur, utsmyckning och föremål. När redaktionens personal infogades i Riksantikvarieämbetet på 1970-talet var ett önskemål att verket skulle ge ett tydligare bidrag till kulturmiljövårdens aktuella behov. Man inledde olika projekt som behandlade vissa företeelser hos en serie kyrkor, inte hela kyrkan i sig. Det resulterade i olika tematiskt upplagda översikter, *Medeltida träkyrkor* och *Kyrkobyggnader 1760–1860* (a). Andra publikationer var de i Riksantikvarieämbetets rapportserie utgivna *Nya svenska kyrkor I–III*. På 1990-talet inleddes arbetet med forskningsprojektet *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria* (b), vars rapporter publicerats med början 2002. Där studeras övergripande alla landets kyrkor byggda före 1950, dels i landskapsvisa rapporter, dels i en samlad översikt över hela landet. År 2003 inleddes serien *Studier till Sveriges Kyrkor* som en möjlighet att samla specialstudier i olika ämnen. (Omslag till SvK volym 221, *Kyrkobyggnader 1760–1860* del 4, 1997, och till Sockenkyrko-projektets rapport *Uppland. Landskapets kyrkor*, 2004.)

Frågeställning och metod

Återkommande frågor

Vilka frågeställningar som styrde Sveriges Kyrkors författare finns inte formulerade och nedskrivna. Man hänvisade till de instruktioner som förekommer i några reviderade versioner, varav en återges nedan (se Dokument: Författarinstruktion 1930 nedan). De övergripande frågeställningarna skulle kunna beskrivas som att karakterisera det befintliga, göra bestämmningar, klarlägga samband, kartlägga och rekonstruera det försvunna, skildra processer, datera och attribuera. Utförligheten, de ekonomiska och forskningstekniska förutsättningarna har skiftat – liksom tyvärr ibland även kunskapen och intresset – men frågeställningarna har varit desamma.

I att kartlägga det befintliga ingår beskrivningen av den nuvarande formen utifrån frågeställningen: Hur ser den ut? Det sker med text, foto och ibland ritning. Texten berör några grunddrag kring helhet och viktiga detaljer samt material, teknik, färgsättning, mått, spår av förändringar, bevarandegrad och annat. En viktig del är att göra bestämmningar, använda adekvata termer, tolka enskilda delar, identifiera motiv, återge inskrifter och uttyda symboler och signaturer samt att gruppera lösa föremål som kan kopplas till varandra. För ovanliga företeelser kan en utblick förekomma som härleder formen, typen eller bruket. Som exempel kan nämnas en gravhäll i kyrkgolvet. Beskrivningen tar upp formen, stenmaterialet, inskriften och den huggna dekorens ovanliga symboler, vilka är svårtolkade och därför ägnas en kortare utredning.

Utmärkande för Sveriges Kyrkors texter är att man inte stannat vid det befintliga utan även har sökt att karakterisera det försvunna, att utifrån fysiska spår, uppgifter i arkivhandlingar och äldre avbildningar försöka beskriva formen även på det som inte längre finns kvar. Man katalogiserar föremål och företeelser som är försvunna, men som kan jämföras med bevarade eller kända motsvarigheter i andra kyrkor och som kan visa på förekomst och spridning av dessa. Texterna skildrar processer, vilket innebär att man där så är möjligt kan följa stegvisa förändringar eller argument som låg bakom att man anskaffade, förändrade eller avlägsnade. Ett exempel är en predikstol som pryds av medeltida skulpturer. Arkivalierna berättar att skulpturerna övertogs

från en grannkyrka, där andra delar av samma figuruppsättning är bevarade. Utifrån dessa kan man rekonstruera bildprogram och storlek för det medeltida altarskåp de en gång hört till.

En etablerad konsthistorisk frågeställning är datering och attributering, att fastställa tidpunkt för verkets tillkomst eller förändring samt vilka aktörer som styrde initiativet och påverkade vilken utformning det fick. Både här och vid bestämningarna ingår att stödja sig på arkivaliska uppgifter och jämförelser med andra föremål.

Metoden

Den övergripande metoden i Sveriges Kyrkor kan beskrivas som monografisk, vilket här innebär att man tar ett helhetsgrepp på det som förekommer på en geografiskt avgränsad plats, i det här fallet en kyrka, eller rättare sagt en samlad kyrkomiljö. Metoden är deskriptiv, men även byggnadsarkeologisk, ikonografisk och historisk med inslag av naturvetenskapliga metoder för datering och materialbestämning. Den avser inte, utom möjligen på en detaljnivå, att utreda yttre orsaker till det som har skett med kyrkomiljön utan snarare att lägga fram ett fylligare kunskapsmaterial om det objekt som finns. Förhållningssättet har kallats "forensiskt" för dess platsbundenhet till det fysiska källmaterialet. En sådan undersökning "kanske inte alltid kan ge svar men den kan väcka frågor som man inte skulle ha letat svaren till i andra källor om inte undran väckts i monumentet".²²⁴ Metoden bygger på att beskrivningar gjorda på platsen och analyser av eventuella ritningar och avbildningar jämförs med arkivaliska uppgifter. Den bygger också på jämförelser med andra motsvarande verk, vilket kräver en särskild kompetens av författaren och förutsätter att man fört diskussioner med ämnesspecialister. En del i metoden har varit att vara lagom utförlig, varken för knapphändig eller för detaljerad, och att kunna avgöra när texten bör vara mer detaljerad, som för en medeltida träskulptur jämfört med en till volymen större bänkinredning från 1800-talet. Metoden bygger på inventering och dokumentation, men även om

224 Gunnar Almevik: *Byggnaden som kunskapskälla* (diss., kulturvård, Göteborgs universitet), Gothenburg studies in conservation 27, 2012, s. 318.

beskrivningarna kan framstå som något torra har man varit mån om att undvika karaktären av förteckningar.

Genomgången av arkivkällorna, excerperingen, som omfattar främst kyrkornas arkivalier, som stämmoprotokoll, räkenskaper, inventarielistor, visitationshandlingar, gåvobrev med mera och centrala arkiv vid domkapitel och myndigheter är systematisk och inriktad på kyrkans byggnad och föremål. Den har utförts av speciellt anlitad personal eller av författaren, men skulle enligt tidiga föreskrifter vara så tydlig att den var användbar även för andra under textens granskning och redigering.

För illustrationerna har funnits särskilda metoder. Illustreringen har ända sedan första volymen varit rik. Fotografier har strävat efter att ge en saklig vy utan dramatiserande ljussättning eller bildvinklar. Återkommande uppmätningar har varit planritning med skraffering av tillbyggnadsetapper, längdsektion, tvärssektion och situationsplan, presenterade på ett åskådligt sätt med olika tjocka linjer, till exempel för att markera var ritningen skär genom murar. Beskrivningarna är inte av guidebokskaraktär, som kan ha ett bisyfte att vara pedagogisk eller underhålla, utan presenterar belagda uppgifter om än på ett för öga och läsning tilltalande sätt.

De tematiska översikterna tar inte samma monografiska grepp om hela kyrkomiljön utan bara om någon företeelse, men inom sina bestämda ämnesområden är metoden snarlik. Sockenkyrkoprojektets rapporter kännetecknas av en metod som pekar ut tendenser och företeelser som går att se när man övergripande studerar kyrkorna inom ett landskap. Även där handlar det om att uppnå en balans mellan helheten och detaljerna, vilket i detta fall avser en hel kyrka. Det vanliga och representativa lyfts fram och inte så mycket de framträdande men för sin trakt udda monumenten.

Risker och problem

Sveriges Kyrkor rymmer många möjligheter men också problem. Vilka risker och problem har visat sig i beskrivningarna och utgivningen? Det mest avgörande har naturligtvis varit att publiceringstakten tagit längre tid än vad som var planerat. Orsakerna till det torde ha varit den ojämna och osäkra finansieringen, personalsituationen med växlande

tjänster och otrygga anställningar samt att ambitionsnivån gärna höjs under projektets gång. Samtidigt är det viktigt att framhålla att de enskilda publikationerna har ett värde även om allt inte är utgivet, dels för kunskapen om den berörda kyrkan, dels som fallstudie och jämförelsematerial vid studier av andra kyrkor. En annan utmaning rör just utförligheten generellt sett. Alltför kortfattade beskrivningar tar inte upp saker som kan vara av intresse eller har för knapphändig information om dem, medan alltför utförliga beskrivningar blir svåra att hantera och söka i samtidigt som värdefulla verk riskerar att försvinna i mängden.

Ett problem som framträder med tiden är att man kan ha valt bort eller varit summarisk kring saker som senare visar sig väcka intresse. Påtagligt är här det ointresse för 1800-talet som rådde under en stor del av 1900-talet. Summariskt dokumenterade man inredning och utsmyckning från 1800-talet som i dag kanske inte finns kvar. På 1800-talet var ointresset lika stort för saker från 1700-talet, och vi kommer i vår tid att på samma sätt försumma våra föregångares tillskott. Slottskyrkor valdes bort i de tidiga volymerna, men har sedan kommit med. Kyrkorum vid institutioner och frikyrkor har inte förekommit i utgivningen eftersom de sällan var äldre än 1800-talet, men paradoxalt är just dessa grupper de i dag mest förändrade kyrkomiljöerna. Att Sveriges Kyrkor gjorde ett visst urval av det som var äldre och av konstnärligt intresse bidrog dock säkerligen till att dessa kategorier blev lättare att skydda än annars.

Flera beskrivningar kan snart ha blivit föråldrade och man kan vid en senare restaurering ha upptäckt kalkmålningar. Som när det gäller all forskning kan nya uppgifter ha framkommit i forskningslitteraturen. Ibland har sådana saker hunnit komma med i ett tillägg, men inte alltid. Senare iakttagelser kan också påvisa felslut rörande den framlagda byggnadshistorien, motivbestämningar, materialangivelser, dateringar med mera. Nya uppgifter kan ha hämtats ur kyrkoarkiven och intressanta äldre avbildningar kan ha kommit fram. Detta kan bero på försummelser som kan återgå på att författaren inte varit tillräckligt observant eller kanske inte lika intresserad av kyrkomiljöns alla ämnesområden. Men det kan också vara en följd av att beskrivningen stimulerat andra forskare till att göra nya upptäckter. Sådana saker

Biskopsvis 19.7.1872

Lördagen 20 juli i Drev-Hornaryd

dispensören bön gälsamheten

ett dygfat och en lysstake, både af tenn, skulle
frätas

"att en ny mess-skend skulle så snart lämpligt
vara, anskaffas, att tre nio äldre messkannor skulle
till samtliga förvarande i Smålands Museum
dispenseras." I hvar rikshäradet och altared

Biskopen H. G. Hultman

I tornet finnes tre nio ringbetecken, den första har
följande inskription "Wälsignad vare den, som kom i
Kerans namn. Zion templets kloster lyder, ja
Gud hjälpt dig nu intjude Zion helgedom till lys
och Zion bed och dig bered. Zion templets kloster
sprider Dödens bildning i vår bygd och bekän-
nad tiden lider öfver kärlek. Ho och diged.
och Zion bed och dig bered" Sjuten 1867 på Drev
och Hornaryds sockens bekräftelse till den kyrke-
de gemensamt uppfäst på Möllekull Sjuten af C. A.
Nordling Jönköping

Hultankloster - Åhr 1651 blef denna bekräftelse i ny
sjuten 1751 omgjuten och Åhr 1765 åhr omgjuten de
Högskolan Christian Ternerus var kyrkoherde af Elias
Fries Thomsen i "Jönköping" Men kristen fred; hvar
droppablad nu i ten ädres vägar till kyrkoherde till

Excerpting. Excerpter av Marian Ullén 1965 ur protokoll från biskopsvisitation i Drev och Hornaryd i Småland 1872, förvarade i Vadstena Landsarkiv, Drevs kyrkoarkiv (volym L I a:4). Vid tolkningen och beskrivningen av en kyrkobyggnad och dess inventarier och konstnärliga utsmyckning för Sveriges Kyrkor är kyrkornas arkivalier en avgörande källa. I kyrkoarkiven finns protokoll från sockenstämmor som kan berätta om när, var, hur och varför man gjort en viss förändring. Där finns räknenskaper och förteckningar över kyrkornas inventarier. Inventarielistor skulle föras med jämna mellanrum. De

höra och säga när ljudet med mår hörs."

Ozyl av Johansson i Nibbelid 1864-70

217. Ozyl saknades i Sjörås, liksom häckplankering
kring de böjre begravningsplatserna, påskades av
biskopen

"samt dopfontarna, hvilka Hare Biskopen ingalunda
ville med församlingarnes Pastor såsom endast
förmannen behålla, därvid begäres, var Hare Biskopen
samma och nu offentligen uttalade önskan."

Dreft och Hornaryds kyrkas ror. 21.7.1872

Silver. En förgylld kalk med påsk 60/4 lod frunt till-
hörande Sjörås och inköpt af Dreft församling.

En d^o Communionkanna, inköpt 1757 för 277 D. s. m.
samt spänlörad till nya kyrkan af Hornaryds församling.

En altartavla - 36 1/2 lod - erhållen i utbytte med församlingens
aldre Communionkanna. Tre nio Söndagsbrevskalkar med
påskor och foder

En brudkrona med kopparskär, inköpt 1690 för 50
D. s. m. af pastorn Thachero, Hornaryds erhöjde till-
hörighet

3re ljuskronor: 2 af Malin och 1 af Herring

1 ljuskrona af Malin med 3re pipor, 1 del af möring

talat om när olika föremål anskaffats eller vilka i dag försvunna föremål som tidigare har funnits i kyrkan. Men handlingarna rör olika ämnen och kan vara svåra att läsa. Det är då nödvändigt att söva och skriva av relevant information, att excerpera. Excerpteringen har med fördel gjorts för hand och med lättläst piktur samt noga angivelse om arkivvolym och typ av handling. (ATA: SvK:s arkiv, volym F 1 an:7. De här omtalade inventarierna i Dreft och Hornaryds kyrka och biskopens uppmaning om att använda den medeltida dopfunten återges i SvK volym 120, Småland II:2, 1968, s. 137-149.)

visar på vikten av att texten är väl granskad, både redaktionellt och av ämnesexperter.

Avgränsningar

Ett konsthistoriskt inventarium

Sveriges Kyrkor försågs vid projektets början med underrubriken ”Konsthistoriskt inventarium”, vars innebörd har berörts i inledningen. Det har dock också haft en praktisk funktion för att ange en riktning i arbetet. Bebyggelseregistrets förteckning över kyrkor visar några jämförbara problem kring avgränsningen. Den innehåller kyrkorum som var i bruk när registret upprättades på 1990-talet och även försvunna kyrkor. Vad gäller det som klassas som en kyrka finns dock en steglös skala från äldre sockenkyrkor till ”vanliga” rum som är inredda på enkelt sätt för att kunna fungera vid gudstjänster. I Sveriges Kyrkor kan allt sådant inte vara med men intressanta rum ska ändå inte missas.

Ur ett samfunds- och församlingsperspektiv finns intresse för rum där gudstjänst firas, från katedral till enklaste skrub, vilket innebär att en del tillfälligt inredda rum utan kyrklig inredning kan anföras, liksom samlingsalar i församlingshem. Ett kyrkligt avgränsningsalternativ är att man enbart ser till invigda rum. Det är dock en formell indelning som även kan utesluta rätt intressanta kyrkliga rum som inte är invigda eller som har avlysts. Dessutom sker en svår gränsdragning kring intressanta mer påkostade och större begravningskapell, som inte alltid är kyrkligt invigda, och anmärkningsvärda kyrkor inom andra samfund.

Därtill kommer problemet kring inventarierna. Rätt enkla men sakralt viktiga inventarier finns vid sidan av konstverk som saknar liturgisk funktion. Intresset för ur bruk tagna och sedan länge försvunna kyrkor och inventarier kan växla. Uttrycket konsthistoriskt visar att en avgränsning finns vid det som är eller inte är konsthistoriskt intressant. Det är en tänjbar gräns, men antyder att det rör med vilja formad materia med ambition att uttrycka något och tilltala upplevelse- och skönhetsinnet, och det rör både det som är kvar, det som har funnits tidigare och processer både före föremålets tillblivelse och efter. Ordet konsthistoriskt i vid bemärkelse inkluderar byggnadskonst (det vill säga arkitektur), föremålskonst,

måleri, arkeologi (kring det som format den materiella miljön), etnologi, kulturgeografi, liturgihistoria och social historia som kan kopplas till materiella avtryck, materiallära och konservatorskunskap, samtidigt som en gräns kan dras mot ren osteologi (vad gäller skelettgravar), enklare artefakter och enklare bruksföremål utan kulturhistoriskt intresse, personhistoria, gudstjänstfirandets, församlingens och kyrkomusikens historia när det inte avsatt materiellt avtryck.

Gränsdragningen

Sveriges Kyrkors volymer domineras historiskt sett av de serievisa monografiska beskrivningarna. Vid sidan av dessa förekommer några landskapsvisa översikter över den kyrkliga konsten, varav den för Blekinge från 1961 är den utförligaste, samt sedan 1970-talet några mer solitära monografier över särskilt utvalda kyrkliga monument och med början på 1980-talet ett par tematiska publikationer av valda företeelser med katalog och studier kring det aktuella temat. Fristående publikationer, Sockenkyrkoprojektets rapporter och Studier till Sveriges Kyrkor har också sedan 1990-talet öppnat upp för en breddad publicering, vilket jämte de solitära monografierna och tematiska katalogerna dominerat utgivningen under senare årtionden. De digitaliserade faksimilutgåvorna av Sveriges Kyrkors volymer på 2010-talet har dock aktualiserat de äldre volymerna.

I Sveriges Kyrkors tidiga utgivning var kärnan för intresset de äldre sockenkyrkorna och äldre kapellen. Att gränsdragningen sedan inte var helt lätt framgår av några exempel. Djursholms kapell från 1897 togs inte med i den 1918 tryckta volymen där bland annat Danderyds kyrka ingick (SvK volym 7). Mera sannolikt berodde det på dess självständiga ställning än på att man väntade med utgivningen av städernas kyrkor. S:t Görans kyrka i Stockholm, som byggdes av Sällskapet för kyrklig själavård 1910 kom dock med i den 1915 utgivna volymen om Kungsholms kyrka (SvK volym 5). Motsvarande gäller Blasieholmskyrkan från 1867, som formellt var ett fristående kapell inom Jakobs församling, men som varken togs med i beskrivningen av Jakobs kyrka 1928–1930 (SvK volym 26, 32) eller den närliggande Skeppsholmskyrkan 1942 (SvK volym 53). Blasieholmskyrkan revs på 1960-talet, liksom flera

av de stora frikyrkorna i bland annat Jakobs församling på Norrmalm i Stockholm. När Jönköping publicerades togs inte frikyrkorna med men däremot församlingshemmen. Församlingshem var då en relativt ny företeelse och de första kunde ofta samlas kring en större kyrksal. Ett av dem kallas i dag också Sanna kyrka. En institutionskyrka togs med och ett kyrkogårdskapell med egna beskrivningar på samma nivå som stadens stora kyrkor, om än betydligt kortare. Kyrkogårdskapell har i andra beskrivningar någon gång ägnats en egen huvudrubrik, men sätts annars vanligen som en underrubrik till beskrivningen av kyrkogården det ligger på. Gränsdragningen gällde dock inte bara sena kyrkor, vilket framgår av att slottskyrkorna på Läckö, Ulriksdal och Drottningholm, som ägnades egna volymer på 1970- och 1980-talet, inte togs med i beskrivningen av sockenkyrkan.

Att det förekom reflexion kring hur man skulle gå tillväga framgår dock. I Sveriges Kyrkors arkiv finns bland opublicerat material om Stockholm en mindre samling som antyder en viss öppenhet för olika kategorier av kyrkliga byggnader. Samlingen anges röra Stockholms friförsamlingars kyrkor och andra icke territoriella kyrkor.²²⁵ Samuel Hedlund hade år 1928 skrivit kontrakt med utgivarna om att avhandla flera Stockholmskyrkor med "ett kort meddelande om högst en trycksida för varje om kyrkor och kapell, icke anslutna till statskyrkan".²²⁶ Troligen avsåg dessa anteckningar den punkt som i en tidig utgivningsplan för Stockholms kyrkor anger "Smärre kyrkliga byggnader".²²⁷ Möjligen avsåg man i första hand de stiftelseägda kyrkorna inom den Svenska kyrkan, och inte dem som tillhörde fria samfund. Ett textut-

225 Där ingår lappar med anteckningar om korta data eller beskrivningar över bl.a. "Ryska kyrkan", "Engelska kyrkan", "Ersta kapell", "Blasieholmskyrkan", "Katolsk-Apostoliska kyrkan", "St. Peterskyrkan vid Sergelgatan", "Danviken" samt en uppräknings med "Helgalund" och "Gustav Adolf". Rubrikerna tycks förväxla S:t Peters metodistkyrka vid Upplandsgatan och baptistiska Betlehemskyrkan vid Sergelgatan. Kyrkan i Helgalunden avser Allhelgonakyrkan. Gustaf Adolfskyrkan byggdes som kyrka för Svea Livgarde.

226 Kontrakt 21/12 1928 mellan Sigurd Curman, Johnny Roosval och Samuel Hedlund. ATA: SvK:s arkiv, volym F VII a:1.

227 Förteckning i "Sveriges Kyrkor Pro Memoria", en inbunden anteckningsbok med landskapsvisa utgivningsplaner med revideringar. ATA: SvK:s arkiv, volym F VIII:2.

kast på ett par sidor rör dock kyrkor av båda typerna. Det är skrivet av Hedlund, men följer inte anvisningarna utan förefaller snarare vara ett försök till en mer översiktlig inventeringsmetod. Texten är daterad juli 1938, men hade troligen inte förankrats hos utgivarna. Den återges här i sin helhet eftersom den visar på ett ovanligt försök att införliva Stockholms frikyrkor i den kyrkliga arkitekturen och eftersom flertalet av de nämnda kyrkorna revs på 1950- och 1960-talen.

De viktigaste frikyrkliga gudstjänsthusen i Stockholm

De många frireligiösa församlingarnas i Stockholm gudstjänstlokaler hava i huvudsak utvecklats efter två olika linjer. Den ena gudshustypen bibehåller till det yttre och i viss mån även i det inre statskyrkobyggnadens allmänna form, hit höra metodisternas kyrkor, t. ex. St. Peterskyrkan, byggd år ... av ... (fig. ...) Trefaldighetskyrkan, byggd år ... av ... samt Apostolisk-Katolska församlingens kyrka vid Odengatan, byggd år ... av I synnerhet den senare skiljer sig med sin neogotiska arkitektur och sitt fasadtorn på intet sätt från de statskyrkliga församlingarnas gudstjänstbyggnader.

Inredningen är givetvis enklare än statskyrkobyggnadernas, och i synnerhet hos metodisternas kyrkor är stor vikt lagd vid bänkplatsernas antal, då här predikan är gudstjänstens absoluta huvuddel.

I ännu högre grad har detta blivit bestämmande för den andra typen gudstjänstlokaler, Evangeliska Fosterlandsstiftelsens, Svenska Missionsförbundets, baptisternas och den från de senare utgångna filadelfiaförsamlingens. Dessa byggnader hava huvudsakligen karaktär av mycket stora kapell där varje utrymme är taget i anspråk av bänkplatser.

Då de oftast äro inklämda mellan profana byggnader och jämnhöga med dessa deltaga de i mycket ringa grad i stadsbildens utformande.

Ett undantag göra de tre största av dem, Blasieholmskyrkan (se fig. ...) Emmanuelskyrkan (Thulegatan No ... se fig. ...) samt Filadelfiaförsamlingens åren 1929-30 byggda kyrka på Rörstrands gamla fabriksområde (se fig...).

Blasieholmskyrkan byggdes åren 1865-67 efter ritningar av G. Sjöberg och utgör officiellt ett kapell under Jakobs kyrka men

tillhör i verkligheten en fullständigt fri församling, ägd av "Blasieholmskyrkokostiftelsens styrelse". Initiativtagare till kyrkans byggnad var hovpredikanten Gustav Emanuel Beskow.

Byggnadens tämligen fria läge mellan hotel Grand Royal och ... samt dess väldiga fasad mot Blasieholmsgatan med den poängterade mittdelen giver åt byggnaden en verklig kyrkokaraktär. Interiören med dess tvenne, runt om gående läktare och parterrens i omedelbar närhet av altaringen sig sträckande bänkkvarter talar för grundarens syfte att skapa en rymlig predikolokal.

Altaret med enkelt kors, predikstolen och orgeln ovanför bilda, ehuru nästan omärkligt interiörens riktpunkt.

På samma sätt är Svenska Missionsförbundets Emanuelskyrka vid Thulegatan byggd att lämna rum för så många åhörare som möjligt. Här är interiörens karaktär av predikolokal ännu mera pointerad genom frånvaro av altaret och predikstolens utformning till estrad.

Interiörens västmur dekorerades 19... av professor Olle Hjortzberg med ... målningar, illustrerande Dessa målningar göra med sina livliga och glada färger, ett angenämt avbrott.²²⁸

Samuel Hedlund var den som inom Sveriges Kyrkors tidiga personal fick ta sig an några av de yngsta kyrkor som andra visade mindre intresse, som S:t Johannes, Stefanskyrkan, Västerledskyrkan och Gustaf Vasa.²²⁹ Eftersom det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets kyrkor ännu var ett då ostuderat arkitekturämne infogade han gärna korta texter där han utredde kyrkans konsthistoriska ställning i form av en översiktlig studie i den i övrigt monografiska beskrivningen. Då torde han även ha uppmärksammat de övriga kyrkliga byggnaderna, utanför Svenska kyrkan, från senare tid.

Även senare har olika gränsdragningar aktualiserats. Vid redaktionskommittémöten 1966 diskuterades att för kyrkor yngre än hundra

228 ATA: Sveriges Kyrkors arkiv, volym F I bo:1. Punkter anger lämnade luckor i texten.

229 SvK volym 40, 49 och 55, Stockholm IV:3 (1934), VIII:1 (1940) och V:2 (1943).

är vara mycket kortfattad i beskrivningen.²³⁰ Dock publicerades bara några år senare beskrivningar över förortskyrkor i Örebro och Växjö som då bara var något år gamla, men vars arkitektur och konstnärliga utsmyckning var av intresse och som i några fall i dag inte längre finns kvar i samma utformning.

Sveriges Kyrkor, svenska kyrkor och Svenska kyrkan

Sveriges Kyrkors objekt är de inom landets gränser belägna kyrkorna, eller kyrkomiljöerna, som man hellre borde säga. Detta eftersom den materialiserade form av kyrkor som behandlas – och som alltså inte innebär kyrkor som samfund utan som rumslighet – inbegriper både byggnader, deras närmaste omgivning samt deras inredning, inventarier och utsmyckning, både det som är bevarat och det som är försvunnet. Även kyrkliga kulturminnesmärken är ett uttryck som nära täcker in det som Sveriges Kyrkor behandlar medan kyrkligt eller kyrkliga kulturarv kan ses som ett vidare begrepp. Minnesmärke kan då ses i betydelsen av föremål som markerar en lämning av något från en gången tid.

Kyrkomiljöerna utgör en av landets viktigaste kulturminneskategorier genom att de till skillnad från andra kategorier av äldre byggda miljöer oftast kan följas mycket långt bak i tiden, i stort antal är spridda över landet, har haft en central roll i många människors liv, har ägnats den på ett lokalt plan största tekniska och konstnärliga omsorg, vanligen genomgår en långsam förändringstakt och i regel är väl bevarade. Nya kyrkor finns och många kyrkor har genomgått drastiska förändringar, men kan ändå inordnas i en lång kyrkobyggnadstradition, som också gör dem jämförbara med varandra. På 1600-talet, ja ännu tidigare, uppmärksammades att kyrkorna rymde rika kulturminnen. Under efterdyningarna av 1800-talets stora omvandlingsvåg av landets kyrkor framstod de som ett mycket hotat kulturarv och lösryckta kyrkliga föremål började spridas. I det tidsskedet startades Sveriges Kyrkor.

De flesta av landets kyrkor har ett tidigmedeltida ursprung. Även kyrkor av yngre datum har vanligen, om de utgör sockenkyrkor på landsbygden, en historia som går tillbaka till medeltiden. Det är därför

230 Protokoll från möte med redaktionskommittén 17/3 och 7/4 1966. ATA: SvK:s arkiv, volym A I:3.

ett omfattande stycke kulturhistoria som samlas i beskrivningarna av kyrkorna, även om det främst är det konsthistoriska perspektivet, med inslag av byggnadsarkeologi och andra ämnen, som varit huvudsaken.

Sveriges Kyrkor behandlar som redan anförts huvudsakligen kyrkor som hör till Svenska kyrkan. Som huvudsaklig fastighetsförvaltare har Svenska kyrkan som övergripande organisation på olika sätt också knutits till verkets utgivare. Svenska kyrkans berörda församlingar har tidigare medverkat genom att underlätta författarens arbete eller stundom genom riktade anslag och har någon gång varit en drivande part. I Sveriges Kyrkor ingår dock även kyrkor som inte hör till Svenska kyrkans församlingar, som kyrkoruiner och tidigare ödekyrkor som överlåtits till staten eller fornminnesföreningar. Å andra sidan förekommer kyrkor som används av Svenska kyrkan, men som ändå vanligen inte tagits med, som kyrkor vid vårdinstitutioner och herrgårdar eller i annan privat ägo.²³¹

Kyrkor tillhörande andra samfund har inte heller tagits med. En på senare tid inte ovanlig missuppfattning har varit att detta berott på Svenska kyrkans tidigare ställning som statskyrka och Sveriges Kyrkors placering vid det statliga Riksantikvarieämbetet. Det torde dock ha berott på att alla de äldre sockenkyrkorna hör till det som i dag mera tydligt än 1912 profilerar sig som trossamfundet Svenska kyrkan, och att de frikyrkliga och katolska kyrkorna inte bara sågs som privata och mindre sammanslutningar utan också saknade äldre byggnader och föremål. Eftersom huvudintresset låg på den äldre kyrkliga konsten när projektet planerades på 1910-talet förefaller det rimligt att frikyrkor och missionshus från 1800-talets senare del och senare aldrig kom i fråga. Frågan kunde dock te sig mer relevant från 1960-talet och framåt när beskrivningen av 1800- och 1900-talets kyrkoarkitektur ägnades

231 Undantag, som snarast bekräftar detta, är Ceciliakapellet vid vårdanstalten Wilhelmsro i Jönköping, en friliggande byggnad med tydlig kyrklig karaktär i anstaltens ägo, men för vilken framhålls att den fått en kyrklig invigning och som ingår i en volym som även tar med två församlingshem, SvK volym 48, Småland I (1940), s. 151 ff, samt Nynäs gårdskapell, vars beskrivning infogats som en av flera bilagor till beskrivningen av Ösmo kyrka. Att kapellet är med synes vara för att det rymmer kyrkans äldre predikstol, SvK volym 152, Södermanland IV:2 (1973), s. 250 ff.

mer utrymme samtidigt som flera av de stora frikyrkorna revs och frikyrkobyggandet ofta ägnades större arkitektoniska ambitioner. Sigurd Curman ska på en direkt fråga om varför kyrkor utanför "statskyrkan" saknades i Sveriges Kyrkor ha svarat att det inte berodde på avoghet mot andra samfund utan att de 3 000 kyrkor man åtagit sig var stort material nog att hantera.²³²

Nya kyrkor inom Svenska kyrkans församlingar togs med i egenskap av annex till sockenkyrkorna och för att de ibland också fått överta föremål från dessa. En anledning kan också ha varit att man önskade hålla sig väl med församlingarna får att få avsättning för volymerna. På enskilt initiativ tillkomna småkyrkor inom Svenska kyrkan kunde också väljas bort, om de inte övertagits av församlingen. Viktigt att framhålla är att Sveriges Kyrkor var ett privat företag under sin början och en tid framåt.

Med tiden har dock intresset ökat för typer av kyrkor som man från början valde bort. Slottskyrkor började publiceras på 1970-talet och kyrkor från sekelskiftet 1900 ägnas samma omsorg som äldre. Många av de tidigare privata kyrkorna har med tiden övertagits av församlingarna. Samtidigt har kyrkor som hör till andra samfund och kyrkor vid institutioner i dag uppnått en ansevärd ålder och intresset för den tidens arkitektur är större. Utvecklingen går mot att det i dag är svårt att aktivt välja bort sådana, åtminstone de som är byggnadsminnen eller kan anses ha en konst- och kulturhistoriskt värdefull utformning. Skyddet och bevarandegraden för kyrkorna inom Svenska kyrkans församlingar har varit större, medan ett stort antal frikyrkor och kyrkor vid institutioner under det sista halvsekle lagts ned, byggts om eller rivits och inredningen har skingrats. Emellertid börjar detta alltmer även gälla kyrkor inom Svenska kyrkan, om än mest kapell från 1900-talet – den grupp som kom med mest "på köpet" och där det i Sveriges Kyrkor på 1960-talet publicerade Norrmannebo (Romelanda) kapell från 1919 är ett exempel – men diskussionen har även berört en och annan äldre sockenkyrka. Ur många aspekter är kyrkorna i landet även i dag ett hotat kulturarv.

232 Ragnhild Boström muntligt 2002. Frågan ska ha ställts av en ledamot i Humanistiska fondens nämnd. Avgränsningen kan enligt Boström möjligen också ha berott på en nedvärderande hållning gentemot det frikyrkliga.

Abonnenter. Uppslag ur reklamblad som inför publiceringen av *Sveriges Kyrkors* första volym trycktes och spreds eller lades ut på strategiska ställen. Texten av den ene grundaren och utgivaren Johnny Roosval beskriver projektet och ger exempel på illustreringen, som var en viktig del av verkets idé. Intresset för det nya forskningsföretaget var stort och brett. Ett av bladen samlade flera abonnenter från Knivsta församling, vars kyrka ingår i det först utgivna häftet. Ett annat spreds bland arkitekter. Namnteckningarna visar att bland annat Carl Bergsten, Erik Lallerstedt, Ragnar Östberg och Gustaf Améen tillhörde de intresserade. Noteringen vid Östbergs namn syftar inte på hans berömmelse – Stockholms stadshus som gjorde honom känd var ännu inte byggt – utan på att han redan tecknat abonnemang i ett annat reklamblad. Finansieringen av utgivningen har varit av stor betydelse under *Sveriges Kyrkors* historia. Redan 1913 beviljades ett visst statsunderstöd under förutsättning att fotografier, ritningar och annat viktigare undersökningsmaterial överlämnades till Antikvarisk-topografiska arkivet och gjordes tillgängliga för forskningen. Bidrag till tryckningen gavs från 1920-talet till 1980-talet av Humanistiska fonden, sedermera Humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR, nu uppgått i Vetenskapsrådet). Från 1976 till 1990-talet bekostades redaktionens fast anställda personal av Riksantikvarieämbetet. Under hela verksamheten har medel även influtit genom anslag från olika fonder och stiftelser samt genom enskilda bidrag. Samtidigt utgjorde försäljningsintäkter ända till senare delen av 1900-talet en inte oväsentlig del av finansieringen. Redan från början verkade man för att få fasta abonnenter, som tecknade sig för hela verket, för ett landskap eller en särskild kyrkas beskrivning. (ATA, *Sveriges Kyrkors* arkiv, förteckningar och register, D 8:1. SvK volym 1, Uppland IV:1, utkom 1912. Prospektets bilder av valvprofilerna och kalken i Odensala kyrka avbildas på s. 61 respektive 96.)

ARKIV

Arkivbildare i Antikvarisk-topografiska arkivet

Primärmaterial och redaktionsarkiv

De publicerade volymerna utgör inte den enda fysiska avsättningen av verksamheten. Ett omfattande avtryck finns också arkivaliskt. I Antikvarisk-topografiska arkivet har åtskilliga uppmätningar och fotografier sitt ursprung i det primärmaterial, det dokumentationsmaterial, som utgjort förberedande arbetsmaterial till publikationerna. Men "Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor" utgör en egen arkivbildare inom ATA:s ämbetsarkiv 3 (KVHAA och RAÄ), som rymmer dels det skriftliga primärmaterialet, dels handlingar som rör det redaktionella arbetet.

Sveriges Kyrkors arkivmaterial kan delas upp i fyra flöden: handlingar som inlemmats i ATA:s topografiska samling (främst fotografier och ritningar), handlingar som inom ATA samlats under arkivbildaren "Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor", handlingar som förvarats vid redaktionen och handlingar som förvarats hos respektive författare. De tre senare, utom ibland en del av det sist nämnda flödet, är nu sammanförda.

Arkivet består till stor del av primärmaterial för utgivningen. Vid sidan av detta består samlingen till stor del av olika typer av administrativt material. Detta utgörs av protokoll och korrespondens samt organisatoriska och finansiella handlingar liksom anslagsansökningar, utgivningsplaner och åtskillig kurios från den hundraåriga verksamheten. Det är samlingar av historiskt intresse som rör Sveriges Kyrkors

verksamhet och samlingar av historiografisk betydelse för den periodvis sannolikt största och ledande konsthistoriska forskningssatsningen i landet.

Primärmaterialet

Den största och kanske viktigaste delen av arkivet utgör dock primärmaterialet. Därmed menas forskningens arbetsmaterial i form av anteckningar, arkivexcerpter, avbildningar och manuskript, ordnade enligt vissa instruktioner. Till stöd för sin beskrivning behövde författaren uppgifter ur kyrkoarkiven och uppmättningsritningar, vilka helst skulle föreligga innan arbetet påbörjades. Därefter fördes anteckningar i fält och utifrån litteratur. Ett manuskript upprättades i koncept och renskrift. Kontrakten mellan författare och utgivare angav hur dessa skulle uppvisas samt att författaren skulle lämna anvisningar för fotografering av det som skulle illustreras. Vanligen togs också fler bilder än vad som det fanns möjlighet att publicera. Eftersom utgivarna och andra skulle granska manuskripten och de skulle redigeras inför tryckningen var det viktigt att primärmaterialet var tillgängligt och läsbart inte bara för författaren. Det skulle också tillställas redaktionen samtidigt med det färdiga manuset. Utgivarna var medvetna om att primärmaterialet var av intresse även när beskrivningen var tryckt. Det innehöll mer information än vad som kunde publiceras och gav också en möjlighet att kontrollera enskilda uppgifter. Efter publiceringen överlämnades det till ATA. ATA sorterade in ritningar och fotografier i de topografiska samlingarna, medan det skriftliga materialet inte lades i det stora topografiska aktarkivet utan i en egen samling som lade grunden för arkivbildaren Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor.

Redaktionen arkiv och ATA:s

Men utgivningen gick inte i den takt man hade hoppats. Uppmätningarna, som ofta blev klara först, samlades vid redaktionen, snart också färdiga manuskript i väntan på redigering. Det redaktionella arbetet och framför allt tryckningen fördröjdes genom brist på medel. En del manuskript krävde mer bearbetning eller väntade in en beskrivning av någon kyrka i häradet. När några år gått hade kyrkan kanske restaure-

rats varvid man upptäckt kalkmålningar eller gjort viktiga byggnads-historiska iakttagelser vilket skulle föras in i texten. Redaktionen eget arkiv av manuskript under utgivning växte. Det efterfrågades också ofta av forskare i olika ämnen relaterade till kyrkor, av författare till de vägledningar som på 1940-talet började bli vanliga, av arkitekter som hade restaureringsuppdrag och antikvarier som hanterade restaurerings-ärenden.²³³ För Sveriges Kyrkors redaktion var det viktigt att rymma detta arkiv i lokalerna vid sidan av arbetsplatserna. När möjligheten att publicera manuskripten inom överblickbar tid minskade började dessa att lämnas över till ATA för säkrare arkivering, tillsammans med äldre handlingar om den egna organisationen. I några fall har primärmaterial blivit kvar hos författaren; det gäller främst anteckningar och utkast till manuskript som aldrig blivit färdigställda. I olika omgångar har sådan kvarlåtenskap förts till Sveriges Kyrkors arkiv, ofta tillsammans med annat forskningsmaterial från samma författare som rör kyrkor med avsikt att fylla samma funktion som redaktionens arbetsunderstödjande material om kyrkor, som bildsamlingar, excerptsamlingar, förteckningar med mera.

Sveriges Kyrkors arkiv inom ATA har byggts upp sedan verksamhetens början på 1910-talet till följd av att primärmaterialet skulle lämnas dit. Fram till 1980-talet skedde detta löpande för skriftligt primärmaterial från publicerade volymer, medan fotografier och ritningar sorterades in i ATA:s centrala foto- och ritningssamlingar.

På 1980-talet började primärmaterialet allt oftare lämnas kvar vid redaktionen, sannolikt till följd av större krav på att varje enhet själv skulle ansvara för att ordna materialet innan det kom till ATA. På 1980-talet och omkring år 2000 tillfördes arkivet även primärmaterial för opublicerade kyrkobeskrivningar samt äldre handlingar om verksamheten som hittills hade förvarats på redaktionen. Vid det senare tillfället överfördes huvuddelen av de då vid redaktionen kvarvarande ritningarna. Åren 2005–2008 fördes återstoden av Sveriges Kyrkors arkivmaterial till ATA, både primärmaterial och övriga handlingar. I ATA har Sveriges Kyrkors material sedan länge utgjort en egen depå,

233 Se t.ex. Ragnhild Boström, PM till Sven B.F. Jansson 31/5 1960. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:6.

Sveriges Kyrkors arkiv. Fotografier och ritningar för publicerade volymer har löpande sorterats in i ATA:s centrala samlingar. De fotografier som förts över sedan 1990-talet har dock till stor del provisoriskt blivit kvar i Sveriges Kyrkors arkivsamling.

Fotografier och ritningar

Sveriges Kyrkors verksamhet har redan från början avsatt en stor mängd fotografier, eftersom fotografisk dokumentation har haft en sådan framträdande roll, både för illustrering av beskrivningarna och för studiet av kyrkobyggnaderna och deras konstföremål. Fotografierna har sedan den första volymen lämnats över till ATA:s fotografisamling efter publicering, fram till 1980-talet när denna rutin ofta försummas. Kvar i Sveriges Kyrkors arkiv finns ett större antal fotografier som hör till beskrivningar som ännu inte blivit publicerade, även om en stor del också av dessa bilder sedan åtminstone 1980-talet systematiskt förts över till ATA. I arkivet finns emellertid även andra fotografier från olika samlingar och verksamheter samt äldre dubletter till bilder som förts över till ATA.²³⁴

Arbetet med Sveriges Kyrkor har avsatt ett rikt material av uppmättningsritningar. Redan vid projektets inledning började kyrkor mätas upp i stort antal. Även senare har man i god tid före utgivningen mätt upp kyrkor som man planerat att ge ut. Ett skäl var sannolikt att uppmätning var lätt att organisera och systematisera, ett annat att uppmätningarna var av stort värde när författaren skulle göra sin beskrivning. Till en början utfördes uppmätningarna av olika arkitekter eller arkitektstuderande. Senare anlätades löpande ingenjören John Söderberg som Sveriges Kyrkors arvoderade uppmätare, följd av arkitekten Gunnar Wirén med tjänst inom Riksantikvarieämbetet. När den aktuella kyrkobeskrivningen publicerades fördes uppmättningsritningarna över till ATA:s ritningssamling. Uppmättningsritningarna för opublicerade beskrivningar, vanligen i tusch på väv, kartong eller ritfilm, utgjorde

²³⁴ Dubblettfotona sparades som arbetsmaterial, men orsakade återkommande problem när de följde med löpande bildleveranser från redaktionen till ATA ca 1980–2010. Samlingarna har till stor del lämnats till läns museer eller gallrats.

länge en stor samling vid redaktionen. Från 1980-talet till några år in på 2000-talet fördes även denna över till ATA. Med början år 2000 angavs Sveriges Kyrkor som proveniens i ritningsförteckningen, men för de tidigare överförda framgår ursprunget endast genom påskrifter och stämplat på själva ritningen. Utöver originalritningar upptogs ett utrymme av en större uppsättning äldre ritningskopior ur Kulturhistoriska byråns arkiv, vilken kommit till Sveriges Kyrkors redaktion troligen på 1970-talet för att utgöra underlag bland annat för måttanteckningar vid uppmätning, och som gallrades.²³⁵ Ritningar ingår inte i Sveriges Kyrkors arkiv vid ATA, med några spridda undantag.²³⁶

Primärmaterialets status i dag

Primärmaterialet, särskilt det för opublicerade kyrkor, är varierat. Det största värdet torde föreligga i uppmättningsritningar och fotografier. Fotografierna är i regel i svartvitt och i regel tagna senast på 1960-talet, även om yngre serier också finns. Många fotografier, bland annat de som är tagna av Sören Hallgren, har en hög kvalitet. Värdet i dag ligger kanske mest i att de återger kyrkointeriörer före senare restaureringar, men också att de avbildar föremål som det kan vara svårt att finna illustrationer på. Störst variation visar det skriftliga materialet. Det finns opublicerade manuskript som är välgjorda och utförliga och nästan publiceringsklara, men också flera som är summariska särskilt för kyrkor från 1800- och 1900-talet. För vissa kyrkor saknas material. För andra föreligger givande inventeringsanteckningar. Excerpterna ur kyrkoarkiven innehåller uppgifter som annars är svåra att få tag på, även om de kräver visst inläsningsarbete också i Sveriges Kyrkors arkiv. En del uppgifter har redan använts som grund för vägledning som framställdes på 1960–1980-talet och vars författare konsulterat arkivet. Även om stora delar av arkivet är användbart på olika sätt synes värdet

235 Ragnhild Boström muntligt 2010. Samlingen, som omfattade ritningar av kyrkor från hela landet och främst visade dragning av el, hade gallrats av ATA. År 2008 övertogs den av hantverksskolan Dacapo i Mariestad.

236 I SvK:s arkiv ingår enstaka ritningar i arkivkartonger, som en begränsad serie uppmätningar i litet format på kartong av detaljer till kyrkor i delar av Västergötland samt spridda ritningar, t.ex. koncept eller kopior med anteckningar och skisser.

för andra delar främst föreligga för det ändamål det byggdes upp – att utgöra grundmaterial för en monografisk beskrivning, varvid materialet kan renskrivas, kompletteras och granskas och förenas med de uppmätningar och de fotografier som det sammanhänger med.

Särskilda samlingar

Enskilda arkiv

I Sveriges Kyrkors arkiv ingår ett par olika privata samlingar, som på olika vägar kommit till arkivet. Vanligen är det samlingar där efterlevande eller någon annan tillfrågat Sveriges Kyrkor om intresse, och redaktionen har tagit emot samlingen för att ha som referensmaterial. Några utgör samlingar av fotografier, excerpter och anteckningar om kyrkor, utförda av tidigare medarbetare, antingen som primärmaterial för beskrivningar i Sveriges Kyrkor eller för annan forskning. Några utgör inventeringar eller förstudier i olika ämnen kring kyrkor av forskare utan band till Sveriges Kyrkor. Andra härrör från samlare av vykort eller tidningsklipp med kyrkor som specialinriktning. Mest omfattande av dessa synes vara Bertil Arnells samling som inbegriper egna bilder från 1970-talet till 1982 av alla då stående kyrkobyggnader i landet, andra märkesbyggnader som herrgårdar, stationshus, hembygdsgårdar, kommunalhus och frikyrkor samt av statyer från hela landet.²³⁷ De enskilda arkiven har främst betraktats som topografiskt arbetsmaterial och har därför delvis skingrats eller lagts ihop med andra samlingar.

Enskilda arkiv under arkivbildaren Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor ska inte förväxlas med ATA:s samling av enskilda arkiv. I den senare ingår material efter några av Sveriges Kyrkors medarbetare, som Sigurd Wallin, Per-Olof Westlund och Andreas Lindblom samt de båda utgivarna Sigurd Curmans och Johnny Roosvals samlingar, vilka innehåller mycket av deras korrespondens kring Sveriges Kyrkors utgiv-

²³⁷ Christer Nyström: intervju med Bertil Arnell, *Norrköpings Tidningar* 2/9 1982, kort före Arnells bortgång, samt brev om samlingen 27/9 1982 från Nyström till Sveriges Kyrkors redaktion. Kopior i pärm med övergripande material i "Gröna arkivet".

ning.²³⁸ Bland flera av tidigare medarbetares kvarlåtenskap kan man förvänta sig finna material som rör deras insatser för Sveriges Kyrkor.

Arbetsunderstödjande samlingar

Vid redaktionen fanns det olika övergripande samlingar som skulle understödja arbetet, utöver primärmaterialet rörande de enskilda kyrkorna. Sådana var det topografiskt ordnade hänvisningsregistret, som påbörjades av arkivforskaren Erik Vennberg, med hänvisningar till litteratur och arkiv för uppgifter om kyrkor – ”lappkatalogen” eller bildkartoteket, märkt ”Sveriges Kyrkors illustrationer”, med alla bilder, med bildtexter, som publicerats i Sveriges Kyrkor lagda i samma ordning som i böckerna och med vissa bilder ur Danmarks Kirker och Finlands Kyrkor – Generalregistret med register över personer i Sveriges Kyrkors volymer med korta biografiska data med mera. Hit hör också ”Gröna arkivet” (se nedan), den topografiska samling som rör vägledningar, vykort och arbetsfoton och som inte ingår i Sveriges Kyrkor arkiv utan förvaras tillsammans med dess handbibliotek. Delar av de enskilda arkiven är också tänkta som övergripande arbetsunderstödjande material. Redaktionen abonnerade på pressklipp om kyrkor.

Bibliotek och topografisk samling (Gröna arkivet)

Omkring 1968 började redaktionen bygga upp en egen boksamling.²³⁹ Tidigare använde man sig av böckerna i Vitterhetsakademiens bibliotek, fjärrlån från andra bibliotek och de enskilda medarbetarnas egna böcker. Det ökade avståndet mellan redaktionen och Vitterhetsakademiens bibliotek under 1970-talet och bokdonationer gjorde att biblioteket växte. Det ingår formellt i Vitterhetsakademiens bibliotek,

238 Henrik Widmark behandlar denna i studien *Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Ett humanistiskt forskningsprojekts praktik och vetenskapliga tillhörighet 1909–1966*, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus sacri (under utgivning 2022).

239 Marian Ullén muntligt 2014. Bokinköp har bl.a. finansierats av Sigurd Curmans minnesfond. ”Sveriges Kyrkors läge maj 2004”, PM 25/5 2004 av Ann Catherine Bonnier, Markus Dahlberg och Eva Vikström. ATA: SvK:s arkiv, volym F 3 (okat. ”Systerinstitutioner [etc.]”).

men är sedan 2008 magasinerat. Biblioteket är till stor del uppdelat efter ämnen som ansluter till de teman som tas upp i Sveriges Kyrkors monografiska beskrivningar. En omfattande del av biblioteket utgörs av topografisk litteratur, som huvudsakligen består av monografiska tryckta beskrivningar som är utgivna i annan regi än Sveriges Kyrkors, och som antingen behandlar enskilda kyrkor eller utgör guideböcker till kyrkorna i ett län eller landskap. Broschyrer, vikblad och tryckta häften med kyrkobeskrivningar är dock insorterade i Gröna arkivet som är den viktigaste av de topografiska samlingarna från Sveriges Kyrkors redaktion.

Uttrycket "Gröna arkivet" kommer från Sveriges Kyrkors manuskriptarkiv på cirka tio hyllmeter, som förvarades i gröna arkivkapslar.²⁴⁰ Där förvarades de många författarnas inlämnade manuskript tillsammans med excerpter, anteckningar med mera i väntan på publicering. Samlingen ökades också med otryckt material om andra ej påbörjade kyrkor, sorterade efter landskap och härad. Vid sidan av detta "äldre" gröna arkiv uppbyggdes under 1970-talet en samling av i lätt hanterliga ringpärmar ordnade vykort och vägledningar, sorterade landskapsvis efter kyrkobyggnad i alfabetisk ordning. Initiativet togs 1976 av dåvarande VTP-aren, teologen Lars-Åke Petersson.²⁴¹ Av spridd korrespondens som förekommer i samlingen framgår att materialet till en början insamlades genom annonser i dagspress och kyrkliga tidningar samt genom utskick till församlingarna. Initiativet togs under de år då redaktionen låg på Sandhamnsgatan och avståndet till ATA:s bildarkiv upplevdes som besvärande stort. Samlingen har senare fortsatt att växa, men expanderade kraftigt under senare delen av 1990-talet. Då utökades den med bilder och vägledningar från donationer (se "Enskilda arkiv" ovan) samt tjänstemännens och Socken-

²⁴⁰ Dessa anskaffades, troligen ca 1950, som ett enklare alternativ till de specialtillverkade arkivkartonger med lock som annars användes. Ragnhild Boström muntligt 2008. Kartongerna byttes ut mot mer arkivbeständiga 2008. ATA: SvK:s arkiv, serien F I b.

²⁴¹ Inledande historik i Gröna arkivet. Petersson arbetade under sin vapenfria tjänsteplikt (VTP) huvudsakligen med uppgiften att bygga upp samlingen, för vilket han fick starkt stöd av Sveriges Kyrkors dåvarande chef Erland Lagerlöf. Lars-Åke Petersson, präst i Trollhättans församling, muntligt 2016.

kyrkoprojektets forskningsresor, och inom varje landskap sorterades kyrkobyggnaderna sockenvis genom Sam Sellings försorg. De äldsta, mörkt gråsvarta och mörkt gröna pärmarna har senare kompletterats med de pärmarna i klar grön färg som i dag dominerar i samlingen, varför uttrycket ”Gröna arkivet” överfördes till denna. Mer formaliserat uttryckt utgör Gröna arkivet Sveriges Kyrkans topografiska samling av vykort, arbetsfoton och vägledningar. Den är avsedd för att snabbt och enkelt kunna ta del av bilder och information om enskilda kyrkor. Från 2–3 hyllmeter i början av 1980-talet hade Gröna arkivet ökat till över 10 hyllmeter trettio år senare. Gröna arkivet förvaras inte i Sveriges Kyrkans arkiv i ATA utan är sedan 2010 magasiniserat tillsammans med redaktionens handbibliotek.²⁴²

Arkivleveranser enligt Kungl. brev den 4 juli 1913

Att primärmaterialet efter kyrkans publicering skulle lämnas till ATA angavs som ett förbehåll för det statsanslag som utbetalades till Sveriges Kyrkor genom ett flera gånger förnyat beslut från den 4 juli 1913.²⁴³ Men samma krav hade även ställts av Vitterhetsakademien när denna lämnade anslag i oktober 1911.²⁴⁴ Det kom från utgivarna själva som förstod dess vetenskapliga och ekonomiska värde och sannolikt ville

242 Till Gröna arkivet hör sedan 2008 en del av samlingen ”Svenska begravningsplatser, anlagda 1940–ca 1990”, från en inventering omkring 1988 av Lennart Illerstad och Mats Bergman – ett exempel på de uppdrag för kulturmiljövården som har haft koppling till Sveriges Kyrkor. Syftet var att skapa ett underlag för att bedöma vilka sentida begravningsplatser som borde ges särskilda skyddsbestämmelser. Den hit förda delen omfattar topografiskt sorterade fotografier och tryckta beskrivningar, medan den andra delen, ”Krematorieenkäten 1988”, med svar från Svenska kyrkans församlingar, utgör en egen samling i Sveriges Kyrkans arkiv. ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material, 3 volymer.

243 Kungl. brev 4/7 1913. ATA: SvK:s arkiv, volym B I:1.

244 KVHAA protokoll 3/10 1911 § 188. ATA: KVHAA och riksantikvarien (ämbetsarkiv 2), gemensamma handlingar, volym A I a:69. Villkor för anslaget på 500 kronor var ”att ritningar och uppmätningar af motsvarande värde öfverlämnas till antikvarisk-topografiska arkivet, samt att det i arbetet angifves att Akademien till detsamma lämnat bidrag”.

försäkra sig om att ATA skulle ta emot det. I konceptet till ansökan om 1913 års anslag, i Curmans handstil, skrev utgivarna:

Då det för arbetet insamlade primärmaterialet, bestående af anteckningar, uppmätningar, fotografier o.dyl. gifvetvis har ett högst betydande värde, bör detta gifvetvis förblifva offentlig egendom. Un[der]tecknade skulle därför, om det erforderliga anslaget skulle komma att beviljas, efter slutlig bearbetning öfverlämna allt insamladt material, i den mån äganderätten därtill blifvit förvärfvad, till en offentlig samling, såsom Statens Antikvariskt-Topografiska arkiv eller annan institution, som Eders Kgl Maj^t täcktes föreskrifva.²⁴⁵

I besluten till de årliga anslagen förnyade man 1913 års beslut. Efter att i flera år ha hänvisat till detta beslut återgav man från 1932 samma krav utskrivet utan någon hänvisning. Något år senare ersattes de statliga anslagen av medel från Humanistiska fonden och dess efterföljare, varvid kravet inte synes ha varit uttalat på samma sätt. När primärmaterialet levererades till ATA löpande hänvisades i följesedeln ändå till det kungliga brevet från 1913, trots att brevet egentligen ersattes av nya, åtminstone från 1932. Men då anslagen 1913 var början på ett långt statligt engagemang i utgivningen och eftersom tidiga statsmedel ligger till grund även för långt senare publicerade volymer kan kravet anses ha viss generalitet. De år, 1976–2007, då Sveriges Kyrkors fasta personal var statsanställd kan arkiveringen även motiveras med att det rörde sig om offentlig myndighetsutövning. Viktigast är förmodligen att leveranserna har utvecklats till en praxis, som kan motiveras med att primärmaterialet ska hållas tillgängligt för forskare i enlighet med de första utgivarnas avsikt. Följebreven är högtidligt formulerade och hänvisar till 1913 års beslut.²⁴⁶ Detsamma gäller ATA:s kvittenser.²⁴⁷ De

245 Koncept till statsanslagsansökan 1912. ATA: SvK:s arkiv, volym B I:1.

246 I de sena följebreven inträder en förväxling av statsanslagsåret 1913 med året för verkets första publikation 1912, synbarligen en missuppfattning från omkring 1987, dvs. året för inventariseringsverkets 75-årsjubileum, då året 1912 uppmärksammades.

247 En samling i arkivet, lagd i en mapp kallad "Reversal", utgör ATA:s mottagna följebrev; den förvarades tidigare med ATA:s fotobalans men tillför-

betonade den vikt som Sveriges Kyrkors arbete genom åren torde ha haft för uppbyggnaden av ATA:s material om kyrkor. Enligt en uppgift från 1954 uppgick de årliga leveranserna till över 100 ritningar och över 1 000 fotografier och man såg sig som ”en filial till ATA”.²⁴⁸

Arkivets status

Redan från Sveriges Kyrkors första början fanns en medvetenhet om arkivets betydelse. Verksamheten växte fram som en utvidgning eller kommentar till ATA, och för utgivarna var det klart att det dokumenterande material som arbetet avsatte skulle tillföras detta arkiv. I den praktiska verksamheten med utgivningen fick arkivet också en central betydelse. En stor grupp medarbetares alster skulle hanteras rationellt. Det krävde standardiserade regler kring sortering, format med mera enligt Sigurd Curmans anvisningar. Primärmaterialet – beskrivningsunderlaget – blev ett viktigt begrepp. Det för publicerade kyrkobeskrivningar tillfördes samlingarna i ATA. Men i takt med att utgivningen av inlämnade manuskript drog ut på tiden ökade också primärmaterialet vid Sveriges Kyrkors redaktion, vilket fick redaktionens eget arkiv att växa. De forskare och andra som man ville göra materialet tillgängligt för genom arkivering på ATA fick istället uppsöka redaktionen för att ta del av dess samlingar.

Men utgivningen var ändå inte oansenlig och tusentals ritningar och fotografier levererades till ATA. Så småningom överlämnades även redaktionens samlingar av ritningar och fotografier och med tiden även manuskript och administrativa samlingar. År 2008 var så gott som allt Sveriges Kyrkors material placerat på ATA. Medan ritningar och fotografier till stor del förts till de gemensamma samlingarna utgjorde resten en av ATA:s större arkivbildare. Mycket av arkivets material är bättre tillgängligt i ett samlat och förtecknat arkiv. Men för en del

des 2010 SvK:s arkiv. Bland handlingarna från Sveriges Kyrkors redaktion förvaras koncept till breven och ATA:s kvittenser. Äldre följebrev ingår i ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), gemensamma handlingar, volym E II:51.

248 Anteckning från 1954 med Ragnhild Boströms handstil. ATA: SvK:s arkiv, volym F VIII:3.

Restaurering. Med måttstock i handen illustrerar Sigurd Curman storleken på västportalen till Sollentuna kyrka i Uppland. Ett av Sveriges Kyrkors syften har sedan början varit att fungera som redskap för kulturmiljövården. Verkets ene grundare Sigurd Curman medverkade själv till att prägla den viktigaste av 1900-talets restaureringsdoktriner, som bland annat innebar att man på ett pedagogiskt sätt skulle låta byggnaden redovisa sin tidigare historia. Parallellt med utgivningen av Sveriges Kyrkor inträdde också vid 1900-talets mitt en av de mest dominerande restaureringsperioderna för landets kyrkor. Många var i dåligt skick genom försummat underhåll eller genom förändringar, som inte tagit hänsyn till inventarier och arkitektur som senare generationer kommit att skatta högt. Utbytet var dubbelt. Genom Sveriges Kyrkors undersökningar ökade kunskapen om kyrkorna, vilket var ovärderligt vid restaureringens förarbete. Vid restaureringarna framkom tidigare inte kända kalkmålningar, grundmurar från tidigare kyrkobyggnader

samlingar som har byggts upp för att kunna underlätta ett redaktionellt arbete är placeringen i ett arkivmagasin sämre än på en redaktion. Detta gäller inte minst för redaktionens bibliotek och topografiska samlingar, som under oklara framtidsförhållanden förvaras i ett källarmagasin. Frågan återstår i dag (2022) att lösa hur man bäst tillgängliggör de olika samlingarna efter deras skilda förutsättningar. Digitalisering av valda delar av samlingen kan vara en god väg, placering i en öppen samling eller placering av bibliotek och några arbetsunderstödjande serier i lokal där arbete med Sveriges Kyrkor bedrivs är andra.

För det publicerade primärmaterialet vore en fungerande publiceringsverksamhet den bästa lösningen. Där finns manuskript som är i princip publiceringsfärdiga, manuskript som kräver en mindre arbetsinsats och förarbeten som genom att färdigställas kan nå sin publik. För andra föreligger välgjorda uppmätningar och vältagna fotografier, som redan motiverade en publicering.

Ur ett historiografiskt perspektiv har arkivet sitt värde. De i bilagorna återgivna handlingarna utgör en del av ett rikt material som ger inblickar i verksamheten. Medan primärmaterialet är relativt välsorterat gäller det tyvärr inte på samma sätt det administrativa materialet. En del handlingar har ett pedagogiskt värde som instruktioner för att hantera olika typer av föremål. Andra, som utgivningsplaner, medelansökningar och reklam visar på de mål verksamheten hade. Kollegiala brev, verksamhetsbeskrivningar och tillbakablickar kan ge perspektiv och lärdomar som kan vara av nytta för kommande projekt.

och murskarvar som visade på byggnadens tillkomstetapper. Vid arkitekten Ewert Milles restaurering av Sollentuna kyrka 1938–1939 återöppnade man kyrkans ovanligt stora romanska västportal, som var igenmurad, troligen sedan 1600-talet. Den delvis isärtagna omfattningen monterades åter ihop och ett äldre smideslås, som förvarades löst i kyrkan, fogades in i en nyttillverkad kopparklädd dörr. Foto Nils Lagergren 1956, ATA. (ATA, fotografisamlingen: Uppland, Sollentuna kyrka. Portalen och restaureringen av Sollentuna kyrka berörs i SvK volym 81, Uppland VI:4, 1958, s. 592, 599, 617.)

Dokument

Ett urval texter i arkivet

Här följer några dokument ur Sveriges Kyrkors arkiv, vilka ger tidsbilder och fördjupande inblickar i verksamhetens historia. De belyser verksamheten ur skilda perspektiv och med ungefär två årtiondens mellanrum. Dokumenten är i tur och ordning ett reklamblad från 1910 för det nystartade projektet, en instruktion för författare 1930, ett fördrag om verksamheten från något år före 1950, ett tal vid en utställning i början av 1970-talet och en utredning om verksamheten i början av 1990-talet.

Texterna återges efter de maskinskrivna originalen med undantag för att enstaka fel, som förefaller bero på felslag på tangentbordet, rättats. Kort bindestreck har ersatts med långt enligt gängse regler, mellanslag i anslutning till skiljetecken, procenttecken med mera har justerats, understrykningar och litteraturtitlar anges med kursiv. Rubriker, nytt stycke, blockcitat och annat är typografiskt markerat på enhetligt sätt. Korrigeringar gjorda för hand har förts in, men senare tillägg har markerats med hakparentesen, dock utan kronologisk åtskillnad då tillägg lagts till tillägg. Fotnoterna är mina (J.L.) liksom kommentarer inom vinkelparentes {...}.

Reklamblad 1910

Projektpresentation och abonnentinsamling

av Johnny Roosval

En viktig del i forskningsföretaget Sveriges Kyrkors arbete har varit reklam och information om publikationerna och verksamheten.

Försäljningsintäkter var länge en del av finansieringen, inte minst i form av stödköp före tryck, särskilt under företagets tidiga år innan det antogs som projekt inom Vitterhetsakademien 1940 och innan Riksantikvarieämbetet tog över redaktionen 1976. Marknadsföring av utgivningen har senare även varit av betydelse för att nå läsare och anslagsgivare. Följande text är hämtad ur ett tryckt ark med en av de första reklamtexterna om Sveriges Kyrkor. Den första delen redogör för det pågående projektet, den andra är en senare daterad bilaga, avsedd som foljebrev vid utskick till socknarna, ställda till kyrkoherden i de berörda pastoraten.²⁴⁹

Svenska kyrkors beskrifning.

Sedan några år tillbaka har inom Konsthistoriska seminariet vid Upsala Universitet studier bedrivits öfver Upp-Sveriges kyrkliga konst.

Seminariet har nu för afsikt att publicera en del af sina arbetsresultat.

Under början af år 1911 kommer nämligen att genom undertecknad, seminariets ledare, utgifvas en beskrifning öfver *Erlinghundra kontrakts kyrkor* (utom Sigtuna-kyrkorna), d. v. s. hvarje kyrkobyggnad erhåller genom täxt och talrika illustrationer en noggrann beskrifning, till sitt yttre och inre, dess byggnadshistoria klarlägges, åldern för dess olika delar bestämmes, så vidt detta är med vår vetenskaps nuvarande och här tillgängliga medel möjligt. Samma utförliga behandling kommer äfven kyrkornas inredning till del.

Hvilken betydelse ett dylikt arbete har ur konstvetenskapens, konstens, kyrkans o. a. synpunkter behöfver knappast påpekas. Utställningen i Strängnäs 1910 af kyrklig konst, visade både hur rikt intresseväckande de gamla kyrkliga konstverken äro och hvilket stort förråd af dem ett enda svenskt stift äger. Konsthistoriska seminariets undersökningar i ärkestiftet ha ådagalagt att detta stift ingalunda är sämre lottadt än Strängnäs.

Beskrifningen af hvarje kyrka förutsätter långvariga arbeten ute vid kyrkan, i museer, arkiv och bibliotek. Kyrkan måste uppmätas, ritas och fotograferas, äfvenså dess tillhörigheter, alla kyrkans papper måste genomsökas, samtliga topografiska samlingar rådfrågas med afseende

²⁴⁹ ATA: SvK:s arkiv, volym D VIII:1.

på den ifrågakommande socknen; slutligen måste jämförande forskning ske för bestämmande af de olika konstverkens plats i historien.

Det är endast genom den kraftiga tillslutningen från de studerandes sida, som dessa tid och möda kräfvande arbeten, kunnat utföras. Det är de studerande och hvad Erlinghundra kontrakts beskrifning angår, särskildt Herrar Wallin, Wennberg, Cornell, Asplund, som arbetets redaktör har att tacka för materialet till den nu i manuskript föreliggande kontraktsbeskrifningen.

För att göras verkligt fruktbringande måste emellertid manuskriptet publiceras och hållas tillgängligt mot ett icke för högt pris.

För att detta må kunna förverkligas, inbjudas härmed alla för företaget intresserade till abonnemang. Boken kommer att tillsändas abonnenten mot ett efterkraf af 2,50 kr. + porto. Bokhandelspriset blir 3,50 kr. Att en bok med den utstyrsel, hvaraf detta prospekt utgör ett prof, kan försäljas till så lågt pris, beror på att samtliga medarbetare i företaget utan någon ersättning utfört sitt arbete. Äfven de dryga fotografikostnaderna ha helt och hållet bestått af medarbetarne, utom i ett fall där Nordiska museet godhetsfullt ställt plåtar till seminariets förfogande.

Abonnemangslistor äro utlagda i tidningarna Upsalas och Upsala Nya Tidnings byråer.

Upsala den 20 dec. 1910.

Johnny Roosval.

Docent i konsthistoria vid Upsala universitet.

〈Följebrev till berört pastorat:〉

Herr Kyrkoherde.....

Då jag härmed vördsamt öfversänder prospekt å en Beskrifning af kyrkorna i härad, sker det med den dristiga förhoppningen, att Herr kyrkoherden kommer att verksamt understödja detta arbete genom abbonnentsamling. Jag är öfvertygad att det inom socknarne skall både hos lärd och olärd finnas ett varmt intresse för hembygdens gamla konstnärliga kultur, hvars vackraste uttryck **kyrkan** är, och att jag alltså skall kunna påräkna så stort abonnentantal, att beskrifningsarbetet omedelbart kan fortsättas till öfriga delar af Upland.

Prospekten med abonnenternas namn skola den 15 Mars vara åter-sända till mig. Jag ber Eder ursäkta det besvär jag på detta sätt åsamkar Eder och uttrycker på förhand min varma tacksamhet för den hjälp som Ni härigenom kommer att bereda konsthistorien och hembygds-kunskapen.

Stockholm den 5 Februari 1911.

Johnny Roosval

Docent i konsthistoria vid Upsala universitet.

Adress: 24 Norr Mälarstrand, Stockholm.

Författarinstruktion 1930

*”Sveriges Kyrkors katekes”, PM för
beskrivningarna och deras disposition*

av Sigurd Curman och Johnny Roosval

I arkivet finns instruktioner från olika tider. Den mest omfattande är den som kallats ”Sveriges Kyrkors katekes”, en med gröna pärmar inbunden maskinskriven text från 1930 med senare för hand införda tillägg.²⁵⁰ Den hade föregåtts av tidigare instruktioner, kallade promemorier, varav den utförligaste synes ha varit en 1921 renskriven PM utifrån äldre versioner.²⁵¹ Texten nedan återger de inledande delarna från 1921 års PM, med övergripande instruktioner för arbetet, vilka saknas i ”katekesen”, medan fortsättningen följer 1930 års PM med senare tillägg. Denna utgjorde i sin tur en bearbetning av texten från 1921, men präglas tydligare av den vilja att strama upp texterna som synes ha varit nödvändig på 1930-talet. Fotnoterna är mina (J.L.) liksom kommentarer inom vinkelparentes <...>.

250 ATA: SvK:s arkiv, volym F III:5.

251 ”Promemoria för medarbetare i Sveriges Kyrkor-verket” av Sigurd Curman och Johnny Roosval, daterad Stockholm i augusti 1921. ATA: SvK:s arkiv, volym F III:6. En utförlig redogörelse av Johnny Roosval för beskrivningarnas olika delar finns också tryckt i *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Prospekt och provtryck*, 1919, och *Tidskrift för hembygdsvård* 1920:4, s. 119–133.

Med hakparentes markeras senare gjorda tillägg, huvudsakligen skrivna för hand på uppslagets vänstra sida eller i den maskinskrivna texten. Vid gjorda ändringar i tillagd text har endast den slutliga lydelsen återgivits. Tillägg åtskilda med hakparenteser saknar direkt samband med varandra vad gäller placering och handstil. Några ändringar av smärre betydelse som varit svåra att tolka eller återge har inte tagits med liksom uppenbara skrivfel. Tilläggen förefaller huvudsakligen vara från 1930-talets början men i vissa fall införda i början av 1950-talet eller senare, av handstilarna att döma främst av Sigurd Curman, Johnny Roosval och Ragnhild Boström. Boströms tillägg är av placeringen att döma senare än de andra och berör bland annat fackgranskning. Två tillagda förteckningar över förkortningar har dock inte tagits med här.

Som framgår av instruktionen ger den ingen anvisning om något samlat byggnadshistoriskt avsnitt. Kortare byggnadshistoriska utredningar förekom i de första årtiondenas volymer växlande med beskrivningar av byggnaden. Ibland fanns särskilda underrubriker som "Datering" och andra som syftade på tydligt urskiljbara ombyggnader eller tillbyggnader. Särskilda byggnadshistoriska avsnitt ingår dock redan i några tidigt utgivna beskrivningar av större stadskyrkor, som Jakobs kyrka i Stockholm (SvK volym 32) och Gävle Heliga Trefaldighets kyrka (SvK volym 39). Så småningom förekom rubriken "Byggnadshistoria" ibland på 1940-talet, som i Nils G. Wollins text om Skeppsholmskyrkan (SvK volym 53, 1942), som i högre grad än vanligt i tidiga volymer i SvK bygger på arkivuppgifter från 1800-talet, och i Erik Lundbergs beskrivning av kyrkorna i Örebro härad (SvK volym 63, 1949). Under 1950-talet blev sådana avsnitt vanligare och förekommer till exempel i beskrivningen av Eds kyrka i Uppland (SvK volym 82, 1958), en av de få som har Sigurd Curman som huvudförfattare, för att under 1960-talet och särskilt i och med den nya formgivningen (SvK volym 114, 1967) etableras. Över huvud taget har informationen i beskrivningarna ökat, som den om klockornas inskrifter, liksom uppgifter som hämtats ur arkivkällor.

⟨Inledning till äldre instruktion från 1921:⟩

Promemoria för medarbetare i Sveriges Kyrkor-verket.

Den homogenitet, som är nödvändig i detta arbete, ernås genom följande av ett gemensamt skema för beskrivningarna. Då flertalet medarbetare ursprungligen varit medlemmar av ett och samma konsthistoriska universitetsseminarium, så har skemat meddelats genom undertecknads övningar samt genom utdelning av ett maskinkopierat P. M. signerat av verkets utgivare, S. Curman och J. Roosval. Det är detta P. M. som här tryckes i utvidgad form och modifierat efter erfarenheter i de sista Sveriges Kyrkors häften. Det begripes utan vidare, att dessa föreskrifter icke kunna åstadkomma enighet i arbetsmetod i och för sig, men de kunna, studerade tillsammans med utgivna häften, bidra därtill och i någon mån minska behovet av muntlig instruktion.

P. M.

Beskrivning av enskild kyrka eller grupp av kyrkor bör ej ske utan att författaren dessförinnan tagit kännedom om övriga kyrkor i samma trakt /i allmänhet – landskap/. Han bör ha sett åtminstone en stor del av dem, läst möjligen redan befintlig tryckt litteratur, och gått igenom de viktigaste avbildningsarkiven, innan det egentliga undersökningsarbetet börjar. När en viss kyrka eller ett visst område /i allmänhet 5 à 10 stycken/ anförtratts åt en författare, är det frestande, att genast gå till monumentet själv och först efteråt rådfråga samlingar och böcker. Med denna dåliga metod måste varje författare upprepa det arbete, som nedlagts i den äldre litteraturen. Tillvägagångssättet bör alltså vara det motsatta. Utnyttja *först* museer, arkiv och bibliotek! Är materialet här mycket rikt, kan beskrivningens ryggrad byggas redan på detta stadium. Därpå flyttas arbetet ut i fältet, och de nu väl förberedda ögonen upptäcka på själva monumentet flera karaktäristiska drag och de redan på problemen inställda tankarna göra flera goda slutledningar än som varit möjligt vid ett opreparerat besök. På platsen nedskrives skildringen i sammanhängande form. Man börjar alltså med en helhetsöversikt även om den ofta måste förbli rätt diffus man fortskrider med materialsamling för ett begränsat område, övergår till

syntetisk skildring av detaljerna, vid behov kompletterad av ytterligare materialsamling.

⟨Marginalrubrik⟩ Arbetets gång.

På lappar, format 13 x 20 cm. samlas.

Första Materialsamling.

A. Excerpt ur litteraturen om kyrkan. Minns noggranna boktitlar och sidouppgifter!

B. Vad avbildningsarkiven innehålla med avseende på vår kyrka, /tag särskild hänsyn till uppgifter om goda mätningar och fotografier, så att inga onödiga dylika tagas å platsen/.

C. Beskriv möjligen i museer befintliga föremål, som tillhört eller tillhöra kyrkor.

D. Skriftarkiven? Excerptera räkenskaper stämмо- och kyrkorådsprotokoll, avskriv inventarier!

Förberedelse till fältarbetet.

På grund av det så vunna materialet skisseras en stomme till beskrivning samt en lista över vad som skall mätas och fotograferas. Mätningssprogrammet bestämmas sedan i detalj av utgivarna, varpå med ritaren överenskommes om tid och ort för mätningsarbetet. Samarbete mellan författare och ritare på platsen är önskligt och åligger det medarbetaren att själv göra erinringar i detta syfte.

⟨Marginalrubrik⟩ Arbete på platsen.

Materialkomplettering och fotografering på platsen. Kontrollering av mätningar. Ju förr dess hällre börjas bearbetning i sammanhängande form. Papper 26 x 18, liggande kvart skrives endast å högra hälften, vänstra reserveras för ändringar.

⟨Marginalrubrik⟩ Efterarbete i universitetsstaden.

Bearbetningen övergås ånyo. Eventuellt kompletteras materialet ur arkiven etc., på grund av de nya problem som framträtt. Förteckning till illustrationer med numrering och fullständiga underskrifter göres.

Tyska och engelska underskrifter / om förf. behärskar språken / och sammanfattningar utföras. Manuskriptet lämnas till utgivarne.

⟨"Sveriges Kyrkors katekes", instruktion från 1930 med senare tillägg:⟩

P. M.

för avfattning av texten i SVERIGES KYRKOR, som skall gälla från och med mars 1930 [Öfversedt i juli 1932].

Det sammanfattande titelbladet skall komponeras såsom å utgivna partier av verket. Märk att häradssigill eller något motsvarande sigill skall användas som dekoration och alltså *originalavbildning för dylikt i god tid skall av författaren anskaffas*. För klichering skall dylik bild i regel (genom Red:s försorg) ritas. Därefter följer

Förkortningar.

Här uppräknas i alfabetisk ordning litteratur, som berör hela bandets (om detta icke vid tillfället kan överskådas: *häftets*) kyrkor med lämpliga förkortningar. Märk fördelen av att lägga upp denna lista redan i början av forskningsarbetet!

Även andra förkortningar angivas här, som ett avsnitt n:r 2, t.ex. B=bredd, H=höjd, uppg.=uppgift [– – – F. ö. kunna alla i Nordisk Familjeboks förkortningslista upptagna användas]²⁵² [Ang. förkortningar, se protokoll 12/3–51]

Denna förteckning tryckes särskilt för vart häfte, men samlas och tryckes på nytt i titelarket till färdigt band. Häfte-titelbladen skola nämligen, då banden bli kompletta, bortrivas.

Härefter följer å nytt blad *en kyrkas namn* såsom i utgivna delar.

Tryckta källor: (sättas med petit).

Endast sådana nämnas här, som behandla *hela* kyrkans konsthistoria eller avsevärda delar därav. Härvid angives om möjligt sida el. sidor, där uppgift skall sökas. Om ett arbete utgör källa för ett flertal kyrkor inom ett häfte angives det genom lämplig förkortning, som förut i

252 Förteckning över förkortningar ej återgiven här.

”Förkortningar” blivit fixerad. [Skrifter hvari en kyrka blott nämnts eller skildrats på för vår framställning betydelselöst sätt citeras icke.]

[*Förkortningar*

som få förekomma i Sveriges Kyrkor, men ej äro upptagna i de förkortningslistor som äro tryckta i häftenas början: – – –]²⁵³

[Jfr protokoll 12/3–51]

[Tryckt eller skrifven källskrift, som anförts i bandets förkortningslista, antages gälla alla kyrkor och behöfver icke skrivas upp på nytt i en kyrkas speciella käll-förteckning]

[De viktigaste källorna äro gemensamma för ett helt band och äro i b. af detta anförda med förkortningar. De behöfva ej upprepas i b. af en enskild kyrkas beskrifn. endast om det för bekväm orientering är nödvändigt att precis angifva band eller sida. Dokumentets förvaringsort behöfver icke angifvas på nytt. Dylka genom förkortning citerade källor sättas i bokstafsordning *efter* de som citeras under RA, KB osv. I allmänhet torde vara lämpligare göra dessa förkortn.citat inne i texten.]

Källorna anföras med punkt och streck (.) mellan sig enl. följande ordningsprincip:

1. Arbeten som behandla hela kyrkan. Inbördes anföras dessa i kronologisk ordning efter utgivningsdato.
2. Arbeten rörande vissa delar av kyrkans konsthistoria. Inbördes anföras dessa i samma ordning, som i kyrkans konsthistoria längre fram skall iakttagas, alltså först *kyrkogård*, sedan *kyrkoarkitektur*, slutligen *inventarier*. Märk dock härvid att, arbeten, vilka endast behandla vissa mindre delar av kyrkans historia i allmänhet kunna citeras i form av not å den plats i texten, där de kommit till användning och alltså icke alls behöva intagas i den allmänna källförteckningen.

Handskrivna källor och avbildningar (även detta sättes med petit)

Uppföras efter förvaringslokalen i följande ordning:

- I. Offentliga arkiv och samlingar i Stockholm. De oftast förekommande av dem i denna ordning:

253 Förteckning över förkortningar ej återgiven här.

R. A.
K. B.
A. T. A.
B. St.

(Vad dessa förkortningar betyda skall ha angivits i "Förkortningar").
Därefter följa de övriga Stockholmssamlingarna.

- II. Utom Stockholm förvarade offentliga arkiv och samlingar. Bland dem nämnas först de svenska universitetsstäderna.
- III. Privatsamlingar.

Kyrkans arkivalier.

Räkenskaper förkortas *Räk.* I kortaste form meddelas endast från och med vilket år dylika finnes.

Angående Sockenstämmaprotokoll, förkortas *st.prot.*, meddelas detsamma, ävenså ang. Kyrkorådsprotokoll (*kr.prot.*). För Visitationsprotokoll (*vis.prot.*) bör i regel omtalas, från vilka år före 1850 som dylika finnes. Detsamma gäller inventarieförteckningar (*inv.fört.*) Den detaljerade redogörelsen för kyrkoarkivens innehåll, som förekom i de första Sveriges Kyrkor-häftena är alltså numera övergiven.

Nämn dessutom i vilka övriga handlingar konsthistoriskt intressanta uppgifter finnas. Arkivaliernas förvaringsort omnämnes endast, när de icke befinna sig å normala orten (i församlingens vård eller i vederbörande landsarkiv.)

Exempel för uppställning:

Kyrkans arkivalier: Räk. 1690–1701, 1720–nu. – *St.prot.* 1701–nu.
– *Kr.prot.* 1705–nu. – I dopboken C 2 1741–1819, under titel "Observatio" uppg. om reparationer, citeras Observatio. *Församlingshistoria* såsom självständig, *utförlig* avdelning förekommer *endast* vid större stadskyrkor, vid vilka församlingen, som bekostar arbetet, särskilt önskat en dylik avdelning. Församlingshistorien i utförlig form tillhör eljest *icke* SVERIGES KYRKORS program. Dock bör förf. redogöra för möjligen befintliga uppgifter om när kyrkans namn första gång uppträder i diplom enl. tryckta källor, eller rent av data för församlingens grundande, delning o.s.v. – detta gäller närmast de i senare tid uppkomna församlingensheterna – allt i kortast möjliga form. Detta

skall följa omedelbart efter förteckningen över kyrkans arkivalia och tryckas med petit under titel *Församlingshistoria*.

Påpekanden om kulturhistoriskt intresseväckande partier i kyrkans arkivalier må, i *sparsammaste form*, även här förekomma. Källförteckning och Församlingshistoria få vid landskyrka i regel icke upptaga mer än högst 1 sida sammanlagt.

Kyrkogården.

[I regel i de största beskrifningarne, stadskyrkor o.d sättes "Kyrkogården" som en kapitel-rubrik. I kortare beskrifn. öfvergå kapitelrubrikerna till marginalrubriker och det som eljest markeras genom marginalrubriker utmärkes endast genom spärning, i viktigare fall genom ny rad. För marginalrubriker i allmänhet gäller att en dylik onödiggör icke ny rad.]

1. Plan-form, ingångars läge och utvidgningar klagöres främst genom situationsplan. Märk att allt som tydligt framgår av situationsplanen, kan utelämnas i texten. Obs! att förklarande inskrifter å situationsplan ritas med tillräckligt stora bokstäver. Häremot har ofta *syndats* [felats] i de äldre häftena. Situationsplan reproduceras (klicheras) i 1/2000 av verkligheten. [Obs. Gotlands situationsplaner äro kliche-rade i skala 1/3000!]
2. Inhägnad beskrivas endast om rester finnas av äldre tillstånd (ungefär: äldre än 1700-talets mitt) eller om nyanordningar möjligen ha konstnärligt värde. Eljest är ordet: "gråstensmur" eller dylikt nog. Fastställandet av medeltida tillstånd är av vikt.²⁵⁴
3. Om *ingångar* gäller detsamma. Endast dylika av verkligt konstnärligt intresse eller äldre dato beskrivas. Fastställande av medeltida tillstånd är av särskilt värde.
4. Indelning, *vegetation* kan i enklare förhållanden behandlas genom att i avd. 1 insätta ordet: "med lövträd bevuxna", "av ligusterhäckar indelade" eller dylikt. Frågan, när började kyrkogården planteras? bör [helst] besvaras [utan att behöfva räknas till beskrifningens oundgängliga delar]. Märk att trädraderna ofta angiva läget för en

254 Pil anger här att de två sista meningarna byter plats.

äldre inhägnad! Om dylika äldre gränser för kyrkogården kunna fastställas böra de intecknas i situationsplanen.

5. *Gravmonument* omnämnas [här endast] i den mån de bestämma kyrkogårdens utseende. Eventuellt behövlig detaljskildring sparas till avdelningen för sepulkralkonst.
6. *Klockstapel*. Om formen klarlägges av uppmättningsritning kan beskrivningen inskränkas till nämnandet av material och färg. Stapelns datering bör om möjligt angivas ur dokumenten. Ur dessa kan eventuellt utläsas om stapeln vid sista byggnadstillfället endast "förnyades" och alltså till sitt konstruktionssätt är äldre än sitt datum. Litteratur om klockstaplar: *Martin Olsson*, Upländska klockstaplar, Sv. Turistfören:s Årsskrift 1915 [*Brita Stockhaus* i Fornvännen 1940(?)] [E Lundberg I, s],²⁵⁵ om kyrkogårdsinhägnader: *Josephson och Wilcke*, i SVERIGES KYRKOR, Upland Bd. IV, s. 207.
7. *Bod*, stallar o.a. med kyrkogården i sammanhang stående byggnader. Om *prästgård* ingår i [det ecklesiastika] komplexet nämnes densamma, men beskrives icke. Den bör insättas i situationsplanen, ifall den ligger tätt intill kyrkogården. [Märk att, såsom i § 1 sagts, ingenting behöfver nämnas i texten som klart synes på situationsplanen.]

Kyrkobyggnaden.

1. Hela kyrkans *plan* och *uppbyggnad* nämnes i stora drag, varvid de ord sparas, som ersättas av illustrationerna. [I allmänhet och alltid vid enklare fall kan mom. 3 "slagord för hufvuddelarne" genast införas här.] Kyrkoplan och sektioner reproduceras i 1/300 av verkligheten. [Vid arkitektur utan särskildt intresse efter 1800 i 1/600.]
2. *Material*. Om detta är av olika sorter i byggnadens skilda delar, sparas detaljomnämnandet till moment 4–7 o.s.v. [Härtill kan vid mindre kyrkor omtalas sådana uppgifter som (lämpligen kunna) omfatta hela kyrkan]
3. *Slagordsbeteckning* för hufvuddelarna. [Detta kan i regel vid små kyrkor sägas genast vid mom. 1, så som där nämnts.] Om kyrkan är byggd under olika tider nämnas redan här de huvudperioder de olika

²⁵⁵ Erik Lundberg: *Byggnadskonsten i Sverige [1] under medeltiden, 1000–1400*, 1940.

delarna tillhöra, alltså med anteciperings av undersökningens resultat. Varje del betecknas med tydligt namn ett för den följande skildringen genomförd *slagord* t.ex. ”kärnkyrkan” ”nykyrkan”. Det är av värde om härvid benämningar, som ha gammal hävd i orten, användas.

4. *Huvudpartiet*: (den för totalintrycket mest betydande byggnadsdelen) behandlas sedan och skildras i följande ordning:
 - a. *Sockel*: denna liksom andra detaljer behöver icke beskrivas, om den är återgiven genom mätning, men gärna bör, om så är möjligt, den grupp inom vår arkitekturs historia nämnas, i vilken eljest dylik sockel finnes. Dylika komparativa, alltid mycket kortfattade påpekanden äro på sin plats i alla momenten a–g.
 - b. *Ytermurars* artikulering och behandling. [Under b här lisener, bågfriser, sträfpelare. Yttertak är i regel lämpligare att beskrifva efter d, före golfvet.] – Obs! att färg och material, som icke framgår av illustrationerna böra nämnas. Data för ny puts o.d. insättas här.
 - c. *Fönster*. Om härvidlag beskrivning t.ex. medels ordet ”överallt” kan utvidgas till hela kyrkan, så är detta en fördel. Detta råd gäller alla momenten a–g. Glasmålning av större omfattning skildras särskilt, se mom. 12!
 - d. *Portaler och dörrar*. Dito. Portalskulpturer av större omfattning må skildras i särskild, senare avd.: ”Arkitekturskulptur”.
- [Yttertak här?]
- e. *Golv*, dito.
 - f. *Inre väggars* och *innertaks* och *takstolars* konstruktion och ytbehandling [inre artikulering ss triumf- o. tornbåge 1). Inre väggar f. ö. 2). Inre tak 3). Takstolar]. Målning av större omfattning skildras dock i särskild avdelning, se nedan ”Målad inre dekor”. Märk att äldre tillstånd, såsom öppen takstol, trätunnvalv ofta kan konstateras genom noggrann observering av takstolvirket.
 - g. *Yttertak*, märk att här, ~~som vanligt~~ om alla tak å hela kyrkan äro lika, allt detta kan ~~behandlas~~ [nämnas] i ett sammanhang. [genom begagnande af ordet ”öfverallt”]
5. *Delar av kyrkan, andra än huvudpartiet*, t.ex. – om [det redan behandlade] huvudpartiet är långhuset – koret: [: vidare]

Tornet [tornet], sakristia och andra periferiska delar. Dessa skildras i den mån deras egenskaper icke tidigare omnämnts och såvitt de äro byggda i ett samband med förut beskriven del. Om nu nämnda partier tillsamman tagna utgöra kyrkans äldsta del, så ges här som slut en rekonstruktion av hela kyrkan i äldsta tillståndet, med datering, historisk plats o.s.v. [Vid smärre byggnader kunna ett dylikt komplex af samtida arkitekturdelar ofta beskrifvas på en gång.]

Under 6–8 skildras sekundärt tillkomna delar av kyrkobyggnaden, i ordning efter ålder, alltså som n:r

6. exempelvis *koret*. Här skildras nu allt i samma ordning som under 4. Byggnadsperiodens karaktär och datum anges.
7. Någon *annan del*, som tillkommit senare, t.ex. tornet, dito, dito. [På lös lapp: I katekesen den regel, att när ett torn beskrifves våning för våning, fönster o. gluggar böra skildras endast inifrån, under loppet af vandringen.]
8. o.s.v. ytterligare *periferiska* [sekundärt tillkomna] delar.
Obs! *Allt* som här ovan behandlats som särskild del, skall i mom. 3. ha betecknats med ett slagord [och detta skall vara synligt som marginalrubrik].
9. *Som sista moment* redogörelse för *Restaurering* och *uppvärmning*. Övriga små uppgifter om senare förändringar upptagas här, om dessa icke kunnat infogas i generalbeskrivningen. Märk dock att det är önskvärt att med hjälp av bisatser och parenteser infoga *allt* dylikt material i sina resp. byggnadsdel-beskrivningar. Märk vidare att endast *facta* av väsentlig betydelse behöva uppmärksammas. I varje fall bör *här* sista restaureringen eller reparationen nämnas o. i samband därmed uppvärmnings-anordningar beskrivas.
10. *Arkitekturskulptur*.
Skulle *mera omfattande* skulptural dekoration finnas (t.ex. portaler, fasadreliefer) behandlas denna här i särskild avdelning. Resultaten (datering o.d.) anteciperas dock i byggnadsbeskrivningen, om de behövas för byggnadens datering och karakterisering.
11. [12.] *Målad inre dekoration*.
Under särskild rubrik skildras dylik dekoration, om den är av större omfattning. En mindre uppgift (spec. ang. enklare ornamental deko-

ration) bör dock infogas redan i ”innerväggarnes behandling” mom. 4f: i så fall bortfaller avdelningen n:o 11 [12].

12: [11.] *Glasmålning.*

Om dylik finnes i större omfattning får den här sitt särskilda kapitel.²⁵⁶

Observandum! Huru skall förfaras när flera kyrkor uppstått efter varandra?

Om flera kyrkor funnits på platsen, vilka tydligt kunna avskiljas från varandra och som alla äro av den betydelse att de kräva utförlig skildring, behandlas deras arkitektur var för sig. Kyrkogårdarna från båda kyrkorna sammanfattas i en avdelning före äldsta kyrkans beskrivning, om de ligga å samma ort, men icke om kyrkogården alldeles flyttats från en ort till en annan, i vilket fall varje kyrkogård beskrives tillsammans med sin kyrkobyggnad. Skulle den gamla kyrkans interiör kunna med framgång rekonstrueras, så må hela dess fasta inredning [och bibehållna lösa inventarier (jämte uppgifter ur arkivaliska källor om förlorade inventarier)] skildras i en avdelning för sig *efter* skildringen av gamla kyrkans arkitektur. Ex. Otterstad i Vg. I, s. 1. ~~De lösa inventarierna däremot~~ [Om mycket litet är bevaradt af den gamla kyrkans inredning och inventarier kunna lämpligen alla dylika] beskrivas ~~helst tillsammans för båda kyrkorna i en avdelning för sig~~. Bindande regel kan dock icke givas för dessa förhållanden.

Inredning och lösa föremål.

Mom. 1–17 avhandla *inredning och inventarier avsedda för kulten*. [Fullständighet skall icke eftersträfvast. Ur konstnärlig eller historisk synpunkt ointressanta föremål utelemnas helt, eller, om de ha den kvantitativa betydelsen att de bestämma kyrkans utseende, nämnas på allra kortaste sätt.]

Ordning enligt två principer:

- A. Från det ur kult-synpunkt betydelsefullaste till det mindre betydelsefulla och slutligen till det för kulten ovidkommande (mom. 18 ff)

²⁵⁶ Pil anger här att styckena 11 och 12 byter plats.

- B. Från de ur konstnärlig synpunkt mera verksamma, oftast också större föremålen, som i huvudsak bestämma interiörens utseende, till de mindre, lösa. Vid konflikter mellan dessa synpunkter har, om ordningen icke tydligt framgår av detta "P.M." synpunkten B företräde.
1. Alltså begynnes med *Hög-altare*, ~~altarring~~, därtill hörande nischer, väggsåp och ~~pallar~~. Vid beskrivning av föremålen bör hänsyn tagas till de upplysningar som illustrationerna ge. Många ord sparas därigenom. Material och färg böra i regel angivas med ord, då de icke framgå av illustrationen.
 2. Sidoaltare och andra s.k. altare, såsom "maltaltare".
 3. *Altarprydnad*.
Äldre altarprydnad, [särskildt] medeltida arbeten behandlas och reproduceras [mera] utförligt. [Altarering kan nämnas här]
 4. *Triumfkrucifix* och andra *skulpturer och målningar med heliga ämnen*, även om de icke med visshet kunna sägas tillhört ett altare. De anföras i kronologisk ordning. Medeltida skulpturer reproduceras utförligt.
- [4 a Altarering, pallar, nummertafflor.]
5. *Predikstol*. Detaljernas beskrivning skall här, liksom med avseende på andra föremål endast förekomma vid särskildt värdefulla objekt.
 6. *Korskrank*.
 7. *Bänkar*. Obs. att dessa stå [ofta stått] i samband med [det medeltida] korskranket. Anför bänkarna i denna ordning.
 1. kor-, biskop-, präst- och herrskapsbänkar o.d.
 2. ordinarie bänkrum.
- ⟨Nr 8 saknas.⟩
9. *Läktare*.
 10. *Orgelfasad* och orgel. [Orglar granskas i ms. av (Dr Erici) L.M. Holmbäck]²⁵⁷
 11. *Dopfunt* och dopskål. [Vid medeltida funtar göres beskrifning och mått-tagning ss ... Klichéer af hel funt göras, vid enklare fall i 1/20 eller omkr. 3½ cm. bredd, vid mera formrika i 1/10 eller omkr. 7 cm bredd, vid märkligaste skulpturfuntar i 1/5 eller helsida.]

²⁵⁷ Hakparentes kring "Dr Erici" här ersatt av rundparentes. Einar Erici (1885–1965), orgelforskare. Lars Magnus Holmbäck (1916–1976), "Klock-Lasse", kampanolog (klockforskare) och senare domkyrkosysselman i Visby.

12. *Nattvardskärl*. Moderna föremål kunna här som eljest helt utelämnas, om de icke ha särskilt konstvärde.
13. *Brudkrona*.
14. *Rökelsekärl*.
15. *Ljusredskap*. Enklare dylika må helt utelämnas.
 - a) Kronor.
 - b) Ljusplåtar, lampetter, ljusarmar.
 - c) Stakar.

Inom varje avd. ordnas efter material (silver, annan metall, glas, trä) inom varje materialgrupp efter åldern. [*Tennföremål* granskas i *ms* av Ingenjör Albert Löfgren. Förbered honom med en förteckning över vad som skall behandlas. *Silver* granskas av dr Källström²⁵⁸ eller dr Aron Andersson]

16. *Textilier* i följande ordning:
 - 1) Antependier, kalkkläden, mässhakar, bokdynor, pällar m.m. Måtten angivas vid kalkkläden o.d. så: 50 x 50, vid antependier H. 50, L. 110, vid mässhakar L. 98.95, varvid det första anger bröststycket.
 - 2) kyrkvaktarrock (o.a. textilier, som icke ha direkt betydelse för kulten).

[Märk att enklare arbeten må helt uteslutas] [I regel, om det icke gäller utomordentliga arbeten, behöfva måtten icke angifvas.] [Textilier granskas av dr Agnes Geijer]
17. *Klockor*. [I regel nämnes icke klockgjutarens namn, ej heller kommer någon beskrifning för klockor efter 1800-talets början. Helt vanliga klockor utan konstnärlig smyckning behöfva icke nämnas. Klockor 1550–1800 nämnas med tillverkare och datum, mått och beskrifning om utförandet är af konstnärligt värde. Klockor äldre än 1550 skildras utförligt] [Klockbeskr. granskas av L.M. Holmbäck]

[Sist] Härefter följa *inventarier utan kult-funktion*. (Obs. detta är icke tänkt som kapitelrubrik i den tryckta texten).

1. *Runstenar*. Angiv material och plats. Återgiv och översätt inskrifter samt angiv datum och mästare enligt den runologiska litteraturen

²⁵⁸ Olle Källström (1900–1983), silverforskare och senare landsantikvarie i Gävle.

eller enligt personligt meddelande från auktoritet. Endast runstenar med särskilt fin eller karaktäristisk utstyrning reproduceras.

2. *Medeltida gravstenar*, till omkr. 1550: omtala materialet, alla inskrifter återgivas. Alla dekorerade stenar avbildas. Om möjligt skaffas även avbildning av stenar med endast skrift, åtminstone måste bokstavsprov tagas. Odaterade hällar dateras på grund av ornaments, figurers och bokstävers form. Som avbildningsmetod är ritning att föredraga, men ritning som kontrollerats av författaren på platsen innan de utförts i tusch, eller som befinnes stämma med förf:s egna anteckningar och skisser.
3. *1500 o. 1600-tals* (efter omkr. 1550) gravstenar avb. eller kort beskrivning, alla inskrifters bibelspråk anföras på sin höjd genom omtalande av Kapitel och vers. Inskrifter återgives för övrigt endast i särskilt intressanta fall. I regel räcker det med personens namn och årtalen. [Hällar utan intresse nämnas icke alls.]
4. *1700-talets hällar* behandlas som 1600-talets, men i regel återgivas endast personnamnet och dödsåret. [Mindre intressanta nämnas icke alls.]
5. *Vid 1800-talet* och senare refereras inskrifter endast om dessa äro av stort personhistoriskt intresse eller eljest synnerligen märkligt. Avb. eller beskrivning av formen endast om denna är av konstnärligt intresse eller rör historiska personer. Karl Johan-tidens gravvårdar äro ofta värda omnämnande.
6. *Epitafier*, behandlas i analogi med de nämnda gravstensgrupperna.
7. *Fanor* (t.ex. häradsfanor) begravningsfanor och funeralvapen behandlas i analogi med gravstenarna.
8. *Porträtt* i kronologisk ordning. ~~Mg.~~ [Behandla] inskrifter i analogi med gravstenar!
9. *Minnesskrifter* (t.ex. "Hedengrans taflor") behandlas helt summariskt!
10. *Likbårar* och likvagnar, nämnas om de utmärkas av hög ålder eller rik utstyrsel.
11. Kassaskrin, kistor och andra *möbler*, finare bokband, incunabler och andra märkligare äldre böcker. [Endast i fall af vetenskapligt intresse. En helt enkel sak kan förtjena nämnas om den är daterad.]
12. *Äldre inventarieförteckningar* (tryckas med *petit*)

Hit föras endast viktiga äldre inv. förteckningar i sådana fall som Stenkyrkas (Gotland I, s. 49), som i sin helhet äro av större vikt. I regel böra dock varken äldre eller yngre inv. anföras i sin helhet utan ur dem hämtade uppgifter om en eller annan märklig sak inflikas efter samma slags saker i beskrivningen.

Sammanfattning.

Uppsättes i sträng periodindelning. För varje period karaktäriseras med korta, gärna rent tekniska uttryck, byggnadens dåvarande tillstånd.

Av **inventarier** [inventarieföremål] nämnas endast de mest betydande[,] speciellt de medeltida samt för övrigt då flera **inventarier** [föremål] tillkommit inom en begränsad period [och karaktärisera densamma genom sin stil]. Märk att avsikten med denna avdelning är att giva vetenskapsmannen ett tvärsnitt av det föreliggande materialet, särskilt kyrkans typ. ~~Inventarierna böra om möjligt sammanfattas under en gruppbenämning t.ex. "Ljusredskap".~~

Zusammenfassung och Summary.

Uppsättes också i periodform och utgör till sin stomme en upprepning av den svenska sammanfattningen, men om så befinnes behövt för den utländske läsaren, lägges texten något fylligare och om möjligt med angivande av huvudskäl för dateringar och historiska grupperingar. Understryk europeiska samband, om dylika iakttagits, gör hänvisning till *alla* illustrationer. Förf. må skriva detta på svenska, men därest han säkert vet de utländska tekniska benämningarna infoga dem inom parentes. Dessa vålla nämligen ofta svårigheter för översättarne.

[Obs. personalia utsätts ang.]²⁵⁹

[Register

Ortsregister ss hittills brukats

Personregister ss hittills brukats, men där bör i rubriken anmärkas att vetensk. författarnamn anföras i regel icke här. F. ö. bör det vara allomfattande.

259 Ofullbordat tillägg på egen sida, sannolikt rörande vilka av omnämnda personer som biografiska uppgifter bör anges för.

RIKSANTIKVAREN

REDAKSJONEN AV VERKET
NORGES KIRKER
KIRKEGT. 14-18, OSLO 1

ANKOM D. 12.12.1971
SVERIGES KYRKOR
DNR. 13/71

OSLO, den 23. februar 1971

Redaktør Ragnhild Bostrøm,
Sveriges Kyrkor,
Sörgatan 41,
Stockholm,
Sverige.

Kjære Ragnhild,

Takk for brev om Føra kirke med lyskopier av dine tegninger for noen tid siden og nå nylig kopi av ditt manuskript om denne kirken. Du ber om en kritisk kommentar, og det vil jeg prøve å gi.

Først et spørsmål om hvilke holdepunkter du har for å anta at den eldre trekirken har stått inntil vestsiden av det eldste stenkoret. Har f.eks. det eldste stenkoret vært murt uten forbund med skipet? Hvis det imidlertid er de eksempler du omtaler nederst på s. 42 og øverst på s. 43 som gjør at du tenker deg en lignende bygningshistorie i Føra, blir det en analogislutning uten spesiell støtte i det kirken selv kan fortelle.

Så til din behandling av stavkirken på s. 41. Du innleder med å si: "De i våstornets första våning bevarade spåren av en träbyggnad i stavteknik har av allt att döma ingått i den äldsta kända kyrkan på platsen". Jeg vil reise tvil om alle de sekundært anvendte materialene har hørt hjemme i ett bygg og om dette har vært en kirke, og tar for meg de enkelte materialene.

a) Virke 3. Du oppfatter den som en svill og anser noten på undersiden for å være sekundær. Hva så med noten i den ene siden? Sporene i vestre ende oppfatter du som tegn på at dette er opprinnelig ende. Det må vel bety at den "vinkelformade, uthuggningen ock plugghållet" skyldes hjørnesammenføyning med tilstøtende svill eller hjørnestolper. Hvordan skulle en slik sammenføyning se ut?

b) Virke 4. Dette er en svill med anslag for dør. Begrunnelsen for at den er sekundært anvendt på sin nåværende plass er ifølge ditt første brev at noten går helt ut til endene. Er det

filosofiskalt grunn? Når de antar at det har vært kjønns- i vest-
sagten eller vairs det er tydelig i en studie, ligger det
en tolking i analogi med "karakteristik" som stoffet i den ferske
større og tydelig.

s) Stepplassene blir mindre, men gir inn i meren og derfor ikke
 kan være forurensnet etter at den blir innløst, har det i begge
 tilfeller, kan den enten bli stillt ved siden av et annet stepplass
 med en til fire fjær i stolen, eller ved hjørne i en vegg med annen-
 hver plasse med to i i begge tilfeller og fjær i begge tilfeller. Dis-
 planker forekommer langt inn i tiden og gir ingen nye pålitelige
 betingelser.

[illegible][illegible]

I og g) Virts 1 og 2, 2012 er skulle de mest strøvgjenn overlig-
ger, skulle de regulert de hatt samme betingelse som virs 3.

[illegible][illegible]

Samtidig vil jeg på et eller andet tidspunkt kunne blive
virkning uden bevidstheden på bevidstheden baseret på grundene
mestendels. I gennemsnit vil nogle få det mindste udtryk
og den eneste grund for at det grundlæggende i sig selv er
ikke særligt klart. Og det betyder i sig selv at bevidstheden
kan være bevidstheden, som den er bygget på særligt tænk
i det grundlæggende materiale. Ved at bevidstheden bevidstheden
af grundene er grundlæggende i sig selv "som bevidstheden" og der
er ingen der vil læse og at hver grund er individuelt og at
"bevidstheden" ikke grundlæggende.

[illegible]Specialty stores
Belmont's
 11000 Guellet St.

Utbyte med ämnesexperter. Brev från Håkon Christie till Ragnhild Boström rörande Föra kyrka på Öland. Inför publiceringen av Föra kyrka diskuterade Ragnhild Boström 1971 med Håkon Christie och Olaf Olsen de bräder som finns inmurade i kyrkans medeltida torn. Bräderna härrör sannolikt från en tidigmedeltida träkyrka med väggar av upprättstående plank, det vill säga en stavkyrka. Arkitekten Håkon Christie var en av grundarna till verket Norges Kirker och en av de främsta forskarna på norska stavkyrkor. Olaf Olsen arbetade vid Danmarks Kirker och blev sedan dansk riksantikvarie. En kyrkobeskrivning spänner över flera ämnen som alla har sina specialister. Specialister har ibland bidragit till Sveriges Kyrkor genom texter om enskilda kyrkors klockor, silver, orglar eller genom en sockenbeskrivning. Men ofta har beskrivningens huvudförfattare själv fått sätta sig in i de olika problemen. Vanligen har författaren fört en diskussion med ämnesspecialister, vilka senare granskat beskrivningen. Ibland har författaren även fördjupat frågan i en tidskriftsartikel. (ATA: SvK:s arkiv, primärmaterial, F 1 ax:4. Den förmoddade stavkyrkan i Föra berörs i SvK volym 142, Öland I:6, 1972, s. 570.)

Sakregistret bör vara främst ikonografiskt. Saker som återfinnas i var kyrka, ss *altare*, *bänkar*, *predikstol*, *läktare*, *dopfun* ss allmän benämning, *grafstenar* ss allmän ben. *ljusstakar*, *uppvärmning* få icke förekomma. Däremot sparsamt uppträdande, ss *altarskåp medeltida*, *triumfkrucifix medeltida*, *dopfun medeltida*, *grafsten medeltida*.]

[(1935, J.R.-I i brev till P.O.W.).]²⁶⁰ [Granskas av doc. B. Hildebrand]²⁶¹

Föredrag om verksamheten 1949

Presentation för konsthistoriskt seminarium vid Uppsala universitet

av Ingeborg Wilcke-Lindqvist

Ingeborg Wilcke (1891–1974), sedermera gift Lindqvist, tillhörde de tidigaste medarbetarna i Sveriges Kyrkor, även om hon inte var med i den först utgivna volymen. Hon har medverkat i elva volymer, publicerade mellan 1920 och 1972. I en samling av blandat historiskt material rörande verksamhetens historia finns en maskinskriven utskrift av följande föredrag från 1949 om hur arbetet med Sveriges Kyrkors gick till. Manuskriptet avser ett föredrag vid Uppsala universitet, där Gregor Paulsson var professor i konsthistoria.²⁶² En senare tillagd not, daterad 1966, visar att renskriften tillkom långt senare, förmodligen utifrån ett handskrivet manus, men talar också för att texten i övrigt inte torde ha ändrats.

²⁶⁰ J R.-I – Johnny Roosval, P.O.W – Per-Olof Westlund.

²⁶¹ Anteckning vid tillägget om personregister. Bengt Hildebrand (1893–1964) var genealog och personhistoriker.

²⁶² Gregor Paulssons förhållande till Sveriges Kyrkor och det sammanhang där föredraget torde ha ingått behandlas i Henrik Widmark: *Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Ett humanistiskt forskningsprojekts praktik och vetenskapliga tillhörighet 1909–1966*, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus sacri, (under utgivning 2022). Paulsson förhöll sig enligt Widmark delvis kritisk till Sveriges Kyrkors metod, vilket torde ha påverkat föredragets uppläggning. Hon summerar det själv som ett försvarstal ("plaidoyer").

*Föredrag för Gregor Paulssons seminarium om Sveriges Kyrkors-arbete
(1949) av Ingeborg Wilcke-Lindqvist*

Jag behöver väl inför detta auditorium knappast redogöra för vad som är avsikten med verket "Sveriges kyrkor" – att ge en uttömmande beskrivning av samtliga Sveriges Kyrkor huvudsakligen ur konsthistorisk synpunkt. Man skulle kunna definiera så: "Sveriges kyrkor" vill ge en historiskt sann skildring av våra kyrkor och deras inventarier med särskild hänsyn till det estetiskt värdefulla. Men sida vid sida med konsthistorikerns betraktelsesätt ligger här medeltidsarkeologens och kulturhistorikerns, som inte i första hand tar hänsyn till det estetiskt betydelsefulla, utan till det för varje epok karakteristiska.

Syskonföreteelser till "Sveriges kyrkor" äro "Danmarks kirker", "Finlands kyrkor" och alla de otaliga tyska Bau- u. Kunstdenkmäler. "Sveriges kyrkors" arbetssätt går emellertid ännu mer på bredden – jag vågar inte säga: på djupet – än de andras.

"Sveriges kyrkor" startades som bekant i början av 1910-talet av Johnny Roosval och Sigurd Curman och ledningen ligger alltjämt i deras händer. Det är en mycket stor del av våra mest framstående konst- och kulturhistoriker, särskilt inom den äldsta generationen, som fått sin första utbildning under arbetet för "Sveriges kyrkors" räkning. Jag behöver bara nämna Sigurd Wallin, Henrik Cornell, Ragnar Josefsson, Andreas Lindblom, Gerda Boethius och Martin Olsson, av vilka de tre förstnämnda deltog i arbetet på det först utgivna häftet – om Erlinghundra härad i Uppland –, Lindblom och Boethius tidigt började med undersökningar i Östergötlands, resp. Dalarnas kyrkor, som sedan har resulterat i flera häften av "Sveriges kyrkor" och Martin Olsson har utfört den mycket omfattande och betydelsefulla beskrivningen av Riddarholmskyrkan. Erik Lundberg har också skrivit där och i det sist utkomna häftet – Örebro härad i Närke – har Bertil Waldén medarbetat, många andra att förtiga. Det första häftet utkom 1912 och det t.v. senaste häftet, nr 65, kom för endast någon månad sedan.

Varje kyrkoberskrivning i "Sveriges kyrkor" innehåller till att börja med fullständiga uppmättningsritningar, d.v.s. plan med valven inritade, längdsnitt, ett eller två tvärsnitt. Åtminstone gäller detta alla kyrkor som är äldre än låt oss säga 1850. Då det rör sig om nybyggda kyrkor, där ritningsmaterialet är lätt tillgängligt i Byggnadsstyrelsen, snålar

man gärna en smula. Dessutom finnas i allmänhet eller bör åtminstone finnas ritningar, ev. fotografier, av alla punkter på kyrkan, som har betydelse för byggnadshistoria och datering, t.ex. synliga skarvar i murverket, profiler av portalomfattningar, socklar och taklister, detaljer av takstolar o.dyl. Slutligen ritas även en del föremål, som icke bli tillräckligt tydliga på fotografier, t.ex. nötta gravstenar, en del annan stensulptur, järnbeslag o. likn. Därvid får förf. i varje särskilt fall rådgöra med både den som ritar och den som fotograferar för att få fram den avbildning, som bäst och tillförlitligast återger föremålet. I fotografisk avbildning återges kyrkans exteriör och interiör, valda delar av målningsutsmyckningen och åtminstone de flesta konsthistoriskt, etnologiskt eller historiskt intressanta föremålen i kyrkan. Vad de sistnämnda beträffar, så kan man ibland tillåta sig att icke använda dem som illustrationer, nämligen om de äro tillfredställande avbildade i annan litteratur, som inte är alltför svårtillgänglig. Ev. kan man avbilda detaljer av sådana föremål. Som allmän regel gäller väl också, att i en kyrka, som bara äger få äldre föremål kan man vara generösare med att avbilda t.ex. barockljuskronor och liknande konstindustriella föremål än i en kyrka med ett överrikt, kanhända delvis medeltida föremålsbestånd. Modärna inventarier avbildas bara undantagsvis och då de äro av särskilt hög kvalitet. Om målningarna gäller liksom om inventarierna att man skall försöka undvika att avbilda sådant som redan är publicerat t.ex. i Cornell o. Wallins översiktsverk över 1400-talets måleri. Idealet är naturligtvis att fotografera så mycket som man möjligtvis har råd till, men att sova vid illustreringen. Avbildningar från 1600- och 1700-talen böra dock alltid reproduceras i en "Sveriges kyrkor" beskrivning, ja, även sådana från 1800-talet, om kyrkan senare blivit ombyggd. De äro ofta nödvändiga för bevisföringen. Föremål, som hamnat i museer, behandlas i princip på samma sätt som de, som äro kvar i kyrkan, men gäller det att välja och vraka för att spara på illustrationer, så är det kanske riktigare att i första hand publicera dem, som äro kvar i kyrkan.

Jag har börjat med att tala om illustreringen av "Sveriges kyrkor" och rätt länge uppehållit mig vid den, men den är faktiskt en mycket viktig sak. Det finns säkert många, som aldrig läsa texten, men som se på avbildningarna och möjligtvis på deras underskrifter och ha nytta av det.

Om vi nu övergå till texten, så ha vi där först och främst den beskrivande framställningen av kyrkobyggnad och inventarier. Den är det viktigaste av texten. Den skall vara så klar och koncentrerad som möjligt och framför allt ge uppgifter om sådant, som ej framgår av bilderna. Om den omnämner sådant som en uppmärksam iakttagare lika väl kan härleda ur bilderna, så skall det vara för att understryka väsentligheter, särskilt karakteristiska, gärna daterade drag. Viktigast av allt – det behöver väl knappast påpekas – är att alla beskrivningar överensstämma med de faktiska förhållandena. En byggnadsbeskrivning – eller vad det nu gäller – i ”Sveriges kyrkor” skall vara sådan, att om också författaren själv inte kan dra några slutsatser ur sitt material eller om han skulle dra felaktiga slutsatser på varenda punkt, så skall en skickligare efterföljare kunna dra de riktiga slutsatserna ur det framlagda materialet. Jag skall bara ge ett enda exempel. I beskrivningen av Östuna kyrka, som utfördes av Anders Billow på 1900-talet, visas klart, att valven i kyrkan äro ursprungliga. Kyrkan dateras av honom till 1500- eller 1400-talet. Nu, då man bättre kan datera valvformerna, behöver man bara kasta en blick på en bild av interiören för att se, att valven äro från senare delen av 1400-talet. Därmed kan hela långhuset i kyrkan dateras till samma tid.

Det gäller också att känna terminologien väl för att göra framställningen kort och klar. Annars blir det lätt en massa onödiga omskrivningar. För att läsaren utan svårighet skall finna de uppgifter han söker utarbetas texten efter ett schema, som inte i onödan får ändras, och kantrubriker används flitigt.

Dateringen av byggnad och inventarier och deras insättande i sitt konsthistoriska sammanhang följer omedelbart beskrivningarna. Det är helt naturligt, att i de först utgivna häftena dateringarna måste ges inom ganska vida gränser. Särskilt vår medeltida konst var då så föga bearbetad, att detta var enda möjligheten att komma till någorlunda grundade resultat. Numera finns inom nästan alla den svenska konsthistoriens område en rik litteratur, där kan man bedriva jämförande studier. Det betyder naturligtvis ett oerhört förbättrat utgångsläge för författaren av en Sv.K. beskrivning. Men jag vill inte förneka, att därigenom också ställas större fordringar på honom. Han har att ta ställning till olika uppfattningar och om han inte själv är specialist, så

är det enda han kan ställa upp gentemot de andras vetande de slutsatser han kan dra ur sitt eget material – alltså den kyrka eller det föremål han själv har att behandla.

Men till all lycka går det i regel att få ut ganska mycket på så vis. Då det gäller byggnaden tala ju murarna sitt stumma språk med en obönhörlig logik. Där äro murskarvar, där äro förhöjningar, där äro till- och ombyggnader, där äro rester av grundmurar under jorden, där äro förbyggda fönster och spår efter igenmurade fönster och portaler. Ett byggnadsparti visar sig sålunda vara klart äldre, resp. yngre än ett annat och alltid kan man på något håll finna en daterande detalj att taga till utgångspunkt. Det är ett fascinerande arbete att försöka tyda allt detta, men åtminstone för egen del måste jag säga, att det också är ett mycket tålmodskrävande arbete, som fordrar, att man gång på gång prövar sina egna problemlösningar för att inte ledas fel. Kyrkvinden är det bästa studiefältet. På otaliga kyrkvindar i Uppland ser man på gavelrösten det vita putsspåret efter 1300-talets tunnvalv. I och för sig skulle väl spåret kunna härröra från låt oss säga ett tunnvalv från barocktiden, men om de underliggande tegelvalven äro av 1400-talstyp och kanske t.o.m. ha 1400-talsmålningar är ju saken klar. Murskarvar, olika murtjocklek o.dyl. ser man tydligast på vinden. Man ser, vilket murverk som varit godsida, och vilket som aldrig varit avsett att synas. Man ser ofta från sakristians och vapenhusets vindar hurudan yttermuren ursprungligen sett ut. Man kan mäta teglet och iakttaga tegelmurningen. Man ser på skörbrända stenar, om kyrkan brunnit. Man kan iakttaga, om gavlarna höjts och om t.ex. en ursprungligen tornlös kyrkas västgavel byggts in i ett torn. Man kan studera takstolar och remstycken. Det finns faktiskt massor av iakttagelser man kan göra på en kyrkvind. Tyvärr är det betydligt svårare att göra dem nu än bara för något tiotal år sedan, därför att så många kyrkor fått sina valv täckta med torvströ för värmens skull. Torvströet döljer bl.a. sträckmurarnas översta kant, som tidigare var ett utmärkt observationsfält.

Iakttagelser rörande målningarna kan naturligtvis bäst göras vid en restaurering. Försitter man tillfället att då studera dem, kommer aldrig ett lika gott tillfälle igen. I flera fall – särskilt, som jag tror, då John Österlund utfört restaureringen – finns det utmärkta redogörelser i Vitterhetsakademiens arkiv. Man får veta, vilka färger, som använts, om

färgen häftar löst vid putsen eller smält in i den, om det finnes dubbla putslager med målningar på båda och mycket annat, som man kan dra vittgående och ganska säkra slutsatser av. Den vetenskapliga kontrollanten borde härvidlag samarbeta med restauratorn mycket intimare än vad som ofta är fallet. Å andra sidan händer det att kontrollanten just på grund av sina förkunskaper – eller kanske man bör säga: på grund av otillräckliga förkunskaper – ställer till olyckor. Ett utmärkt exempel är den S. Eriksbild från förra delen av 1300-talet, som finns bland målningarna i Vendels kyrka. Där har restauratorn skrapat bort skaftet till S. Eriks spira, därför att kontrollanten inte haft klart för sig, vad bilden föreställde, och därför att han ansett, att liljan i toppen av spiran bara var ornament bland andra sådana i bakgrunden och skaftet en ovidkommande linje, som borde avlägsnas. Felaktig restaurering av ikonografiska detaljer är överhuvudtaget ej så ovanlig. I ett annat fall har ett vapen, som enligt 1600-talsavbildningar alldeles säkert *icke* är ett Tottvapen restaurerats som ett Tottvapen, därför att kontrollanten eller den historiskt bildade restauratorn ansett, att när Sten Stures vapen finns i valven, så skulle hans makas också finnas där.

Ett särskilt kapitel beträffande kyrkmålningarna är inskrifterna. Vid deras restaurering ha vitt skilda tillvägagångssätt tillämpats, från sättet att förvandla svårlästa och otydliga inskrifter till idel skönlinjiga krumelurer till sättet att efter Biblia pauperum eller andra källor fullständiga de språk, av vilka blott några ord kunna läsas. Härvid glömmar restauratorn ibland, att det finns flera upplagor av B.P. och att bl.a. förkortningar av orden kan ge upplysning om vilkendera av dem, som använts som förlaga. Det värsta exempel på felrestaurering av en inskription, som jag sett, är i Ösmo, där illa bevarade inskrifter, som Hildebrand skrivit om och som jag själv sett, vid en renovering av målningarna på senare år helt enkelt ersatts med perfekta senmedeltida akanthusslingor. Jag skulle för min del icke på stilkritiska grunder kunna skilja dem från den övriga ornamentiken. Jag iakttog inte om de voro streckade – som ju nymålningar skola vara, men inte alltid är – men man får hoppas, att så var fallet.

De allra flesta kyrkmålningsrestaureringar, som utförts i våra dagar gå säkerligen fria från alla anmärkningar, man jag har velat nämna dessa exempel på felrestaureringar för att visa, att Sv.K. beskrivaren alltid får

vara beredd på att misstag *kan* ha ägt rum. Sådana bör påpekas – naturligtvis med reservation och all högaktning – i "Sveriges kyrkor".

När det gäller inventarierna och även byggnadsbeskrivningen äro de faktiska uppgifter, som kyrkans räkenskaper och inventarieförteckningar lämna, det bästa korrektivet mot felaktiga uppfattningar, som man kan ha kommit till på andra grunder. En viss skepsis är emellertid även här på sin plats. Gamla arkivalier kan ibland vara knepiga att begripa sig på. Uttrycket "aff nuijo" kan betyda både "på nytt" och att en sak gjorts helt ny – vilkendera tolkningen som är den rätta får bedömas av sammanhanget, vanligen är det den senare. "Bygga" betyder i stor utsträckning laga, o.s.v. Detta är ju ingen svårighet för den, som läst nordiska språk eller som på annat sätt är bekant med gammalsvenska, men för andra gäller det att se upp. Uttryckssättet kan också vara dunkelt. Ofta är det just den omständigheten att arkivalierna och den stilkritiska undersökningen ge skilda resultat, som gör att man kan klara upp ett dunkelt textställe.

Det kanske låter på vad jag ovan sagt, som om den stilkritiska metoden skulle vara av föga betydelse vid en Sv.K. undersökning, men det är verkligen långt ifrån min mening. Det är mycket svårt, för att inte säga omöjligt att nå några resultat av värde, om man inte på förhand har en något så när klar och sammanhängande bild av den allmänna stilutvecklingen. I varje fall tar det en oproportionerligt lång tid. Jag vet det bäst själv, därför att jag själv på grund av särskilda omständigheter har fått lära mig mycket mer under fältarbete än genom böcker.

Lyckligtvis är en författare i "Sveriges kyrkor" inte bara hänvisad till egna iakttagelser och studier. En hel stab av högt kvalificerade specialforskare står till hans tjänst. Såväl Historiska museets som Nordiska museets tjänstemän visa alltid den största bredvillighet att hjälpa till med kvistiga dateringar och andra problem. När det gäller textilier, silver, glas och tenn är det så gott som regel att låta experter granska manuskriptet. Men för att hjälpen inte skall bli bara välgörenhet från deras sida fordras det, att man själv har något att komma med. Man kan ha satt sig in i frågorna så gott man kan, innan man går till den sakkunnige. Framför allt är det de arkivaliska uppgifterna, särskilt de som äro hämtade ur kyrkans eget arkiv, som äro viktiga för specialforskaren att få. Han kan inte gå igenom alla kyrkoarkiv själv och för honom är det

en vinst att få säkert bestyrkta data om den föremålsgrupp han intresserar sig för.

För biografiska uppgifter, som ju ofta har stor betydelse i dateringsfrågor, kan man hänvända sig till Dr Bengt Hildebrand. Här gäller samma regel, som jag ovan antytt: man måste först själv ha utrett frågorna så mycket man kan med hjälp särskilt av de svåråtkomliga uppgifterna i kyrkans arkiv, innan man besvarar Dr Hildebrand.

Jag skall nu övergå till en redogörelse för de litterära källorna för Sv.K. arbetet och därmed sammanhänger intimt en redogörelse för arbetssättet i vad som gäller dessa.

Till de viktigaste källorna höra kyrkans egna arkivalier. För Upplands del förvaras dessa i Landsarkivet i Uppsala. Där finns register, som emellertid inte är alldeles tillförlitliga, och det vore kanske också för mycket begärt. Det är nämligen ganska vanligt, att mycket viktiga notiser blivit nedtecknade i sammanhang, dit de inte alls höra. Om man går igenom stämmoprotokoll, räkenskaper, visitationsprotokoll och inventarieförteckningar, samt dessutom tar reda på allt annat av intresse, som man kan finna med hjälp av registren, så måste man anse sig ha fullgjort allan rättfärdighet och då faller en ofta åtskilligt oväntat till. Ritningar och kartor äro förtecknade i särskilda lappkataloger – åtminstone gäller detta Uppland. Jag har med en viss förvåning konstaterat, att även mycket framstående konsthistoriker ibland visa sig icke känna till detta. I Landsarkivet förvaras också äldre handlingar, av intresse, men oftast återfinner man samma uppgifter som i kyrkans egna handlingar. Man kan knappast begära, att en författare i Sv.K. skall draga igenom dessa jättelika volymer. Också annat material, bl.a. rörande kollektbevillningar till ombyggnader m.m. finnas i Landsarkivet.x) [x) Men jag har funnit mkt viktiga upplysningar i Domkap. handl., som inte funnits på annat håll. I. Lqt. (1966)]²⁶³

Numera har "Sveriges kyrkor" en avskrivarska, som uteslutande håller på med att läsa och excerpera för dess räkning. Och det är kanske en nödvändig avlastning för författarna, om inte arbetet skall ta alltför

263 Fotnot, inlagd sannolikt när texten skrevs rent. Den avser handlingar i Uppsala domkapitels arkiv vid Uppsala Landsarkiv, "mkt" avser "mycket", "I. Lqt. (1966)" att noten är tillagd i efterhand av författaren själv.

lång tid. Men jag vill betona, att det är ett mycket stort nöje man avsäger sig, om man inte läser kyrkböckerna själv. Sockenstämmoprotokollet från 1600- och 1700-talen äro fantastiskt roliga och ge en inblick i socknens liv och därmed i kyrkans och kyrkokonstens miljö, som man inte i samma grad kan erhålla på något annat håll.

Av mycket stort intresse äro 1600- och 1700-talskartorna i Lantmäteristyrelsens arkiv, som ofta mycket konkret återge miljön kring kyrkorna. I Byggnadsstyrelsen finner man med lätthet alla ritningar och handlingar till senare restaureringar. Äldre ritningar är heller inte svåra att få fram och är naturligtvis mycket viktiga. Betydligt svårare är det att få fram de skrivna handlingar, som röra restaureringar i äldre tider och de ge heller inte alltid så stor lön för mödan. En del äldre syneprotokoll, som jag funnit där, ha emellertid varit mycket givande, och jag har också där läst en mycket rolig brevväxling rörande en kyrkorestaurering, där C.G. Brunius var den ene korrespondenten. I Riksarkivet finns mycket att hämta. Jag vill särskilt nämna till Ecklesiastikdepartementet inkomna handlingar (sign. E.D. handl.) och skrivelser från Överintendentensämbetet (sign. Ö.I.Ä. skr.). Det var Erik O. Johansson, som först använde dessa källor för "Sveriges kyrkors" räkning. Man kan bland dem också finna ritningar, fast de i allmänhet tycks vara uttagna och då återfinnas i Byggnadsstyrelsens arkiv. Hos Vitterhetsakademien finns dels det s.k. ATA (antikvarisk-topografiska arkivet), som alla torde känna till, dels åtskilliga äldre handskrifter av vikt.

Man behöver inte, då man arkivforskar för "Sveriges kyrkors" räkning, vara utan ledning. Den för många år sedan avlidne forskaren Erik Wennberg har gjort en lappkatalog med uppgifter om arkivmaterialet för varje särskild kyrka (frånsett vad som finns i Landsarkivet i Uppsala). Det är självklart, att denna lappkatalog kan bli fullständigare än vad den nu är och att den innehåller ett och annat misstag. Men i huvudsak är den utmärkt. Den medtager även uppgifter om äldre tryckt litteratur. Den finns tillgänglig på Sv.K:s expedition i Hist. museet.

Vid sidan av de arkivalier, som ovan berörts och som äro så att säga av ämbetsnatur, ha vi 1600-, och 1800-talens tryckta eller otryckta antikvariska litteratur. Här märkas främst – jag talar alltjämt bara om Uppland – Peringskiölds Monumenta sueo-gothorum, Rhezelius Monumentala uplandica, Aschaneus' arbeten, de i samband med Hadorphs

resor utförda avritningarna av kyrkor och vapensköldar, Tilas sockenskrivare och många fler, slutande med Hildebrands antikvariska resor, Klingspors d:o – tryckta i Upplands fornminnesförenings första och andra band – och den gamle fromma katoliken Erik Ihrfors sirligt nedpräntade beskrivningar från 1880- och 90-talen, som i flera tjocka band förvaras i Vitterhetsakademiens arkiv. Av 1600-tals handskrifterna äro flera utgivna av trycket i våra dagar, men det är nästan nödvändigt att också se på originalen. De blyertsrättningar, som Rhezelius gjort på sina med bläck utförda teckningar, kommer t.ex. inte fram i den av Uppl. fornmin.förening²⁶⁴ utgivna tryckta upplagan. Det är givet, att man inte får se kritiklöst på 1600-talets teckningar, även om de i många fall äro beundransvärt exakta. Man har flera exempel både hos Rhezelius och i "Afitningar" på att teckningar blivit felrubricerade, ev. förbytta med varandra, och utan tvivel kan också detaljer ha blivit tillagda eller inexact återgivna. Riktigast äro antagligen vapnen återgivna. Att uppspåra och avbilda adliga vapen var ju ett av de angelägnaste ärendena för 1600-talets antikvariska forskare och när man jämför deras avritningar med originalen, som nu befrias från överputsning i den ena kyrkan efter den andra finner man hur riktigt dessa nästan alltid äro återgivna. Vapnen ha som bekant stor betydelse som dateringsmedel och måste därför särskilt uppmärksammas.

Inom den tryckta litteraturen har man ju numera utmärkta hjälpkällor inte bara i uppslagsverken och de stora översikterna, utan också i ett flertal specialarbeten. Man märker snart, att somliga av de arbeten man ofta måste anlita äro bergsäkra, medan andra mer eller mindre vimla av felaktiga uppgifter.

Av den redogörelse jag här lämnat framgår, hoppas jag, icke bara vad Sv.K. innehåller, utan också något så när hur arbetet bedrivs, både i fältet och under litteraturstudiet. Ytterligare något bör kanske tilläggas. I det ursprungliga p.m. för medarbetarna framhölls, att allt arkivarbete först borde utföras, innan man gav sig ut för att ta i ögnasikte den kyrka, som skulle beskrivas. Jag tror, att den principen är i stort sett övergiven nu, åtminstone i praktiken. Naturligtvis bör man ha sett på fotografier och

264 Upplands Fornminnesförening, nu Upplands Fornminnesförening och Hembygdsförbund.

tittat igenom handlingarna i antikvarisk-topografiska arkivet, innan man kastar sig ut i fältarbetet, men annars tror åtminstone jag, att man kan dra ut de bästa lärdomarna ur arkivalierna, om man först skaffat sig en säker minnesbild och goda egna anteckningar om kyrkan och dess inventarier. Sedan fordras givetvis upprepade besök vid kyrkan och helst intimt samarbete med ritare och fotograf. När kyrkbeskrivningen i allt väsentligt är färdig brukar Prof. Roosval göra ett besök på platsen tillsammans med författaren för att kontrollera resultaten. I många fall har han gjort den slutliga bearbetningen själv, men det är egentligen inte meningen. Där så skett, har det antingen berott på att förf. själv av någon anledning inte slutfört den tröttsamma och tidsödande sista slipningen eller också på att ett häfte utarbetats av flera författare, så att en samordning av materialet måst ske i efterhand. I några fall är det Roosvals seminarium, som utarbetat ett häfte under hans ledning. Numera har "Sveriges kyrkor" en särskild anställd arbetskraft, fil. lic. Ragnhild Boström, som hjälper till med att färdigställa manuskripten för tryckning och med korrekturläsning.

Man kan nu fråga: vem har egentligen nytta av "Sveriges kyrkor"? Det är en fråga, som jag gjort mig många gånger, då jag tyckt, att det inte var någon rimlig proportion mellan detta oerhörda petarbete och de resultat, som kommo ut av det. Jag har nog haft svaret på känn, men Prof. Roosval formulerade det på ett utmärkt sätt, då vi häromdagen diskuterade bl.a. den saken. Lika litet, sade han, som historikerna med framgång kunde studera den svenska medeltiden, innan Svenskt Diplomatarium fanns, lika litet vore det möjligt att ge en allsidig och säkert grundad bild av Sveriges konsthistoria utan arbetet på "Sveriges kyrkor". Det kanske låter överdrivet, men tänk efter! Före 1910 var väl den allmänna uppfattningen, att Sveriges konsthistoria började först på 1500- eller 1600-talet. Det finns ju så litet av profan konst bevarad från medeltiden. Hans Hildebrands utomordentliga arbete var huvudsakligen kulturhistoriskt betonat. Och den kyrkliga konsten från nyare tid ansågs mindervärdig och skulle helst ersättas av 1800-talsgotik. Från och med 1500-talet är ju rätt mycket material av profan karaktär bevarat, men knappast någonstädes så väl dokumenterat som kyrkornas. Jag tror också, att specialforskare mer och mer börja använda sig av det material, som "Sveriges kyrkor" framlägger. Jag minns, att jag

en gång beklagade mig för nuvarande chefen för Armémuseum, Dr Seitz,²⁶⁵ och han sade, att det spelar ju inte så stor roll hur man skriver, för det är ändå ingen, som läser "Sveriges kyrkor". Säg inte det svarade han, jag läser allt där, som rör mitt gebiet. Och jag tror nog, att detta numera gäller också andra forskare, som vill ta sin sak grundligt. Att "Sveriges kyrkor" vill och kan betjäna även andra forskningsgrenar än konsthistorien är säkert. Personhistorikern, kyrkohistorikern, musikhistorikern, vapenhistorikern, samhällsforskaren, alla ha de något där att hämta, *som de icke kunna få på annat håll*. Men just detta ställer stora krav på författaren i "Sveriges kyrkor". Det är inte de skickliga hypoteserna, de eleganta analyserna, som främst fordras av honom – dem kan och bör han publicera på annat håll – utan det är det absoluta pålitliga framläggandet av fakta, som är det viktigaste. Det är i varje fall min mening. Tyvärr når man inte alltid upp till idealet. Jag har själv en del synder på mitt samvete, som jag blev medveten om först när det var för sent. I min beskrivning av Rosl: Bro kyrka²⁶⁶ t.ex., har jag blandat ihop S. Bernhard och S. Bernhardinas och tytt S. Torkels attribut som, en klubba – det skall antagligen vara en klockkläpp. Lyckligtvis ge illustrationerna i båda fallen upplysning om rätta förhållandet.

Det är ännu mycket stora delar av Sverige, som inte alls äro behandlade för "Sveriges kyrkors" räkning. Det finns fortfarande ute i kyrkorna – i varje fall här i Uppland – konstföremål, som äro okända för vetenskapen. Konstvetenskapen har här alltså ett rikt fält att bruka. Det kanske inte är lika rikt och fascinerande som andra områden inom konsthistorien, men det är vårt och vi får inte försumma det. F. ö. kan kyrkorna och deras konstbestånd på sitt sätt också belysa den stora konsten. Man får se den liksom i grodperspektiv. Jag lägger då egentligen inte in något förklenande i det uttrycket. Utan jag menar, att man får se den stora konstens förhållanden. Lustigt nog får man, särskilt i kyrkböckerna, ibland också se den politiska historien i grodperspektiv, vilket är oerhört roligt. Har man tur hittar man en och annan gång

265 Heribert Seitz (1904–1987), samma år nytilträd styresman på Armémuseum, tidigare intendent på Livrustkammaren. Den följande satsens "han" är sannolikt en felskrivning för "jag".

266 Roslagsbro kyrka, Uppland, SvK volym 50, Uppland II:2 (1940).

en verklig spillra av den stora konsten ute i de små landskyrkorna. Jag tänker på en sådan sak som S. Eriks bild i Roslags-Bro eller på en aldrig utförd skiss av Jean Erik Rehn till en ombyggnad av Knutby kyrka. Eller jag tänker på Gotlandsfuntarna, några av de nederländska altarskåpen och på några förnäma guldsmedsarbeten och textilier, som kommit hit som krigsbyten på 1600-talet, vårt eget utsökta 1700-talssilver icke att förglömma. Man kunde kanske göra en ganska lång lista på sådana utflöden av den stora konsten, om man satte sig ned och tänkte efter.

Jag är tacksam att här ha fått framföra denna plaidoyer för "Sveriges kyrkor" och för det material, som "Sveriges kyrkor" arbetar med.

Ingeborg Lindqvist

Frötuna

- fig. 226 (fasad fr. söder)²⁶⁷
 " 219 (portalen)
 " 221 (dörren)
 " 216 (romanskt fönster)
 " 212 (ritad fasad mot söder)
 " 211 (" " " norr)
 " 220 (murverk i kyrkans norra mur)
 " 225 (spåret efter sakristian)
 " 224 (plan 1811)
 " 215 (den romanska kyrkans fasad rekonstruerad)
 " 217 (östra fönstergruppen)
 " 230 (kyrkans västgavel)
 " 290 (plan)

²⁶⁷ Hänvisningar till under föredraget visade illustrationer ur beskrivningen av Frötuna kyrka, Uppland, SvK volym 58, Uppland II:3 (1945).

Jubileumstal 1973

Tal vid utställning på Historiska museet

av Erik Lönnroth

Med anledning av Sveriges Kyrkors 60-årsjubileum 1972 och att man uppnått volym nummer 150 anordnades en utställning som hölls på Statens historiska museum. Förutom en minnesutställning med redogörelse för forskningsföretagets arbetssätt och metoder ingick delutställningar om kyrkor på Öland, sammanställda av Ragnhild Boström, och en delutställning om Granhults och Nottebäcks kyrkor i Småland, sammanställd av Marian Ullén, vilka även visades i bland annat Borgholm och Göteborg.²⁶⁸ Öppningsanförandet hölls den 12 september 1973 av Erik Lönnroth (1910–2002), som var historiker och själv inte medverkat som författare i Sveriges Kyrkor, men understött arbetet som ledamot av Vitterhetsakademien och ordförande i dåvarande Statens humanistiska forskningsråd, som finansierade mycket av Sveriges Kyrkors utgivning. Bland handlingar som rör verksamhetens historia finns följande maskinskrivna manuskript i kopia. Sammanhanget har naturligtvis styrt framställningens ton, men det ger ändå en översikt över verksamheten och en samtidsbild.

Tal av professor Erik Lönnroth vid öppnandet av utställningen

Sveriges Kyrkor den 12.9 1973

Verket Sveriges Kyrkor, som träder fram inför offentligheten med den här utställningen, är ett stort vetenskapligt företag, som har arbetat i åtskilliga årtionden. Det planerades från början av dåvarande riksantikvarien Sigurd Curman, som satte sin prägel på det och ledde det till sin död. Det har Vitterhets- Historie och Antikvitetsakademien som ansvarig huvudman, men det bekostas helt av Statens humanistiska forskningsråd, och det är det i särklass mest kostnadskrävande företag, som rådet ger anslag till. I själva verket är det ett litet lärt ämbetsverk, som snarare borde rymmas under riksantikvarieämbetets budget än

²⁶⁸ Ragnhild Boström: "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1974, s. 216 f.

DREVS ÖDEKYRKA.

KYRKORBYGGNADEN.

Drevs Ödekyrkas plan framgår av fig.

— . Kyrkorummet utgöres av ett rektangulärt långhus, vilket med en relativt bred rundbåge öppnar sig mot ett smalare kor med absid. Murarna äro uppförda av granit med omfattningarna kring ursprungliga muröppningar av huggen sten.

Teckningarna

Teckningarna, som äro nästan brudfärdiga (fig. —) ligga på en lulle i dalen om vägen från Bräns till Sörby-Näp. Den är omgiven av beväxning av gräs och små träd. I närheten av vägen har man en gammal stenmur, som tyder på att det varit en kyrka. Längs vägen har man flera gamla stenar.

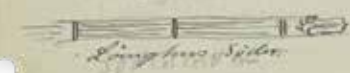
Tegel är endast använt i omfattningarna kring det på 1700-talet förstörda långhus- och absidfönsterna. Murarna äro utvändigt putsade och vitlimalade. I vägen har dock på stora ställen

DREV. ÖDEK.A.

8. Södra kyrkans
år 1921.

(Detta är en teckning av kyrkans
med absida. —)

avfallit. Västgaveln är till större delen oputsad. Intill densamma har nämligen funnits ett trästorn se s. 9. Sockel i egentlig mening saknas men längs långhusmurarna och koret nordmar sticks bottenkikarna ut/utifrån.

från murlivet. Uptill avslutas murarna av hammarband, vilka utåt täckes av plankor med snidad ornering. Se fig. — . Långhusets södra sida är en starkt utskjutande del byggd med huggen i östra delen. Det är tecknat som en från västgående band. Långhusets södra sida är tecknat med huggen i östra delen, tecknat i profet. Väggens delar i mindre delar av snittgående band mellan vissa stammar tecknas. Långhusets södra sida och västgående band tecknas snidad med tecknat band.

Denna ornering är av gammal tidig romansk typ, som man kan se i många andra kyrkor.

Beskrivning. Blad med utkast till beskrivning över Drevs gamla kyrka i Småland av Sven Brandel omkring 1921. Redan i ett första utkast för Sveriges Kyrkor har det varit lämpligt att ha den färdiga tryckta boken som mål. Före datorernas tid var nedskrivning, bearbetning och renskrivning en omständlig process. Tidiga versioner måste bearbetas vid besök på plats, varvid man ofta upptäcker nya saker att föra in i texten. Den liggande sidans breda marginaler och radavstånd ger god plats för kompletteringar. När arkitekten Sven Brandel i början av 1920-talet bearbetade sitt påbörjade manuskript till en kortfattad beskrivning av Drevs gamla kyrka noterade han kyrkans romanska ornerade hammarband i trä. De snidade drakhuvudena doku-
menterade han i text och med enkla skisser. Brandels beskrivning av kyrkan och hammarbanden slutfördes av Marian Ullén. Hammarbandens tillkomst har vid en senare dendrokronologisk undersökning av Thomas Bartholin daterats till omkring 1170. (ATA: SvK:s arkiv, primärmaterial, F 1 an:7. Hammarbanden beskrivs i SvK volym 120, Småland II:2, 1968, s. 90.)

under forskningsrådets, men då det skulle upphöra att existera, om inte rådet underhöll det, så får det trängas med all annan mera tidsbegränsad humanistisk forskning på rådets anslagslista. På kultur-revolutionärt håll har detta uppmärksammas som ett utslag av reaktionär indoktrinering från forskningsrådets sida; vad för sorts verksamhet man har trott döljer sig under rubriken "Sveriges Kyrkor" har jag tyvärr ingen aning om.

Kyrkobyggnader kan man uppfatta på flera olika sätt. De som helt absorberas av tanken på att de är gudstjänstlokaler kan från olika utgångspunkter ta anstöt av dem, antingen därför att man dyrkar Gud där eller därför att de innehåller så mycket inventarier och är så utsmyckade, att man distraheras från att dyrka Gud. Verket "Sveriges Kyrkor" har inte sin utgångspunkt i trosföreställningar av det ena eller andra slaget. Det är en undersökning och inventering av byggnaderna och de föremål, fasta och lösa, som ryms i byggnaderna. Specialister utreder så långt det är möjligt kyrkobyggnadens tillkomsthistoria och vilka förändringar den har varit underkastad, likaså inventariernas tillkomst och syften. Beskrivningen av dessa förhållanden i äldre tid.²⁶⁹

²⁶⁹ Meningen synes vara ofullständig.

Varför just kyrkor och inte andra byggnader? Svaret ger sig lätt: ingen annan sorts byggnader finns i så stort antal bevarade genom många århundraden, och ingen annan sorts byggnader har tjänat som mötesplatser för hela folket, spelat en central roll i dess dagliga liv och varit föremål för dess omsorger på samma sätt som kyrkorna. Vare sig man vill se Sverige som ett kristet eller avkristnat land är Sveriges kyrkor det svenska folkets arvegods, som måste vårdas i hela folkets intresse. Och detta arvegods är dessutom ett källmaterial till bygdernas och folkets liv genom tiderna, som saknar motstycke. Landets 2 500 kyrksocknar och stadsförsamlingar är mycket glest täckta med skrivna register och dokument före 1700-talet, men kyrkorna finns där, de flesta med ursprung från medeltiden, med sina tysta men ovedersägliga vittnesbörd om vad församlingsborna har kunnat och velat kosta på sig för att nå rimlig trygghet om salighet för sig själva och sina familjer och dessutom hävda sig gentemot grannsocknarna. Det vi vet om svenska folkets förhållanden är i själva verket så begränsat, att kyrkorummens storlek är viktiga indicier på folkmängden. Och vill vi veta något om folkets föreställningsvärld och konstnärliga prestationsförmåga, är kyrkornas utsmyckning de vittnesbörd vi har att hålla oss till.

Visst anser en del personer att det är fult med medeltiden och med alla äldre tidsskeden och att det är onödigt att veta något om någon annan tid än den, som är märklig genom att vi själva lever i den och fyller den med ett oerhört larm och otaliga aktiviteter av mycket olika värden. Men inte ens den solidaste okunnighet kan skydda oss från det faktum, att medeltiden och andra äldre perioder har funnits och satt spår i vår egen tid, inte bara i tänkesätt och dagligt tal utan också i landskap och stadsbild. Och i en tid då svenska folket är rörligare än någonsin förr och har större möjlighet än någonsin att se och jämföra byggnader och minnesmärken, är det svårt att hindra det från att utveckla ett spontant intresse för det som det ser. Det är vår skyldighet att ge vetenskapligt underbyggd information för att gå tillmötes en stigande efterfrågan. Framför allt bör den informationen öppna vägar till en djupare och intensivare upplevelse av det som människor ser. Granhults kyrka i Småland, som finns med på utställningen, är inte bara en gammal märklig kyrka, en vacker produkt av gångna generationers

omsorger – den säger mycket därutöver när man vet, att den finns kvar enbart därför att sockenborna trotsade sin biskop, satte sitt omdöme mot hans och hade rätt, rätt mot den tidens ledande kulturpersonlighet och smakdomare, Esaias Tegnér. Gotlands stora, rikt smyckade kyrkor från 1100- och 1200-talen vittnar om de sjöfarande böndernas rikedom, som tog ett hastigt slut – men också om en intensiv konstnärlig miljö, som hävdar sin plats bland de kulturskapande miljöerna i högmedeltidens Europa. Västergötlands många små romanska kyrkor vittnar om ett jämlikt bondesamhälle under den tidiga kristna tiden, och Upplands kyrkomålningar talar om en period, senmedeltiden, då kyrkan var en dominerande makt i samhället och lät smycka sig för att ge eftertryck åt sina ideal. Reformationstidens kämpande förkunnelse och krav på strama livsmönster, de naiva kyrkomålarnas glädje åt påtagliga under, klassicismens svala distans till det mänskliga: allt har sin bakgrund, och allt behöver inte bara ses utan också förklaras.

Verket "Sveriges kyrkor" har mycket kvar att uträtta; man har hunnit med att beskriva ungefär en fjärdedel av landets kyrkobestånd. Men mycket är förberett och planerat, och den nuvarande utgivningstakten är hög och vittnar om stor aktivitet i arbetet. Utställningen markerar inte bara att 150 böcker är utgivna utan att företaget äger stor vitalitet. I det jag förklarar utställningen öppnad, vill jag också lyckönska verkets medarbetare till intensiviteten och kvaliteten i deras arbete.

Utredning av verksamheten 1991

Om Sveriges Kyrkors förutsättningar och behov

av Ingrid Sjöström

Texten skrevs i samband med att Riksantikvarieämbetet fått i uppdrag att lämna ett förslag till fördjupad anslagsframställning (FAF) för treårsperioden juli 1993–juni 1996, vilken för varje mellanliggande budgetår skulle kompletteras med en förenklad anslagsframställning, i enlighet med ett under några år rådande budgetsystem. Förfarandet var nytt och gav "en nyttig genomlysning av hela verksamheten" vid Riksantikvarieämbetet enligt dåvarande riksantikvarie Margareta

Biörnstad.²⁷⁰ Den ingick i en utredning 1991–1992 om kunskapsuppbyggnad och kunskapsförsörjning inom kulturmiljövårdssektorn, kunskapsförsörjningsutredningen (KUT), en av regeringen föreskriven särskild studie i Riksantikvarieämbetets FAF för perioden.²⁷¹ Utredningen hade förelegat i olika utkast, skrivna av Ingrid Sjöström (IS). Denna femte version förelåg den 18 november 1991. I texten förekommande förkortningar för organisationer med mera listas i den samlade förteckningen nedan.²⁷²

SvK

FAF KUT Forskningsföretagen: Sveriges Kyrkor (SvK)

(PM C1 version 5 911118 IS)

Innehåll:

Utgångspunkter

1. Bakgrund
2. Resultat 1912–91
 - 2.1 Resultat 1976–91
 - a) Projekt
 - b) Sveriges kyrkors publikationer 1986–91
 - c) Försäljning och distribution 1976–91
 - d) Hur används SvK?
3. Nuläge
 - a) personal
 - b) Arbetets uppläggning
 - c) Målsättning
 - d) Övrig litteratur om kyrkor
4. Aktuell omvärldsanalys betr kyrkor

²⁷⁰ Margareta Biörnstad: förordet till *Årsbok 1991–92. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, 1992, s. 5 ff. Se även SFS 1989:400.

²⁷¹ Bengt O. H. Johansson: inledning till "Kunskapsförsörjning för KMV. Utredningsförslag från KUT-gruppen mars 1992. Riksantikvarieämbetet", s. 5. ATA: SvK:s arkiv, okatalogiserat material (volym 1992–1993 KUT, FAF).

²⁷² Förklaring av förkortningar saknas i originaltexten. Svårlosta förkortningar har diskuterats muntligt med Ingrid Sjöström och R. Axel Unnerbäck 2015.

5. Sveriges Kyrkor under 1990-talet
 - a) Mål och inriktning
 - b) Huvudmannaskap
 - c) Tidplanering
 - d) Produktion, distribution, marknadsföring
 - e) Resurser

Utgångspunkter:

Enligt 4 kap KML skyddas kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. De ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. Tillståndsgivningen enligt KML handhas av räa.

För att fullgöra sitt ansvar betr kyrkor och kyrklig konst behöver räa och KMV-sektorn i stort både heltäckande kunskap om det totala kyrkobeståndet, som grund för urval och värdering, och en fördjupad kunskap om kyrkobyggnaden och dess delar och inventarier, för att förstå och respektera det kulturhistoriska värdet i skydds- och vårdinsatser. Kunskap behövs även i vidare mening för att ta tillvara kulturarvet och göra det levande.

Även om vissa beslut enl KML kan komma att delegeras till regional- eller kommunalnivån kvarstår ansvaret för räa:

- att tillhandahålla kunskap i riksperspektivet, dvs bred överblick över samtliga kyrkor, av olika typer, från olika perioder etc
- att tillhandahålla kunskap kring de särskilt märkliga kyrkorna och inventarierna, de som av historiska, konsthistoriska eller andra skäl ingår i ”nationalarvet”, elitbeståndet av kyrkor
- att vara vägledande genom råd och anvisningar för handläggningen på regional/lokal nivå betr hur de enskilda kyrkorna ska beskrivas, analyseras, skyddas och vårdas
- att verka för att kunskapsuppbyggnad, forskning och utbildning betr kyrkor håller erforderlig bredd och kvalitet för KMV-sektorns behov
- att den kunskap som samlas inom räa om kyrkor hålls tillgänglig för KMV-sektorn, forskningen och allmänheten

Inventerings- och forskningsverket Sveriges Kyrkor (SVK) som startades 1912 överfördes 1976 till raä och är numera en del av Byggnadsavdelningens dokumentationsenhet. I vilken mån kan SvK fullgöra de uppgifter betr kyrkorna som åligger raä? Hur kan anpassning till KMV:s aktuella behov vägas mot ambitionerna att fortsätta SvK-verksamheten enligt de ursprungliga intentionerna? Dessa frågor diskuteras främst i kap 5, efter en redogörelse för SvK:s tillkomst, utveckling och nuvarande situation.

1. Bakgrund

Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, startade på privat initiativ 1912 av Sigurd Curman och Johnny Roosval. Syftet angavs i den första volymen, utgiven med stöd av K Vitterhetsakademien och ett antal fonder 1912 (volym 1, Häfte 1, band IV, Uppland, Erlinghundra härad): "Ett i tryck utgivet, illustrerat beskrivande inventarium över landets konst- och kulturminnen /.../ skulle vara en av de mäktigaste hävstängerna såväl för de svenska konst- och kulturhistoriska vetenskapernas främjande, som för den praktiska fornminnesvårdens utvecklande" (moderniserad stavning).

Utgivarna framhöll också vikten av att presentera det svenska kulturarvet för en internationell publik. Bildtexter och sammanfattningar skulle finnas på tyska och engelska (senare endast engelska). De hänvisade till att de flesta europeiska länder startat inventeringsverk av liknande slag och tryckte på att Sverige i många avseenden har unikt välbevarade kulturskatter, förskonade från krig och annan skadegörelse.

Utgivarna hade engagerat ett antal yngre arkitekter och konsthistoriker, som enligt en på förhand uppgjord plan skulle utföra undersökningar och uppmätningar av kyrkorna samt studera arkivalier och tryckt material om resp kyrka. Manuskript och bildmaterial skulle sedan ordnas efter ett enhetligt system och därefter granskas av ledningen med besök på platsen, bearbetas och tryckas. De stående rubrikerna, som alltjämnt följs, är:

- Inledning (med socken- och bygdebeskrivning fr o m förhistorisk tid)
- Kyrkogården, med byggnader och gravminnen

- Kyrkobyggnaden, med uppmätningar, ev arkeologisk undersökning, beskrivning i text och bild del för del
- Byggnadshistorien, kronologiskt
- Inredning och inventarier (altare, träskulptur, predikstol, bänkar, läktare, orgel, nummertavlor, dopredskap, nattvardskärl, ljusredskap, textilier, gravminnen, böcker, klockor mm)
- Källor, bibliografi, personregister.

Utgivningsplanen byggde på en indelning i band för varje landskap och därunder häradsvis i häften. Då ett landskap fullbordats var avsikten att dess kyrkliga konst skulle sammanfattas och relateras till landet i övrigt och till den europeiska konsthistorien. För att materialet skulle kunna beaktas internationellt skulle resumé och bildtexter på tyska finnas.

Någon tidplan angavs inte i programförklaringen, men utgivarna hoppades att verket skulle kunna slutföras ”inom rimlig tid”, och att för den skull många kompetenta krafter skulle lockas att delta i arbetet och ta sig an kyrkor i de delar av landet som de hade expertkunskaper om. Även de ekonomiska förutsättningarna måste säkras. Fram till 1940 ansvarade de bägge utgivarna själva för ekonomin. De tog aldrig ut någon ersättning för sitt arbete. Statsanslag till själva verksamheten utgick dock från år 1914. Tryckningen finansierades genom abonnenter samt olika bidrag från församlingar och fonder. Vitterhetsakademien bekostade den första volymen.

Den curmanska-roosvalska planen har i stora drag följts intill våra dagar, men verksamheten har varierat något i intensitet och uppläggning. Under de första decennierna utkom häften i rask takt, men beskrivningarna blev särskilt betr eftermedeltida kyrkor ofta väl summariska. Det gjordes inte fullständiga arkivgenomgångar, och beskrivningarna blev mycket kortfattade. Å andra sidan växte volymer om enskilda märkeskyrkor långt utöver ramarna, som t ex den om Stockholms storkyrka 1924–28 (670 s) och om Riddarholmskyrkan 1937 (874 s). Detsamma gäller senare för Strängnäs domkyrka (fem volymer 1964–).

Sedan Curman och Roosval pensionerats som riksantikvarie resp professor i konsthistoria 1947 ägnade de mycket tid åt Sveriges kyrkor. Produktionen under 1950- och 60-talen blev hög både kvantitativt

och kvalitativt. De ekonomiska förhållandena stabiliserades 1940, då KVHAA övertog utgivningsansvaret, och tryckningen finansierades genom anslag från Humanistiska forskningsrådet, sedermera HSFR.

Efter Roosvals och Curmans död 1966 övertogs utgivningsansvaret av en redaktionskommitté, varav två utsågs av Vitterhetsakademien och en av riksantikvarieämbetet. Från 1976 är raä:s representanter två.

Då riksantikvarieämbetet 1976 skildes från KVHAA befanns det naturligt att Sveriges Kyrkor fördes över till raä. 1976 blev SvK en del av Dokumentationsbyrån, numera Byggnadsavdelningens dokumentationsenhet.

Publikationerna utges dock alltså gemensamt med raä och det vetenskapliga ansvaret vilar på en redaktionskommitté med två ledamöter utsedda av vardera institutionen. Lönekostnader och en viss del av tryckningskostnaderna står raä för, medan bidrag liksom tidigare söks från fonder och andra externa källor för att täcka resterande tryckkostnader.

I samband med överflyttningen till raä gjordes vissa justeringar i verksamhetens uppläggning. Den ganska komplicerade indelningen i band och häften övergavs, och publikationerna utges därefter endast med löpande volymnummer. Vidare sökte man på olika sätt anpassa verksamheten mer till kulturmiljövårdens behov, bl a genom att vid sidan av monografisk behandling av kyrkor (monografiserien) lägga upp en projektserie, inriktad på att behandla en viss kategori kyrkor (en tidsperiods, en regions eller en byggnadstyp, se vidare nedan).

(Litteratur: korta artiklar i samband med SvK:s 75-årsjubileum 1987 i Kulturminnesvård 1987:4, Byggnadskultur 1987:4, KVHAA:s årsbok 1988. Utredningar och utvärderingar har genomförts bl a 1960, 1966 och 1975, opubl. i SvK:s arkiv).

2. Resultat 1912–91

Till dags dato har utgivits 213 volymer, varav tre projektvolymer. I de 210 monografivolymerna har behandlats drygt 500 befintliga kyrkor samt ytterligare ca 300 försvunna kyrkor, ödekyrkor, annexkyrkor o dyl.

I dagens Sverige finns 2 545 församlingar som beräknas äga drygt 3 500 stående kyrkor, av vilka 2 952 tillkommit före 1954 (enl Stiftsböck-

erna). De medeltida 2 828 socknarna har alla haft en kyrka, varav 1 124 beräknas vara bevarade i någorlunda ursprungligt skick. De medeltida kyrkorna dominerar i SvK-utgivningen. Fö kan nämnas att landet har ca 350 stadskyrkor, 14 domkyrkor, 113 ödekyrkor, 137 kyrkoruiner, samt att det finns ca 700 kyrkor från perioden 1520–1850 och lika många från perioden 1850–1960.

Geografiskt täcks Sverige mycket ojämnt i SvK-verket. Tre landskap är helt behandlade (dock ej modernare kyrkor): Blekinge, Gästrikland och Medelpad. Gotland och Uppland är nära fullständiga. Vissa landskap har inte någon kyrka med (Hälsingland, Jämtland, Norrbotten, Västerbotten, Västmanland, Ångermanland). De kyrkrika landskapen Skåne och Östergötland har endast fått 14 resp 10 kyrkor behandlade. Grovt räknat har 60 kyrkor beskrivits i Norrland (= 22 % av det totala antalet), 234 i Svealand (= 36 %) och 294 i Götaland (= 18 %). Ambitionen att färdigställa ett landskap innan nya påbörjats samt utgivarnas och de anlitade författarnas kompetens och hemort ligger bakom denna fördelning. I de nya projekten är både Skåne och Norrland väl representerade (se tabell²⁷³).

Utgivarna kunde genom sina positioner och rika kontaktnät anlita mycket kvalificerade författare till SvK. Hela 111 namn, de flesta väl kända konsthistoriker, finns med i författarregistret, både som huvudförfattare och medarbetare. 46 av dem har medverkat endast i en volym, 38 har stått som ensam huvudförfattare. Bland de mest produktiva äldre författarna märks Ragnhild Boström (12 egna, 3 som medarb), Armin Tuulse (10+8), Efraim Lundmark (7), Johnny Roosval (6+5), Ingeborg Wilcke-Lindquist (6+5), Martin Olson (5+2). Sigurd Curman medarbetade i 7 volymer. Bland senare författare finns Erland Lagerlöf (7+10), Marian Ullén (7+8), Ingrid Rosell (8+4), Robert Bennett (4+8) och Mats Bergman (5). SvK har alltså fungerat som en värdefull kanal för etablerade forskare och som plantskola för yngre konsthistoriker.

Experter inom räa på textil, metall, konservering mm har regelbundet medarbetat i de avsnitt som rör inventarierna, liksom arkeologisk

273 Tabellen ej påträffad.

sakkunskap i huset anlitas för avsnitt om arkeologiska undersökningar och socknens förhistoria.

För externa författare fanns fram till 1988 ett särskilt anslag för arvoder. Därefter har detta anslag upphört, och arvoden tas numera av ett projektanslag för expenser, vilket ofta varit otillräckligt. Flera författare medverkar helt utan ersättning, t ex efter pensioneringen, eller mot mycket låga ”symboliska” arvoden.

Kunskapsuppbyggnad

Kompetensutveckling och kunskapsuppbyggnad inom SvK ackumuleras sammanfattningsvis på följande sätt:

- tryckta publikationer i SvK-serien, dels monografier, dels projekt-volymer
- övriga publikationer, t ex Råd och anvisningar
- otryckt material, alltifrån tryckfärdiga manus till utkast, excerpter, underlag (ATA, SvK)
- fotografier, ritningar, uppmätningar, både publicerat och opubli-cerat (ATA)
- register och index över konstnärer, föremål, kyrkor (SvK)
- kompetens och erfarenhet hos personal och medarbetare, med ett rikt förgrenat nätverk ut i forskarsamhället och KMV-sektorn. Erfarenhetsåterföring från äldre till yngre skapar kontinuitet.

SvK:s personal och medarbetare har även verkat genom föredrag, kurser, artiklar och böcker, utställningar, radio- och TV-program, som tillkommit både direkt i tjänsten men även i hög grad på fritiden.

2.1. Resultat 1976–91

Allmänt om resultatanalys: För denna utredning har inte funnits tid att utföra mer djupgående analyser. SvK har dock vänt sig till tolv svenska forskare med arkitekturhistorisk inriktning med begäran om ett utlåtande om hur SvK-publikationerna används i forskning och utbildning. Inkomna svar bifogas som bilaga.²⁷⁴

²⁷⁴ Bilagan ej påträffad.

I ett senare skede kan SvK:s resultat och effekter studeras ytterligare, t ex genom:

- Jämförelse mellan restaureringar av kyrkor som finns beskrivna i SvK, och sådana som inte är det
- Motsvarande jämförelse mellan handläggningstiden för ärenden rörande kyrkor med och utan SvK-beskrivning
- Sammanställning och utvärdering av pressklipp och recensioner
- Enkät till valda församlingsbor och repr för Svenska kyrkan
- Enkät till forskare
- Statistik från bibliotek ang utlåning av SvK-volymer

Personal och resurser: Resultatredovisningen måste relateras till såväl kostnads- som resursutvecklingen under den aktuella perioden. Vid överflyttningen 1976 till raä skedde inga dramatiska förändringar. Den befintliga personalen motsvarande 4,5 årsverken fast anställda och 3,5 årsverken extra anställda (=11 personer), överfördes utan inskränkningar, och HSFR:s tryckningsanslag utgick fortsättningsvis årligen. Kring 1980 minskades den extra personalen med en heltidstjänst, och bå 1982/83 upphörde HSFR att lämna anslag till monografiseriens tryckning. Det ersattes av ett årligt anslag från raä på 200 000, som varken inflationsskyddats eller relaterats till tryckkostnadernas snabba ökning. Ett år, 89/90, uteblev detta anslag helt.

Personalminskningen fortsatte kontinuerligt särskilt betr extra personal. Hösten 1991 är personalstyrkan 3 personår mindre än 1980. Den extra personal som inte ersatts vid avgång var bl a excerpist och redigerare. 1988 upphörde i samband med pensionering de personliga tjänsterna för fotograf (R Hinze) och uppmätare (Gunnar Wirén). Inlemmandet i raä:s organisation har även inneburit att SvK-personalen deltar i det allmänna KMV-arbetet, ofta med fasta och mycket tidskrävande åtaganden. På antikvariesidan uppgår dessa insatser till ca 0,75 tjänst. Vikarier har inte erhållits vid tjänstledighet och delpension (se vidare nedan).

Mot denna bakgrund är det inte förvånande att produktionen av tryckta volymer sjunkit de senaste åren. 1975 utgavs 7 volymer om 11 kyrkor på sammanlagt 928 trycksidor. Därefter har i medeltal 2 volymer på sammanlagt ca 500 trycksidor årligen utkommit, med undantag

för 1989, då 5 volymer kom på sammanlagt 1156 sidor. 1987, 1990 och 1991 stannar utgivningen på en volym per år (474, 126 resp 143 sid). Under femtonårsperioden 1976–91 har utkommit 43 volymer. Det kan jämföras med de 34 volymer som utkom under 1965–70, den mest produktiva femårsperioden i SvK:s historia.

a) Projekt

I bedömningen av resultatet under 1980-talet måste vägas in den nya projektverksamheten. 1980 påbörjades projektet *Medeltida träkyrkor*, som innebar en inventering av bevarade och försvunna, dokumentariskt eller arkeologiskt kända träkyrkor från medeltiden. Två av tre volymer har utkommit, del I 1983 och del II 1985, omfattande 116 resp 50 kyrkor i katalog med inledande översikter om behandlade landskap, källor och problem.

Övergången till denna nya arbetsform med ett mycket stort och disparat källmaterial som ska genomgå och analyseras har varit tidskrävande, men har också givit en för kulturmiljövården nyttig överblick och ett värdefullt underlag för bedömning och skydd av hela denna kyrkokategori.

Detsamma gäller för projektet *Kyrkobyggnader 1760–1860*, som startade 1984 i samarbete med konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. Efter en inventeringsfas, där en grupp studerande deltog i insamlandet av arkivmaterial och besök i kyrkorna vidtog produktionen av projektpublikationerna genom SvK:s egen personal och en arvodesanställd forskningsassistent på halvtid. Del I av planerade sju volymer utkom 1989, och omfattar 57 kyrkor i Skåne och Blekinge. Arbetet med del 2, Småland och Öland (200 kyrkor) och del 3, Norrland, Luleå stift (50 kyrkor) är långt framskridet. Volymerna innehåller dels en vetenskaplig uppsatsdel där olika aspekter av periodens kyrkor belyses, både genom översikter och genom djupstudier av representativa exempel, dels en katalogdel, där varje kyrka beskrivs kortfattat i text och bild. Projektet har erhållit anslag från HSFR både för arbetet och för tryckningen av uppsatsdelen i del 1 och 2. Även KVHAA har lämnat bidrag till projektet.

Många av kyrkorna från perioden 1760–1860, särskilt de stora nyklassicistiska kyrkorna, ofta benämnda ”tegnérlador”, har rönt ringa

uppskattning och utsatts för genomgripande restaureringar under tidens lopp. De hotas nu av ytterligare förändringar genom övertalighet och bristande resurser i glesbygdsförsamlingar. KMV har därför behov av ett bedömningsunderlag för att urskilja de kyrkor som är mest ursprungligt bevarade eller som har andra kvaliteter och bör värnas mot långtgående förändringar. Att presentera ett sådant underlag samt att uppmuntra till ökad forskning om denna grupp kyrkor är projektets huvudsyften.

Ytterligare två "periodprojekt" om kyrkor pågår vid dokumentationsenheten i samverkan med SvK men genomförda av annan personal: *Kyrkor 1860–1920* och *Nya svenska kyrkor (1920–84)*. För det förstnämnda har en fullständig inventering genomförts, som avses publiceras i katalogform. Ett register över periodens arkitekter och de kyrkor de ritat/byggt har tryckts 1991 (*Kyrkornas arkitekter. Förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930*). Som doktorsavhandling har projektledaren Krister Malmström även utgivit *Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820–1920. Med en byggnadsantikvarisk inventering*. Sthlm 1990. Projektet Nya svenska kyrkor publiceras i katalogform i tre delar, varav den första, som omfattar Svealand, utkom 1990. Här medtages samtliga kyrkor byggda efter 1920, även de som tillkommit efter 1940 och inte skyddas genom KML.

b) Sveriges Kyrkors publikationer 1987–91

Monografiserien:

- vol 200–201 Linköpings domkyrka I–II (1987) 474 s, 78 pl
- vol 202 Visby domkyrka, inredning (1987) 200 s
- vol 203 Resmo Öl (1987) 144 s
- vol 204 Lima Transtrand Dr (1988) 174 s
- vol 205 Floda Sö (1988) 144 s
- vol 206 Venngarns slottskapell Up (1988) 144 s
- vol 207 Arby Sm (1989) 112 s
- vol 208 Jäder Sö (1989) 216 s
- vol 209 Kalmar domkyrka (1989) 268 s
- vol 211 Venjan Sollerön Våmhus Dr (1989) 278 s

vol 212 När Go (1990) 130 s

vol 213 Vadstena klosterk:a I (1991) 164 s

Projektserien:

vol 210 Kyrkobyggnader 1760–1860 I, Skåne och Blekinge (1989)
296 s

Övriga publikationer:

Nya svenska kyrkor I, Svealand (1990) 188 s

Den monastiska bildvärlden i Norden. Föredrag vid det 10:e nordiska symposiet för ikonografiska studier i Vadstena 1986 (red.) (1990)
158 s

c) Försäljning och distribution 1976–91

Totalkostnaderna per SvK-volym är fn näst intill omöjlig att beräkna, om framställningen fram till tryckningen ska inräknas, eftersom bokföring av olika kostnader inte sker per volym utan per person och år, och arbete pågår parallellt med flera olika produktioner, varvat med åtaganden utanför SvK. I dessa kostnader ligger utöver fasta löner resor, traktamenten, arvoden och materialkostnader för inventering, uppmätning, fotografering, kopiering, bildbeställning och översättning. Kostnaderna kan dock inte enbart hänföras till den publicerade volymen, eftersom den avser även den omfattande accessionen av ATA:s material.

Tryckkostnader och externa anslag bokförs per volym. Moms på tryckkostnaderna belastar ej SvK utan förs på raä:s centrala moms-konto. Tryckningen läggs ut på det tryckeri som efter offertförfrågan till 2–3 firmor lämnat lägsta anbud.

Tryckkostnadernas ökning under det senaste decenniet kan belysas av följande exempel:

vol 188 Runsten Öl 1982 148 s, 79 916 kr exkl moms

vol 203 Resmo Öl 1987 144 s, 85 896 ”

vol 212 När Go 1990 130 s, 95 383 ”

vol 213 Vadstena Ög 1991 164 s, 173 733 ”

Marknadsföring och distribution sköts sedan 1978 av Almquist & Wiksell International. Avtalet gäller alla SvK-volymer från nr 84 (1959). Resterande volymer före nr 84 försäljs av SvK/raä. Samtliga återstående volymer lagerhålls av raä i myndighetens boklager. Flertalet volymer finns ännu i lager; slut är endast vol nr 1–11, 14, 38 (Kävlinge Sk), 97 (Kräklinge Go), 135 (Habo Vg) och 190 (Varnhem Vg). En reserv på 25 ex av varje volym hålls för statliga bibliotek och institutioner.

Normalt tar A&WI i kommission ca 250 ex av varje nyutkommen volym, och rekvirerar vid behov fler efter hand. Totalupplagan varierar mellan 500 och 1500 ex. Vid försäljning erhåller SvK 65 % på nettopriset per volym. Avräkning och redovisning sker en gång per år. Intäkterna från all försäljning inflyter på SvK:s försäljningskonto, som används till delbetalning av nyproduktion. Försäljningen per volym sedan 1978 kan studeras i A&WI:s bokföring.

I några fall har normalrutinen frångåtts genom att ett bokförlag bekostat tryckningen och övertagit försäljning och intäkter (ex vol 209 Kalmar domkyrka). Samproduktion har även skett betr kyrkor i Dalarna, där en delupplaga bekostats av församling/kommun och utgivits som sockenboksmonografi (ex 197 Mora, 204 Lima o Transtrand, 211 Venjan, Sollerön och Våmhus).

A&WI marknadsför SvK-publikationerna genom enkla informationsblad för varje ny volym som sänds till alla bokhandlare och bibliotek i Norden. I företagets internationella bokkataloger annonseras SvK med en stående text utan precisering av enskilda volymer.

SvK söker med hjälp av raä:s informationsenhet göra reklam för varje ny bok vid utgivningen, dels genom att sprida pressreleaser och anmälningar inom sektorn, dels genom press- och recensionsexemplar till lämpliga riks- och lokaltidningar. Annonsering i dagspressen kan av ekonomiska skäl inte ske. Raä-SHMM:s bokshop för SvK:s volymer och exponerar nya böcker i skylt mm.

Genom myndighetens bibliotek förmedlas fasta bytesexemplar till universitets- och institutionsbibliotek i in- och utlandet. Fn går varje volym till 20 adressater i Sverige och 16 i utlandet (i Danmark, Finland, Norge, Färöarna, Frankrike, Schweiz och Tyskland). A&WI har därtill fn abonnemang i Sverige på 16 bokhandlare i 12 städer och i utlandet

på 126 ex (hft) + 15 (inb). Det är universitetsbibliotek, museer samt bokhandlare (Danmark 9 st, Finland 6, Norge 5, England 5, Tyskland 15, Frankrike 1, Holland 3, Österrike 1, USA 9). Till detta kommer selektiva abonnemang för kunder som önskar endast vissa landskap eller kyrkotyper. Bokhandeln förmedlar övriga strökunder.

För varje volym distribueras friexemplar direkt genom SvK dels till mottagare med anknytning till den behandlade kyrkan på olika sätt, dels till institutioner inom raä-SHMM samt till pressen. Normalt utgår ca 50 fasta friexemplar och därtill ytterligare 20–30 övriga.

Församlingar gör ofta direktbeställningar av en upplaga, lokala bokhandlare tar in ett antal i kommission etc. Viss direktförsäljning sker genom SvK, t ex till utländska besökande, men normalt hänvisas köpare till SHM-shopen eller till A&WI.

Försäljningen av SvK-volymer är mycket växlande. Naturligt nog säljs de flesta exemplaren under första året, men försäljningen fortgår ofta under lång tid efter utgivningen i sparsam omfattning. Volymer om kända och märkliga kyrkor säljer naturligtvis bättre än de om mindre kända sockenkyrkor.

Av volymerna fr o m nr 199 noteras följande bästsäljare per den 31/12 1990:

vol 200–201 Linköpings domkyrka I–II 1987: 62 312 kr

vol 207 Arby Sm 1989: 22 469 kr

vol 199 Medeltida träkyrkor II 1985: 21 648 kr

vol 210 Kyrkobyggn 1760–1860 I 1989: 18 086 kr

vol 202 Visby domkyrka, inredn 1987: 16 250 kr

vol 208 Jäder kyrka Sö 1989: 15 925 kr

Försäljningsintäkterna utgör ett blygsamt bidrag relaterade till utgifterna. Externa bidrag från fonder och församlingar kan ge betydligt större belopp, men saknas ofta också helt. Till volymerna om Linköpings domkyrka erhöles exempelvis 75 000 från församlingen, 70 000 från Westman-Wernerska fonden och 8 000 från den Lagerfeldtska stiftelsen. För boken om Arby bidrog församlingen med 7 215 till en färgbild, men köpte i gengäld hela 500 ex av upplagan.

SvK:s volymer produceras inte i vinstsyfte. Glappet mellan kostnader och intäkter skulle dock kunna minskas, bl a genom intensivare marknadsföring.

d) Hur används SvK?

Forskning och forskarservice: Det är knappast möjligt att annat än intuitivt mäta i vilken utsträckning SvK används och uppskattas av forskarsamhället. Som nämnts har ett antal forskare tillfrågats om hur de använder SvK, se bilaga.²⁷⁵

Det är uppenbart att Curmans och Roosvals förhoppningar om att SvK-verksamheten skulle stimulera forskningen om kyrkor och öka kunskapsmassan om detta viktiga kulturarv har infriats. Ett stort antal avhandlingar och andra vetenskapliga skrifter har genom åren baserats på material ur SvK-publikationer. Det säger sig självt att denna typ av materialpublikationer är förutsättningen för all forskning som syftar till jämförande stilanalys, till att ge en syntes av utvecklingstrender eller att klargöra samband, påverkan, regionala särdrag etc. Det gäller såväl forskning om kyrkobyggnaden som om dess inredning och utsmyckning i fasta och lösa inventarier. Studerande i konstvetenskap på olika nivåer anlitat SvK-material och kompetens för uppsatsarbeten.

Det finns även ett rikt förgrenat nätverk mellan SvK och forskarsamhället. De flesta aktiva forskare med inriktning på kyrkor har en eller flera gånger medverkat i SvK-publikationer som huvudförfattare eller experter, liksom SvK:s personal verkat vid universitetsinstitutioner på tjänst eller som föreläsare, seminarieledare eller handledare. Universitetsforskare från olika discipliner inbjuds regelbundet att delta och framträda vid SvK:s egna seminarier. Ca 15–20 seminarier per år anordnas kring skilda ämnen, den ena serien kring medeltiden med tvärvetenskaplig uppläggning, den andra mer direkt knuten till pågående arbete med monografier och projekt.

Kunskapsförsörjning och rådgivning för KVM-sektorn: Förekomsten av tryckt dokumentation i SvK:s volymer och av en fast, specialiserad grupp forskare med kompetens rörande den kyrkliga arkitekturen

²⁷⁵ Bilagan ej påträffad.

och konsten vid raä underlättar hanteringen av kyrkärenden vid raä och i regionen. SvK-personalen konsulteras i olika frågor, lämnar upplysningar och besvarar förfrågningar från handläggande tjänstemän vid raä och vid läns museerna. Förfrågningarna inom raä kommer huvudsakligen från B-avdelningens granskningsenhet, men även från F-avdelningen, särskilt UV, rörande arkeologiska undersökningar, samt från K-avd rörande kyrkplatsens miljö.

Varje tjänsteman får också frågor ang kyrkor från forskare, från hembygdsrörelsen och från ansvariga inom Svenska kyrkan och från allmänheten, i medeltal ett par brev- och telefonförfrågningar per dag. Ofta inspirerar tillkomsten av en SvK-volym till att vägledningar och andra lokalt producerade skrifter tillkommer om den aktuella kyrkan, inte sällan med SvK-författaren direkt inblandad.

3. Nuläge

a) Personal:

Hösten 1991 bemannas SvK på papperet med totalt 5,35 årsverken enligt följande (Bottentjänst på Bd inom parentes):

Fast anställd personal, antikvarier: B Flodin 60 % (75), E Lagerlöf 50 % (100), I Rosell 60 % (75), I Sjöström 90 % (100), M Ullén 100 %. (AC Bonnier 0 % (75) tj led till 1/7 1993), I Schwanborg 50 % helt överförd till Bd 1/7 91), S Selling 40 % (100, personl tj).

Fast anställd personal, kansli: U Weigarth 50 % (varav hälften för Bd övrigt)

Extra personal, antikvarier: M Ebeling 50

Extra personal, kansli: IL Persson 100

Pensionsavgångar 1992–95:

1992 1/3 I Rosell, 1993 1/7 E Lagerlöf, 1994 1/4 IL Persson [...], 1995 1/4 U Weigarth.

Eftersom SvK aldrig formellt inordnats som en självständig enhet i Byggnadsavdelningen utan utgör en del av Bd, är gränserna flytande och oklara. Många på Bd arbetar med kyrkor utan att tillhöra SvK, många i SvK:s personal utför uppgifter som inte hör till SvK. Detta samarbete över gränserna är i och för sig önskvärt, men försvårar en

rättvisande utvärdering av SvK. Organisationen bör ses över och resultatredovisningen göras tydligare.

b) Arbetets uppläggning

Monografiserien: arbetsmomenten, delvis överlappande, är i korthet: litteratur- och arkivstudier (ATA, Riksarkivet, landsarkiv, kyrkoarkiv), fältstudier med fotografering och uppmätning, manusförfattande (ev uppdelat på flera författare, t ex med särskild expertis för inventarier, gravstenar, arkeologiska undersökningar etc), redigering och tryckning. Parallellt ombesöks tryckningsfinansiering genom ansökningar till olika fonder samt förlagskontakter, med minst två offerter. Sammanfattning och bildtexter översätts till engelska.

Projektserien Medeltida träbyggnader: samma förlopp betr stående kyrkor, i övrigt enbart arkivstudier och studier av arkeologiska rapporter.

Projektserien Kyrkobyggnader 1760–1860: samma förlopp, med skillnaden att studierna av de enskilda kyrkorna förenklas, uppmätning slopas och ersätts av renritning av befintliga ritningar, fotograferingen inskränks till 2–3 exteriörbilder och 3–5 interiörbilder. I gengäld bedrivs fördjupade studier av genren i sin helhet och av den samhällshistoriska bakgrunden. Flera olika forskare medverkar i de vetenskapliga uppsatserna.

Tidsåtgången per volym är mycket skiftande. För erfarna SvK-medarbetare tar det genomsnittligt 40–50 veckor effektiv tid att framställa tryckfärdigt manus med illustrationer till en monografi på 150–200 sid. Ca 2/3 av tiden går åt till manusframställning. Därtill kommer redigering med ombrytning, korrekturläsning och förlagskontakter, som alltid sköts av SvK-tjänstemän, även för externa författare, samt tryckning.

Författarna är alltså dels interna, dels externa. Genom att anslag ofta saknas för arvodering av externa författare har dessa minskat i antal. Vissa av dem har levererat manuskript utan ersättning, andra för mycket låg ersättning. Valet av författare avgörs i SvK:s redaktionskommitté, där förslag framförs och diskuteras. Då externa författare anlitas sker det både på förslag från vederbörande och som uppdrag.

Varje manuskript granskas av redaktionskommittén före antagande till tryckning.

Ett stort antal manuskript har färdigställts utan att tryckningsanslag har säkrats. Vissa av dessa är ej helt tryckklara, men kan tryckas efter bearbetning. Andra är antagna till tryckning och vilar i avvaktan på att finansieringen ska lösas. Dessa otryckta manuskript utgör en viktig kunskapskälla som är svårtillgänglig och föga känd. Uppgift om dessa manuskript bör finnas sökbara i ATA under resp kyrka.

Ett stort antal ansökningar avges årligen till externa fonder och andra bidragsgivare för att söka bidrag att täcka kostnaderna för bl a fotografering, uppmätning och tryckning. Denna tidsödande jakt på medel har mycket växlande framgång.

c) Målsättning

Arbetets inriktning diskuteras kontinuerligt i SvK:s redaktionskommitté och sporadiskt inom raä. Redaktionskommittén fastställde i maj 1991 riktlinjer för verksamheten, som här återges i sin helhet:

”1. Utgångspunkter:

Sveriges Kyrkor har sedan starten 1912 haft det dubbla syftet att bidra till den konst- och arkitekturhistoriska forskningen och att tjäna kulturminnesvärden. Dessa två lika viktiga huvudsyften är alltså giltiga. Målsättningen och arbetsformerna för Sveriges Kyrkor har dock successivt justerats och en aktuell målformulering bör nu åter diskuteras.

Kyrkobyggnaderna med inredning och inventarier utgör vår rikaste källa till den svenska konst- och kulturmiljöns historia, genom att de mer än andra kategorier skyddats mot förändring och förstörelse, samt genom att de kontinuerligt noggrant dokumenterats i lokala och centrala arkiv.

Sveriges Kyrkors verksamhet avser dels enskilda kyrkor, publicerade i *monografier*, dels grupper av kyrkor eller tematiska ämnen, *projekt*. Monografierna publiceras enligt de från starten etablerade riktlinjerna, dock sedan 1976 i en löpande volymserieföljd. Projektet publiceras i varierande form efter ämnets art, normalt i samma serieföljd som monografierna.

Curmans och Roosvals riktlinjer för Sveriges Kyrkors monografier bör i allt väsentligt bibehållas vad gäller uppläggning och vetenskaplig kvalitet, för att seriens volymer skall vara inbördes jämförbara. Utförlighet och urval kan dock omprövas. Den ursprungliga ambitionen att systematiskt täcka in samtliga kyrkor landskaps- och häradsvis kan med nuvarande resurstilldelning inte upprätthållas. Urval ska ske enligt särskilt angivna kriterier (se nedan 3).

2. Vetenskaplig kunskapsuppbyggnad och relevans för kulturmiljövården

Verksamheten vid Sveriges Kyrkor skall som nämnts i lika mån utgöra vetenskaplig kunskapsuppbyggnad och underlag för kulturmiljövården.

Monografierna skall bidra till fördjupad kunskap om den valda kyrkans och dess inrednings och inventariers tillkomst och förändringar intill nutid genom primärforskning i arkiv och studier i fält. Därmed tillförs ny kunskap om arkitekter, konstnärer, byggmästare, hantverkare och deras stilvilja och kunnande, liksom värdefull kulturhistorisk, teknikhistorisk och lokalhistorisk kunskap. Forskningsresultaten utgör en viktig utgångspunkt för fortsatt forskning inom olika ämnen. Genom register och index underlättas tillgängligheten till den samlade informationen.

Projekten behandlar speciella aspekter, t ex en viss period, regions eller kategori kyrkor och/eller inventarier för att klarlägga stil- och konsthistoriska utvecklingslinjer och samhälls- och idéhistoriska sammanhang. Enskilda kyrkor som behandlas i projekt tas upp mer översiktligt, utan den fullständighet som eftersträvas i monografiserien.

Som projekt kan också genomföras källpublikationer, studier av konstnärers/arkitekters verksamhet etc.

Den kunskap som forskningen genererar kan utnyttjas i kulturmiljövården på flera sätt:

- o Dokumentation av ett omistligt byggnads- och konstföremålsbestånd. Monografierna dokumenterar med sådan utförlighet

att den beskrivna kyrkan i princip kan rekonstrueras vid eventuell skada eller förstörelse av t ex brand.

- o Redovisning och analys av de förändringar i inställningen till kulturarvet och till byggnadsvård som speglas i renoveringar och restaureringar av kyrkor genom tiderna.

- o Underlag för ställningstaganden vid nutida och kommande renoveringar och restaureringar eller andra åtgärder, t ex betr byggnadskonstruktion, material, ursprunglig färgsättning och möblering, äldre inventarier etc.

- o Underlag för urval och värdering av kyrkobyggnader i en ev kommande övertalighetssituation.

- o Bidrag till den allmänna opinionsbildningen till förmån för kulturarvet genom att i lättillgänglig form föra vidare och sprida kunskap som tas fram om kyrkorna.

3. Urvalskriterier för monografier i Sveriges Kyrkor:

I. Primärkriterier:

- a) synnerligen märklig, exceptionellt högt konst/arkitektur-historiskt värde (inkl historiskt intresse)

- b) kyrkan hotad av förändring (ex omfattande restaurering, övertalighet, förstörelse genom nedbrytning, brandrisk)

- c) kyrkotypen underrepresenterad i SvK:s tidigare utgivning

- d) kyrkan försummad i tidigare forskning

II. Sekundärkriterier:

- a) finansiering säkrad eller underlättad genom stöd av t ex fond, donator, församling

- b) kompetent och intresserad forskare tillgänglig för uppgiften

- c) intresse väntas riktas mot kyrkan (ex jubileum, utställning)

- d) påbörjad svit enligt ursprunglig bandindelning kan avslutas genom insatsen

- e) landskapet underrepresenterat i SvK:s tidigare utgivning

Vägledande för urval bör vara att minst ett av kriterierna under I (alltid a) föreligger. Sekundärkriterierna bör få spela in endast i valet mellan två lika angelägna objekt.”

För projektserien gäller i princip primärkriterierna b–d, men då avseende en viss kategori kyrkor.

Målsättningen diskuteras vidare nedan under 4. I ovanstående PM har inte tidsaspekterna vägts in. Självfallet är resurserna i personal och anslag avgörande för vilken takt som kan hållas.

d) Övrig litteratur om kyrkor

I planeringen för SvK bör givetvis vägas in vilken litteratur som redan föreligger om olika kyrkor och vilka övriga producenter på olika nivåer som svarar för skrifter om kyrkor. Ett stort antal kyrkor finns behandlade i vetenskapliga skrifter. Kortfattade men vederhäftiga vägledningar, skrivna av kompetenta författare, ofta antikvarier och konsthistoriker, finns över ett stort antal kyrkor, ofta producerade i serier stifts- eller landskapsvis. För Uppland, Gästrikland, Södermanland finns kompletta serier, för Linköpings stift flertalet kyrkor, medan Skara stift just påbörjat motsvarande serie. Sveriges Kyrkor är genom olika medarbetare representerat i flera utgivningskommitteer och har även anlitats som författare.

Många församlingar utger genom egen personal, hembygdsforskare eller präster, vägledningar över sockenkyrkan, ofta av hög kvalitet, men i allmänhet utan konsthistorisk sakkunskap. En vanlig form är en ren beskrivning med tonvikt på donatorer samt okommenterade utdrag ur sockenstämmoprotokoll o dyl.

På Klarkullens förlag har utkommit enbandsvolymen *Våra kyrkor* (1990) på 734 s, som presenterar 2 678 kyrkor med korta notiser och en färgbild per kyrka. Uppgifterna bygger på meddelande från församlingarna och är av skiftande halt. Det ganska stora antal kyrkor där svar från församlingarna uteblivit finns omnämnda i förteckningar. Som den första samlade handboken har den dock ett stort värde.

4. Aktuell omvärldsanalys betr kyrkor

Främst två faktorer i aktuell samhällsutveckling berör kyrkorna: omställningen av jordbrukspolitiken och den diskuterade skilsmässan mellan stat och kyrka.

Omställningen i jordbruket kommer att leda till ökad regional obalans med ytterligare avfolkning av vissa glesbygder som följd. Därmed

kommer många landsbygdsförsamlingar att decimeras och tendensen till minskat gudstjänstbesökande som sedan länge präglat det sekulariserade Sverige att förstärkas. Resurserna till sockenkyrkans underhåll utarmas. Särskilt stora kyrkor efter 1800 kommer att bli övertaliga. Kyrkofondens medel kommer endast att förslå till ett urval kyrkor. Denna utveckling har redan börjat och kan förväntas accelerera under 1990-talet. En utredning tillsatt inom Svenska kyrkan arbetar fn med problematiken.

Även skilsmässan mellan kyrka och stat utreds fn, och kan komma att genomföras mot 1990-talets slut. Konsekvenserna av skiljandet kan ännu inte helt överblickas, men av allt att döma medför bortfallet av kyrkoskatten ett avbräck som knappast fullt ut kan kompenseras genom statliga medel. Övertalighetseffekten kommer att förstärkas.

KMV kommer att härigenom ställas inför nya uppgifter betr kyrkorna. Även om ingenting fn talar för att KML:s starka skydd för i princip alla kyrkor byggda före 1940 kommer att försvagas, krävs i praktiken en tydligare, graderande kulturhistorisk värdering som vägledning för hur oanvända och underhållskrävande kyrkor ska hanteras, och vart tillgängliga medel skall styras. Varje kyrkobyggnad har som sockencentrum ett starkt lokalt kulturhistorisk(t) värde, som måste värnas i första hand på kommunal och regional nivå. För raä gäller det att ange vilka värderingskriterier som ska ge utslag i riksperspektivet då en kyrka hotas av övertalighet och därmed av stängning ”i malpåse”, ombyggnad, annat bruk eller t o m rivning.

Som grund för sådana ställningstaganden behövs förbättrad översiktlig kunskap om kyrkorna, i första hand om 1800-talets. Detta inventeringsmaterial ska ge besked om olika kyrkors och kyrkotypers antal och spridning i tid och rum, den konstnärliga kvaliteten, det kulturhistoriska värdet och i vilken mån förändringar skett över tiden.

Till omvärldsanalysen hör även kunskapsläget generellt betr kyrkor. Vid svenska universitet sker forskning och utbildning rörande kyrklig konst främst vid de fem konstvetenskapliga institutionerna, där viktiga bidrag särskilt som avhandlingar tillkommit genom åren. Livaktig forskning pågår fn vid flera av institutionerna, genom att lärare och handledare har kompetens och intresse för ämnet. Någon garanti för

kontinuitet på detta område vid universiteten finns dock inte. Vare sig vid humanistisk eller teologisk fakultet finns professurer med inriktning mot studier av kyrkobyggnadernas fysiska gestaltning.

Råå kan numera genom sitt FoU-anslag beställa verksamhetsforskning. Viss kunskapsuppbyggnad betr kyrkor kan kanske finansieras den vägen, men konkurrensen med andra projekt kommer under överskådlig tid att vara stor.

Kunskapsläget ute i regionalorganisationen betr kyrkor är mycket växlande (jfr FAF-gruppen Tillsyn av den kyrkliga miljön). Där den finns är den ofta bunden till personer som under sin karriär byter ort och län flera gånger och därmed bryter kontinuiteten i kunskapsuppbyggnaden. Behovet av stöd och expertkunskap från centralmyndigheten kommer att kvarstå för lång tid framöver. Detta gäller i synnerhet om vissa beslut enl KML delegeras till regional eller kommunal nivå.

5. Sveriges kyrkor under 1990-talet

a) Mål och inriktning

Dokumentation och/eller forskning?

Beteckningen "forskningsföretag", som tycks ha börjat användas 1973 (KVHAA årsbok), är missvisande så tillvida att det lätt för tanken till en personal- och resursstark verksamhet. Före 1973 används benämningen "verket Sveriges Kyrkor". Även innebörden i det första ledet i forskningsföretag har diskuterats.

För Curman och Roosval var det klart att SvK skulle vila på vetenskaplig grund och att dess publikationer är resultat av både inventering och forskning. Man kan i dag karakterisera produktionen av SvK-monografier som vetenskaplig publicering, som kräver forskar-kompetens för analyser av data, källor och fältmaterial, för tolkning och fastställande av kronologiska förlopp, dateringar, attributioner, ikonografisk analys, jämförande stilanalys mm. Forskning i meningen att hypoteser uppställs och verifieras/falsifieras förekommer, medan däremot avancerad och nydanande teoribildning, "frontlinjeforskning", sällan är påkallad.

För de olika projektserierna krävs en metod med mer tonvikt på synteser, på att urskilja karakteristiska drag, utvecklingslinjer och strukturer i ett stort material än på analys av den enskilda byggnaden och

dess delar. De projekt som påbörjats och som planeras är alla inriktade på kyrkokategorier som inte i grundforskningen tidigare analyserats på detta övergripande sätt.

Enligt 1991 års målsättning ska SvK i lika mån tjäna forskningen och kulturmiljövården. Något tillspetsat kan hävdas att *all* kunskap som tas fram om kyrkor är av intresse även för kulturmiljövården, genom att den ökar möjligheten att vårda kyrkorna på rätt sätt och väcker intresse för dess historia och därmed stärker opinionen för bevarande.

Omvärldsanalysen (4) visar att behovet av samlad överblick över kyrkoberstandet kan motivera en tidsbegränsat ändrad inriktning, så att projekt och översikter prioriteras före monografier. I första hand bör arbetet med pågående projekt rörande kyrkor från 1760 intensifieras. Till ledning för urvalet bör göras en analys av hotade kyrkor i resurs-svaga församlingar, samordnad med den ADB-baserade registeruppbyggnaden betr kyrkor.

Även om projektarbeten prioriteras för de närmaste treårsperioderna är det angeläget att monografiserien vidmakthålls. En rad skäl talar för detta:

- Långsiktiga satsningar av denna typ kräver uthållighet och konsekvens för att verket som helhet ska fungera och gjorda investeringar förräntas (jfr likartade verk, ex *Svenskt biografiskt lexikon*)

- Förekomsten av en forskarmiljö med fasta tjänster stimulerar forskningen om kyrkor med inriktning på kulturmiljövård och ger garantier för att denna kompetens upprätthålls. Avbryts verksamheten är det svårt och tidsödande att åter bygga upp kompetensen. Vid universiteten finns fn ingen forskningsenhet där långsiktig kontinuitet säkras.

- Sverige som kulturnation har ett nationellt och internationellt ansvar att publicera det kyrkliga kulturarvet i landet. Detta är till vissa delar unikt i Europa betr konstnärlig kvalitet och bevarade objekt (ex träkyrkor, kalkmålningar, medeltida träskulptur)

- SvK:s publikationer ger ett råmaterial för vidare forskning, som enskilda forskare har mycket svårt att sammanbringa.

I detta sammanhang kan det vara på sin plats att citera KVHAA:s skrivelse av den 30 okt 1985 till statsrådet Bengt Göransson, undertecknad av preses Stig Strömholm och sekreteraren, Bertil Holde, i anledning av att verksamheten vid raä:s forskningsföretag hotades av drastiska besparingskrav. Raä ansåg i sin anslagsframställning att dessa krav var orimliga och skulle leda till risk för nedläggning. Strömholm-Holde instämmer: "En sådan nedläggning skulle innebära internationellt sett högst uppseendeväckande och i det nationella perspektivet ödeläggande konsekvenser".

b) Huvudmannaskap

I uppdraget ligger att pröva om huvudmannaskapet bör förändras. I dagsläget synes inga sådana skäl föreligga. Fördelar med raä som huvudman för SvK:

- Raä behöver rikstäckande överblick och fördjupad kunskap för att fatta beslut enligt KML, och har därför nytta av expertis nära knuten till myndigheten. Ansvaret kvarstår även om vissa beslut decentraliseras.

- KMV-sektorns kunskaps- och dokumentationsbehov kan ges kontinuerlig bevakning genom en institution inom myndigheten.

- Forskningsföretag vid raä med fast personal borgar för kontinuitet och kvalitet i kompetensuppbyggnaden.

- Det stora material i form av excerpter, ritningar och fotografier som SvK genererar bör finnas nära det centrala arkivet ATA, som successivt kan ta över det och göra det tillgängligt.

Nackdelen med raä som huvudman, att myndigheten kan tendera att gradvis ta över SvK-personal och -resurser för andra ändamål, bör beaktas, men ger i dagsläget inte anledning till att ifrågasätta huvudmannaskapet. Alternativa huvudmän – universitet, forskningsråd, fristående stiftelse, KVHAA – kan det dock vara anledning att närmare utreda.

Det finns också skäl att diskutera i vilken grad raä genom SvK och övriga forskningsföretag bestriider kostnader som egentligen borde åvila högskolan, genom att ta ansvar för forskning, handledning av studerande, att anordna seminarier etc.

c) Tidsplanering

I uppdraget ingår att föreslå en periodisering av SvK och att ange ett slutår. En sådan planering blir intetsägande om den inte sammanvägs med resursanalys. Det finns exempelvis starka skäl för en kraftig resursförstärkning till SvK för den närmaste treårsperioden med hänvisning till omvärldsanalysen. Nedanstående produktionsplan utgår från befintlig bemanning. Antalet publikationer per budgetår är de *tryckklara* – hur många som verkligen kan tryckas beror på tillgängliga medel.

Under perioden fram t o m 1995/96 beräknas SvK med nuvarande resurser kunna genomföra följande:

- bundna åtaganden, monografier (ca 15 påbörjade/utlovade högprioriterade objekt)
- påbörjade projekt:
 - Medeltida träkyrkor del 3
 - Skånings härad
 - Kyrkor 1860–1920 (katalog och översikt)
 - Kyrkor 1920–84, del 2 och 3
 - Kyrkobyggnader 1760–1860 t o m del 5

Därutöver bör alla tillgängliga resurser ägnas åt:

- färdigställande av kyrkoregister med analys av det totala kyrkobeståndet
- insatser föranledda av övertalighetsproblemen
- planering för ev nya projekt
- planering för monografier över elitkyrkorna

I ett längre tidsperspektiv bör målet vara att:

- fortsätta monografiserien vad avser
- band och landskap som är nära sin fullbordan
- elitkyrkor, bl a landets domkyrkor (monografier saknas om domkyrkorna i Lund, Uppsala, Skara, Västerås, Karlstad, Göteborg, Mariestad, Luleå, Härnösand samt Strängnäs: inventarier). Därtill kommer i första hand ca 30 kyrkor, valda ur den förteckning på ca 150 högprioriterade kyrkor värda monografier, som upprättats av SvK:s

medarbetare (hit hör kyrkor som Dalby Sk, S Petri Malmö, Tensta och Vendel Up, Trefaldighetskyrkan i Uppsala, Husaby Vg, Kaga Ög, Tyska kyrkan Sthlm, Engelbrektskyrkan Sthlm).

- De kyrkor som inte ägnas monografier tas upp i översiktliga register och/eller i kategoriprojekt.

- Dessutom finns starka skäl att satsa på nya projekt, bl a rörande träkyrkor från 1600–1700-talen (ca 100 st), medeltida kalkmålningar och medeltida träskulptur.

Tidsplaneringen sker lämpligen i treårsintervall med revideringar. Ovanstående program bör kunna fullbordas till år 2012, hundra år efter Sveriges Kyrkors grundande. Därmed har en god överblick skapats av det totala kyrkobyggnadsbeståndet, till god hjälp för kulturmiljövården. Då kan förutsättningslöst prövas hur arbetet ska föras vidare. Rimligen kvarstår vid räa behovet av specialiserad kunskap och överblick om kyrkor så länge sektorn har kvar ansvaret för dem enligt KML.

d) Produktion, distribution, marknadsföring

Det är uppenbart att mycket kan göras för att effektivisera och förbilliga produktionen. En utredning bör göras om detta, där bl a diskuteras olika kvalitetsnivåer för olika produkter, analys av de mest kostnadskrävande momenten och möjligheterna att avlasta SvK-personalen vissa arbetsmoment, som t ex redigering, förlagskontakter och marknadsföring. Den vetenskapliga redaktören vid Ai kan exempelvis ta över vissa uppgifter. Övervägas bör även om visst material kan göras tillgängligt för central och regional KMV på annat sätt än genom tryckta publikationer. Det torde dock vara viktigt att huvudparten av SvK-publikationerna håller en hög standard särskilt i bildkvaliteten, för att materialet ska kunna utnyttjas av forskningen och för att volymerna ska kunna utgöra ett vederhäftigt stöd i KMV-plädningen för kyrkornas värden.

SvK:s resultat, både tryckta böcker och andra prestationer, kan göras mer tillgängliga och utnyttjas bättre genom olika åtgärder:

- En kampanj riktad till svenska och utländska universitet, kulturminnesvårdsinstitutioner, bibliotek bör leda till betydligt större antal abonnenter och bytesexemplar

- Reklam och annonsering betr både nya och äldre volymer bör intensifieras. A&WI har enligt avtal ett stort ansvar här. Realisation på äldre volymer. Målgrupper bl a hembygdsrörelsen, församlingar, lärare.

- Index till samtliga SvK-volymer upprättas både i tryckt form och på ADB

- Det kyrkregister som är under uppbyggnad påförs uppgifter ur tryckta SvK-volymer

- Intensifierad uppordning av arkivmaterial som ännu ej levererats till ATA

- Regionalorganisationens möjligheter att använda arkivmaterialet förbättras (t ex genom länsvisa förteckningar och kopieringar, microfiche, fax, bildtelefon). Bör utredas vidare.

- Det text- och bildmaterial som SvK skapar kan utnyttjas i nya media (bildspel, CD-ROM-skivor, utställningar etc)

- Ökad propaganda för att församlingar som saknar vägledning över sina kyrkor skaffar sådana. Samarbete stiftens, Svenska kyrkan och SvK.

e) Resurser

Resurstilldelningen avgör i vilken mån SvK kan leva upp till den roll under 1990-talet som ovan skisserats. Det finns som nämnts skäl att plädera för en tidsbegränsad kraftfull förstärkning av SvK:s resurser, i första hand av personal och tryckningsanslag. Den åderlåtning på personal som skett de senaste åren och som inträffar genom pensionsavgångar de kommande åren (se ovan) måste pareras.

En rimlig miniminivå för SvK för att fullgöra ovan angivna program är

- antikvarier 4 personår
- kansli 1,25 ”
- fotograf 0,5 ”
- redaktör 0,5 ”
- uppmätn/kartritning 0,5 ”

Om personalen organisatoriskt ska tillhöra en delavdelning under Db²⁷⁶ kallad SvK eller om SvK ska utgöra ett program för vilket skilda personer gör olika insatser efter behov bör utredas vidare.

Vissa förbättringar i personalsituationen kan åstadkommas genom:

- omfördelning av personal, tillfälliga lån från andra enheter
- SvK-personalen avlastas uppgifter som ligger utanför SvK-arbetet
- Ai biträder genom sin vetenskapliga redaktör med redigering och marknadsföring
- Fotokvoten för SvK vid RIKf ökas, alternativt SvK tilldelas egen fotograf på halvtid
- Produktionen effektiviseras och förbilligas. En allsidig utredning om produktionskostnader och produkternas utformning bör genomföras.

²⁷⁶ Oklar förkortning, troligen felskrivning för Bd. Avdelningen Dokumentationsbyrån (Db), som SvK hört till, upphörde 1987 och SvK inordnades i Enheten för byggnadsdokumentation (Bd) vid Byggnadsavdelningen.

FÖRTECKNINGAR

Personer och lokaler

1 a. Utgivare och redaktionskommittéledamöter

Nedanstående förteckning över Sveriges Kyrkors utgivare och redaktionskommittéledamöter bygger på Vitterhetsakademiens årsböcker samt på uppgifter i förorden till Sveriges Kyrkors volymer och redaktionskommittémötenas protokoll. Årtal inom parentes anger att ledamoten övergick i den nya kommittén. Efter 2002 var tillsättningarna tidvis oklara.

Sigurd Curman och Johnny Roosval utgivare 1912–1940

Sigurd Curman 1912–(1940)

Johnny Roosval 1912–(1940)

Vitterhetsakademien utgivare 1940–1976

Sigurd Curman (1940)–1966

Johnny Roosval (1940)–1962

Armin Tuulse 1962–1976

Sten Karling 1966–(1976)

Per-Olof Westlund 1966–1974

Aron Andersson 1974–(1976)

Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademien utgivare 1976–2016

I redaktionskommittén för Vitterhetsakademien

Sten Karling (1976)–1986

Aron Andersson (1976)–1984

Erik Cinthio 1985–1994

Anders Åman 1994–2008

Allan Ellenius 1987–1997

Ingmar Brohed 1998–2016

Jan von Bonsdorff (t.f.) 2010

Ingrid Sjöström 2015–2016

I redaktionskommittén för Riksantikvarieämbetet

R. Axel Unnerbäck 1976–2002

Erik B. Lundberg 1976–1978

Evald Gustafsson 1979–1993

Christina von Arbin 1994–1997

Ulf Bertilsson 1998

Per Gullberg 1999

Marit Åhlén 2000, (t.f.) 2002–2004

Birgitta Johansen 2001–2002, 2004–2010

Markus Dahlberg (t.f.) 2010–2016

Cathrine Mellander Backman (t.f.) 2013–2016

1 b. Författare

Förteckningar över författare som medverkat i kyrkobeskrivningar eller uppsatser, uppdelade på återkommande författare och författare som endast medverkat i en volym. Några har utöver vad som anges i listan även bidragit med kortare texter i ytterligare volymer. Inom parentes anges vilka landskapsserier (se Förkortningar nedan) författaren meverkat i och därefter vilka volymnummer.

Författare som medverkat i mer än en volym i kronologisk ordning

Johnny Roosval 14 volymer 1912–1963 (Up, Go, St, Bo: 1, 3, 17, 24, 25, 42, 54, 57, 61, 62, 66, 68, 84, 97)

Sigurd Curman 7 volymer 1912–1964 (Up, Ög, Nä, Sö: 1, 43, 75, 82, 86, 92, 100)

Ragnar Josephson 2 volymer 1912–1920 (Up: 1, 11)

Anders Roland 5 volymer 1912–1922 (Up, Vg: 1, 2, 4, 15, 16)

Henrik Cornell 3 volymer 1912–1939 (Up, Me: 1, 30, 47)

Anders Billow 3 volymer 1912–1952 (Up: 1, 12, 67)

Karl Asplund 3 volymer 1912–1956 (Up: 1, 8, 75)

Ernst Fischer 4 volymer 1913–1922 (Vg: 2, 4, 15, 16)

Martin Olsson 7 volymer 1915–1975 (St, Up, Sm: 5, 8, 28, 45, 117, 158, 162)

Gerda Boëthius 4 volymer 1916–1941 (Dr: 6, 9, 37, 52)

Sven Brandel 5 volymer 1918–1949 (Up, St: 7, 27, 29, 49, 62)

Efraim Lundmark 7 volymer 1920–1934 (St, Go: 10, 21, 31–33, 35, 41)

- Ingeborg Wilcke-Lindqvist* 11 volymer 1920–1972 (Up, Sö: 11, 50, 58, 69, 70, 78, 80, 88, 110, 113, 146)
- Andreas Lindblom* 2 volymer 1921 (Ög: 13, 14)
- Helge Kjellin* 2 volymer 1924 (Vr: 18, 19)
- William Anderson* 5 volymer 1926–1959 (Bl: 22, 36, 51, 65, 86)
- Alice Quensel* 2 volymer 1928–1934 (St: 26, 40)
- Tord O:son Nordberg* 2 volymer 1928–1944 (Up, St: 29, 56)
- Axel Rappe* 2 volymer 1929–1939 (Me: 30, 47)
- Bertil Waldén* 5 volymer 1931–1969 (Ds, Me: 34, 46, 63, 92, 129)
- Erik Andrén* 2 volymer 1932–1936 (Gä: 39, 44)
- Brynolf Hellner* 2 volymer 1932–1936 (Gä: 39, 44)
- Samuel Hedlund* 4 volymer 1934–1943 (St, Go: 40, 42, 49, 55)
- Nils G. Wollin* 2 volymer 1935–1942 (Go, St: 42, 53)
- Alfred Edle* 2 volymer 1935–1942 (Go: 42, 54)
- Erik Lundberg* 4 volymer 1935–1961 (Ög, Nä: 43, 46, 63, 92)
- Erik O. Johansson* 2 volymer 1940–1949 (Sm, Up: 48, 62)
- Per-Olof Westlund* 3 volymer 1940–1977 (St, Up, Go: 49, 62, 169)
- Erik Bohrn* 12 volymer 1942–1982 (Go, St, Up, Sö: 54, 60, 64, 67, 74, 75, 100, 124, 159, 169, 184, 189)
- Gunnar Svahnström* 4 volymer 1942–1986 (Go: 54, 175, 184, 202)
- Lars-Göran Kindström* 4 volymer 1946–1962 (Bl: 59, 65, 86, 93)
- Stellan Mörner* 3 volymer 1949–1969 (Nä: 63, 92, 129)
- Ragnhild Boström* 18 volymer 1949–2011 (Up, Öl, Kbr 1760: 62, 108, 116, 119, 128, 133, 142, 151, 163, 170, 177, 183, 188, 193, 203, 216, 222, 233)
- Armin Tuulse* 18 volymer 1952–1964 (Up, St, Bl, Sö: 67, 71–77, 79, 81, 83, 85, 87, 90, 94, 98, 100, 102)
- Malte Erichs* 2 volymer 1953 (Up: 69, 70)
- Ingegerd Henschen* 2 volymer 1953–1954 (Up: 71, 72)
- Gunnar Lindqvist* 2 volymer 1959–1964 (St: 83, 102)
- Erland Lagerlöf* 18 volymer 1959–1996 (Go, Med tråk: 84, 97, 101, 105, 115, 118, 125, 131, 137, 145, 150, 156, 165, 172, 186, 199, 212, 220)
- Per Gustaf Hamberg* 3 volymer 1961–1966 (Hr: 91, 103, 107)
- Ulla Berlin-Hamberg* 3 volymer 1961–1966 (Hr: 91, 103, 107)
- Ingrid Rosell* 13 volymer 1961–1992 (St, Up, Vg, Sö: 89, 111, 121, 130, 155, 167, 174, 190, 195, 198, 206, 209, 214)
- Åke Nisbeth* 3 volymer 1963–2001 (Ög, Sö: 99, 189, 225)
- Marian Ullén* 16 volymer 1965–1993 (Bo, Sm, Nä, St, Med tråk, Ög, Kbr 1760: 104, 114, 120, 126, 136, 147, 149, 157, 166, 171, 182, 185, 192, 200, 201, 210, 216)
- Tamás Sárkány* 3 volymer 1966–1971 (St, Nä: 109, 129, 141)

- Maj-Brit Wadell* 2 volymer 1967–1968 (Bo: 112, 122)
Karin Aasma 4 volymer 1967–1994 (Bo: 112, 132, 154, 218)
Bengt Stolt 12 volymer 1967–2015 (Go: 115, 125, 131, 150, 156, 165, 172, 212, 219, 220, 226, 235)
Bengt Ingmar Kilström 2 volymer 1968–1969 (Up: 123, 127)
Anita Liepe 5 volymer 1970–1977 (Sm, Sk: 138, 143, 148, 157, 173)
Ann Catherine Bonnier 5 volymer 1970–1984 (Up, Nä: 134, 140, 147, 166, 195)
Robert Bennett 12 volymer 1970–1989 (Up, Sö, Ha, Ög, Sm: 134, 140, 146, 152, 159, 161, 168, 181, 187, 196, 205, 209)
Evald Gustafsson 3 volymer 1970–1993 (Sm, Kbr 1760: 136, 210, 216)
Ralph Edenheim 4 volymer 1972–1987 (Sk, Sö, Vg, Ög: 148, 168, 190, 200)
Aron Andersson 2 volymer 1978–1983 (Sö, Ög: 176, 194)
Mats Bergman 7 volymer 1978–1998 (Go, Dr: 178, 191, 197, 204, 211, 215, 224)
R. Axel Unnerbäck 6 volymer 1978–2010 (Sö, Ög, Sm, Kbr 1760, Up: 176, 194, 209, 210, 225, 231)
Mereth Lindgren 2 volymer 1979–1988 (Ha, Sö: 180, 205)
Barbro Flodin 4 volymer 1979–1998 (Sö, Kbr 1760, Nb: 179, 208, 217, 223)
Inger Estham 3 volymer 1983–2010 (Ög, Up: 194, 225, 231)
Sune Ljungstedt 2 volymer 1987–1991 (Ög: 200, 213)
Birgitta Sandström 2 volymer 1989–1993 (Kbr 1760: 210, 216)
Ingrid Sjöström 3 volymer 1989–1997 (Kbr 1760: 210, 216, 221)
Monica Ebeling 3 volymer 1989–1997 (Kbr 1760: 210, 216, 221)
Göran Dahlbäck 2 volymer 2010 (Up: 227, 228)
Christian Lovén 3 volymer 2010 (Up: 227–229)
Herman Bengtsson 8 volymer 2010–2015 (Up: 227–232, 234, 236)
Jakob Lindblad 3 volymer 2011–2016 (Go, Up: 233, 235, 236)
Pia Bengtsson Melin 2 volymer 2014–2015 (Up: 234, 236)

*Författare som medverkat i endast en volym, oavsett utförlighet,
i alfabetisk ordning*

- Henrik Alm* 1947 (Go: 61), *Cecilia Aneer* 2015 (Up: 236), *Göran Axel-Nilsson* 1944 (St: 56), *Fredric Bedoire* 1973 (La: 153), *Oloph Bexell* 2015 (Up: 236), *Gustaf Bolinder* 1912 (Up: 1), *Magnus Bonde* 1912 (Up: 1), *Anna Borggren* 1989 (Sm: 209), *Agnes Branting* 1927 (St: 25), *Frans de Brun* 1924 (St: 17), *Ronnie Carlsson* 2010 (Up: 228), *Bengt Cnattingius* 1987 (Ög: 200), *Lars D. Cnattingius* 1970 (Vg: 135), *Nanna Cnattingius* 1970 (Vg: 135), *Gunilla Curman* 1958 (Up: 82), *Markus Dahlberg* 2010 (Up: 229), *Anders Dillmar* 2015 (Up: 236), *Margareta Dymlind* 1965 (Bo: 104), *Barbro Edling* 1993 (Kbr 1760: 217), *Yvonne Ehlers* 1993 (Kbr 1760: 216), *Percy Elfstrand* 1932 (Gä: 39), *Siegrun Fernlund* 1989 (Kbr 1760: 210), *Margit Forsström* 1980 (Ha: 181), *Sölve Gardell* 1944 (Bo: 57), *Claes Gejrot*

2010 (Up: 227), *Henrik Graebe* 1971 (Sk: 139), *Sigfrid Gunnäs* 1931 (St: 34), *Hans Göthberg* 2010 (Up: 228), *Elisabeth Hervius* 1972 (Sk: 144), *Rikard Holmberg* 1972 (Sk: 144), *Barbro Jespersion (Westring)* 1975 (Vg: 164), *Bengt O. H. Johansson* 1980 (St: 182), *Gottthard Johansson* 1940 (Sm: 48), *Kenneth Jonsson* 2011 (Öl: 233), *Marja Terttu Knapas* 1993 (Kbr 1760: 217), *Marshall Lagerquist* 1942 (Go: 54), *Ursula Larsson* 1967 (Bo: 112), *Göran Lindahl* 2016 (Up: 237), *Krister Malmström* 1975 (St: 160), *Oscar Mannström* 1924 (St: 20), *Törsten Mårtensson* 1963 (Sk: 96), *Anna Nilsén* 2010 (Up: 230), *Leif H. Nilsson* 1962 (Bo: 95), *Maj Nodermann* 1997 (Kbr 1760: 221), *Rune Norberg* 1967 (Up: 113), *Rolf Näslund* 1975 (Sm: 162), *Monica Rydbeck* 1932 (Sk: 38), *Ivar Simonsson* 1924 (St: 17), *Örjan Simonsson* 2010 (Up: 227), *Margareta Beskow Sjöberg* 2011 (Öl: 233), *Nils Staf* 1927 (St: 23), *Sabine Sten* 2010 (Up: 231), *Otto Svennebring* 1989 (Sm: 207), *Folke Sällström* 1942 (Go: 54), *Stig Tornehed* 1993 (Kbr 1760: 216), *Gustaf Upmark* 1927 (St: 25), *Erik Vennberg* 1950 (Up: 64), *Hans Wachtmeister* 1947 (Go: 61), *Inger Wadström* 1972 (Sö: 146), *Berit Wallenberg* 1977 (Up: 174), *Nils Johan Welinder* 1924 (St: 17).

Urväl av författare vars påbörjade manuskript ej publicerats

Elias Cornell (Sk), *Gerd Edgren* (Up), *Sven-Axel Hallbäck* (Ds), *Ulf G. Johnsson* (St), *Johan Petersson* (Bo), *Gunnar Redelius* (Sö), *Barbro Sundnér* (Sk).²⁷⁷

I c. Redaktionspersonal

Följande sammanställning av redaktionens fasta personal avser i första hand tillsvidareanställda antikvarier och författare samt under längre tid verksamma assistenter. Förteckningen är gjord efter Vitterhetsakademiens årsbok fram till 1976 och i årsböckerna för Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer från 1978 till 1993 samt personakter i Sveriges Kyrkors arkiv.²⁷⁸

Fasta författare och redaktörer

Ragnbild Boström (1917–2016) 1946–1983 (medverkan 1938–2011)

²⁷⁷ Kontrakt och intyg i ATA: SvK:s arkiv, volym F VII a:1–2.

²⁷⁸ *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* t.o.m. 1970 och *Årsbok. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* 1978–1993; personalakter 1952–1994 (ej fullständiga), ATA: SvK:s arkiv, volym F VII b:1; granskad och kompletterad av Ingrid Sjöström och Marian Ullén 2016. Anställningsform, tjänstledighet, tjänsteplacering m.m. är komplicerade, vilket gör att årtalen för perioden ibland är något förenklade.

Armin Tiulse (1907–1977) 1948–1962 (medverkan till 1976)
Erland Lagerlöf (1928–2014) 1960–1993 (medverkan 1956–ca 2010)
Ingrid Rosell (1927–2015) 1962–1992 (medverkan från 1959)
Marian Ullén (f. 1934) 1963–1998 (medverkan även senare)
Ann Catherine Bonnier (f. 1942) 1972 och 1987–2007 (medverkan från 1969 och även efter 2007)
Robert Bennett (f. 1942) 1973–ca 1990 (medverkan från ca 1970)
Ingrid Sjöström (f. 1938) 1989–2003 (medverkan även senare)

Kortare anställningar och uppdrag för särskilda projekt

Mereth Lindgren (1936–2000) 1978–1992 (för Ikonografiska registret)
Mats Bergman (1950–2000) 1978–2000
Krister Malmström (f. 1940) 1982–1992 (för Kyrkor 1860–1920)
Monica Ebeling (f. 1938) 1990-talet (för Kyrkobyggnader 1760–1860)
Markus Dahlberg (f. 1961) 1990–2000-talet (för Sockenkyrkoprojektet m.m.)
Eva Vikström (1950–2010) 2002–2006 (för Kyrkobyggnader 1760–1860)

Excerptister, arkivarbetare, registerförare

Hilda Kauri (1901–1990) 1962–1968 (medverkan 1959–1974)
Kerstin Holm arkivarbete 1965–1969
Eva Berg (1904–1980) arkivarbete 1970–1972
Margit Schedvin arkivarbete 1971–1978
Ingrid Schwanborg (f. 1946) 1972–1991
Sverker Michélsen (f. 1966) 1990-talet
Sam Selling (1933–2002) 1990-talet

Kanslister och administrativ personal

Ulla Weigarth (f. 1930) sekreterare 1972–1994
R. Axel Unnerbäck (f. 1938) enhetschef med mera (medverkan sedan 1976)
Inga-Lill Persson (f. 1929) sekreterare 1980–1994

Uppmätare och fotografer

Gunnar Wirén (1922–2006) ritning och uppmätning 1976–1987
Rolf Hintze (1923–2011) fotografering 1980–1988 (medverkan sedan 1977)
Gunnar Redelius (1932–2019) ritning och uppmätning (medverkan under 1990-talet)

1 d. Redaktionslokaler

Sveriges Kyrkors redaktion har haft olika lokaler. Följande förteckning anger dem i tur och ordning.²⁷⁹

Universitet och högskola, konsthistoriska institutioner, cirka 1910–1946

1. Uppsala universitet, troligen i Konsthistoriska seminariets lokaler i Ekermanska huset, Uppsala.
2. Stockholms högskola, Zornska institutet för nordisk och jämförande konsthistoria, Spökslottet, Drottninggatan 116, Stockholm (1927).²⁸⁰
3. Konsthistoriska institutionens lokaler på Norrtullsgatan 5 i Stockholm.

Riksantikvarieämbetets lokaler, Storgatan 41, Stockholm, 1946–1968

4. Efter Johnny Roosvals pensionering 1946 i ATA, i arkivets dåvarande lokaler på andra våningen i "Stora huset" på Storgatan 41, Stockholm, dit KVHAA och RAÄ just flyttat. Sveriges Kyrkor disponerade en del av arkivrummet innanför östra gaveln.
5. Så småningom i två egna rum innanför entrén till ATA.
6. I av Sigurd Curman och Bengt Romare för Sveriges Kyrkor ritade lokaler på vinden ovanför ATA, i ett tidigare klichéförråd med ritningsskåp mellan takstolarna, med inflyttning i början av 1966 strax innan Curman avled. Redan efter ett och ett halvt år meddelades dock att Sveriges Kyrkor skulle flytta till nya lokaler.

Riksantikvarieämbetets utlokaliserade lokaler, Östermalm, Stockholm, 1968–2008

7. "Madame Kollontays våning" på Narvavägen 25, Stockholm, från 1968.
8. Sandhamnsgatan 52 A på Gärdet i Stockholm, från november 1975.
9. Narvavägen 32, Stockholm, från maj 1977.
10. Linnégatan 81, Stockholm, mitt emot Historiska museet, från 1992.

²⁷⁹ Ragnhild Boström muntligt 2008 samt handlingar rörande lokaler, protokoll från redaktionskommittémöten, adressuppgifter m.m., kompletterade av uppgifter från verksamhetsberättelserna i KVHAA:s årsböcker.

²⁸⁰ År 1927 uppges samlingarna finnas på Zornska institutionen för nordisk och jämförande konsthistoria på Drottninggatan 116 enligt brev från Samuel Hedlund till Ragnar Blomqvist, SHM, 9/2 1927. ATA: KVHAA och RAÄ gemensamma handlingar, volym E II:51.

11. Garnisonen, R-huset plan 6, Linnégatan 84D, Stockholm, från 1995 till oktober 2008. Högst upp i norra delen av huset som rymde Kunskapsavdelningen i lokaler som delades med bland andra forskningsföretagen Runverket och Det medeltida Sverige.

Tillfälliga lokaler efter 2008

12. Redaktionellt arbete har efter 2008 utförts på de ställen där utkomna volymer producerats, till exempel vid Upplandsmuseet för Huseliusprojektets volymer om Uppsala domkyrka. Arkiv och redaktionsmaterial förvaras främst vid ATA.

1 e. Förlag och tryckerier

Följande förteckningar över de förlag och tryckerier som anlitats för Sveriges Kyrkors volymer bygger huvudsakligen på en genomgång av volymer med ursprungliga omslag i behåll.

Anlitade förlag i volymordning:

- 1: **Uppsala universitet** (särtryck ur universitetets årsbok), Uppsala 1912
- 2–11: **P. A. Norstedt & söners förlag**, Stockholm 1913–1920
- 12–14: **Svenska teknologföreningens förlag**, Stockholm 1921
- 15–21: **AB Gunnar Tisells tekniska förlag**, Stockholm 1922–1925²⁸¹
- 22–39: **Svenska bokhandelscentralen AB**, Stockholm 1926–1932
- 40–113: **Generalstabens litografiska anstalts förlag**, Stockholm 1934–1967
- 114–219: **Almqvist & Wiksell International**, Stockholm, Uppsala, 1967–1994
- 220–226, 233: **Riksantikvarieämbetet**, Stockholm 1996–2001, 2011
- 227–232, 234, 236–237: **Upplandsmuseet**, Uppsala 2010–2016
- 235: **Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien**, Stockholm 2015

Anlitade tryckerier i volymordning:

- 1: **Akademiska boktryckeriet Edv. Berling**, Uppsala 1912
- 2–11: **Kungl. hofboktryckeriet Iduns tryckeri**, Stockholm 1913–1920
- 12: **Centraltryckeriet**, Stockholm 1921 (även senare, se nedan)
- 13–14: **Almqvist & Wiksell**, Uppsala 1920 (även senare, se nedan)

281 Svenska teknologföreningens förlag synes ha övergått i AB Gunnar Tisells tekniska förlag. Gunnar Tisell arbetade senare med Sveriges Kyrkors publikationer inom Generalstabens litografiska anstalts förlag (Ragnhild Boström muntligt 2010), vilket talar för att utgivningen följt med honom, kanske genom förlagssammanläggningar.

- 15–22: **Viktor Petterssons bokindustri**, Stockholm 1922–1926
 23–39, 41–42: **Centraltryckeriet**, Stockholm 1927–1935
 40, 43–113: **Esselte**, Stockholm 1934–1967
 114–167, 170, 173–190, 192, 195, 198, 200, 201, 207, 210, 212, 216, 219: **Almqvist & Wiksell**, Uppsala 1967–1994
 168–169, 171–172: **Borgströms tryckeri**, Motala 1976–1977
 191, 193–194, 196, 199, 203, 205, 208, 213, 215, 217, 223, 225: **Centraltryckeriet**, Borås 1982–2001
 197, 204, 211: **Malungs boktryckeri**, 1984–1989
 202: **Kurir-tryck**, Katrineholm 1986
 206, 214, 218, 221–222, 224, 226: **C O Ekblads & Co**, Västervik 1988–2001
 209: **Barometern tryck**, Kalmar 1989
 220: **Gotab**, Stockholm 1996
 227–232, 234–237: **Taberg Media Group och Davidsons tryckeri**, Växjö 2010–2016
 233: **Lenanders grafiska**, Kalmar och Borgholm 2011

Publikationer

2 a. Publicerade volymer i nummerordning

Lista över de i Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium publicerade numrerade volymerna i nummerordning. Då titelsida, omslag och förekommande skyddsomslag vanligen inte anger samma titel och då titlarna inte alltid följer ett enhetligt system är de i denna förteckning försiktigt normaliserade, för volymer till och med 113 huvudsakligen i anslutning till omslag och äldre förteckningar, för volymer enligt den nya layouten från och med 114 (delvis redan från och med volym 108) efter titelsidan med viss normalisering vad gäller angivelse av härad och serie med mera. I likhet med äldre förteckningar har i regel det för tidiga volymer vanliga förledet ”Kyrkor i” eller efterledet ”kyrkor” och ”stads kyrkor” på titelsidan slopats (utom i några fall där det anges så även på omslaget eller kyrkan ligger i Stockholm). Inom parentes anges ingående kyrkor och kapell (med nutida stavning) eller ämnen (vid en kyrkobeskrivning i flera delpublikationer) då de inte framgår av titeln. Namnen inbegriper även kyrkoruiner och kyrkplatser som inte utgör föregångare till en senare kyrka eller sådana som samlats under benämningen försvunna kyrkor. Förekommande redogörelser

för begravningsplatser, kyrkogårdskapell, församlingshem, prästgårdar och omgivande byggnader på orten anges inte separat utan räknas som en del av kyrkans beskrivning. Författare anges efter titelblad eller motsvarande, kompletterad inom parentes med namn som anges vid respektive beskrivning eller kapitel. Ytterligare författare kan förekomma som nämns i förord eller vid rubriker till kortare avsnitt. För landskapsseriernas förkortning, se nedan.

- (1.) Up IV:1 **Erlinghundra härad** red. av Sigurd Curman och Johnny Roosval (av Henrik Cornell, Magnus Bonde, Anders Roland, Sigurd Wallin, Gustaf Bolinder, Karl Asplund, Sigurd Curman, Ragnar Josephson och Anders Billow) 1912 (Husby-Ärlinghundra, Norrsunda, Odensala, Knivsta, Alsike, Vassunda, Haga).
2. Vg I:1 **Kållands härad, norra delen** av Ernst Fischer under medverkan av Anders Roland 1913 (Otterstad, Senäte, S:ta Marie kapell/Torsö, S:ta Katarine kapell/Sunnerby, Sunnersberg, Strö, Gösslunda, Rackeby, Rackeby kloster, Skalunda).
3. Go I:1 **Lummelunda ting, utom Tingstäde** av Johnny Roosval 1914 (Stenkyrka, Martebo, Lummelunda).
4. Vg I:1 **Kållands härad, sydöstra delen** av Ernst Fischer under medverkan av Anders Roland 1914 (Råda, Kållands-Åsaka, Mellby, Järpås, Vedum, Höra, Häggesled, Uvered).
5. St III:1 **Kungsholms kyrka** av Martin Olsson 1915 (Kungsholm/Ulrika Eleonora, S:t Göran).
6. Dr I:1 **Leksands och Gagnefs tingslag** av Gerda Boëthius 1916 (Leksand, Djura, Siljansnäs, Ål, Bjursås, Gagnef, Mockfjärd).
- (7.) Up I:1 **Danderyds skeppslag, mellersta delen** av Sven Brandel 1918 (Danderyd, Täby, Lidingö).
8. Up II:1 **Häverö och Vaddö skeppslag** av Karl Asplund och Martin Olsson 1918 (Häverö, Vaddö, Singö, Måsesten).
9. Dr I:2 **Falu domsagas norra tingslag** av Gerda Boëthius 1920 (Vika, Hosjö, Svärdsjö, Svartnäs, Envikens gamla, Sundborn, Aspeboda).
10. St III:2 **Hedvig Eleonora kyrka** av Efraim Lundmark 1920.
11. Up IV:2 **Seminghundra härad** av Ragnar Josephson och Ingeborg Willeke 1920 (Skepptuna, Lunda, Orkesta, Markim, Skånela, Vidbo, Frösunda) med tillägg och rättelser, register och bandtitelark till Up band IV (volym I, II).
12. Up III:1 **Långhundra härad, norra delen** av Anders Billow 1921 (Lagga, Östuna, Husby-Långhundra).

13. Ög I:1 **Bankekinds härad, norra delen 1** av Andreas Lindblom 1921 (Askeby, Svinstad/Bankekind).
14. Ög I:1 **Bankekinds härad, norra delen 2** av Andreas Lindblom 1921 (Vårdsberg, Örtomta).
15. Vg I:3 **Kållands härad, sydvästra delen 1** av Ernst Fischer under medverkan av Anders Roland 1922 (Örslösa, Söne, Väla, Gillstad).
16. Vg I:3 **Kållands härad, sydvästra delen 2** av Ernst Fischer under medverkan av Anders Roland 1922 (Tådene, Trantum, Norra Kedum, Lavad) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Vg band I (volym 2, 4, 15, 16).
17. St I:1 **S. Nikolai eller Storkyrkan 1, församlingshistoria** av Frans de Brun, Nils Johan Welinder, Ivar Simonsson och Johnny Roosval 1924.
18. Vr I:1 **Grums härad, norra delen** av Helge Kjellin 1924 (Grums, Borgvik, Nor).
19. Vr I:2, **Grums härad, södra delen** av Helge Kjellin 1924 (Segerstad, Ed).
20. St V:1 Adolf Fredriks kyrka av Oscar Mannström 1924 (Adolf Fredrik/S:t Olof).
21. Go I:2 **Tingstade kyrka i Lummelunda ting** av Efraim Lundmark 1925.
22. Bl I:1 **Östra härad** av William Anderson 1926 (Avaskär, Kristianopel, Jämfjö, Ramdala, Torhamn, Utlängan, Sturkö, Tjurkö, Lösen, Augerum, Flymen, Lyckeby, Rödeby).
23. St VI:1 **Klara kyrka 1, församlingshistoria** av Nils Staf 1927.
24. St I:2 **S. Nikolai eller Storkyrkan 2, byggnadshistoria** av Johnny Roosval 1927 (kyrkogården, kyrkobyggnaden, kalkmålningar).
25. St I:3 **S. Nikolai eller Storkyrkan 3, inredning och inventarier** av Johnny Roosval samt av Gustaf Upmark och Agnes Branting 1927 med register och bandtitelark till St band I (volym 17, 24, 25).
26. St IV:1 **Jakobs kyrka 1, församlingshistoria** av Alice Quensel 1928.
27. St VI:2 **Klara kyrka 2, konsthistoria** av Sven Brandel 1927 (kyrkogården, kyrkobyggnaden, kalkmålningar, inredning och inventarier) med register till St band VI (volym 23, 27).
28. St II:1 **Riddarholmskyrkan 1, byggnadshistoria** av Martin Olsson 1928 (församlingshistoria, kyrkogård, kyrkobyggnaden, kalkmålningar).
29. Up I:2 **Danderyds skeppslag, östra och västra delen** av Sven Brandel med bidrag av Tord O:son Nordberg 1928 (Solna, Östra Ryd).
30. Me I **Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad** av Henrik Cornell och Axel Rappe 1929 (Njurunda, Galtström, Svartvik, Skön, Skönsmon, Alnö gamla, Alnö nya, Timrå, Sundsvall, Lörudden, Brämö).
31. Go I:3 **Bro ting** av Efraim Lundmark 1929 (Väskinde, Bro, Fole, Lokrume).
32. St IV:2 **Jakobs kyrka 2, konsthistoria** av Efraim Lundmark 1930 (kyrkogården, kyrkobyggnaden, målningar, inredning och inventarier).

33. Go I:4 **Endre ting** av Efraim Lundmark 1931 (Hejdeby, Endre, Ekeby, Barlingbo).
34. Ds I:1 **Sundals härad** av Sigfrid Gunnäs och Bertil Waldén 1931 (Bolstad, Grinstad, Gestad, Timmervik, Erikstad, Frändefors, Brålanda, Sundals-Ryrs gamla, Sundals-Ryrs nya).
35. Go I:5 **Dede ting** av Efraim Lundmark 1931 (Follingbo, Akeback, Roma, Björke) med rättelser och register till Go band I (volym 3, 21, 31, 33, 35).
36. Bl I:2 **Medelsta härad** av William Anderson 1932 (Nättraby, Aspö, Hasslö, Listerby, Förkärle, Torkö, Hjortsberga, Edestad, Fridlevstad, Sillhövda, Tving, Eringsboda, Backaryd) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Bl band I (volym 22, 36).
37. Dr I:3 **Falu domsagas södra tingslag** av Gerda Boëthius 1932 (Stora Tuna, Amsberg, Silvberg, Gustafs, Torsång) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Dr band I (volym 6, 9, 37).
38. Sk I:1 **Kävlinge kyrkor i Harjagers härad** av Monica Rydbeck 1932 (Kävlinge gamla, Kävlinge nya).
39. Gä 1 **Gävle** av Erik Andrén, Percy Elfstrand och Brynolf Hellner 1932 (försunna kyrkor, Heliga Trefaldighet, Strömsbro, Bönan, Lövggrund, Staffan, Bomhus).
40. St IV:3 **Johannes kapell och kyrka, S:t Stefans kapell** av Alice Quensel och Samuel Hedlund 1934 (S:t Johannes, Stefanskyrkan) med register och bandtitelark till St band IV (volym 26, 32, 40).
41. St VII:1 **Maria Magdalena kyrka** av Efraim Lundmark 1934.
42. Go II **Rute setting** red. av Johnny Roosval (av Samuel Hedlund, Alfred Edle, Nils G. Wollin, Ester Wretman-Hult, Thure Nyman, Hanna Hegardt och Nils Lithberg) 1935 (Fårö, Gotska Sandön, S:t Olof, Helgomannen, Bunge, Rute, Fleringe, Hall, Hallshuk, Hangvar, Elinghem, Gann, Lärbro, Hellvi, S:t Olofsholm, Boge, Othem, Hejnum, Bäl, Vallstena, Källunge) med register till Go band II (volym 42).
43. Ög II **Vreta klostets kyrka** (Gullbergs härad) av Sigurd Curman och Erik Lundberg 1935 med register till Ög band II (volym 43).
44. Gä 2 **Landskyrkorna** av Erik Andrén och Brynolf Hellner 1936 (Valby, Forsbacka, Hille, Oslättfors, Hedesunda, Sevalbo, Årsunda, Högbo, Sandviken, Hamrånge, Ockelbo, Åmot, Österfärnebo, Torsåker, Hofors, Ovensjö, Storvik, Järbo, Iggö) med register och bandtitelark till Gä (volym 39, 44).
45. St II:2 **Riddarholmskyrkan 2, fast inredning, inventarier och gravminnen** av Martin Olsson 1937 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till St band II (volym 28, 45).

46. Nä I:1 **Örebro** av Erik Lundberg och Bertil Waldén 1939 (Långbro gamla kyrka, försvunna kyrkor, S:t Nicolai, Olaus Petri).
47. Me 2 **Ljustorps, Indals samt Medelpads västra domsagas tingslag** av Henrik Cornell och Axel Rappe 1939 (Tynderö, Skeppshamn, Röviken, Hässjö, Lögdö, Ljustorp, Lagfors, Lidens gamla, Lidens nya, Holm, Indal, Selånger, Sättna, Tuna, Attmar, Stöde, Torp, Borgsjö, Haverö, Kvitsle) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Me (volym 30, 47).
48. Sm I **Jönköping och Huskvarna** av Erik O. Johansson och Gotthard Johansson 1940 (försvunna kyrkor, Kristine, Östra kapellet, Ljungarum, Sanna, Sofia, Slottskapellet/Västra kapellet, Ceciliakapellet, Huskvarna) med register till Sm band I (volym 48).
49. St VIII:1 **Bromma kyrka och Västerledskyrkan** av Sven Brandel, Per-Olof Westlund och Samuel Hedlund 1940.
50. Up II:2 **Bro och Vätö skeppslag** av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1940 (Roslags-Bro, Vätö, Björkö-Arholma, Arholma).
51. Bl II **Bräkne härad och Listers härad** av William Anderson 1941 (Bräkne-Hoby, Ölgehult, Hällaryd, Åryd, Asarum, Ringamåla, Kyrkhult, Jämshög, Mörrum, Elleholm, Gammalstorp, Ysane, Mjällby, Hällevik) med register till Bl band II (volym 51).
52. Dr II:1 **Falun** av Gerda Boëthius 1941 (Stora Kopparberg, försvunna kyrkor, Grycksbo, Kristine).
53. St IX:1 **Skeppsholmskyrkan** av Nils G. Wollin 1942.
54. Go III **Hejde setting** red. av Johnny Roosval (av Johnny Roosval, Bengt G. Söderberg, Erik Bohrn, Folke Sällström, Gunnar Svahnström, Marshall Lagerquist, Alfred Edle och Nils Lithberg) 1942 (Stenkumla, Träkumla, Västerhejde, Vall, Hogrän, Atlingbo, Sanda, Västergarn, Mästerby, Eskelhem, Tofta, Gnisvärd, Hejde, Väte, Klinte, Fröjel) med register till Go band III (volym 54).
55. St V:2 **Gustav Vasa kyrka** av Samuel Hedlund 1943.
56. St VII:2 **Katarina kyrka** av Tord O:son Nordberg och Göran Axel-Nilsson 1944.
57. Bo I:1 **Västra Hisings härad** av Johnny Roosval och Sölve Gardell 1944 (Säve, Björlanda, Torslanda, Kärre, Backa, Rödbo, Öckerö gamla, Öckerö nya, Hönö).
58. Up II:3 **Frötuna och Länna skeppslag** av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1945 (Frötuna, Rådmansö, Länna, Blidö, Svenska Högarna, Gillöga).
59. Bl III:1 **Fredrikskyrkan i Karlskrona** av Willian Anderson och Lars-Göran Kindström 1946.
60. St V:3 **Matteus kyrka** av Erik Bohrn 1946.

61. Go IV:1 **Lina ting** av Johnny Roosval (samt Hans Wachtmeister och Henrik Alm) 1947 (Bara, Hörsne, Gothem, Norrlanda).
62. Up I:3 **Värmdö skeppslag** av Sven Brandel, Erik O. Johansson och Johnny Roosval m.fl. (Per-Olof Westlund och Ragnhild Boström) 1949 (Värmdö, Möja, Boo kapell, Boo, Gustafsberg, Ingarö, Djurö, Sandhamn, Hårsten).
63. Nä I:2 **Örebro härad** av Erik Lundberg, Stellan Mörner och Bertil Waldén 1949 (Almby, Långbro, Ånsta, Eker, Mosjö, Kullkyrkan, Täby, Vintrosa, Granhammarskyrkan Tysslinge, Kil, Gräve, Axberg, Dylta bruk, Hovsta).
64. Up I:4 **Åkers skeppslag** av Erik Vennberg och Erik Bohrn 1950 (Österåker, Riala, Roslags-Kulla, Ljusterö) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Up band I (volym 7, 29, 62, 64).
65. Bl III:2 **Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona** av William Anderson och Lars-Göran Kindström 1951.
66. Go IV:2 **Halla ting, norra delen** av Johnny Roosval 1952 (Dalhem, Ganthem, Halla).
67. Up III:2 **Långhundra härad, södra delen** av Anders Billow, Erik Bohrn och Armin Tuulse 1952 (Gotttröra, Närtuna, Kårsta).
68. Go IV:3 **Halla ting, södra delen** av Johnny Roosval 1952 (Sjonhem, Viklau, Guldrupe, Buttle, Vänge).
69. Up III:3 **Närdinghundra härad, västra delen** av Malte Erichs och Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1953 (Almunge, Knutby, Faringe).
70. Up III:4 **Närdinghundra härad, östra delen** av Malte Erichs och Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1953 (Bladåker, Edsbro, Ununge) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Up band III (volym 12, 67, 69, 70).
71. Up V:1 **Vallentuna härad, östra delen** av Ingegerd Henschen och Armin Tuulse 1953 (Össebygarn, Össeby, Vada, Angarn).
72. Up V:2 **Vallentuna härad, västra delen** av Ingegerd Henschen och Armin Tuulse 1954 (Vallentuna, Fresta, Hammarby).
73. Up VI:1 **Färentuna härad, västra delen** av Armin Tuulse 1954 (Adelsö, Angarskapellet på Björkö, Munsö, Färentuna, Ekerö).
74. Up II:4 **Frösåkers härad, norra delen** av Erik Bohrn och Armin Tuulse 1955 (Valö, Forsmark, Börstil, Gräsö).
75. Up II:5 **Frösåkers härad, södra delen** av Erik Bohrn och Armin Tuulse med bidrag av Karl Asplund och Sigurd Curman 1956 (Harg, Hökhuvud, Edebo, Hallstavik) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark (för halvband 1 och 2) till Up band II (volym 8, 50, 58, 74, 75).
76. Up VII:1 **Bro härad** av Armin Tuulse 1956 (Bro, Låssa, Västra Ryd, Stockholms-Näs/Kungsängen).

77. Up VI:2 **Färentuna härad, mellersta delen** av Armin Tuulse 1956 (Hilleshög, Sånga).
78. Up V:3 **Sjuhundra härad, sydvästra delen** av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1956 (Rimbo, Rö).
79. Up VI:3 **Färentuna härad, östra delen** av Armin Tuulse 1957 (Skå, Lovö).
80. Up V:4 **Sjuhundra härad, nordöstra delen** av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1958 (Fasta, Fasterna/Esterna, Rånäs, Skederid).
81. Up VI:4 **Sollentuna härad, södra delen** av Armin Tuulse 1958 (Järfälla, Sollentuna, S:t Erik i Tureberg, Kummelby).
82. Up VI:5 **Sollentuna härad, norra delen** av Gunilla Curman och Sigurd Curman 1958 (Ed) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark (för halvband 1 och 2) till Up band VI (volym 73, 77, 79, 81, 82).
83. St VIII:2 **Spånga och Hässelby kyrkor** av Armin Tuulse och Gunnar Lindqvist 1959 (Spånga, Hässelby Villastad).
84. Go IV:4 **Kräklinge ting, nordvästra delen** av Johnny Roosval och Erland Lagerlöf 1959 (Kräklingbo, Anga, Ala).
85. Bl IV:1 **Ronneby** av Armin Tuulse 1959 (försvunna kyrkor, stadskyrkan, Möljeryd, Bredåkra, Kallinge, Saxemara).
86. Bl III:3 **Amiralitetskyrkan i Karlskrona** av William Anderson, Lars-Göran Kindström och Sigurd Curman 1959 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Bl band III (volym 59, 65, 86).
87. Bl IV:2 **Karlshamn** av Armin Tuulse 1960 (försvunna kyrkor, stadskyrkan).
88. Up V:5 **Lyhundra härad, sydvästra delen** av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1961 (Husby-Sjuhundra, Lohärad, Malsta).
89. St VII:3 **Sofia kyrka** av Ingrid Rosell 1961.
90. Bl V:1 **Översikt av landskapets kyrkokonst** av Armin Tuulse 1961.
91. Hr I:1 **Svegs tingslag, nordvästra delen** av Per Gustaf Hamberg och Ulla Berlin-Hamberg 1961 (Sveg, Linsell).
92. Nä I:3 **Glanshammars härad, sydvästra delen** av Sigurd Curman, Erik Lundberg, Stellan Mörner och Bertil Waldén 1961 (Glanshammar, Rinkaby).
93. Bl IV:3 **Sölvesborg** av Lars-Göran Kindström 1962 (försvunna kyrkor, stadskyrkan) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Bl band IV (volym 85, 87, 93).
94. Up VII:2 **Håbo härad, södra delen** av Armin Tuulse 1962 (Håtuna, Håbo-Tibble, Kalmar).
95. Bo II:1 **Inlands Nordre härad, södra delen** av Leif H. Nilsson 1962 (Håлта, Solberga, Jörlanda).
96. Sk II:1 **Luggude härad, sydvästra delen** av Torsten Mårtensson 1963 (Raus, Allhelgonakyrkan i Råå, Välluv, Bårslöv).

97. Go IV:5 **Kräklinge ting, sydöstra delen** av Johnny Roosval och Erland Lagerlöf 1963 (Östergarn, Gammelgarn, Ardre, Gunfåun).
98. Up VII:3 **Håbo härad, mellersta delen** av Armin Tuulse 1963 (Yttergran, Övergran).
99. Ög I:3 **Bankekinds härad, mellersta delen** av Åke Nisbeth 1963 (Grebo, Värna, Björsäter).
- 100 (2 delar). Sö I:1 **Strängnäs domkyrka I(:1), medeltidens byggnadshistoria** av Erik Bohrn, Sigurd Curman och Armin Tuulse 1964 (kyrkobyggnadens medeltida delar; planscher i separat del).
101. Go IV:6 **Kräklinge setting, tillägg och rättelser samt register till band IV** av Erland Lagerlöf 1964 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark (för halvband 1 och 2) till Go band IV (volym 61, 66, 68, 84, 97, 101).
102. St VIII:3 **Brännkyrka, S. Sigfrids och Enskede kyrkor** av Gunnar Lindqvist och Armin Tuulse 1964 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till St band VIII (volym 49, 83, 102).
103. Hr I:2 **Svegs tingslag, södra delen** av Per Gustaf Hamberg och Ulla Berlin-Hamberg 1965 (Lillhärdal).
104. Bo I:2 **Inlands Södre härad, sydvästra delen** av Margareta Dymllind och Marian Ullén 1965 (Harestad, Torsby, Lycke).
105. Go V:1 **Garde ting, södra delen** av Erland Lagerlöf 1965 (Lye, Etelhem).
106. Bl V:2 **Generalregister** 1965 med register till Bl band I–V och bandtitelark till Bl band V (volym 90, 106).
107. Hr I:3 **Svegs tingslag, östra delen** av Per Gustaf Hamberg och Ulla Berlin-Hamberg 1966 (Älvros gamla, Älvros nya, Överhogdal) med register och bandtitelark till Hr band I (volym 91, 103, 107).
108. Öl I:1 **Inledning, översikt av de skriftliga källorna** av Ragnhild Boström 1966.
109. St VII:4 **Högalids kyrka** av Tamás Sárkány 1966 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till St band VII (volym 41, 56, 89, 109).
110. Up V:6 **Lyhundra härad, nordöstra delen 1, Estuna och Söderby-Karls kyrkor** av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1966.
111. Up XI:1 **Åsunda härad, södra delen, Svinnegarns, Enköpings-Näs och Teda kyrkor** av Ingrid Rosell 1966.
112. Bo I:3 **Inlands Södre härad, nordöstra delen, Ytterby, Kareby och Romelanda kyrkor** av Karin Aasma, Ursula Larsson och Maj-Brit Wadell 1967 (Ytterby, Kareby, Romelanda, Norrmannebo) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Bo band I (volym 57, 104, 112).

113. Up V:7 **Lyhundra härad, nordöstra delen 2, Karls kyrkoruin** av Rune Norberg och Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1967 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark (för halvband 1 och 2) till Up band V (volym 71, 72, 78, 80, 88, 110, 113).
114. Sm II:1 **Kyrkorna i Sjöås, Uppvidinge härad** av Marian Ullén 1967 (Sjöås gamla, Sjöås nya).
115. Go VI:1 **Burs kyrka, Burs ting** av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1967.
116. Öl I:2 **Böda och S:t Olof, Åkerbo härad** av Ragnhild Boström 1968.
117. Sm III:1 **Kalmar slotts kyrkor** av Martin Olsson 1968.
118. Go V:2 **Alskogs kyrka, Garde ting** av Erland Lagerlöf 1968.
119. Öl I:3 **Högby kyrkor, Åkerbo härad** av Ragnhild Boström 1968.
120. Sm II:2 **Drevs och Hornaryds kyrkor, Uppvidinge härad** av Marian Ullén 1968 (Drevs gamla, Hornaryd, Drev-Hornaryd).
121. Up XI:2 **Tillinge kyrka, Åsunda härad** av Ingrid Rosell 1968.
122. Bo III:1 **Hjärtums och Västerlanda kyrkor, Inlands Torpe härad** av Maj-Brit Wadell 1968.
123. Up XI:1 **Härkeberga kyrka, Trögds härad** av Bengt Ingmar Kilström 1968.
124. Sö I:2 **Strängnäs domkyrka I:2, nyare tidens byggnadshistoria samt beskrivning av kyrkogården och begravningsplatsen** av Erik Bohrn 1968 (kyrkobyggnadens eftermedeltida delar, domkyrkans miljö, kyrkogårdar).
125. Go VI:2 **Stånga kyrka, Burs ting** av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1968.
126. Sm II:3 **Dädesjö och Eke kyrkor, Uppvidinge härad** av Marian Ullén 1969 (Dädesjö gamla, Eke, Dädesjö nya).
127. Up IX:2 **Litslena kyrka, Trögds härad** av Bengt Ingmar Kilström 1969.
128. Öl I:4 **Källa kyrkor, Åkerbo härad** av Ragnhild Boström 1969 (Källa gamla, Källa nya).
129. Nä I:4 **Ödeby kyrka, Glanshammars härad** av Stellan Mörner, Tamás Sárkány och Bertil Waldén 1969.
130. Up XI:3 **Sparrsätra och Breds kyrkor, Åsunda härad** av Ingrid Rosell 1969 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Up band XI (volym 111, 121 och 130).
131. Go VI:3 **Hemse kyrkor, Hemse ting** av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1969.
132. Bo IV:1 **Kungälv's kyrkor, Inlands södra härad** av Karin Aasma 1969 (försvunna kyrkor i Kungälv, Bohus slottskyrka, stadskyrkan).
133. Öl I:5 **Persnäs kyrkor, Åkerbo härad** av Ragnhild Boström 1970.
134. Up XII:1 **Kulla och Hjalsta kyrkor, Lagunda härad** av Ann Catherine Bonnier och Robert Bennett 1970.
135. Vg II:1 **Habo kyrka, Vartofta härad** av Lars D. Cnattingius och Nanna Cnattingius 1970.
136. Sm IV:1 **Växjö domkyrka** av Evald Gustafsson och Marian Ullén 1970.

137. Go VI:4 *Alva kyrka, Hemse ting* av Erland Lagerlöf 1970.
138. Sm V:1 *Bergunda och Öja kyrkor, Kinnevalds härad* av Anita Liepe 1970.
139. Sk III:1 *Kyrkorna i Vä, Gärds härad* av Henrik Gräbe 1971 (Vä, S:ta Gertrud, Helgeandshuset, Nöbbelöv).
140. Up XII:2 *Fittja kyrka, Lagunda härad* av Ann Catherine Bonnier och Robert Bennett 1970.
141. Nä I:5 *Lillkyrka och Götlunda kyrkor, Glanshammars härad* av Tamás Sárkány 1971.
142. Öl I:6 *Föra kyrkor, Åkerbo härad* av Ragnhild Boström 1972 med tillägg, rättelser, register och bandtitelark till Öl band I (volym 108, 116, 119, 128, 133, 142).
143. Sm IV:2 *Växjö och Öjaby kyrkor, Växjö* av Anita Liepe 1971 (försvunna kyrkor, Skogslyckan, Västrabo, Högstorp, Öjaby) med register och bandtitelark till Sm band IV (volym 136, 143).
144. Sk I:2 *Barsebäcks och Hofterups kyrkor, Harjagers härad* av Rikard Holmberg och Elisabeth Hervius 1972.
145. Go V:3 *Garde kyrka, Garde ting* av Erland Lagerlöf 1972 med register och bandtitelark till Go band V (volym 105, 118, 145).
146. Sö III:1 *Sorunda kyrka, Sotholms härad* av Robert Bennett, Inger Wadström och Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1972.
147. Nä I:6 *Kyrkor i Närke, tillägg till band I* av Ann Catherine Bonnier och Marian Ullén 1972 (Adolfsberg, Hjärsta) med register till Nä band I (volym 46, 63, 92, 129, 141, 147).
148. Sk I:3 *Löddeköpinge och Högs kyrkor, Harjagers härad* av Anita Liepe och Ralph Edenheim 1972.
149. Sm II:4 *Granhults och Nottebäcks kyrkor, Uppvidinge härad* av Marian Ullén 1972 med register och bandtitelark till Sm band II (volym 114, 120, 126, 149).
150. Go VI:5 *Rone kyrka, Hemse ting* av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1973.
151. Öl II:1 *Långlöts kyrkor, Runstens härad* av Ragnhild Boström (med bidrag av Sölve Göransson) 1973.
152. Sö III:2 *Ösmo kyrka, Sotholms härad* av Robert Bennett 1973 (Ösmo, Nynäs gårdskapell).
153. La I:1 *Kiruna kyrka* av Fredric Bedoire 1973.
154. Bo IV:2 *Kyrkorna i Marstrand* av Karin Aasma 1974 (stadskyrkan, Karlstens fästningskyrka).
155. Up VIII:1 *Veckholms kyrka, Trögds härad* av Ingrid Rosell 1974 (Veckholm, Veckholms hospitalskyrka, Ekholmen).
156. Go VI:6 *Eke kyrka, Hemse ting* av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1974.

157. Sm VI:1 **Åseda och Älgshults kyrkor, Uppvidinge härad** av Anita Liepe och Marian Ullén 1974 (Åseda, Älgshult, Fröseke).
158. Sm III:2 **Kalmar gamla stads kyrkor 1, Storkyrkan** av Martin Olsson 1974 (Kalmar storkyrka/Bykyrkan/Gamla stadskyrkan).
159. Sö II:1 **Strängnäs domkyrka II:1, gravminnen** av Robert Bennett och Erik Bohrn 1974.
160. St IX:2 **Oscarskyrkan** av Krister Malmström 1975.
161. Sö IV:1 **Botkyrka kyrka** (Svartlösa härad) av Robert Bennett 1975.
162. Sm III:3 **Kalmar gamla stads kyrkor 2, Kyrkogården, nu kallad Gamla kyrkogården – 3, Sancta Birgittas kyrka – 4, Svartbrödraklostret** av Martin Olsson och Rolf Näslund 1975 (S:ta Birgitta eller Lilla kyrkan/Tyska kyrkan, Svartbrödraklostret).
163. Öl II:2 **Löt och Egby, Runstens härad** av Ragnhild Boström (med bidrag av Sölve Göransson) 1975.
164. Vg II:2 **Brandstorps kyrka, Vartofta härad** av Barbro Jespersen 1975.
165. Go VI:7 **Lau kyrka, Burs ting** av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1975.
166. Nä **Kumla kyrkor, Kumla härad** av Ann Catherine Bonnier och Marian Ullén 1976 (Hörsta, Kumla, Hällabrottet).
167. Up XIII:1 **Ulriksdals slottskapell, slottskyrkor** av Ingrid Rosell 1976.
168. Sö V:1 **Fors kyrka**, Västerrekarne härad (Eskilstuna) av Robert Bennett och Ralph Edenheim 1976.
169. Go **S Nicolaus och S Clemens, Visby** av Erik Bohrn och Per-Olof Westlund 1977.
170. Öl **Köpings kyrkor, Slättbo härad** av Ragnhild Boström 1977.
171. Sm VI:2 **Lenhovda och Herråkra kyrkor, Uppvidinge härad** av Marian Ullén 1977.
172. Go VII:1 **Lojsta kyrka, Fardhems ting** av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1977.
173. Sm V:2 **Jäts kyrkor, Kinnevalds härad** av Anita Liepe 1977 (Jäts gamla, Jäts nya).
174. Up XIII:2 **Drottningholms slottskyrka, slottskyrkor** av Ingrid Rosell och Berit Wallenberg 1977.
175. Go (XI:1) **Visby domkyrka (1), kyrkobyggnaden** av Gunnar Svahnström 1978 (församlingshistoria, kyrkobyggnaden, kalkmålningar).
176. Sö II:2 **Strängnäs domkyrka II:2, inredning** av Aron Andersson och R. Axel Unnerbäck med bidrag av Catheline Périer-D'Ieteren 1978 (inredning och inventarier utom silver, textilier och gravminnen).
177. Öl II:3 **Gärdslösa kyrka, Runstens härad** av Ragnhild Boström 1978.
178. Go (VIII:1) **Eksta kyrka, Hablinge ting** av Mats Bergman 1978.

179. Sö III:3 **Tyresö kyrka, Sotholms härad** av Barbro Flodin 1979 (Tyresö, Huvudskär).
180. Ha **Värö och Stråvalla kyrkor, Viske härad** av Mereth Lindgren 1979 (Värö, Stråvalla, Löftaskog, Bua).
181. Ha **Kyrkorna i Varberg**, Himle härad av Robert Bennett och Margit Forsström 1980 (försvunna kyrkor i Getakärr, Ny Varberg och Varberg på Platsarna, stadskyrkan, Brunnbergskyrkan).
182. St IX:3 **Hjorthagens kyrka** av Marian Ullén och Bengt O. H. Johansson 1980.
183. Öl II:4 **Bredsättra kyrkor, Runstens härad** av Ragnhild Boström 1980.
184. Go **Helge And's ruin och Hospitalet, Visby** av Erik Bohrn och Gunnar Svahnström 1981.
185. Sm V:3 **Vederslövs och Dänningelanda kyrkor, Kinnevalds härad** av Marian Ullén 1981 (Vederslövs gamla, Vederslövs nya, Dänningelanda).
186. Go VII:2 **Linde kyrka, Fardhems ting** av Erland Lagerlöf 1981.
187. Sö V:2 **Torshälla kyrka**, Västerrekarne härad av Robert Bennett 1981 (Tors-hälla, Ekeby).
188. Öl II:5 **Runstens kyrkor, Runstens härad** av Ragnhild Boström 1982.
189. Sö I:3 **Strängnäs domkyrka I:3, kalkmålningar** av Erik Bohrn och Åke Nisbeth 1982 med rättelser, register och bandtitelark (för två halvband) till Sö band I (volym 100, 124, 189).
190. Vg **Varnhems klosterkyrka, Valle härad** av Ralph Edenheim och Ingrid Rosell 1982 med register till volym 190.
191. Go VIII:2 **Sproge kyrka, Hablinge ting** av Mats Bergman 1982.
192. Medeltida träkyrkor I, Småland samt Ydre och Kinda härader i Östergötland av Marian Ullén 1983 (tematisk översikt med katalog).
193. Öl **Vickleby kyrka, Algutsrums härad** av Ragnhild Boström 1983.
194. Ög **Vadstena klosterkyrka II, inredning** av Aron Andersson (med bidrag av Inger Estham och R. Axel Unnerbäck) 1983 (inredning och inventarier utom gravminnen, målningar).
195. Up X **Enköpings kyrkor**, Åsunda härad av Ann Catherine Bonnier under medverkan av Ingrid Rosell 1984 (försvunna kyrkor, S:t Iljan, Vårfrukyrkan) med register till Up band X (volym 195).
196. Ög **Vadstena klosterkyrka III, gravminnen** av Robert Bennett 1985 (med personregister till volym 196).
197. Dr **Kyrkorna i Mora, Mora tingslag** av Mats Bergman 1984 (Mora, Oxberg).
198. Vg **Läckö slottskyrka** (Kållands härad) av Ingrid Rosell 1985.
199. **Medeltida träkyrkor II, Västergötland, Värmland, Närke** av Erland Lagerlöf 1985 (tematisk översikt med katalog).

200. Ög **Linköpings domkyrka I, kyrkobyggnaden** av Bengt Cnattingius, Ralph Edenheim, Sune Ljungstedt och Marian Ullén 1987 (kyrkomiljön, byggnadsbeskrivning, målningar, byggnadshistoria, den medeltida domkyrkan i historisk och arkitekturhistorisk belysning, gravstenar).
201. Ög **Linköpings domkyrka II, planscher** (av Marian Ullén) 1986.
202. Go XI:2 **Visby domkyrka (2), inredning** av Gunnar och Karin Svahnström 1986 (inredning och inventarier, glasmålningar, kyrkobyggnaden 1985–1986) med rättelser och register (bandtitelark tryckt separat) till Go band XI (volym 175, 202).
203. Öl **Resmo kyrka, Algutsrums härad** av Ragnhild Boström 1988.
204. Dr **Lima och Transtrands kyrkor, Malungs tingslag** av Mats Bergman 1988 (Lima, Rörbäcksnäs, Tandådalen, Transtrand, Sörsjön, Sälen, Gammalsätern).
205. Sö **Floda kyrka, Oppunda härad** av Robert Bennett under medverkan av Mereth Lindgren 1988.
206. Up XIII:3 **Venngarns slottskapell, slottskyrkor** av Ingrid Rosell med bidrag av Mads Kjersgaard 1988.
207. Sm **Arby kyrka, Södra Möre härad** av Karin Andersson och Otto Svennebring 1989.
208. Sö **Jäders kyrka, Österrekarne härad** av Barbro Flodin 1989 (med personregister till volym 208).
209. Sm III:4 **Kalmar domkyrka** av Ingrid Rosell och Robert Bennett med bidrag av Anna Borggren och R. Axel Unnerbäck 1989.
210. **Kyrkobyggnader 1760–1860 1, Skåne och Blekinge** (av R. Axel Unnerbäck, Siegrun Fernlund, Evald Gustafsson, Ingrid Sjöström, Monica Ebeling, Marian Ullén och Birgitta Sandström) 1989 (tematisk översikt med studier och katalog; med personregister till volym 210).
211. Dr **Venjans, Solleröns och Våmhus kyrkor, Mora tingslag** av Mats Bergman 1989 (Venjan, Kättbo, Siknäs, Sollerön, Gesunda, Våmhus).
212. Go VI:8 **Närs kyrka, Burs ting** av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1990 med tillägg, rättelser och register till Go band VI (volym 115, 125, 131, 137, 156, 165, 212) samt (i den häftade upplagan) bandtitelark (för Go band VI, halvband 1 och 2).
213. Ög **Vadstena klosterkyrka I, kyrkobyggnaden** av Iwar Anderson med bidrag av Sune Ljungstedt och Gunilla Malm 1991 (kyrkogården, byggnadsbeskrivning, byggnadshistoria).
214. Sö **Kung Karls kyrka i Kungsör** (Åkerbo härad) av Ingrid Rosell 1992.
215. Go VIII:3 **Silte kyrka, Hablinge ting** av Mats Bergman 1993.

216. *Kyrkobyggnader 1760–1860 2, Småland och Öland* (av Marian Ullén, Stig Tornehed, Yvonne Ehlers, Evald Gustafsson, Ingrid Sjöström, Birgitta Sandström, Monica Ebeling och Ragnhild Boström) 1993 (tematisk översikt med studier och katalog; med personregister till volym 216).
217. *Kyrkobyggnader 1760–1860 3, Övre Norrland 1993, Finland 1760–1809* (av Barbro Flodin med bidrag av Marja Terttu Knapas och Barbro Edling) 1993 (tematisk översikt med studier och katalog; med personregister till volym 217).
218. Bo *Dragsmarks och Bokenäs kyrkor, Lane härad* av Karin Aasma 1994 (Dragsmarks klosterkyrka, Dragsmarks sockenkyrka, Bokenäs gamla, Bokenäs nya; med personregister till volym 218).
219. Go VII:3 *Gerums kyrka, Fardhems ting* av Bengt Stolt 1994.
220. Go VII:4 *Levide kyrka, Fardhems ting* av Erland Lagerlöf och Bengt Stolt 1996.
221. *Kyrkobyggnader 1760–1860 4, Härjedalen, Jämtland, Medelpad och Ångermanland* (av Ingrid Telhammer, Maj Nodermann, Ingrid Sjöström och Monica Ebeling) 1997 (tematisk inventering med studier, katalog och översikt; med personregister till volym 221).
222. Öl *Mörbylånga kyrkor, Algutsrums härad* av Ragnhild Boström 1997.
223. Nb *Nederluleå kyrka* av Barbro Flodin 1998 (med personregister till volym 223).
224. Go IX:1 *Näs kyrka, Grötlinge ting* av Mats Bergman 1998.
225. Ög *Linköpings domkyrka III, inredning och inventarier* av Åke Nisbeth och Inger Estham med bidrag av R. Axel Unnerbäck 2001.
226. Go IX:2 *Grötlingbo kyrka, Grötlinge ting* av Bengt Stolt 2001.
227. Up *Uppsala domkyrka I, skriftliga källor, arkivbildning* av Göran Dahlbäck, Örjan Simonson, Christian Lovén, Herman Bengtsson och Claes Gejrot 2010.
228. Up *Uppsala domkyrka II, domkyrkan i Gamla Uppsala, nuvarande domkyrkans omgivning* av Ronnie Carlsson, Hans Göthberg, Göran Dahlbäck, Christian Lovén och Herman Bengtsson 2010 (Gamla Uppsala kyrka under domkyrkotiden, Uppsala domkyrkas miljö, S:t Eriks kapell och andra försvunna kyrkor kring domkyrkan).
- 229 (2 delar). Up *Uppsala domkyrka III, byggnadsbeskrivning, byggnadshistoria, domkyrkans konsthistoriska ställning* av Christian Lovén, Herman Bengtsson och Markus Dahlberg 2010 (kyrkobyggnaden före 1885; planscher i separat del).
230. Up *Uppsala domkyrka IV, interiörens fasta utsmyckning* av Anna Nilsén och Herman Bengtsson 2010 (byggnadsskulptur, kalkmålningar och glasmålningar före 1885).

231. Up *Uppsala domkyrka V, inredning och inventarier* av Herman Bengtsson, Inger Estham och R. Axel Unnerbäck med bidrag av Sabine Sten 2010 (inredning och inventarier före 1885).
232. Up *Uppsala domkyrka VI, gravminnen* av Herman Bengtsson 2010 (med personregister till volym 232).
233. Öl II:6 *Ölands medeltida kapell, en översikt jämte beskrivningar av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell, Runstens härad* av Ragnhild Boström under medverkan av Jakob Lindblad med bidrag av Sölve Göransson, Margareta Beskow Sjöberg och Kenneth Jonsson 2011 (tematisk katalog med studie och översikt, S:ta Brita, S:ta Margareta) med tillägg, rättelser, register och bandtitelark (för halvband 1 och 2) till Öl band II (volym 151, 163, 177, 183, 188, 233).
234. Up *Uppsala domkyrka VII, Helgo Zettervalls restaurering 1885–93 och tiden fram till 1934* av Herman Bengtsson och Pia Bengtsson Melin 2014 (kyrkobyggnaden, muralmålningar, glasmålningar, inredning och inventarier 1885–1934).
235. Go X:1 *Vamlingbo kyrka, Hoburgs ting* av Bengt Stolt under medverkan av Jakob Lindblad 2015.
236. Up *Uppsala domkyrka VIII, från 1935 till idag* av Cecilia Aneer, Herman Bengtsson, Oloph Bexell, Anders Dillmar, Jakob Lindblad och Pia Bengtsson Melin 2015 (kyrkobyggnaden, inredning och inventarier 1935–2015, textilier och gudstjänstliv 1885–2015) med register till Up Uppsala domkyrka I–VIII (volym 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 236).
237. Up *Uppsala domkyrka IX, ett samtal om domkyrkan* av Göran Lindahl 2016 (analys av domkyrkans konst- och kulturhistoriska ställning).

2 b. Register över monografiskt publicerade kyrkor

Alfabetiskt register över kyrkor, kapell, kyrkoruiner och kyrkplatser som har en monografisk beskrivning i Sveriges Kyrkor. Monografiskt avser här en samlad och heltäckande beskrivning, inte att kyrkan ägnats en egen volym, även om det också förekommer. När en socken har med både gamla och nya kyrkan utgör båda i regel kyrkor under tak. Siffran anger volymnummer i förteckning Publikationer 2 a ovan. När flera volymer anges utgör den första den monografiska beskrivningen medan följande antingen avser tillägg i senare volymer eller tematiska översikter. Kyrkor som enbart beskrivits i tematiska översikter och saknar monografi upptas inte. Förkortningen anger landskapsserie, se Förkortningar nedan.

A: Adelsö Up 73, 82 – Adolf Fredrik St 20 – Akebäck Go 35 – Ala Go 84 – Allhelgonakyrkan i Råå, Raus sn Sk 96 – Almby, se Örebro – Almunge Up 69, 70 – Alnö gamla Me 30, 47 – Alnö nya Me 30 – Alsike Up 1 – Alskog Go 118 – Alva Go 137 – Amsbergs kapell, Stora Tuna sn Dr 37 – Anga Go 84 – Angarn Up 71 – Ansgariikyrkan i Hedesunda, se Sevalbo – Ansgarskapellet på Björkö, Adelsö sn Up 73 – Arby Sm 207, 192 – Ardre Go 97 – Arholma kapell, Björkö-Arholma sn Up 50 – Asarum Bl 51, 210 – Askeby Ög 13 – Aspeboda Dr 9 – Aspö Bl 36 – Atlingbo Go 54 – Attmar Me 47, 221 – Augerum Bl 22, 36, 210 – Avaskär, Kristianopels sn Bl 22 – Axberg Nä 63, 147

B: Backa Bo 57 – Backaryd Bl 36, 210 – Bankekind, se Svinstad – Bara, Hörsne med Bara sn Go 61 – Barlingbo Go 33 – Barsebäck Sk 144 – Bergunda Sm 138 – Bjursås Dr 6 – Björke Go 35 – Björkö-Arholma Up 50 – Björlanda Bo 57 – Björsäter Ög 99 – Bladåker Up 70 – Blidö Up 58 – Boge Go 42 – Bokenäs gamla Bo 218 – Bokenäs nya Bo 218 – Bolstad Ds 34 – Boo kapell, Boo sn Up 62 – Boo Up 62 – Borgsjö Me 47, 221 – Borgvik Vr 18 – Botkyrka Sö 161 – Brandstorp Vg 164, 199 – Bred Up 130 – Bredsättra Öl 183, 216, 233 – Bredåkra Bl 85 – Bro Go 31 – Bro Up 76 – Bromma St 49, 102 – Brålanda Ds 34 – Bräkne-Hoby Bl 51 – Brämö kapell, Njurunda sn Me 30 – Brännkyrka St 102 – Bua, Värö sn Ha 180 – Bunge Go 42 – Bunges kapell, se Åmot – Burs Go 115 – Buttle Go 68, 101 – Bårslöv Sk 96, 210 – Bäl Go 42 – Böda Öl 116, 142 – Bönans kapell, se Gävle Gä 39 – Börstil Up 74

D: Dalhem Go 66 – Danderyd Up 7, 64 – Djura Dr 6 – Djurö Up 62, 64 – Dragsmark Bo 218 – Dragsmarks klosterkyrka Bo 218 – Drev-Hornaryd (Drevs och Hornaryds nya) Sm 120 – Drevs gamla Sm 120 – Drottningholms slottskyrka, Lovö sn Up 174 – Dylta brukskapell, Axberg sn Nä 63, 147 – Dädesjö gamla Sm 126 – Dädesjö nya Sm 126, 216 – Dänningelanda Sm 185, 192

E: Ed Up 82 – Ed Vr 19, 199 – Edebo Up 75 – Edestad Bl 36 – Edsbro Up 70 – Egby Öl 163, 233 – Eke, Dädesjö sn Sm 126, 192 – Eke Go 156 – Ekeby, Torshälla sn Sö 187 – Ekeby Go 33 – Eker Nä 63, 147 – Ekerö Up 73, 82 – Ekholmens kapell, Veckholms sn Up 155 – Eksta Go 178 – Elinghem, Hangvar sn Go 42 – Elleholm Bl 51 – Endre Go 33 – Enköpings försvunna kyrkor Up 195 – Enköpings Vårfrukyrka Up 195 – Enköpings-Näs Up 111 – Enskede St 102 – Envikens gamla Dr 9 – Erikstad Ds 34 – Eringsboda Bl 36, 210 – Eskelhem Go 54 – Eskilstuna Fors Sö 168 – Estuna Up 110 – Etelhem Go 105

F: Falu Kristine Dr 52 – Falun: Stora Kopparberg Dr 52 – Falun: Stora Kopparbergs försvunna kyrkor och kapell Dr 52 – Faringe Up 69, 70 – Fasta, Fasterna

sn Up 80 – Fasterna (Esterna) Up 80 – Fittja Up 140 – Fleringe Go 42 – Floda Sö 205 – Flymen Bl 22 – Fole Go 31 – Follingbo Go 35 – Fors, se Eskilstuna – Forsbacka, Valbo sn Gä 44 – Forsmark Up 74 – Fresta Up 72 – Fridlevstad Bl 36 – Frändefors Ds 34 – Fröjel Go 54 – Fröseke kapell, Älghults sn Sm 157 – Frösunda Up 11 – Frötuna Up 58, 75 – Färö Go 42 – Färentuna Up 73 – Föra Öl 142, 216 – Föckarla Bl 36

G: Gagnef Dr 6 – Galtström, Njurunda sn Me 30 – Gammalstorp Bl 51, 210 – Gammalsäterns fjällkyrka, Transtrands sn Dr 204 – Gammalgarn Go 97 – Gann, Lärbro sn Go 42 – Ganthem Go 66 – Garde Go 145 – Gerum Go 219 – Gestad Ds 34 – Gesunda bönhus, Sollero sn Dr 211 – Gillstad Vg 15 – Gillöga kapell, Rådmansö sn Up 58 – Glanshammar Nä 92, 147, 199 – Gnisvärds kapell, Tofta sn Go 54 – Gothem Go 61, 101 – Gotska Sandöns kapell, Fårö sn Go 42 – Gottröra Up 67, 70 – Granhammarskyrkan, Vintrosa sn Nä 63, 147 – Granhult Sm 149, 192 – Grebo Ög 99 – Grinstad Ds 34 – Grums Vr 18 – Grycksbo, Stora Kopparbergs sn Dr 52 – Gräsö Up 74 – Gräve Nä 63, 147 – Grötlingbo Go 226 – Guldrupe Go 68 – Gunfauus kapell, Ardre sn Go 97 – Gustafs (Enbacka kapell) Dr 37 – Gustav Vasa St 55 – Gustavsberg Up 62 – Gärdslösa Öl 177, 233 – Gävle: Bomhus Gä 39 – Gävle: Böna (Bönans) kapell Gä 39 – Gävle försunna kyrkor och kapell Gä 39 – Gävle Heliga Trefaldighet Gä 39 – Gävle Staffan Gä 39 – Gävle: Strömsbro Gä 39 – Gösslunda Vg 2, 16 – Götlunda Nä 141

H: Habo Vg 135, 199 – Haga Up 1, 11 – Hall Go 42 – Halla Go 66 – Hallshuks (Halls) kapell, Hall sn Go 42 – Hallstavik, Häverö sn Up 75 – Hammarby Up 72, 113 – Hamränge Gä 44 – Hangvar Go 42 – Harestad Bo 104 – Harg Up 75 – Hasslö Bl 36 – Haverö Me 47, 221 – Hedesunda Gä 44 – Hedvig Eleonora St 10 – Hejde Go 54 – Hejdeby Go 33 – Hejnum Go 42 – Helgomannens kapell, Fårö sn Go 42 – Hellvi Go 42 – Hemse Go 131 – Herråkra Sm 177, 216 – Hille Gä 44 – Hilleshög Up 77 – Hjorthagen St 182 – Hjortsberga Bl 36 – Hjalsta Up 134 – Hjærtum Bo 122 – Hofors, Torsåkers sn Gä 44 – Hoftorup Sk 144 – Hogrän Go 54 – Holm Me 47, 221 – Hornaryds gamla Sm 120, 192 – Hosjö (Sandvik) Dr 9 – Hovsta Nä 63, 147 – Husby-Långhundra Up 12, 70 – Husby-Sjuhundra Up 88 – Husby-Ärlinghundra Up 1, 11 – Huskvarna Sm 48 – Huvudskärs kapell, Örnö sn Sö 179 – Håbo-Tibble Up 94 – Hälta Bo 95 – Hårstens kapell, Djurö sn Up 62, 64 – Håtuna Up 94 – Häggesled Vg 4, 16 – Hällabrottet, Kumla sn Nä 166 – Hällaryd Bl 51 – Hälleviks kapell, Mjällby sn Bl 51 – Härkeberga Up 123 – Hasselby Villastad St 83 – Hässjö Me 47, 221 – Häverö Up 8, 75 – Hög Sk 148 – Högalidskyrkan St 109 – Högbo Gä 44 – Högby Öl 119, 142 – Hökhuvud Up 75 – Hönö, Öckerö sn Bo 57 – Höra, Järpås sn Vg 4, 16, 199 – Hörsne Go 61 – Hörsta kapell, Kumla sn Nä 166

I: Iggö kapell, Hille sn Gä 44 – Indal Me 47, 221 – Ingarö Up 62

J: Jakob, St, se S:t Jakob – Johannes, St, se S:t Johannes – Jäder Sö 208 – Jämsjö Bl 22, 210 – Jämshög Bl 51, 210 – Järbo Gä 44 – Järfälla Up 81 – Järpås Vg 4, 16 – Jäts gamla Sm 173 – Jäts nya Sm 173 – Jönköping: Ceciliakapellet Sm 48 – Jönköpings försvunna kyrkor och kapell Sm 48 – Jönköpings Kristine Sm 48 – Jönköping: Ljungarum Sm 48 – Jönköping: Sanna Sm 48 – Jönköping: Slottskapellet (Västra kapellet) Sm 48 – Jönköpings Sofia Sm 48 – Jönköping: Östra kapellet Sm 48 – Jörlanda Bo 95

K: Kallinge Bl 85 – Kalmar Up 94 – Kalmar domkyrka Sm 209 – Kalmar: S:ta Birgitta (Lilla kyrkan, Tyska kyrkan) Sm 162 – Kalmar slottskyrka Sm 117 – Kalmar storkyrka (Bykyrkan, gamla stadskyrkan) Sm 158, 162 – Kalmar: svartbrödraklostret Sm 162 – Kareby Bo 112 – Karl, Söderby-Karls sn Up 113 – Karlshamns försvunna kyrkor Bl 87 – Karlshamns stadskyrka (Carl Gustaf) Bl 87 – Karlskrona: Amiralitetskyrkan Ulrica Pia Bl 86 – Karlskrona: Fredrikskyrkan Bl 59 – Karlskrona: Trefaldighetskyrkan (Tyska kyrkan) Bl 65 – Katarina St 56, 109 – Kil Nä 63, 147 – Kiruna La 153 – Klara, se S:ta Klara – Klinte Go 54 – Knivsta Up 1 – Knutby Up 69, 70 – Kristianopel Bl 22 – Kräklingbo Go 84 – Kulla Up 134 – Kullkyrkan, Mosjö, Mosås sn Nä 63, 147 – Kumla Nä 166 – Kumla försvunna kyrkor och kapell Nä 166 – Kummelby, Sollentuna sn Up 81 – Kung Karl, Kungsör Sö 214 – Kungahälla, se Kungälv – Kungsholm (Ulrika Eleonora) St 5 – Kungsängen, se Stockholms-Näs – Kungsör, se Kung Karl – Kungälv: Kungahälla försvunna kyrkor och kapell Bo 132 – Kungälv: slottskyrkan i Bohus fästning Bo 132 – Kungälv: stadskyrka Bo 132 – Kvitsle, Njurunda sn Me 47 – Kyrkhult Bl 51 – Kållands-Åsaka Vg 4 – Kårsta Up 67 – Källa gamla Öl 128, 142 – Källa nya Öl 128, 142 – Källunge Go 42 – Kärra, Säve sn Bo 57 – Kättbo kapell, Venjans sn Dr 211 – Kävlinge gamla Sk 38 – Kävlinge nya Sk 38 – Köping Öl 170, 216

L: Lagfors, Ljustorps sn Me 47, 221 – Lagga Up 12, 70 – Lau Go 165 – Lavad (Lava) Vg 16 – Leksand Dr 6 – Lenhovda Sm 171, 216 – Levide Go 220 – Lidens gamla Me 47 – Lidens nya Me 47, 221 – Lidingö (S:ta Anna kapell) Up 7, 64 – Lillhärda Hr 103, 221 – Lillkyrka Nä 141 – Lima Dr 204 – Linde Go 186 – Linköpings domkyrka Ög 200, 201, 225 – Linsell Hr 91, 221 – Listerby Bl 36, 210 – Litslena Up 127 – Ljungarum, se Jönköping – Ljusterö Up 64 – Ljustorp Me 47 – Lohärad Up 88 – Lojsta Go 172 – Lokrume Go 31 – Lovö Up 79 – Lummelunda Go 3 – Lunda Up 11 – Lycke Bo 104 – Lyckeby, Lösens sn Bl 22 – Lye Go 105 – Långlöt Öl 151, 233 – Låssa Up 76 – Läckö slottskyrka, Otterstads sn Vg 198 – Långbro, se Örebro – Länna Up 58, 75 – Lärbo Go 42 – Löddeköpinge Sk

148 – Löftaskogs kapell, Stråvalla sn Ha 180 – Lögdö, Hässjö sn Me 47 – Lördens (Lörans) kapell, Njurunda sn Me 30 – Lösen Bl 22, 210 – Löt Öl 163, 216, 233 – Lövgunds kapell, Gävle Gä 39

M: Malsta Up 88 – Maria, St, se S:ta Maria Magdalena – Markim Up 11 – Marstrand: Karlstens fästningskyrka Bo 154 – Marstrands stadskyrka Bo 154 – Martebo Go 3 – Matteus St 60 – Mellby Vg 4 – Mjällby Bl 51, 210 – Mockfjärd, Gagnefs sn Dr 6 – Mora Dr 197 – Mosjö Nä 63, 147, 199 – Munsö Up 73 – Måsestens kapell, Singö sn Up 8 – Mästerby Go 54 – Möja Up 62, 64 – Möljeryd Bl 85 – Mörbylånga Öl 222, 216 – Mörrum Bl 51, 210

N: Nederluleå Nb 223, 217 – Njurunda Me 30, 47 – Nor Vr 18 – Norra Kedum Vg 16 – Norrlanda Go 61, 101 – Norrmannebo kapell (Romelanda kapell), Romelanda sn Bo 112 – Norrsunda Up 1 – Nottebäck Sm 149, 216 – Nynäs gårds kapell, Ösmo sn Sö 152 – När Go 212 – Närtuna Up 67 – Näs Go 224 – Nätraby Bl 36 – Nöbbelöv, Vä sn Sk 139

O: Ockelbo Gä 44 – Odensala Up 1, 11 – Orkesta Up 11 – Oscarskyrkan St 160 – Oslättfors, Hille sn Gä 44 – Othem Go 42 – Otterstad Vg 2 – Ovensjö Gä 44 – Oxbergs kapell, Mora sn Dr 197

P: Persnäs Öl 133, 142, 216

R: Rackeby Vg 2 – Rackeby kloster, Rackeby sn Vg 2 – Ramdala Bl 22 – Raus Sk 96 – Resmo Öl 203 – Riala Up 64 – Riddarholmskyrkan St 28, 45 – Rimbo Up 78, 113 – Ringamåla Bl 51 – Rinkaby Nä 92 – Roma Go 35 – Romelanda Bo 112 – Rone Go 150 – Ronneby försvunna kyrkor Bl 85 – Ronneby stadskyrka (Heliga Kors) Bl 85 – Roslagsbro Up 50, 75 – Roslagskulla Up 64 – Runsten Öl 188, 216, 233 – Rute Go 42 – Råda (Kållands–Råda) Vg 4 – Rådmansö Up 58 – Rånäs kapell, Fasterna sn Up 80 – Råå, se Allhelgonakyrkan – Rö Up 78 – Rödbo Bo 57 – Rödeby Bl 22 – Rörbäcksnäs, Lima sn Dr 204 – Rövikens kapell, Tynderö sn Me 47

S: Sanda Go 54 – Sandhamns kapell, Djurö sn Up 62 – Sandviken Gä 44 – S:ta Britas (Långöre) kapell, Bredsättra sn Öl 233 – S:ta Clara, se S:ta Klara – S:t Erik, Tureberg, Sollentuna sn Up 81 – S:t Göran St 5 – S:t Jakob St 26, 32 – S:t Johannes St 40 – S:ta Katarinae kapell (Synnerby), Otterstads sn Vg 2 – S:ta Klara St 23, 27 – S:ta Margaretas kapell, Runstens sn Öl 233 – S:ta Maria Magdalena St 41, 109 – S:ta Marie kapell (Torsö), Otterstads sn Vg 2 – S:t Olof (S:t Äulas körka), Fårö sn Go 42 – S:t Olofs kapellruin, Böda sn Öl 116,

233 – S:t Olofsholms kapell, Hellvi sn Go 42 – S:t Olof, St, se Adolf Fredrik – S:t Sigfrid St 102 – Saxemara Bl 85 – Segerstad Vr 19, 199 – Selånger Me 47, 221 – Senäte, Otterstads sn Vg 2 – Sevalbo (Ansgariikyrkan), Hedesunda sn Gä 44 – Siknäs, Venjans sn Dr 211 – Siljansnäs Dr 6 – Sillhövda Bl 36, 210 – Silte Go 215 – Silvberg Dr 37 – Singö Up 8, 75 – Sjonhem Go 68, 101 – Sjösås gamla Sm 114, 192 – Sjösås nya Sm 114 – Skalunda Vg 2 – Skarke, Varnhems sn Vg 190 – Skederid Up 80, 113 – Skeppshamns kapell, Tynderö sn Me 47 – Skeppsholmskyrkan (Karl Johan) St 53 – Skepptuna Up 11 – Skå Up 79 – Skånela Up 11 – Skön Me 30, 221 – Skönsmon, Sköns sn Me 30 – Sofia St 89 – Solberga Bo 95 – Sollentuna Up 81 – Sollerön Dr 211 – Solna Up 29, 64 – Sorunda Sö 146 – Sparrsätra Up 130 – Sproge Go 191 – Spånga St 83, 102 – Stefanskyrkan St 40 – Stenkumla Go 54 – Stenkyrka Go 3 – Stockholm, se kyrkans namn – Stockholms-Näs (Kungsängen) Up 76 – Stora Kopparberg, se Falun – Stora Tuna Dr 37 – Storkyrkan (S:t Nikolai) St 17, 24, 25 – Storviks kapell, Ovanjö sn Gä 44 – Stråvalla Ha 180 – Strängnäs domkyrka Sö 100, 124, 159, 176, 189 – Strö Vg 2, 16 – Sturkö Bl 22 – Stånga Go 125 – Stöde Me 47 – Sundals-Ryrs gamla Ds 34 – Sundals-Ryrs nya Ds 34 – Sundborn Dr 9 – Sundsvalls Gustaf Adolf Me 30 – Sunnersberg Vg 2 – Svartnäs Dr 9 – Svartvik, Njurunda sn Me 30, 221 – Sveg Hr 91, 221 – Svenska Högarnas kapell, Rådmansö sn Up 58 – Svinnegarn Up 111, 130 – Svinstad (Bankekind) Ög 13 – Svärdsjö Dr 9 – Sänga Up 77 – Sälens fjällkyrka, Transtrands sn Dr 204 – Sättna Me 47 – Säve Bo 57 – Söderby-Karl Up 110 – Sölvesborgs försvunna kyrkor och kapell Bl 93 – Sölvesborgs stadskyrka (S:t Nicolai) Bl 93 – Söne Vg 15 – Sörsjöns kapell, Transtrands sn Dr 204

T: Tandådalens fjällkyrka, Lima sn Dr 204 – Teda Up 111 – Tillinge Up 121 – Timmervik, Gestads sn Ds 34 – Timrå Me 30, 221 – Tingstäde Go 21 – Tjurkö Bl 22, 36 – Tofta Go 54 – Torhamn Bl 22 – Torkö (S:ta Claras) kapell, Listerby sn Bl 36 – Torp Me 47, 221 – Torsby Bo 104 – Torshälla Sö 187 – Torslanda Bo 57, 112 – Torsåker Gä 44 – Torsång Dr 37 – Transtrand Dr 204 – Trantum Vg 16 – Träkumla Go 54 – Tuna Me 47, 221 – Tving Bl 36, 210 – Tynderö Me 47 – Tyresö Sö 179 – Tysslinge Nä 63, 147 – Tådene Vg 16 – Täby Nä 63, 147 – Täby Up 7, 64

U: Ulriksdals slottskapell, Solna Up 167 – Ununge Up 70 – Uppsala domkyrka Up 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 236, 237 – Uppsala: hospitalskyrkan Up 228 – Uppsala: S:t Eriks kapell Up 228 – Uppsala: S:ta Barbaras kapell Up 228 – Uppsala: S:ta Gertruds kapell Up 228 – Utlängans kapell, Torhamns sn Bl 22 – Uvered Vg 4, 199

V: Vada Up 71, 113 – Vadstena klosterkyrka Ög 194, 196, 213 – Valbo Gä 44 – Vall Go 54 – Vallentuna Up 72 – Vallstena Go 42 – Valö Up 74, 75 – Vamlingbo Go 235 – Varberg: Brunnsbergskyrkan Ha 181 – Varberg: Getakärr (Gamla Varberg, Gamleby) Ha 181 – Varberg: Ny Varbergs karmeliterkloster Ha 181 – Varberg: Ny Varbergs stadskyrka Ha 181 – Varberg: S:t Jörgens kapell Ha 181 – Varbergs slottskyrka Ha 181 – Varbergs stadskyrka Ha 181 – Varnhems klosterkyrka Vg 190 – Vassunda Up 1, 11 – Veckholm Up 155 – Veckholms hospitalskyrka, Veckholms sn Up 155 – Vederslövs gamla Sm 185 – Vederslövs nya Sm 185 – Vedum, Järpås sn Vg 4 – Venjan Dr 211 – Venngarns slottskapell, Sigtuna S:t Olofs sn Up 206 – Vickelby Öl 193 – Vidbo Up 11 – Vika Dr 9 – Viklau Go 68 – Vintrosa Nä 63, 147 – Visby domkyrka Go 175, 202 – Visby: Helge And Go 184 – Visby: hospitalskyrkan Go 184 – Visby: S:t Clemens Go 169 – Visby: S:t Nicolaus Go 169 – Vreta kloster Ög 43 – Våmhus Dr 211 – Vårdsberg Ög 14 – Vä Sk 139 – Vä: helgeandshuset Sk 139 – Vä: S:ta Gertruds kapell Sk 139 – Vaddö Up 8, 75 – Väla Vg 15 – Välluv Sk 96 – Vänge Go 68 – Värmdö Up 62, 64 – Värna Ög 99 – Värö Ha 180 – Väskinde Go 31 – Västergarn Go 54 – Västergarns kyrkoruin, Västergarns sn Go 54 – Västerhejde Go 54 – Västerlanda Bo 122 – Västerledskyrkan St 49 – Västra Ryd Up 76 – Väte Go 54 – Vätö Up 50, 75 – Växjö domkyrka Sm 136 – Växjö: hospitalskyrkan Sm 143 – Växjö: Högstorp Sm 143 – Växjö: klosterkyrkan Sm 143 – Växjö: Skogslyckan Sm 143 – Växjö: Västrabo Sm 143

Y: Ysane Bl 51 – Ytterby Bo 112 – Yttergran Up 98

Å: Ål Dr 6 – Åmot, Ockelbo sn Gä 44 – Åmots gamla kapell (Bunge), Ockelbo sn Gä 44 – Ånsta, se Örebro – Årsunda Gä 44 – Åryd Bl 51 – Åseda Sm 157

Ä: Älgshult Sm 157 – Älvros gamla Hr 107 – Älvros nya Hr 107

Ö: Öckerö gamla Bo 57, 112 – Öckerö nya Bo 57 – Ödeby Nä 129 – Öja Sm 138, 216 – Öjaby Sm 143 – Ölgehult Bl 51, 210 – Örebro: Adolfsberg Nä 147 – Örebro: Almby Nä 63, 147 – Örebro försvunna kyrkor och kapell Nä 46 – Örebro: Hjärsta (S:t Mikael) Nä 147 – Örebro: Långbro gamla Nä 46, 147 – Örebro: Långbro Nä 63, 147 – Örebro Olaus Petri Nä 46, 147 – Örebro S:t Nicolai Nä 46, 147 – Örebro: Ånsta Nä 63, 147 – Örslösa Vg 15 – Örtomt Ög 14 – Ösmo Sö 152 – Össeby, Össebygarns sn Up 71, 113 – Össebygarn Up 71, 113 – Österfärnebo Gä 44 – Östergarn Go 97 – Österåker Up 64 – Östra Ryd Up 29, 64 – Östuna Up 12, 70 – Övergran Up 98 – Överhogdal Hr 107

2 c. Övriga publikationer

Förteckning över publikationer som utgivits av Sveriges Kyrkors redaktion eller med annan anknytning till Sveriges Kyrkor, men utanför den numrerade huvudserien av volymer. De rör en serie vänd till en internationell publik, en rapport över inventerade kyrkor från perioden 1920–1984, en serie som samlar fristående studier, rapporterna från forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria, två fristående studier utgivna innan Studier till Sveriges Kyrkor startade samt några verk som har en upprinnelse i projekt vid Sveriges Kyrkor från 1970–1990-tal men som givits ut i andra sammanhang.

The Churches of Sweden, Second Serie

1. *The Churches of Blekinge* by Armin Tuulse, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1968.

Nya svenska kyrkor

1. *Nya svenska kyrkor I, Svealand* av Lennart Illerstad, Rapport RAÄ 1990:2, RAÄ, Stockholm 1990.
2. *Nya svenska kyrkor II, Götaland* av Lennart Illerstad, Rapport RAÄ 1993:5, RAÄ, Stockholm 1993.
3. *Nya svenska kyrkor III, Norrland* av Agneta Hällén, Rapport RAÄ 1997:1, RAÄ, Stockholm 1998.

Studier till Sveriges Kyrkor

1. *Östergötlands medeltida dopfuntar* av Marian Ullén och Sune Ljungstedt, RAÄ, Stockholm 2003.
2. *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890* (diss. Uppsala universitet) av Jakob Lindblad, RAÄ, Stockholm 2009.
3. *Maglarp. Kyrkan som försvann*, red. Markus Dahlberg, Thomas Romberg och Jes Wienberg, RAÄ, Stockholm 2010.
4. *Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor. Organisation, utgivning, arkiv* av Jakob Lindblad, KVHAA, Stockholm 2022.

Sockenkyrkoprojektet

- Halland. Landskapets kyrkor*, red. Markus Dahlberg, RAÄ, Stockholm 2002.
Jämtland. Landskapets kyrkor, red. Jakob Lindblad, RAÄ, Stockholm 2002.
Härjedalen. Landskapets kyrkor, red. Jakob Lindblad, RAÄ, Stockholm 2002.

- Västergötland. Landskapets kyrkor*, red. Markus Dahlberg, RAÄ, Stockholm 2002.
- Blekinge. Landskapets kyrkor*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 2002.
- Dalsland. Landskapets kyrkor*, red. Birgitta Roeck Hansen, RAÄ, Stockholm 2003.
- Öland. Landskapets kyrkor*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 2003.
- Södermanland. Landskapets kyrkor*, red. Margareta Kempff Östlind, RAÄ, Stockholm 2003.
- Östergötland. Landskapets kyrkor*, red. Ingrid Sjöström och Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 2004.
- Uppland. Landskapets kyrkor*, red. Ingrid Sjöström och Ulf Sporrang, RAÄ, Stockholm 2004.
- Värmland. Landskapets kyrkor*, red. Göran Lindahl, RAÄ, Stockholm 2006.
- Småland. Landskapets kyrkor*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 2006.
- Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, red. Markus Dahlberg och Kristina Franzén, RAÄ, Stockholm 2008.
- Dalarna. Landskapets kyrkor*, red. Ingrid Sjöström, RAÄ, Stockholm 2010.
- Närke. Landskapets kyrkor*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 2015.
- Skåne. Landskapets kyrkor*, red. Markus Dahlberg och Ingrid Sjöström, RAÄ, Stockholm 2015.
- Medelpad och Ångermanland. Landskapets kyrkor*, red. Margareta Kempff Östlind, RAÄ, Stockholm 2018.

Fristående publikationer

- Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 1992.
- Kyrka af träd. Kyrkobyggnader under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige*, red. Ingrid Sjöström, Marja Terrtu Knapas och Ola Storsletten, RAÄ, Stockholm 2000.

Publikationer sprungna ur projekt vid Sveriges Kyrkor

- KRISTER MALMSTRÖM: *Kyrkornas arkitekter. Förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930*, RAÄ:s inventeringsprojekt Kyrkobyggnader inom Svenska kyrkan 1860–1920, RAÄ, Stockholm 1991.
- PETER VON BUSCH, SIBYLLA HAASUM och ERLAND LAGERLÖF: *Skeppsristingar på Gotland*, RAÄ, Stockholm 1993.
- INGRID ROSELL: *Slottskyrkor. En spegel av 1600-talsmänniskan och tiden*, Danderyd 2000.

EVA VIKSTRÖM: *Rum för islam. Moskén som religiöst rum i Sverige*, RAÄ, Stockholm 2007.

2 d. Litteratur om forskningsföretaget Sveriges Kyrkor

Förteckning över litteratur om forskningsföretaget Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium. Tonvikten i urvalet ligger på texter som berör verksamheten och dess historia. En av de viktigaste källorna för senare årtionden utgör de årsberättelser över verksamheten som finns i Kungl. Vitterhetsakademiens årsbok sedan 1970. Recensioner över nyutkomna volymer förekommer i flera tidningar och tidskrifter. Av olika skäl är uppställningen kronologisk, bland annat för att flertalet av texterna skildrar det då rådande dagsläget för verksamheten.²⁸²

1911–1920

- JOHNNY ROOSVAL: "Svenska landskyrkors beskrifning" (plan till fullständig beskrivning av de svenska landskyrkorna och till dessa beskrivningars utgivande häradsvis), i *Svensk tidskrift* 1911:3 (s. 201–211).
- JOHNNY ROOSVAL: "Uppländska kyrkobeskrifningar", i *Upplands fornminnesförenings tidskrift* XXVII, band 6 häfte 2, 1911 (s. 274–276).
- SIGURD CURMAN och JOHNNY ROOSVAL: "Företal", i *Kyrkor i Erlinghundra härad*, Sveriges Kyrkor volym 1, Uppland band IV häfte 1, 1912 (s. I–X).
- IVAR TENGBOM: "'Sveriges Kyrkor'. Konsthistoriskt inventarium [...]. Erlinghundra härad. [...]" (recension av volym 1), i *Arkitektur* 1912 (s. 53 f).
- [JOHNNY ROOSVAL]: *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Prospekt och provtryck*, Svenska Teknologföreningens förlag, Stockholm 1919.
- JOHNNY ROOSVAL: "Öppna fönsterna! Ett ord om de kyrkliga monumentens betydelse i hembygdskunskapen och huruledes dessa f. n. bearbetas och publiceras i verket 'Sveriges Kyrkor'", i *Tidskrift för hembygdsvård* 1920:4, (s. 119–133).

1938–1960

- KARL ASPLUND: "'Ecclesia militans'", i *Bland professorer och studenter. Uppsalaminnen berättade av gamla studenter och andra*, red. Sven Thulin, Hågkomster och livsintryck XIX, Uppsala 1938 (s. 265–274).

282 Förteckningen utgår från en sammanställning av Ann Catherine Bonnier som kompletterats. Klipp, särtryck och kopior finns i ATA: SvK:s arkiv, volym F III:4 m.fl.

- ANDREAS LINDBLOM: *De gyllene åren*, Norstedt, Stockholm 1952 (s. 50–58).
- STEN KARLING: "Sveriges kyrkor som historiska monument", i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 1959 (s. 355–360).
- BENGT G. SÖDERBERG: "Ett monumentalverk över svenska kyrkor", i *Samtid och framtid. Idépolitik och kultur* 1959:4.
- SVEN E. NOREEN: "'Sveriges Kyrkor' under femtio år", i *Fornvännen* 1960:2.
- SIGURD WALLIN: "Studier i 103 volymer kyrkoinventering", i *Rig* 1960 (s. 37–48).
- ERIK MOLTKE: "Skandinaviens fire kirkeværker", i *Fortid og nytid* 1960:1.

1965–1973

- Antikvitetskollegiet. Centralorgan för svensk kulturminnesvård. Betänkande avgivet av Antikvarieutredningen*, SOU 1965:10 (s. 241–245 om Sveriges Kyrkor).
- WESTLUND, PER-OLOF: "Ändrade förhållanden inom verket Sveriges Kyrkor" ("Aktuellt") i *Fornvännen* 1967:2 (s. 144).
- Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetssakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2 (s. 111–115 om Sveriges Kyrkor).
- MARGARETA ROMDAHL: "Svenska fattigdomen räddade våra medeltida kyrkliga skatter", i *Dagens Nyheter* 4/1 1971.
- Kulturminnesvård. Betänkande avgivet av 1965 års musei- och utställningssakkunniga*, SOU 1972:45 (s. 111–114 m.fl. om Sveriges Kyrkor).
- RAGNAR STENBERG: "Sveriges kyrkor på museum", i *Församlings- och pastoratsförvaltning* 1973:9.
- LARS COLLMAR: "Det finns inga ointressanta kyrkor" (artikel om SHM:s utställning Sveriges kyrkor), i *Vår kyrka* 1973:44 (s. 7, 20).

1981–1990

- RAGNHILD BOSTRÖM: "Sveriges kyrkor. The Churches of Sweden" (även på tyska och franska), i *The Cultural Heritage in Sweden*, ICOMOS bulletin 6, 1981.
- RAGNHILD BOSTRÖM: "Johnny Roosval och Sveriges Kyrkor", i *Johnny Roosval, forskaren, läraren*, red. Aron Andersson, Visum förlag, Visby 1982.
- KARIN ANDERSSON: "Att dokumentera kyrkor", -- RAGNHILD BOSTRÖM: "Sveriges Kyrkor och kulturminnesvården", i *Kulturminnesvård* 1986:2.
- MARIAN ULLÉN: "'Tegnérklador' – kyrkor byggda 1760–1860", i *Kulturminnesvård* 1987:2–3.

- RAGNHILD BOSTRÖM och AXEL UNNERBÄCK: "Sveriges Kyrkor 75 år!", i *Kulturminnesvård* 1987:4.
- ERLAND LAGERLÖF: "Sveriges Kyrkor 75 år. Konsthistoriska pionjärer på cykel genom Sverige", i *Fortid och framtid. Personaltidning för Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* (FoF), 1987:17.
- ÅKE ANDRÉN: "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1988.
- HÅKON CHRISTIE: "Sveriges Kyrkor jubilerer", i *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok* 1988.
- CARL JACOB GARDBERG: "Linköpings domkyrka" (recension i samband med Sveriges Kyrkors 75-årsjubileum 1987), i *Formvännern* 1988:3 (s. 198–200).
- ERLAND LAGERLÖF: "Kommentar till 75 års verksamhet samt årsberättelse", i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1988.
- MARGARETA MURRAY-NYMAN: "Gigantiskt verk om landets kyrkor" i *Svenska Dagbladet* 9/9 1990.

1992–2001

- AXEL UNNERBÄCK: "Sveriges Kyrkor – konsthistoriskt inventarium", i *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 1992.
- INGRID SJÖSTRÖM och MARIAN ULLÉN: "Pågående projekt vid Sveriges Kyrkor", i *Kulturmiljövård* 1993:1.
- ÅKE ANDRÉN: "Kyrkorna i den teologiska forskningen", -- GÖRAN LINDAHL: "Kyrkorna i den humanistiska forskningen", -- INGRID SJÖSTRÖM: "Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor", -- JES WIENBERG: "Kyrkorna som arkeologiskt källmaterial", i *Sockenkyrkan i landskapet och sockenkyrkan som källmaterial. Ett symposium med stöd av Stiftelsen Natur och Kultur i Vitterhetsakademiens regi 16–17 juni 1994*, red. Margareta Kempff, KVHAA, Stockholm 1995.
- GÖRAN LINDAHL: "Kyrkorna i den humanistiska forskningen", -- ERIK NORDIN: "Kyrkorna – titthål till vår historia", -- INGRID SJÖSTRÖM: "Kyrkorna som kunskapskälla. Projektet Sockenkyrkorna", i *Kulturmiljövård* 1996:3–4.
- STURE NORBERG: *Katalog med register över 2740 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventerade och dokumenterade under åren 1912–2001, volym I–226, och Nya svenska kyrkor 1920–1984, volym I–III samt Landskapets kyrkor från medeltiden till 1950*, 4 uppl., Huddinge (1996) 2004.
- RICHARD PETTERSSON: *Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering* (diss. Umeå univ.), Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 2, Umeå 2001 (s. 195–198 om Sveriges Kyrkor).

2008–2022

ANDERS ÅMAN: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, KVHAA och Atlantis, Stockholm 2008 (s. 87–92, 188–233 om Sveriges Kyrkor).

INGRID SJÖSTRÖM: "Sveriges kyrkor och Sveriges Kyrkor. Hot och möjligheter", i *Konsthistorisk tidskrift* 2008:1–2.

KARIN HERMERÉN: *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000* (utredning med utgångspunkt i Sveriges Kyrkor), FoU-rapport, RAÄ, Stockholm 2009.

ANN CATHERINE BONNIER: "Sveriges kyrkor som forskningsmiljö. Historia 1912–2007", i Karin Hermerén: *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, RAÄ, Stockholm 2009 (s. 80–83).

HERMAN BENGTSOON: "Huseliusprojektet. Sveriges Kyrkor på 2000-talet", -- JAKOB LINDBLAD: "Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium – aktuella publikationer", i *De kyrkliga kulturarven. Aktuell forskning och pedagogisk utveckling*, red. Emilie Karlsmo, Jakob Lindblad och Henrik Widmark, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus sacri 1, Uppsala 2014.

INGRID SJÖSTRÖM: "De mest omistliga inslagen i vårt byggnadsarv". Göran Lindahl och Sockenkyrkoprojektet", i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 72 (2016).

JAKOB LINDBLAD: *Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor. Organisation, utgivning, arkiv*, Studier till Sveriges Kyrkor 4, KVHAA, Stockholm 2022.

HENRIK WIDMARK: *Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Ett humanistiskt forskningsprojekts praktik och vetenskapliga tillhörighet 1909–1966*, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus sacri, Uppsala (under utgivning 2022).

Årliga redogörelser

"Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium" (årlig redogörelse 1970–2016 bland årsberättelser för Akademiens forskningsföretag), i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1970–2016.

"Sveriges Kyrkor" (årlig redogörelse 1976–1993 bland verksamhetsberättelser för forskningsföretag/forsknings- och utvecklingsföretag vid myndigheten), i *Årsbok. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* 1975/76–1992/93.

Samling av lösa föremål. Ragnhild Boström vid en personalfest omkring 1951 iförd en blå rosett och en hatt inspirerad av Hagby rundkyrka utanför Kalmar. Hatten var gjord av biblioteksassistent Erik Holmberg vid Vitterhetsakademiens bibliotek och finns ännu kvar i Sveriges Kyrkors samling av lösa föremål. Samlingen innehåller även saker som Sigurd Curmans galge och modeller av olika slag. (Foto i ATA: SvK:s arkiv, Ragnhild Boströms samling, okat. samt Jakob Lindblad 2016.)

Samlingar och arkiv

3. Sveriges Kyrkors arkiv i ATA

Sveriges Kyrkors arkiv, den samling av material som Sveriges Kyrkors verksamhet avsatt, har byggts upp under en lång period. Det kan utifrån arkivets uppbyggnad kronologiskt fördelas på: a. material som sedan 1910-talet levererats till ATA:s samling Sveriges Kyrkors arkiv²⁸³ enligt avtal (huvudsakligen skriftligt primärmaterial, medan fotografier och ritningar infogats i ATA:s huvudsamlingar), b. material som mellan cirka 1980 och cirka 2000 förts över till ATA, främst foton, ritningar och äldre handlingar kring verksamheten, c. material från redaktionen som omkring 2005 till 2008 överfördes till ATA. Därtill kommer i mindre omfattning: d. material hos författare som egentligen bör betraktas som redaktionellt material och med tiden bör föras till ATA (eller annat offentligt arkiv), e. material och föremål som sedan omkring 2008 förvaras på annat håll inom Riksantikvarieämbetet (som "Gröna arkivet" och skrymmande delar av föremålssamlingen). Här följer en beskrivning av dess olika delar, huvudsakligen utifrån den nuvarande serieindelningen.

Arkivets olika delar

Handlingarna i arkivet kan utifrån deras skilda ursprungliga funktion och karaktär delas upp i 1) material från arbetet med kyrkornas beskrivningar, huvudsakligen s.k. primärmaterial, 2) handlingar kring verksamhetens planering, administration och ekonomi, 3) arbetsunderstödjande samlingar, enskilda och särskilda samlingar samt material från sidoverksamheter. Arkivets struktur avspeglar dock inte detta helt och hållet. Den har styrts dels av de olika system som funnits vid redaktionen, dels av att arkivet byggts upp under ett århundrade och att leveranser från redaktionen till ATA skett vid olika tillfällen. Vid ATA har materialet ordnats efter arkivets principer och sammanhängande, men osorterat och svåridentifierbart material har därför kunnat kategoriseras på olika sätt. Handlingar, fotografier och ritningar delas upp i helt

²⁸³ ATA: KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3), Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor.

åtskilda samlingar, vilket ännu dock inte kunnat genomföras fullt ut. Nedan följer en kort redogörelse för innehållet i arkivet, uppställd efter de olika seriernas beteckning. Arkivet ingår i det så kallade Ämbetsarkiv 3 som arkiv för "Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet – Forskningsföretaget Sveriges kyrkor". Uppdelningen kan stundom följa olika principer och vissa olyckliga luckor förekommer. Detta är dels följderna av att arkiveringen skett under lång tid och i form av tillfälliga uppdrag av flera olika personer som ofta saknat djupare inblick i verksamheten, dels av omflyttningar och gallring i samband med täta byten av redaktionslokaler under 1970- och 1990-talet.

Serie A, protokoll och minnesanteckningar

Samlingen A I innehåller främst minnesanteckningar från möten mellan redaktionens medarbetare och redaktionskommittén från tiden efter utgivarna och grundarna Curman och Roosval, där både övergripande och detaljerade beslut fattades. Här ingår också minnesanteckningar från medarbetarmöten. Mötena kan gå under olika rubriker. Materialet rör huvudsakligen 1960- till 1990-talet.

Serierna B och C, medelsansökningar, kvittenser rörande arkivleveranser, diaries

Forskningsföretagets relativt komplicerade finansiering (se kapitlet "Finansiärer" ovan) har avsatt material kring ansökningar och dokumentation av erhållna gåvor (B I). Serien med kvittenser för arkivleveranser (B II) berör arkivleveranserna (se Särskilda samlingar: Arkivleveranser enligt Kungl. brev den 4 juli 1913 ovan). Diarierna (C I) omfattar dagböcker över händelser i verksamheten, in- och utgående skrivelser samt medarbetares nedlagda timmar på Sveriges Kyrkor med mera.

Serie D, register och förteckningar

Serierna D II–VIII över register och förteckningar har olika bakgrund och rör flera saker, vilket dock inte så tydligt följer de olika numrerade serierna. Volymerna i D VII och VIII innehåller material främst från verksamhetens första tid, som förteckningar över fotografier, ritningar, manuskript, medarbetare och abonnenter. Serierna D III och IV samt

delar av D I innehåller författarunderstödjande material, bland vilket märks ett personregister över i volymerna (fram till cirka 1980-talet) omnämnda konstnärer, hantverkare och andra, samt ett samlat sakregister med mera. I serien D I ingår även register, bland annat från det under omkring 1990-talet utförda men ej slutförda projektet att sammanställa personregister till volymer som saknar register.

Serie E, korrespondens och skrivelser

Verksamheten kring Sveriges Kyrkors utgivning har medfört en rik korrespondens. En del av den rör verksamhetens övergripande finansiering genom anslagsansökningar, vilken huvudsakligen ingår i B I. Andra delar rör enskilda kyrkor eller volymer, vilka också kan vara sorterade topografiskt i serien F I. En del korrespondens gäller forskarkontakter eller olika typer av frågor från allmänheten om kyrkor.

Serien F I, primärmaterial

Arkivets största samling utgör serien F I, vilken i sin tur är uppdelad i underavdelningarna F I a, F I b, F I c och framåt. Avdelning F I a utgörs huvudsakligen av material om publicerade kyrkor, F I b om opublicerade kyrkor, men denna uppdelning är inte konsekvent, varför en riktigare bestämning snarare är att F I a innehåller material överfört före cirka 2000, medan F I b utgörs av material som stod kvar på Sveriges Kyrkors redaktion till omkring 2007. F I a innehåller det primärmaterial som fram till 1980-talet löpande levererades när en monografisk volym publicerades, men även opublicerat material som under 1990-talet börjat föras över till ATA, rörande opublicerade kyrkor till exempel i Västmanland och Östergötland. Emellertid förekommer i några av volymerna även material om kyrkan från tiden efter att den publicerades, vilket visar att materialet delvis varit tillgängligt för redaktionen efter publiceringen.²⁸⁴ Rutinerna och tidsintervallet för överlämnandet varierade också mellan författarna.²⁸⁵ Primärmaterial

284 Se t.ex. volymen F I ae 1, som innehåller enstaka skrivelser till Johnny Roosval om Roma kyrka 1946 och Fleringe kyrka 1947, vilka publicerades 1931 resp. 1935, och F I ac 5 med anteckningar av Inger Estham 1967 om Leksands kyrka, som publicerades 1916 med tillägg 1932.

285 Marian Ullén muntligt 2016.

för volymer publicerade sedan 1980-talet blev många gånger oegentligt kvar på redaktionen fram tills det redaktionella materialet slutligen överfördes till arkivet och ingår därför i F I b.

Serien är topografiskt uppdelad efter landskapsserie och sedan efter kyrka, grupperade utifrån publicerad volym, härad, alfabetiskt eller efter annan ordning. Material om en och samma kyrka kan förekomma i olika volymer och några volymer innehåller mera samlande material, som utgivningsplaner och korrespondens kring enskilda volymer. Stommen i samlingen utgör det så kallade primärmaterialet, det vill säga anteckningar, manuskript, fotografier, excerpter kring en enskild kyrka.

För publicerade kyrkor är detta material en följd av föreskrifter att även ej publicerat material av intresse för kommande forskning skulle bevaras sedan kyrkan publicerats. Fotografier och ritningar fördes över till ATA bild- och ritningssamling. Indelningen och omfattningen av detta sparade material skiljer sig mellan olika områden och författare. För några publikationer har primärmaterial aldrig lämnats.

För opublicerade kyrkor rymmer volymerna ett arbetsmaterial som kan vara mycket olika sammansatt och ofta inrymmer även fotografier. Vanligen ingår någon typ av manuskript, som dock kan utgöra allt från ett närapå publiceringsfärdigt manuskript, till några förberedande stolpar med anteckningar. För en del kyrkor finns kanske endast ett vykort.

Underserien F I c–d avser material från de tematiska översikterna *Medeltida träkyrkor* och *Kyrkobyggnader 1760–1860*, såväl publicerade som opublicerade delar, vilket också fanns kvar på redaktionen men som bildar en egen från monografierna skild samling. F I e avser visst primärmaterial för serien *Nya svenska kyrkor*.

F I f avser Sockenkyrkoprojektets primärmaterial. Volymer i F I fa utgör projektets exciperade planritningar och visar samtliga svenska kyrkor byggda senast 1950, kopierade i A4 i enhetlig skala 1:300 samt sorterade landskapsvis och alfabetiskt. Samlingen har tillkommit med primärt syfte att utgöra underlag för de digitaliserade planritningar som ingår i projektets publikationer och som till stor del lagts in i Bebyggelseregistret. Där ingår planer från Sveriges Kyrkors publikationer, från K-byråns ritningar i ATA, från Sveriges Kyrkors opublicerade uppmätningar över kyrkor samt från tryckta vägledningar och annan

litteratur. Samlingen utgör ett underlag för Sockenkyrkoprojektets arbete och en för jämförelser ovanligt heltäckande uppsättning av planritningar av landets sockenkyrkor och ett antal kapell.

Serien F II, enskilda samlingar m.m.

Serien F II avser främst enskilda samlingar, huvudsakligen efterlämnat material från tidigare medarbetare eller sådant som bedömts kunna ha värde för författande av kommande volymer. Motsvarande material har även sorterats in på andra platser, såsom D VI och F I och F VI. Serien F II e och delvis F II f är dock inte enskilt arkiv utan omfattar redaktionens excerptsamling, en av de arbetsunderstödjande samlingarna. Den är uppbyggd under verksamhetens tidiga år, delvis av Erik Wennberg, men kompletterad under lång tid framåt.²⁸⁶ Samlingen består av anteckningar från litteratur och arkivkällor om enskilda kyrkor, sorterade på registerkort för landskap och kyrka. De enskilda samlingarna har tillförts arkivet främst från 1960-tal till 2010-tal och kan fördelas på detta sätt:

Samlingar med primärmaterial (främst anteckningar) för Sveriges Kyrkor och annan närstående forskning om kyrkor: *Henrik Alm* (1894–1966; Södermanland, Uppland), *Gerda Boëthius* (1890–1961; Dalarna, norra Uppland, Västmanland, delvis insorterat bland topografiskt primärmaterial, samt egen forskning), *Ragnhild Boström* (1917–2016; Öland samt om Sveriges Kyrkor), *Sigfrid Gunnäs* (1880–1924; excerpter om Västsverige), *Per Gustaf Hamberg* (1913–1978) och *Ulla Berlin-Hamberg* (1925–2012; Härjedalen samt om kyrkoinredning i Norrland), *Torsten Mårtensson* (1889–1968; nordvästra Skåne), *Ingrid Swartling* (1919–1972; klosterkyrkor), *Ingeborg Wilcke-Lindqvist* (1891–1974; Uppland, Västergötland).

Samlingar rörande egen forskning: *Einar Nilsson* (om mästare till predikstolar och altarpopsatser i Svealand, 1930–1950-tal, konsthistoriker i Stockholm), *Ingrid Telhammer* (1923–1994; för publikation om

²⁸⁶ Excerptsamlingen har missuppfattats som enskild samling genom att vissa av korten är stämplade med Wennbergs namn och för att en del av samlingen är övertagen från Sigfrid Gunnäs, troligen efter hans frånfälle 1924.

Magnus Granlund), *Armin Tuulse* (1907–1977; romansk och gotisk konst i Norden, foton bland annat för ej utgiven publikation).

Bild- och vykortssamlingar: *Bertil Arnell* (1918–1982 i Norrköping), *Lilly Halberstadt* (ej närmare känd) och *Nils Källoff* (1844–1935, kyrkoherde i Värnamo 1894–1930), alla huvudsakligen splittrade och insorterade topografiskt i Gröna arkivet.

Klippsamling, förmodligen förd av majoren och tidigare gymnastikläraren i Moskva *Petrus Tersmeden* (1849–1934), samt en omfattande topografisk samling av *Kurt Müller* (Falun, samlad 1930–1986²⁸⁷) med klipp och avskrifter om svenska kyrkor i svarta foliopärmar sorterade landskapsvis.²⁸⁸

Serierna F III–IX, handlingar om organisation, marknadsföring, personal, utgivning m.m.

Serierna F III–V är till innehållet disparata. De innehåller trycksaker och information om verksamheten, material om utställningar med mera (vilket också finns i serien I I). Där ingår emellertid också instruktioner för författare (volym F III 4 och 5), historiska sammanställningar, kursmaterial för kyrkoantikvarier och fotografier från utställningen av äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910.

Materialet är mera ämnessorterat i de övriga serierna. F VI innehåller efterlämnat material av samma slag som i serien F II. Serien F VII innehåller kontrakt med författare och medarbetare och andra handlingar. I serien F VIII ingår ett varierat material, bestående av tryckprover och trycktyper, ett flertal utgivningsplaner (bland annat i skrivboken med inklistrade utgivningskartor i volym F VIII:2), utkast till omslag och korrespondens kring utgivningen med mera. F IX utgör en mindre samling supplement till publicerade volymer.

287 Brev från R. Axel Unnerbäck, RAÄ, till Sally Müller, Falun, 7/6 1988. ATA: SvK arkiv, volym F II g: 42.

288 Klippen i Kurt Müllers samling är dock fästade med ett bristfälligt klistert och lossnar lätt, vilket försvårar användningen. Därtill saknas källhänvisningar för de ofta utförliga uppgifterna om kyrkorna i klipp och avskrifter.

Serien FX, "lappkatalogen", Sveriges Kyrkors illustrationer

Arkivets mest enhetliga och konsekvent genomförda samling utgörs den så kallade "lappkatalogen", en av redaktionens arbetsunderstödjande samlingar med på arkivkort klistrade urklipp med samtliga illustrationer i publicerade volymer, samt illustrationer ur systerverken Danmarks Kirker och Finlands Kyrkor. Illustrationerna är ämnesordnade utifrån beteckningar på kartongerna och i ett samlingsregister och sedan alfabetiskt sorterade efter landskap och kyrka. Samlingen utgör underlag för stilistiska jämförelser av föremål och arkitekturdetaljer. De drygt 170 kapslarna omfattar, med enstaka luckor, volymer publicerade fram till början av 1980-talet.

Serierna G, H och I, kassaböcker, trycksaker m.m.

I serien G I–V samlas kassaböcker med mera från projektets början till slutet av 1960-talet. Där ingår "järnboken", en utförlig personförteckning över arvoderade uppdrag. Serien H I utgörs av en mindre sammanställning av statistiska uppgifter kring kyrkor av ett slag som även återfinns på olika ställen i bland annat serien F I. Inom serien I I ryms broschyrer och tryck av information om verksamheten av motsvarande slag som ingår i F III och F VIII, där fler trycksaker återfinns.

Serie J, ritningar

Sveriges Kyrkors uppmätningar, som utgjort en betydande del av publiceringen, har förts över till ATA, dels med primärmaterial för publicerade volymer, dels vid överföring under 1980–2000-talet av opublicerade kyrkobeskrivningar (se "Fotografier och ritningar" ovan). I serien J I återfinns dock ett antal arkivboxar med uppmätningar i mindre format klistrade på kartong och rörande detaljer i kyrkor i några härader i Västergötland som ännu ej fått sina beskrivningar publicerade.

Serie K, fotografier

För fotografierna gäller som för ritningarna att publicerat material löpande förts över till ATA, medan fotografier från kyrkor vilka ej beskrivits i volymer länge förvarades på redaktionen innan de införlivades med ATA (se "Fotografier och ritningar" ovan). Kvar vid redaktio-

nen behölls länge dels så kallade dubblettfotos, med publicerade bilder som redan fanns i ATA:s samling, dels fotografier till oppublicerade kyrkobeskrivningar som huvudsakligen förvarades med anteckningar, manuskript med mera (se serie F I, primärmaterial ovan). Serien K I innehåller fotografier som hör till ovanstående kategorier, men som kommit att inordnas i Sveriges Kyrkors arkiv. Där ingår även bilder som från andra sammanhang kommit till redaktionen, bland annat några privata samlingar av tidskriftsklipp och vykort.

Serie Ö, pressklipp, recensioner

Som ett led i att samla in uppgifter om olika kyrkor, främst avseende förändringar i sen tid som före 2000-talet vanligen främst är dokumenterat i tidningsnotiser, har redaktionen samlat tidningsklipp, bland annat genom abonnemang från AB Pressurklipp fram till 1996.²⁸⁹ En del av denna klippsamling förvaras i arkivvolym, andra har förts över till ATA:s topografiskt sorterade klippsamling. Några klippböcker härrör från Johnny Roosval (fler finns i hans samling i ATA:s enskilda arkiv). En uppsättning klipp rör verksamheten och recensioner av publicerade volymer. En särskild serie är samlingen av självrecensioner eller bokanmälan (för volym 49 till 222). De framställdes av redaktionen som underlag för tidningar och som reklamblad, oftast på enkla stencilerade papper.

Okatalogiserat material

En del av arkivet är fortfarande (2022) inte katalogiserad. Det handlar om material som åren 2007–2008 fördes över från redaktionens lokaler till Sveriges Kyrkors arkiv i ATA, men som inte var ordnat och förtecknat när detta omkring 2006 inledda arbete avstannade med utgången av år 2010. Materialet är mycket varierat. En större uppsättning fotografier, bland annat glasplåtar utan papperskopior och fotografier från publikationer sedan 1990-talet, finns här liksom enstaka ritningar. Primärmaterialen är katalogiserat i serie F I med undantag för bland annat den tematiska översiktsserien *Kyrkobyggnader 1760–1860*.

²⁸⁹ Abonnementet blev då gemensamt för flera ämnesområden inom Riksantikvarieämbetet och arkiverades istället centralt.

Lösa föremål

En i arkivet udda uppsättning utgör Sveriges Kyrkors föremålssamling. Några föremål ur samlingen, särskilt mera skrymmande, förvaras dels med delar av biblioteket i ett av Riksantikvarieämbetets externa magasin, dels i ATA:s läsesal och arbetslokaler. Föremålssamlingen består av saker som avsatts inom det redaktionella arbetet och som förts vidare med redaktionens flyttningar mellan olika lokaler. Huvuddelen av samlingen fotograferades 2008 av assistent Marianne Sjöholm, Riksantikvarieämbetet. Ur samlingen kan nämnas: En serie pappmodeller av olika kyrkor, bland annat utförda av Sveriges Kyrkors uppmätare ingenjör John Söderberg. Inramade tavlor som skänkts till redaktionen eller inramade fotografier och ritningar från verksamheten. En ordförandeklubba med slagdyna, skapad av Sveriges Kyrkors uppmätare arkitekt Gunnar Wirén efter förebild av en fasadskulptur på Martebo kyrka på Gotland och vindflöjeln på Ösmo kyrka i Södermanland. Denna vindflöjel med tupp och kors togs på 1980-talet som motiv för Sveriges Kyrkors logotyp och finns därför även på en knappt meterhög svart metallspira. Två skulpterade huvuden av verkets grundare Sigurd Curman och Johnny Roosval, det förra i brons av Eric Hedland, det senare i gips av Ellen Roosval, född von Hallwyl. Curmans kom till redaktionen under 1970-talet efter att tidigare ha stått i Historiska museets entréhall. Till den hör en hög vitmålad piedestal i trä. Roosvals skänktes på 1980-talet av Rolf Söderberg på Stockholms stadsmuseum.²⁹⁰ Skulpturerna är nu (2022) sedan 2008 uppställda i ATA:s och Vitterhetsakademiens biblioteks läsesal. Rockgalgar med Sigurd Curmans och andra medarbetares namn.²⁹¹ Skyltar och planscher från utställningar. Husgeråd och andra blandade lösa föremål från redaktionens lokaler.

290 Marian Ullén muntligt 2014.

291 Med Ragnhild Boströms enskilda arkiv tillfördes samlingen 2016 en galge med Johnny Roosvals namn, vilken då länge varit i Boströms ägo men tidigare torde ha funnits på redaktionen.

Referenser

Refererade källor och anförd litteratur

Se även Publikationer 2 a, c och d ovan.

Otryckta källor

Stockholm, Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA):

KVHAA och riksantikvarien (ämbetsarkiv 2). Gemensamma handlingar:

KVHAA protokoll.

KVHAA och RAÄ (ämbetsarkiv 3). Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor (SvK:s arkiv, se ”3 Samlingar och arkiv” ovan); Gemensamma handlingar:

KVHAA protokoll, brev till Sveriges Kyrkor, handlingar från ”Snabbinventeringen”, handlingar rörande publikationer.

RAÄ och SHMM (ämbetsarkiv 4). Överantikvarien och planeringssekretariatet: anslagsframställan.

Enskilda arkiv. Humanistiska fondens arkiv: nämndens protokoll; Sigurd Wallins samling: manuskript.

Internet

Digitala Vetenskapliga Arkivet (DiVa), <https://www.diva-portal.org> (7/6 2022).

INGELMAN-SUNDBERG, CATHARINA: ”Rekordstor rea på historisk litteratur”, *Svenska Dagbladet*, nätupplagan, 19/10 2007, <https://www.svd.se> (7/6 2022).

Sveriges Kyrkors hemsida (under uppbyggnad 2022), <https://www.sverigeskyrkor.se> (7/6 2022).

Korrespondens och muntliga uppgifter

E-post från Marika Bergren RAÄ 2011, Anna Forsling KVHAA 2011, Ann Catherine Bonnier 2021.

Muntliga uppgifter från tidigare medarbetare vid Sveriges Kyrkors redaktion.

Tryckta källor

NYSTRÖM, CHRISTER: intervju med Bertil Arnell, *Norrköpings Tidningar* 2/9 1982.

- Närke. Landskapsrapport.** Preliminär utgåva för symposium 28 och 29 maj 1997 anordnat i regi av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien med medel från Stiftelsen Bokförlaget Natur och Kultur. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna – Kulturarv och bebyggelsehistoria. (Stencilerad rapport, Sveriges Kyrkors bibliotek.)
- Regeringens proposition** 1975/76:100.
- Riksdagens protokoll** 1975/76.
- Svensk författningssamling (SFS)** 1989:400.
- Svenska Dagbladet*, nätupplagan, 19/10 2007.
- Svenskt biografiskt lexikon*, Riksarkivet, Stockholm 1917–.
- Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning*, del I–VI, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1905–1924.
- Utredningen ang. Sambandet mellan Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum* (stencilerat betänkande), Utbildningsdepartementet 1969:2.
- Våra kyrkor*, Klarkullens förlag, Västervik 1990.
- Västgötadelen av Monumenta Sveo-Gothorum. Efter handskriften F.h.9 i Kungliga biblioteket*, red. Benny Jacobsson, Skara stiftshistoriska sällsks skriftserie 66 (i samarbete med Föreningen Västgötalitteratur), Skara 2012.

Litteratur

- Se även Publikationer 2 a, c och d. För förord och artiklar i SvK, se *Sveriges Kyrkor*.
- AHRENS, CLAUS: *Die frühen Holzkirchen Europas*, Schriften des archäologischen Landesmuseums 7, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2001.
- ALMEVIK, GUNNAR: *Byggnaden som kunskapskälla* (diss., kulturvård, Göteborgs universitet), Gothenburg studies in conservation 27, Göteborg 2012.
- Antikvitetskollegiet. Centralorgan för svensk kulturminnesvård. Betänkande avgivet av Antikvarieutredningen*, SOU 1965:10.
- BIÖRNSTAD, MARGARETA: **Förord** till *Årsbok 1991–92. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer*, Stockholm 1992.
- BONNIER, ANN CATHERINE: "Sveriges kyrkor som forskningsmiljö. Historia 1912–2007", i Karin Hermerén: *Kunskapsupbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, FoU-rapport, RAÄ, Stockholm 2009.
- BONNIER, ANN CATHERINE och ULLÉN, MARIAN: *Örberga kyrka*, Linköpings stifts kyrkor, Motala kontrakt, Linköping 1998.

- VON BONSDORFF, JAN: "Tyskland, Norden och medeltiden. Johnny Roosval och Adolph Goldschmidt", i *Konsten och det nationella. Essäer om konst-historia i Europa 1850–1950*, KVHAA konferenser 76, Stockholm 2013.
- BOSTRÖM, RAGNHILD: "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1974 och 1977.
- RAGNHILD BOSTRÖM: "Sveriges kyrkor. The Churches of Sweden", i *The Cultural Heritage in Sweden*, ICOMOS bulletin 6, 1981.
- CURMAN, GUNILLA och CURMAN, SIGURD: *Eds kyrka*, Eds församling, Sollentuna 1958.
- DAHLBERG, MARKUS: *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid* (diss., konstvetenskap, Göteborgs universitet), Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 28, Skara 1998.
- Den monastiska bildvärlden i Norden. Föredrag vid det 10:e nordiska symposiet för ikonografiska studier i Vadstena 1986*, red. Ann Catherine Bonnier, Mereth Lindgren och Marian Ullén, ICO och RAÄ, Stockholm 1990.
- FRANZÉN, KRISTINA: *Att flytta Axis Mundi. Om det kyrkliga landskapets struktur och förändring i Strängnäs och Växjö stift 1780–1880* (diss., kulturgeografi, Stockholms universitet), Meddelande, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet 127, Stockholm 2004.
- GRÄSLUND BERG, ELISABETH: *Till prästens bruk och nytta. Jord till prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid* (diss., kulturgeografi, Stockholms universitet), Meddelande, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet 128, Stockholm 2004.
- Halland. Landskapets kyrkor*, red. Markus Dahlberg, RAÄ, Stockholm 2002 och efterföljande landskapsrapporter (se bilaga 2 c).
- HERMERÉN, KARIN: *Kunskapsupplyggna kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*, FoU-rapport, RAÄ, Stockholm 2009.
- HÄLLÉN, AGNETA: *Nya svenska kyrkor III, Norrland*, rapport RAÄ 1997:1, Stockholm 1998.
- ILLERSTAD, LENNART: "Kyrkor från 1920 till våra dagar – rumsupplösning och slutenhet" i *Kulturminnesvård* 1987:2–3
- ILLERSTAD, LENNART: *Nya svenska kyrkor I, Svealand*, Rapport RAÄ 1990:2, Stockholm 1990.
- Johnny Roosval. Forskaren. Läraren*, red. Aron Andersson, Visum förlag, Visby 1982.
- KARLING, STEN: *Kyrkorna i Borås och Brämbult*, Borås 1955.
- Kulturminnesvård. Betänkande avgivet av 1965 års musei- och utställningssakkunniga*, SOU 1972:45.

- Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok*, Stockholm 1926–.
- Kyrka af träd. Kyrkobyggande under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige*, red. Ingrid Sjöström, Marja Terrtu Knapas och Ola Storsletten, RAÄ, Stockholm 2000.
- Kyrka i bruk*, Östergötlands länsmuseum, Linköping 1996.
- Kyrkor i Erlinghundra härad. Konsthistoriskt inventarium*, red. Sigurd Curman och Johnny Roosval, Uppsala universitets årsskrift, filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 4, Uppsala 1912.
- LAGERLÖF, ERLAND: "Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1976.
- LAGERLÖF, ERLAND: "Sveriges Kyrkor 75 år. Konsthistoriska pionjärer på cykel genom Sverige" i *Forn tid och framtid. Personaltidning för Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* (FoF), 1987:17, Stockholm 1987.
- LINDBLAD, JAKOB: *470 nya kyrkor. Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850–1890* (diss., konstvetenskap, Uppsala universitet), Studier till Sveriges Kyrkor 2, RAÄ, Stockholm 2009.
- LUNDBERG, ERIK: *Byggnadskonsten i Sverige [1] under medeltiden, 1000–1400*, Stockholm 1940.
- Maglarp. Kyrkan som försvann*, red. Markus Dahlberg, Thomas Romberg och Jes Wienberg, Studier till Sveriges Kyrkor 3, RAÄ, Stockholm 2010.
- MALMSTRÖM, KRISTER: *Centralkyrkor inom Svenska kyrkan 1820–1920. Med en byggnadsantikvarisk inventering* (diss., konstvetenskap, Stockholms universitet), KVHAA, Stockholm 1990.
- MALMSTRÖM, KRISTER: *Kyrkornas arkitekter. Förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930*, RAÄ:s inventeringsprojekt Kyrkobyggnader inom Svenska kyrkan 1860–1920, Stockholm 1991.
- MALMSTRÖM, KRISTER: "Sexhundra kyrkor. Svenska kyrkans nybyggen 1860–1920 – problem eller tillgång?", i *Kulturmiljövård* 1993:1.
- NORBERG, RUNE: "Kyrkoinventeringen 1918–1932" i *Fornvännen* 1941.
- NOREN, SVEN E.: "'Sveriges Kyrkor' under femtio år", i *Fornvännen* 1960:2.
- OLSSON, MARTIN: "Uppländska klockstaplar", i *Svenska turistföreningens årsskrift* 1915.
- PETTERSSON, RICHARD: *Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering* (diss. Umeå univ.), Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 2, Umeå 2001.
- ROSELL, INGRID: "Slottskapellet och det religiösa livet", i *Karlberg. Slott och skola. Byggnader och konst*, Historiekomm., Krigsskolan, Stockholm 1992.
- ROSELL, INGRID: *Slottskyrkor. En spegel av 1600-talsmänniskan och tiden*, Danderyd 2000.
- JOHNNY ROOSVAL: "Svenska landskyrkors beskrifning", i *Svensk tidskrift* 1911:3.

- [ROOSVAL, JOHNNY]: *Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Prospekt och proutryck*, Svenska Teknologföreningens förlag, Stockholm 1919.
- ROOSVAL, JOHNNY: "Öppna fönsterna! Ett ord om de kyrkliga monumentens betydelse i hembygdskunskapen och huruledes dessa f. n. bearbetas och publiceras i verket 'Sveriges Kyrkor'", i *Tidskrift för hembygdsvärd* 1920:4.
- SCHWANBORG, INGRID: *Humla kyrka*, Skara stifts kyrkobeskrivningar nr 3, Skara 1984.
- SCHWANBORG, INGRID: *Skånings-Åsaka kyrka*, Skara stifts kyrkobeskrivningar nr 19, Skara 1994.
- SCHWANBORG, INGRID: *Kulturbeskrivning och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*, RAÄ, Stockholm 2002.
- SJÖSTRÖM, INGRID: "'De mest omistliga inslagen i vårt byggnadsarv'. Göran Lindahl och Sockenkyrkoprojektet", i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 72 (2016).
- Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*, red. Markus Dahlberg och Kristina Franzén, RAÄ, Stockholm 2008.
- STOCKHAUS, BRITA: "Klockstaplar", i *Fornvännen* 1940.
- Studier till Det medeltida Sverige*, Riksarkivet, Stockholm 1977–.
- Studier till Kulturmiljöprogram för Sverige*, RAÄ, Stockholm 1992–.
- Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium* (SvK), volym 1–, Uppsala/Stockholm 1912– (förtecknade i "2 a. Publicerade volymer i nummerordning").
- TUULSE, ARMIN: *Ansgarskapellet på Björkö. Inom Adelsö socken, Uppland [...]*, GLA, Stockholm 1954.
- TUULSE, ARMIN: *Hossmo. En försvarskyrka med östtorn*, KVHAA handlingar, Antikvariska serien 2, Stockholm 1955.
- TUULSE, ARMIN: *The Churches of Blekinge*, The Churches of Sweden, Second Serie Volume I, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1968.
- ULLÉN, MARIAN: "'Tegnér-lador' – kyrkor byggda 1760–1860" i *Kulturminnens vård* 1987:2–3.
- ULLÉN, MARIAN och LJUNGSTEDT, SUNE: *Östergötlands medeltida dopfontar*, Studier till Sveriges Kyrkor 1, RAÄ, Stockholm 2003.
- UNNERBÄCK, AXEL: "Sveriges Kyrkor – konsthistoriskt inventarium", i *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, RAÄ, Stockholm 1992.
- WESTLUND, PER-OLOF: "Ändrade förhållanden inom verket Sveriges Kyrkor", i *Fornvännen* 1967.
- WESTLUND, PER-OLOF: "Verket Sveriges Kyrkor", årsberättelse i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1970.

- WIDMARK, HENRIK: *Sveriges Kyrkor i centrum och periferi. Ett humanistiskt forskningsprojekts praktik och vetenskapliga tillhörighet 1909–1966*, Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus sacri, Uppsala (under utgivning 2022).
- VIKSTRÖM, EVA: *Religiösa rum för islam*, FoU-rapport, RAÄ, Stockholm 2006.
- VIKSTRÖM, EVA: *Rum för islam. Moskén som religiöst rum i Sverige*, RAÄ, Stockholm 2007.
- ZACHRISSON, BROR: "Gunnar Tissel", minnesord i *Teknisk tidskrift* 92 (1962).
- ÅMAN, ANDERS: *Sigurd Curman. Riksantikvarie – Ett porträtt*, Svenska lärde, KVHAA och Atlantis, Stockholm 2008.
- Årsbok. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer* 1975/76–1992/93.

Förkortningar

Allmänna förkortningar

För landskapsseriernas tvåstaviga förkortningar, se nedan.

- A&WI – Almqvist & Wiksell International
- ADB – automatisk (administrativ) databehandling/informationsteknik
- Ai – Informationsenheten, Administrationsavdelningen, RAÄ
- ATA, A.T.A. – Antikvarisk-topografiska arkivet
- b. – början
- B-avdelningen – Byggnadsavdelningen, RAÄ
- Bd – Enheten för byggnadsdokumentation, Byggnadsavdelningen, RAÄ
- B.P. – Biblia Pauperum
- BSt, B. St. – Kungl. Byggnadsstyrelsen
- Db – Dokumentationsbyrån, RAÄ
- ED, E.D. – Ecklesiastikdepartementet
- F-avdelningen – Fornminnesavdelningen, RAÄ
- FAF – fördjupad anslagsframställning
- FFKK – Forum för forskning kring de kyrkliga kulturarven, Uppsala universitet
- fn – för närvarande
- FoF – *Forntid och framtid*. Personaltidning för RAÄ och SHMM
- FoU – forskning och utveckling
- f. ö. – för övrigt
- hft – häftad tryckupplaga
- HSFR – Humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsrådet
- inb – inbunden tryckupplaga
- KB, K. B. – Kungliga biblioteket
- K-avd – Kulturmiljöavdelningen, RAÄ

- Kbr 1760 – Sveriges Kyrkors tematiska serie *Kyrkobyggnader 1760–1860*
 KML – Kulturmiljölagen
 KMV – kulturmiljövården
 KUT – Kunskapsförsörjningsutredningen/Kunskapsförsörjning för KMV,
 utredning
 KVHAA – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
 lfg – landsförsamling
 Med träk – Sveriges Kyrkors tematiska serie Medeltida träkyrkor
 ms, ms. – manuskript
 MUS 65 – 1965 års musei- och utställningssakkunniga
 o. a. – och andra
 RA, R. A. – Riksarkivet
 RAÄ, raä – Riksantikvarieämbetet
 RIKf – Enheten för foto, Institutionen för konservering, RAÄ och SHMM
 S:t/S:ta, S. – Sankt, Sankta
 SFS – Svensk författningssamling
 SHM – Statens historiska museum
 SHMM – Statens historiska museer
 sn – socken
 ss – såsom
 SvK, Sv.K. – Sveriges Kyrkor
 t.f. – tillförordnad
 UV – Undersökningsverksamheten/Byrån för arkeologiska undersökningar,
 Fornminnesavdelningen, RAÄ

Förkortningar av landskapsserier

Förkortningen av landskapsserierna följer det i Sveriges Kyrkor tillämpade systemet av förkortningar av landskapsnamn, vilket i sin tur med vissa undantag återgår på ett äldre som synes ha använts inom bland annat ATA sedan 1800-talet. Förkortning är här tillagd för Stockholm. Förkortningarna Kbr 1760 och Med träk avser de tematiska serierna *Kyrkobyggnader 1760–1860* respektive *Medeltida träkyrkor*.

Bl	Blekinge	Ha	Halland
Bo	Bohuslän	Hr	Härjedalen
Dr	Dalarna	Hs	Hälsingland
Ds	Dalsland	Jä	Jämtland
Go	Gotland	La	Lappland
Gä	Gästrikland	Me	Medelpad

Nb	Norrbotten	Vb	Västerbotten
Nä	Närke	Vg	Västergötland
Sk	Skåne	Vr	Värmland
Sm	Småland	Vs	Västmanland
St	Stockholm	Ån	Ångermanland
Sö	Södermanland	Ög	Östergötland
Up	Uppland	Öl	Öland

PERSONREGISTER

- Aasma, Karin 64, 234, 246–248, 252
Ahrens, Claus 84
Alm, Henrik 234, 244, 272
Almqvist, Boel 93
Améen, Gustaf 148
Anderson, William 58, 233, 241–245
Andersson, Aron 27, 37, 45, 48, 65, 179, 231, 234, 249, 250, 263
Andersson, Marika 119
Andrén, Erik 233, 242
Aneer, Cecilia 234, 253
von Arbin, Christina 48, 232
Arnell, Bertil 154, 273
Asplund, Karl 165, 232, 240, 244, 262
Axel-Nilsson, Göran 234, 243
- Balgård, Sture 116
Bedoire, Fredric 234, 248
Behr-Frykholm, Ulla 61, 114
Bengtsson, Herman 64, 234, 252, 253, 265
Bennett, Robert 62, 207, 234, 236, 247–251
Berg, Eva 236
Berggren, Marika 118
Bergman, Mats 62, 157, 207, 234, 236, 249–252
Berlin-Hamberg, Ulla 233, 245, 246, 272
Bertilsson, Ulf 48, 232
Beskow Sjöberg, Margareta 235, 253
Bexell, Oloph 80, 234, 253
Billow, Anders 111, 187, 232, 240, 244
Blomqvist, Ragnar 58, 237
Boberg, Anna 28, 29
Boberg, Ferdinand 29
Boëthius, Gerda 13, 58, 232, 240, 242, 243, 272
Bohrn, Erik 233, 243, 244, 246, 247, 249, 250
- Bolinder, Gustaf 234, 240
Bonde, Magnus 234, 240
Bonnier, Ann Catherine 11, 18, 40, 49, 52, 62, 78, 83, 93, 95, 96, 155, 216, 234, 236, 247–250, 262, 265
von Bonsdorff, Jan 27, 48, 49, 232, 279
Borggren, Anna 234, 251
Boström, Ragnhild 11, 18, 27, 31, 33, 36, 37, 44, 45, 55, 57–59, 61, 62, 65–67, 72, 73, 76, 96, 102, 106, 112, 116, 123–125, 147, 151, 153, 156, 159, 167, 183, 194, 197, 207, 233, 235, 237, 238, 244, 246–253, 263, 264, 266, 272, 276
Brandel, Sven 58, 232, 240, 241, 243, 244
Branting, Agnes 234, 241
Brohed, Ingmar 48, 49, 91, 231
de Brun, Frans 234, 241
Brunius, Carl Georg 192
- Carlsson, Ronnie 72, 234, 252
Cinthio, Erik 48, 72, 231
Clason, Isak Gustaf 29
Cnattingius, Bengt 234, 251
Cnattingius, Lars D. 119, 234, 247
Cnattingius, Nanna 119, 234, 247
Cornell, Elias 235
Cornell, Henrik 165, 185, 186, 232, 240, 241, 243
Curman, Gunilla 109, 234, 245
Curman, Sigurd 19, 20, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 43–45, 47, 50, 51, 54, 55, 57, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 76, 96, 99, 101, 102, 104, 109, 112, 116, 123, 125, 142, 147, 154, 158, 159, 166, 167, 168, 185, 197, 204–207, 215, 219, 223, 231, 232, 237, 240, 242, 244–246, 262, 264, 265, 269, 276

- Dahlberg, Markus 49, 52, 62, 92, 93, 95,
155, 232, 234, 236, 252, 260, 261
- Dahlbäck, Göran 234, 252
- Dillmar, Anders 64, 234, 253
- Dymllind, Margareta 234, 246
- Ebeling, Monica 64, 88, 89, 216, 234, 236,
251, 252
- Edenheim, Ralph 64, 234, 248–251
- Edgren, Gerd 235
- Edle, Alfred 22, 233, 242, 243
- Edling, Barbro 234, 252
- Ehlers, Yvonne 234, 252
- Elfstrand, Percy 234, 242
- Ellenius, Allan 48, 231
- Ene, Stefan 93
- Engström, Albert 26
- Erichs, Malte 58, 233, 244
- Erici, Einar 178
- Ericsson, Olle 112
- Eriksson, Nils Einar 61
- Estham, Inger 62, 65, 234, 250, 252, 253,
270
- Eugen, prins 29
- Fernlund, Siegrun 234, 251
- Festin, Eric 58
- Fischer, Ernst 58, 232, 240, 241
- Flodin, Barbro 64, 216, 234, 250, 251, 252
- Forsberg, Vidar 35, 112, 114, 115
- Forsling, Anna 118
- Forsström, Margit 234, 250
- Franzén, Anne-Marie 65
- Franzén, Kristina 92, 93, 261
- von Friesen, Otto 65
- Gardell, Sölve 122, 234, 243
- Geijer, Agnes 65, 179
- Gejrot, Claes 234, 252
- Graebe, Henrik 235, 248
- Gräslund Berg, Elisabeth 93
- Gullberg, Per 48, 232
- Gunne, Carl 58
- Gunnäs, Sigfrid 58, 235, 242, 272
- Gustaf (VI) Adolf, kronprins 29
- Gustafsson, Evald 51, 95, 232, 234, 247,
251, 252
- Gustavson, Helmer 65
- Göransson, Bengt 225
- Göransson, Sölve 248, 249, 253
- Göthberg, Hans 235, 252
- Halberstadt, Lilly 273
- Hallbäck, Sven-Axel 235
- Hallgren, Sören 31, 35, 39, 61, 73, 97, 153
- Hamberg, Per Gustaf 233, 245, 246, 272
- Hamilton, grevinna 52
- Hammar skjöld-Reiz, Ingeborg 61
- Hedland, Eric 276
- Hedlund, Samuel 58, 123, 124, 142, 143,
144, 233, 237, 242, 243
- Hellner, Brynolf 122, 233, 242
- Henschen-Cornell, Ingegerd 123, 233, 244
- Hervius, Elisabeth 235, 248
- Hesselgren, Sven 61
- Hildebrand, Bengt 184, 191
- Hildebrand, Gabriel 39, 83
- Hildebrand, Hans 71, 189, 193, 194
- Hintze, Rolf 36, 39, 62, 209, 236
- Hjorth, Ragnar 106, 107
- Hjortzberg, Olle 144
- Hoas, Helena 93
- Holde, Bertil 225
- Holm, Kerstin 236
- Holmberg, Rikard 235, 248
- Holmbäck, Lars Magnus 65
- Holmqvist, Kersti 65
- Huselius, Annie 89
- Huselius, Gösta 89
- Hållén, Agneta 85, 260
- Ihrfors, Erik 193
- Illerstad, Lennart 85, 157, 260
- Janse, Otto 29
- Jansson, Gunnel 83
- Jansson, Sven B.F. 59, 151
- Jesper person (Westring), Barbro 235, 249
- Johansen, Birgitta 48, 95, 232
- Johansson, Bengt O.H. 55, 202, 235, 250
- Johansson, Britt-Inger 93
- Johansson, Egil 93
- Johansson, Erik O. 192, 233, 243, 244
- Johansson, Gotthard 13, 235, 243
- Johansson, Mikael 93
- Johansson, Sören 51
- Johnsson, Ulf G. 235

- Jonsson, Kenneth 235, 253
 Josephson, Ragnar 174, 185, 232, 240
- Karling, Sten 37, 44, 45, 46, 48, 51, 76,
 231, 263
 Kauri, Hilda 59, 236
 Kempff Östlind, Margareta 93, 261, 264
 Kilstrom, Bengt Ingmar 234, 247
 Kindström, Lars-Göran 233, 243, 244,
 245
 Kjellin, Helge 58, 233, 241
 Knapas, Marja Terrtu 40, 95, 235, 252, 261
 Källoff, Nils 273
 Källström, Olle 76, 179
- Lagerlöf, Erland 59, 61, 62, 65, 72, 81, 85,
 96, 125, 156, 207, 216, 233, 236, 245–252,
 261, 264
 Lagerquist, Marshall 235, 243
 Larsson, Gun 62, 119
 Larsson, Ursula 235, 246
 Leche, Gunnar 61
 Liby, Håkan 49
 Liepe, Anita 64, 234, 248, 249
 Lindahl, Göran 80, 87, 90, 91, 93, 235, 253,
 261, 264, 265
 Lindblad, Henrik 93
 Lindblad, Jakob 4, 12, 64, 86, 93, 95, 234,
 253, 260, 265, 266
 Lindblom, Andreas 58, 129, 154, 185, 233,
 241, 263
 Lindgren, Mereth 62, 65, 234, 236, 250, 251
 Lindqvist, Gunnar 233, 245, 246
 Linnarsson, Anna 85
 Ljungstedt, Sune 40, 83, 95, 234, 251, 260
 Lovén, Christian 64, 234, 252
 Lundberg, Erik 167, 174, 185, 233, 242–245
 Lundberg, Erik B. 37, 46, 48, 232
 Lundmark, Efraim 13, 58, 207, 232,
 240–242
 Lönnroth, Erik 197
- Malmström, Krister 86, 211, 235, 236, 249,
 261
 Mannström, Oscar 235, 241
 Melin, Pia Bengtsson 64, 234, 253
 Mellander Backman, Cathrine 49, 62, 232
 Michélsen, Sverker 64, 93, 236
 Montelius, Oscar 26
- Müller, Kurt 273
 Müller, Sally 273
 Myrdal, Alva 84
 Mårtensson, Torsten 235, 245, 272
 Möller, Carl 29
 Mörner, Stellan 58, 233, 244, 245, 247
- Nilsén, Anna 235, 252
 Nilsson, Einar 272
 Nilsson, Ing-Marie 93
 Nilsson, Leif H. 235, 245
 Nisbeth, Åke 62, 65, 233, 246, 250, 252
 Nodermann, Maj 235, 252
 Norberg, Dag 65
 Norberg, Rune 29, 65, 235, 247
 Norberg, Sture 264
 Nordberg, Tord O:son 233, 241, 243
 Nyberg, Svante 65
 Näslund, Rolf 235, 249
- Olsson, Martin 58, 77, 86, 128, 174, 185,
 232, 240–242, 247, 249
 O'Meadhra, Uaininn 68
- Paulsson, Gregor 184, 185
 Persson, Inga-Lill 216, 236
 Petersson, Johan 235
 Petersson, Lars-Åke 64, 156
 Pettersson, Richard 18, 264
- Quensel, Alice 233, 241, 242
- Rappe, Axel 233, 241, 243
 Redelius, Gunnar 61, 235, 236
 Risberg, Gunnar 93
 Roeck Hansen, Birgitta 93, 261
 Rohr, Ingvar 65, 87
 Roland, Anders 232, 240, 241
 Romare, Bengt 237
 Roosval, Johnny 13, 19, 20, 22, 26, 27, 29,
 30, 33, 34, 43, 44, 47, 50–55, 57, 65, 67,
 68, 70, 71, 76, 99, 102, 104, 105, 116, 122,
 125, 142, 148, 154, 163, 165–168, 184,
 185, 194, 204–207, 215, 219, 223, 230,
 231, 232, 237, 240–246, 262, 269, 270,
 275, 276
 Roosval (von Hallwyl), Ellen 276
 Rosell, Ingrid 59, 61, 62, 65, 76, 85, 86, 125,
 207, 216, 233, 236, 245–251, 261

- Rydbeck, Monica 235, 242
 Rydbeck, Otto 58, 77
- Sandström, Birgitta 234, 251, 252
 Sárkány, Tamás 233, 246–248
 Schedvin, Margit 236
 Schwanborg, Ingrid 11, 18, 59, 81–83, 94,
 127, 216, 236
 Seitz, Heribert 195
 Selling, Sam 157, 216, 236
 Sigsjö, Ragnar 83
 Simonsson, Ivar 235, 241
 Simonsson, Örjan 235
 Sjödal, Ebba 85
 Sjöström, Ingrid 11, 18, 40, 49, 52, 54, 55,
 61, 62, 85, 88, 90, 91, 93, 95, 118, 201,
 202, 216, 232, 234–236, 251, 252, 261,
 264, 265
 Skommar, Åke 64
 Sporrang, Ulf 91, 93, 261
 Staf, Nils 235, 241
 Sten, Sabine 235, 253
 Stenberg, Ragnar 263
 Stolt, Bengt 64, 234, 247–249, 251–253
 Strömholm, Stig 225
 Sundahl, Sune 87
 Sundnér, Barbro 235
 Svahnström, Gunnar 233, 243, 249–251
 Swartling, Ingrid 272
 Svennebring, Otto 235, 251
 Sällström, Folke 235, 243
 Söderberg, Bengt G. 243, 263
 Söderberg, John 51, 60, 61, 152, 276
 Söderberg, Rolf 276
 Söderblom, Nathan 26
 Sørstedt, Claes 93
- Tegnér, Esaias 201
 Telhammer, Ingrid 252, 272
 Tersmeden, Petrus 273
 Thordeman, Bengt 13
 Tisell, Gunnar 43, 53, 116, 238
 Tornehed, Stig 235, 252
 Tuulse, Armin 31, 33, 34, 35, 37, 44–47, 51,
 58, 59, 76, 81, 109, 124, 207, 231, 233, 236,
 244–246, 260, 273
- Uhlin, Lennart 87
 Ullén, Marian 11, 18, 40, 51, 59, 61, 62, 83,
 84, 87, 88, 90, 93, 95, 96, 97, 112, 138,
 155, 197, 199, 207, 216, 233, 235, 236,
 246–252, 260, 261, 263, 264, 270, 276
 Unnerbäck, R. Axel 11, 18, 37, 46–49, 61,
 62, 68, 81, 84, 88, 94, 96, 105, 106, 202,
 232, 234, 236, 249–253, 264, 273
 Upmark, Gustaf 65, 235, 241
- Wachtmeister, Hans 235, 244
 Wadell, Maj-Brit 234, 246, 247
 Wadström, Inger 235, 248
 Wahlin-Olsson, Wera 13
 Waldén, Bertil 185, 233, 242–245, 247
 Wallenberg, Berit 56, 85, 235, 249
 Wallin, Sigurd 29, 58, 70, 71, 154, 165, 185,
 186, 240, 263
 Weigarth, Ulla 59, 216, 236
 Welinder, Nils Johan 235, 241
 Vennberg, Erik 58, 155, 168, 192, 235, 244,
 272
 Wernstedt, Melchior 61
 Westerberg, Martin 61, 63
 Westlund, Per-Olof 20, 44, 45, 51, 58,
 66, 67, 112, 154, 184, 231, 233, 243, 244,
 249, 263
 Widmark, Gustaf 114
 Widmark, Henrik 19, 155, 184, 265
 Vikström, Eva 62, 64, 89, 93, 95, 155, 236,
 262
 Wilcke-Lindqvist, Ingeborg 13, 58, 73, 76,
 123, 174, 184, 185, 196, 207, 233, 240,
 243–248, 272
 Wirén, Gunnar 60, 61, 114, 152, 209, 236,
 276
 Wollin, Nils G. 167, 233, 242, 243
 Wrangel, Ewert 58
 Wängstedt, Per 64
- Zettervall, Helgo 90, 253
- Åhlén, Marit 48, 232
 Åhrén, Uno 61
 Åman, Anders 19, 27, 48, 71, 79, 89, 91–93,
 102, 231, 265
 Åmark, Mats 65
- Östberg, Ragnar 26, 148
 Österlund, John 188

STUDIER TILL SVERIGES KYRKOR

Sveriges Kyrkor har länge varit ett begrepp inom svensk kulturmiljö-
vård, som samlande uttryck för landets kanske viktigaste bestånd av
kulturmiljöer och som bokverk och en bas av fackkunskap som länge
var knuten till Riksantikvarieämbetet. Bokverket *Sveriges Kyrkor*.

Konsthistoriskt inventarium inleddes 1912. 1940 inordnades verksam-
heten som ett av Kungl. Vitterhetsakademiens forskningsföretag.

Forskningsföretaget Sveriges Kyrkor. Organisation, utgivning, arkiv
skildrar hur Sveriges Kyrkor organiserats som forskningsföretag från
dess grundande av Johnny Roosval och Sigurd Curman men med
särskild betoning på tiden från 1960-talet och framåt. Här framgår
hur utgivningen har gått till, från inventering och författande
till bokhantering. Boken ger också en översikt av det arkiv som
verksamheten avsatt, med material om både enskilda kyrkor och
kulturmiljövård, och innehåller förteckningar över publicerade
kyrkor, närliggande studier, författare och förlag.

Jakob Lindblad, universitetslektor, arkitekt och antikvarie, har
varit verksam inom Sveriges Kyrkor och bygger framställningen på
arkivmaterial och uppgifter från tidigare medarbetare.

